

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET

Milena S. Stojanović

**EPISTEMIČKI MODALNI PRILOZI U ENGLESKOM
I SRPSKOM JEZIKU**

doktorska disertacija

Beograd, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Milena S. Stojanović

**EPISTEMIC MODAL ADVERBS IN ENGLISH AND
SERBIAN**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Milena S. Stojanović

**ЭПИСТЕМИЧЕСКИЕ МОДАЛЬНЫЕ НАРЕЧИЯ В
АНГЛИЙСКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ**

Докторская диссертация

Белград, 2024.

Mentor:

dr Ivana Trbojević-Milošević, vanredni profesor

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

Članovi komisije:

1. _____

2. _____

3. _____

Datum odbrane:

U Beogradu _____ godine

Apstrakt

Predmet istraživanja u ovom radu su prilozi sa značenjem epistemičke modalnosti u engleskom i srpskom jeziku. Cilj nam je kontrastirati korpusne primere kako bismo potvrdili pretpostavku da su u pogledu izražavanja modalnosti ova dva jezika tipološki slična. Pri tome ćemo nastojati da afirmišemo teorijske hipoteze Jana Nujtsa koje se tiču epistemičke kvalifikacije i njenog pripadanja nivou konceptualizacije. Kada su u pitanju izbori govornika koji na raspolaganju ima više opcija, leksičkih i gramatičkih, da iskaže jednu te istu semantičku dimenziju, tradicionalna lingvistika često pretpostavlja je odabrani izraz rukovođen njegovim lingvističkim (sintaksičkim) odlikama, poput mogućnosti da se javlja u pitanjima, negaciji i dr. Međutim, posmatranje samo površinske jezičke strukture nije dovoljno da bi se objasnile sve pojave koje se u njoj javljaju, te ćemo nastojati da pokažemo važnost uzimanja u obzir koncepta „dubine“ Jana Nujtsa. Kada se krajnji iskaz govornika posmatra kao poslednji element jezičke produkcije kojoj prethode različiti kognitivni procesi, funkcionalna analiza jezičke strukture postaje alat za otkrivanje dubljih nivoa ljudskog kognitivnog sistema.

Kognitivna i funkcionalna lingvistika stoga su naše teorijsko-metodološko uporište za empirijsku analizu priloga sa epistemičkim značenjem u engleskom, najistraživanijem jeziku u domenu modalnosti, i srpskom, našem maternjem i jeziku prezentacije u ovom radu. Nezavisna kontrastivna analiza pojava u dva jezika treba da pruži doprinos tipološkim istraživanjima fenomena modalnosti. Empirijskoj analizi prethodi definisanje, klasifikovanje i razmatranje teorijskih pitanja koje se tiču (epistemičke) modalnosti, sa posebnim osvrtom na relativnu neistraženost ovog domena u domaćoj literaturi.

Osnov za poređenje pronalazimo u korpusnim primerima epistemičkih evaluacija izraženim priložima u dva jezika koji su prema jačini, odnosno, uverenosti govornog lica, podeljeni u tri podgrupe. Analiza korpusnih primera uzima u obzir funkcionalne faktore koji su u vezi sa govornikovim odabirom priloga u odnosu na druge eksponente epistemičke modalnosti. Rezultati poređenja pružaju uvid u organizaciju kognitivnog sistema sugerišući da epistemička modalnost pripada nivou konceptualizacije koji se nalazi dublje od njenog jezičkog izraza u površinskoj strukturi.

Ključne reči: epistemička modalnost, prilozi, funkcionalna lingvistika, konceptualizacija, kontrastivna analiza.

Naučna oblast: FILOZOFIJA JEZIKA

Uža naučna oblast: SEMANTIKA MODALNOSTI

UDK broj:

Abstract

This paper discusses epistemic modal adverbs in English and Serbian. It aims to confirm the typological closeness of the two languages in the domain of modality by contrasting corpus examples. We strive to support the hypotheses proposed by Jan Nuyts suggesting that epistemic qualification belongs to the level of conceptualization. In terms of the choices speakers make in situations where they have various grammatical and lexical options for expressing a semantic dimension, traditional linguistics assumes that the chosen expression is determined by its linguistic (syntactic) features, such as possibilities for questioning, negation, etc. However, considering linguistic surface structure in isolation cannot explain all phenomena arising in it and we will, therefore, strive to accentuate the importance of Jan Nuyts's concept of 'depth'. Seeing the speaker's utterance as the final element of linguistic production that is preceded by other cognitive processes, functional analysis of linguistic structure is a tool for exploring deeper levels of the human cognitive system.

Therefore, we rely on cognitive and functional linguistics as the theoretical and methodological background for the empirical analysis of epistemic adverbs in English as the most researched language in the domain of modality, and Serbian, which is the language of presentation and our mother tongue. Independent contrastive analysis of the phenomena in these two languages aims at contributing to typological research of modality. Prior to empirically analyzing corpus examples, we define, classify and examine theoretical questions concerning (epistemic) modality indicating that the subject is understudied in the Serbian language.

Corpus examples of epistemic evaluations expressed by adverbs in English and Serbian are taken as the basis for comparison. Adverbs in both languages are classified in three groups according to their relative strength i.e. speaker's confidence in the truth value of the proposition. Functional factors related to the speaker's choice of adverb among other linguistic exponents of epistemic modality are taken into consideration for the corpus analysis. Comparison results offer a glimpse of the organization of the cognitive system, suggesting that epistemic modality belongs to the conceptualization level situated deeper than its linguistic expression in the surface structure.

Key words: epistemic modality, adverbs, functional linguistics, conceptualization, contrastive analysis.

Scientific field: PHILOSOPHY OF LANGUAGE

Scientific subfield: MODALITY SEMANTICS

UDC Number:

Sadržaj

Poglavlje 1	1
Uvodna razmatranja	1
1.1 Uvod	1
1.2 Problem definisanja modalnosti	2
1.3 Opšti ciljevi i organizacija teze	5
Poglavlje 2	7
Modalnost iz različitih perspektiva	7
2.1 Tretman pojma modalnosti u različitim tradicijama	7
2.2 Formalne teorije modalnosti	7
2.2.1 Standardna teorija: Angelika Kratzer	8
2.2.2 Kritike teorije zasnovane na modalnoj logici	11
2.3 Funkcionalni pristupi modalnosti	13
2.3.1 Funkcionalno-tipološka perspektiva modalnosti: Frank Palmer	14
2.3.1.1 Modalni sistem i modus	14
2.3.1.2 Nužnost i mogućnost kao centralni pojmovi	15
2.3.1.3 Klasifikacija modalnosti: propozitivna modalnost i modalnost događaja	17
2.3.1.4 Tipovi sudova	18
2.3.1.5 Zaključivanje i uverenje	19
2.3.1.6 Deklarativ	20
2.3.1.7 Subjektivnost i performativnost	20
2.3.2 Interdisciplinarni pristup proučavanju jezika: Jan Nuyts	22
2.3.2.1 Kognitivno-pragmatička perspektiva	22
2.3.2.2 Koncepti „dubine“ i „dinamičnosti“	23
2.3.2.3 Empirijsko istraživanje epistemičke modalnosti	24
2.3.2.4 (Inter)subjektivnost	25
2.3.2.5 Performativnost i deskriptivnost	27
2.3.2.6 Diferencijacija minimalnih parova priloga i prideva	28
2.3.3 Kritike kognitivno-pragmatičkog pristupa	29
2.4 Kognitivnolingvistički pristup modalnosti	30
2.4.1 Dinamika sile: Leonard Talmy	30
2.4.1.1 Modalni glagoli i dinamika sile	33
2.4.2 Metaforičke ekstenzije sociofizičkog sveta: Eve Sweetser	34

2.4.3 Kritike kognitivnog modela modalnosti iz ugla dinamike sile	36
Poglavlje 3	38
Klasifikacija modalnih značenja	38
3.1 Klasifikacija modalnosti: uvod	38
3.2 Modalnost i modus	38
3.3 Modalnost u širem i užem smislu	40
3.4 Definicija modalnosti.....	40
3.4.1 Skala epistemičkih vrednosti faktualnosti.....	43
3.5 Dinamička modalnost	44
3.6 Deontička modalnost	46
3.7 Bulomaička modalnost	47
3.8 Epistemička modalnost	47
3.8.1 Aletička modalnost	49
3.8.2 Jezičke manifestacije epistemičke modalnosti.....	49
3.9 Isprepletanost modalnosti i drugih dimenzija	50
3.9.1 Modalnost i buduće vreme.....	50
3.9.2 Modalnost i evidencijalnost	52
3.9.3 Subjektivnost i intersubjektivnost.....	55
3.9.4 Performativnost	57
3.9.4.1 Performativnost modalnih priloga u pitanjima.....	61
Poglavlje 4	64
Modalnost u literaturi na srpskom jeziku.....	64
4.1 Modalnost u literaturi na srpskom jeziku: uvod	64
4.2 Relativ i stav: Aleksandar Belić.....	64
4.3 Modusi i lični stav govornog lica: Stanojčić i Popović	67
4.4 Moderna shvatanja modalnosti: Milka Ivić	72
4.5 Tipovi modalnosti: Predrag Piper	74
4.5.1 Vrste realne/irealne modalnosti	75
4.5.2 Subjektivna modalnost.....	77
4.5.2.1 Epistemička modalnost	78
4.5.2.2 Imperceptivna modalnost	80
4.5.2.3 Ostale vrste modalnosti	81
4.6 Modalnost i irealnost: Piper i Klajn.....	82
4.6.1 Kategorija načina	86
4.6.2 Morfologija modalnih reči: prilozi i rečce	87
4.7 Sistemi epistemičke modalnosti u engleskom i srpskom jeziku: Ivana Trbojević-Milošević.....	88
4.7.1 Sistem epistemičke modalnosti u srpskom jeziku.....	89

4.7.1.1 Modalni prilozi, pridevi i izrazi na marginama sistema	90
Poglavlje 5	94
Prilozi	94
5.1 Prilozi ili rečice?	94
5.1.1 Prilozi ili rečice u engleskom jeziku	96
5.2 Osnovne karakteristike priloga	97
5.3 Prilozi i modalnost u engleskom jeziku – Leo Hoyer	102
5.3.1 Gramatička funkcija i pozicija modalnog priloga	104
5.3.1.1 Pozicije adverbijala	105
5.3.2 Klasifikacija adverbijala	106
5.3.3 Subjunki	106
5.3.3.1 Subjunki učtivosti	107
5.3.3.2 Subjunki naglašivači	107
5.3.3.3 Subjunki intenzifikatori	110
5.3.3.4 Subjunki fokusiranja	112
5.3.4 Disjunki	112
5.3.4.1 Disjunki stila	113
5.3.4.2 Disjunki sadržaja	114
5.3.5 Disjunki sadržaja i njihova pozicija u rečenici	115
5.3.5.1 Tematizacija	115
5.3.5.2 Interpolacija	119
5.3.5.3 Tagovanje	120
5.3.6 Ambivalentnost modalnih priloga	120
5.4 Načinski prilozi u srpskom jeziku – Stana Ristić	124
5.4.1 Oblik načinskih priloga	125
5.4.2 Funkcije načinskih priloga	126
5.4.2.1 Odredbeni tip veze – funkcija priloške odredbe	126
5.4.2.2 Odredbeni tip veze – funkcija modifikacije	127
5.4.2.3 Odredbeni tip veze – funkcija odredbe rečenice	127
5.4.2.4 Dopunski tip veze – funkcija dela predikata	127
5.4.2.5 Dopunski tip veze – funkcija dopune	128
5.4.2.6 Dopunski tip veze – funkcija obavezne determinacije	128
5.4.3 Semantička podela načinskih priloga	129
Poglavlje 6	135
Empirijsko istraživanje epistemičkih modalnih priloga	135
6.1 Ciljevi	135
6.2 Metodologija	136

6.2.1	Integrirani model za ispitivanje epistemičkih modalnih priloga.....	136
6.2.1.1	Korpus.....	142
Poglavlje 7	144
	Analiza epistemičkih modalnih priloga u engleskom i srpskom jeziku.....	144
7.1	Prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti.....	144
7.1.1	Prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti u srpskom jeziku.....	145
7.1.1.1	Upotreba modalnog priloga <i>sigurno</i>	148
7.1.1.2	Uloga kontrastiranja.....	151
7.1.1.3	Javljanje uz modalne glagole.....	152
7.1.1.4	Deskriptivnost.....	154
7.1.1.5	Upitni oblik.....	154
7.1.1.6	Intenzifikacija.....	155
7.1.2	Prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti u engleskom jeziku.....	157
7.1.2.1	Upotreba modalnog priloga <i>certainly</i>	157
7.1.2.2	Uloga kontrastiranja.....	160
7.1.2.3	Javljanje uz modalne glagole.....	162
7.1.2.4	Deskriptivnost.....	164
7.1.2.5	Upitni oblik.....	164
7.1.2.6	Intenzifikacija.....	164
7.2	Prilozi sa epistemičkim značenjem probabiliteta.....	165
7.2.1	Prilozi sa epistemičkim značenjem probabiliteta u srpskom jeziku.....	165
7.2.1.1	Upotreba modalnih priloga <i>verovatno</i> i <i>valjda</i>	167
7.2.1.2	Javljanje uz modalne glagole.....	170
7.2.1.3	Deskriptivnost.....	175
7.2.1.4	Upitni oblik.....	176
7.2.1.5	Intenzifikacija.....	177
7.2.2	Prilozi sa epistemičkim značenjem probabiliteta u engleskom jeziku.....	179
7.2.2.1	Upotreba modalnog priloga <i>probably</i>	180
7.2.2.2	Javljanje uz modalne glagole.....	182
7.2.2.3	Deskriptivnost.....	183
7.2.2.4	Upitni oblik.....	183
7.2.2.5	Intenzifikacija.....	185
7.3	Prilozi sa epistemičkim značenjem mogućnosti.....	186
7.3.1	Prilozi sa epistemičkim značenjem mogućnosti u srpskom jeziku.....	186
7.3.1.1	Upotreba modalnog priloga <i>možda</i>	187
7.3.1.2	Uloga kontrastiranja.....	189
7.3.1.3	Javljanje uz modalne glagole.....	189

7.3.1.4 Deskriptivnost	191
7.3.1.5 Upitni oblik	191
7.3.1.6 Intenzifikacija.....	193
7.3.2 Prilozi sa epistemičkim značenjem mogućnosti u engleskom jeziku	195
7.3.2.1 Upotreba modalnih priloga <i>possibly</i> i <i>perhaps</i>	196
7.3.2.2 Uloga kontrastiranja	198
7.3.2.3 Javljanje uz modalne glagole	199
7.3.2.4 Deskriptivnost	202
7.3.2.5 Upitni oblik	203
7.3.2.6 Intenzifikacija.....	204
7.4 Diskusija.....	205
7.4.1 Prilozi sa značenjem sigurnosti.....	206
7.4.2 Prilozi sa značenjem probabiliteta	211
7.4.3 Prilozi sa značenjem mogućnosti.....	213
7.4.4 Prilozi i drugi eksponenti epistemičke modalnosti	216
7.4.5 Paradigma epistemičke modalnosti i konceptualizacija.....	219
7.4.6 Epistemička modalnost i vreme	220
7.4.7 Princip pozajmljivanja	223
7.4.8 Implikacije slojevite organizacije kognitivnog sistema	224
Zaključak	227
Literatura	230

Poglavlje 1

Uvodna razmatranja

1.1 Uvod

Iako toga nismo svesni, jer su epistemički izrazi urezani duboko u našim kognitivnim sistemima, svakodnevno ih koristimo za razlikovanje činjenica od mogućih činjenica, znanja od verovanja; za izražavanje onoga što jeste i onoga što može biti; za procenu šansi za ostvarenje nekog potencijalnog scenarija; za očuvanje ličnog kredibiliteta... Doživljaj i razumevanje naše stvarnosti, te njeno plasiranje u komunikaciji sa drugima ne bi bilo moguće bez epistemičkih koncepata kojima ćemo se u ovom radu baviti.

Istraživanja modalnosti u okvirima filozofije dokumentovana su još u doba Aristotela (2001), najuticajnijeg filozofa koji je doveo do porasta interesovanja istraživanja modalnosti u vekovima koji su usledili. Pored filozofa, i logičari i psiholozi počinju se zanimati za pitanja koja sa sobom nose fenomeni modalnosti i modusa (von Wright, 1951; Austin, 1962; Searle, 1969; Davidson, 2005; Hickmann et al., 1993; Bucciarelli and Johnson-Laird, 2005. i drugi). U poređenju sa filozofskom tradicijom i logičkim razmatranjima modalnosti, lingvisti su tek nedavno svoj fokus počeli da usmeravaju ka pojmu koji je tako suštinski važan u ljudskom poimanju i izražavanju stvarnosti. Nauka o jeziku tek poslednjih stotina godina, a naročito poslednjih nekoliko decenija, počinje sve veću pažnju da poklanja izražavanju modalnosti u jeziku, koja su, u najvećem broju slučajeva vršena na primerima evropskih jezika. U različitim granama lingvistike gramatičari, semantičari i pragmatičari bave se pitanjem modalnosti u tipološkim, komparativnim ili studijama koje se bave pojedinačnim jezicima; u sinhronijskim i dijahronijskim istraživanjima; u gramatičkim analizama i studijama diskursa; u studijama koje su prevashodno empirijske i onima čija je orijentacija više teorijska (Nuyts, 2016a: 2).

Stoga, nije ni neobično što jedinstvena i univerzalno prihvatljiva definicija modalnosti u lingvistici i dalje ne postoji. Ipak, sam pokušaj preciznog ograničavanja suštine modalnosti u obliku definicije naveo je mnoge stručnjake u datoj oblasti na zaključak da je modalnost veoma kompleksan i neuhvatljiv pojam. Govoreći o modalnosti i njenom definisanju, Bajbijeva i saradnici (Bybee et al., 1994: 176) uviđaju „da je možda nemoguće smisliti sažetu karakterizaciju pojmovnog domena modalnosti“. Domen se, umesto toga, često karakteriše oslanjajući se na skup drugih specifičnijih pojmova koji se odvojeno definišu. Ti međusobno različiti pojmovi se podvode pod *modalne* na osnovu nekih zajedničkih odlika koji motivišu njihovo grupisanje. Nujts (2010) stoga smatra da modalnost treba posmatrati kao *superkategoriju* koja je slobodnije stukturirana.

Različite lingvističke škole iznedrile su definicije koje nisu međusobno uporedive i koje su često kritikovane i osporavane od strane pripadnika suprotstavljenih tradicija ili teorija koje nisu kompatibilne. Zbog toga je teško odrediti ne samo spoljašnje granice modalnosti, već se i unutar samog polja odlučiti za karakteristike na osnovu kojih je definišemo i opisujemo njene podtipove. Kako su u fokusu naše studije eksponenti modalnosti u dva jezika, srpskom i engleskom, poređenje je potrebno vršiti iz perspektive koja dozvoljava tipološka i međujezička razmatranja, kakve su funkcionalna i kognitivna lingvistika.

Palmerova studija modalnosti iz 1986. godine „Mood and Modality“ pokrenula je lavinu istraživanja u ovom domenu i može se smatrati prekretnicom u lingvistici u odnosu na period kada je modalnost bila relativno nepoznat pojam u jezičkim istraživanjima. Sam autor se u predgovoru drugog izdanja „Mood and Modality“ (2001) osvrće na naslov svoje knjige ukazujući na to da je *modalnost* najprikladniji termin za kategoriju koja je u fokusu studije, ali i da je termin *modus* (engl. *mood*), u periodu kada je prvo izdanje napisano, bio informativniji za čitaoce, te se stoga i našao u naslovu. U poglavljima koja slede pružićemo kratak pregled najuticajnijih teorija modalnosti i ukazati na neke prednosti i neodstatke sa kojima se istraživači susreću kada se opredele za jedan od mogućih pristupa. Neke od ovih teorija/tradicija nisu kompatibilne, dok se druge mogu preklapati, poklapati ili dopunjavati pri opisivanju ili predviđanju jezičkih pojava. Pre toga ćemo samo preliminarno pokušati da približimo čitaocu zbog čega se u raspravama o modalnosti uvek mora precizirati na šta se tačno ovaj termin odnosi.

1.2 Problem definisanja modalnosti

Istraživači se već na samom početku zadiranja u domen modalnosti susreću sa preprekom koju neki od njih svesno biraju da zaobiđu time što se fokusiraju na proučavanje konkretnih modalnih pojava, a definiciju, ili pokušaj definisanja, fenomena modalnosti ostavljaju studijama sa striktno teorijskom orijentacijom. Razloge za to što u lingvistici još uvek ne postoji definicija koja je dovoljno koncizna, a da pritom obuhvata sva značenja koja smatramo modalnim, možemo tražiti u činjenici da je u pitanju relativno mlada disciplina koja je proistekla iz logike i koja, makar u pogledu terminologije, u velikoj meri pozajmljuje od nje. Međutim, logički sistemi nisu u potpunosti primenljivi na prirodne jezike i stoga je poznavanje modalnosti u logici veoma korisno za razumevanje pojma modalnosti u lingvistici, ali treba voditi računa o njihovim razlikama u dvema naučnim disciplinama kojima se, pre svega, ciljevi istraživanja ne podudaraju¹. Zadatak lingviste semantičara je da ponudi preciznu teoriju svih modalnih značenja primenljivu na sve jezike koja omogućava tačne opise činjenica i lingvistički relevantne generalizacije (Portner, 2009: 29). Sa druge strane, u fokusu logičara je da razume i sistematizuje odlike rezonovanja koje stoji iza koncepta kao što su nužnost i obaveza, ali zato zanemaruje pojedine činjenice ili odlike modalnih značenja koje su važne za lingvistiku koja se bavi prirodom jezičkog sistema (Portner, 2007: 4). Modalnost se i u logici smatra kategorijom, ali je u njenim okvirima teže pronaći eksplicitnu definiciju, pa se obično definišu preko pojmova *nužnosti* i *moćnosti* (Trbojević-Milošević, 2004: 14). Ako se modalnost posmatra iz ugla modaliteta kakve su mogućnost i nužnost, za njeno

¹ Kako se pojmom modalnosti bave i logika i lingvistika, lingvisti su oduvek smatrali da je privlačno, ali „ne i uvek lako i moguće“ da se modalna značenja i njihovi eksponenti u prirodnom jeziku uobliče i klasifikuju u okviru sistema modalne logike. (Trbojević-Milošević, 2004: 11)

razumevanje potrebno je upoznati se sa tradicionalnom logikom. U poglavlju 2 ćemo detaljnije razmotriti teorije u čijoj osnovi leži modalna logika.

I sama podela u okviru domena na epistemičku i deontičku modalnost koje, uslovno rečeno, možemo nazvati dvema osnovnim vrstama, dovodi do različitih definicija. U vezi sa tim, autori se ne slažu ni da li deontička i epistemička značenja imaju zajedničku osnovu. Nezadovoljstvo logičkim pristupom (zasnovanim na pojmovima nužnosti i mogućnosti) koje počinje da biva prisutno u radovima lingvista i semantičara osamdesetih godina prošlog veka možemo tražiti u potrebi da se objasni zbog čega u tako velikom broju jezika „jedna forma tako dosledno obavlja dvostruku dužnost, izražavajući, uz šire i bazične koncepte kao što su obaveza, naredba, dozvola i savet i epistemičke koncepte kao izvesnost, verovatnoća i mogućnost (Tregidgo, 1982: 76, cit. u Trbojević-Milošević, 2004: 41). Otud semantičari počinju da istražuju povezanost epistemičkih i deontičkih značenja tragajući za zajedničkim faktorima. Apsolutnog slaganja o pitanju postojanja zajedničke semantičke osnove deontičkih i epistemičkih značenja nema do današnjeg dana.

Pojedini autori, poput Portnera, oklevaju da započnu raspravu o modalnosti njenom definicijom, ali priznaju da je to ipak korisno uraditi:

„...modalnost je jezički fenomen gde nam gramatika dozvoljava da kažemo nešto o situacijama ili na osnovu situacija koje ne moraju da budu stvarne“². (Portner, 2009: 1).

Autor ovu preliminarnu definiciju potkrepljuje primerom:

(1) Ja kažem: „Treba da ideš kod lekara.“

I say “You should see a doctor.“

Govornik kaže nešto o situacijama gde sagovornik ide kod lekara, odnosno, kaže da su neke od tih situacija bolje od uporedivih situacija gde sagovornik ne ide kod lekara i da to što govornik kaže može biti istinito čak iako sagovornik ne ode kod lekara. Dakle, ono što govornik kaže se tiče situacija koje ne moraju biti stvarne (Portner, 2009: 1).

Osim logičkih pojmova *nužnosti* i *mogućnosti* i distinkcije *stvarno/nestvarno* (engl. *real/unreal*), kao osnovu za definisanje modalnosti mogu se uzeti i drugi pojmovi poput *realisa* i *irealisa* (kod Palmera sa velikim početnim slovom kada se odnose na tipološke kategorije³).

„Realis oslikava situacije kao aktualizovane, kao da su se dogodile ili da se trenutno događaju, koje se mogu saznati direktnim opažanjem. Irealis oslikava situacije koje su potpuno u domenu misli, za koje se može saznati samo putem mašte.“ (Mithun, 1999: 173, cit. u Palmer 2001: 1).

Ono što Palmer ističe kao prednost ovih termina u odnosu na druge koji se mogu naći u literaturi o modalnosti je to što su u pitanju očigledno tehnički termini i njihovom upotrebom se mogu izbeći konotacije poznatijih termina (2001: 1), ali i sam priznaje da postoje sumnje u validnost distinkcije *realis/irealis* u tipološkim istraživanjima i da nije nužno pogodna za analizu svega što modalnost obuhvata (Palmer, 2001: 2). Iako su veoma slični, kontrast između termina *faktualan/nefaktualan*, *realan/nerealan*, *istinit/neisinit* nisu dovoljni kako bismo na adekvatan način objasnili distinkciju

² U pojedinim prevodima nailazimo na termine *realan/nerealan* i u ovom radu nećemo praviti razliku između njih i *stvaran/nestvaran*.

³ Palmer termine *realis* i *irealis* na prvom mestu koristi za pojmovne karakteristike koje određuju gramatički status propozicije, ali i za tipološke kategorije *Realis/Irealis* do kojih se dolazi putem ekstenzije. (Palmer, 2001: 2)

između Realisa i Irealisa, te autor smatra da ih je bolje izbegavati.⁴ Sličan ovim terminima je i termin *faktivnost* (engl. *factivity*) kojim su Pol i Kerol Kiparski (1970) nazvali „osobinu predikata glavne rečenice da svojim značenjem implicira istinitost onoga što se njegovom dopunom iznosi“ (cit. u Ivić, 1977a: 2-3). U skladu sa osnovnom idejom bračnog para Kiparski, glagoli se mogu svrstati u tri grupe: *faktivni*, *kontrafaktivni* i *nefaktivni* (Ivić, 1977a: 3).

(2) Pravi se da je doktor.

(3) Nadam se da razumeš moju zabrinutost.

Kontrafaktivni glagol, poput *praviti se*, implicira neistinitost propozicije, dok, na primer, nefaktivni glagol *nadati se* ne sugerise ni faktivnost ni kontrafaktivnost propozicije.

U domaćoj literaturi Predrag Piper upotrebljava termine realnost/irealnost, odnosno realan/irealan, ali to čini na nešto drugačiji način od Palmera:

„Modalnost realnosti/irealnosti, kao modalnost u užem smislu (tzv. objektivna ili asertivna modalnost), odnosi se ne samo na predstavljanje propozitivnog sadržaja kao realnog ili na odsustvo takve kvalifikacije. Drugim rečima, modalnost realnosti/irealnosti ostvaruje se u kvalifikaciji iskaza sa stanovišta odedenosti ili neodređenosti njegovog sadržaja u odnosu na realnost situacije označene iskazom. Sadržaj iskazan takvim modalnim sredstvima može se jezički predstaviti u vidu situacije koju govorno lice vidi kao nešto realno (što jeste ili nije ostvareno, odnosno što jeste ili nije u procesu ostvarivanja, npr. *Jovan (ni)je slušao predavanje*, *Jovan (ne) sluša predavanje*, *Jovan (ne)će slušati predavanje*), ili kao nešto čija realnost nije izvesna jer potencijalno pripada i domenima mogućeg, nužnog, uslovnog, hipotetičnog i slično, npr.

Jovan može da sluša predavanje.

Jovan bi slušao predavanje.

Jovane, slušaj predavanje.

Ako bi Jovan slušao predavanje, bolje bi razumeo problem.“ (Piper, 2005: 637)

Kod drugih autora možemo pronaći podrazumevana ili eksplicitno predstavljena shvatanja modalnosti u užem i širem smislu koja se razlikuju od Piperovog vidjenja ovog pitanja.⁵ Takođe, vidimo da lista domena na osnovu kojih iskaze tretira kao *realne* ili *irealne* nije konačna, već se čitaocu ostavlja da sam pretpostavi ili nasluti na osnovu čega se sve iskazi posmatraju kao „nešto čija realnost nije izvesna“ (Piper, 2005: 637).

Jezici se veoma razlikuju po tome kako tretiraju svoje kategorije, pri čemu su varijacije još izraženije kada je u pitanju modalnost, pa ne čudi što postoje velike razlike u pogledu svrstavanja komandi, pitanja, budućnosti, poricanja i dr. u domene Realisa ili Irealisa u zavisnosti od jezika (Palmer, 2001: 2). Sa druge strane, ono što jeste korisno pri razlikovanju Realisa od Irealisa u evropskim jezicima pronalazimo u tradicionalnoj distinkciji između subjunktiva i indikativa, odnosno u razlikovanju **asertivnog** (onoga što se tvrdi) i **neasertivnog** (Lunn, 1995: 430, cit. u Palmer, 2001: 3).

⁴Zbog svoje logičke konotacije, Palmer smatra da je ponajviše korisno izbegavati termine istinito/neistinito. (2001: 3)

⁵Mnogi autori bi Piperovu irealnost definisali kao modalnost ili modalnost u užem smislu, ali to ne znači da je sve ono što je irealno prema Piperu nužno modalno kod pomenutih autora.

Pored različitih termina i pojmova koji se uzimaju kao polazna tačka za definisanje modalnosti, susrećemo se sa dodatnim komplikacijama ukoliko pomoć potražimo u pedagoškim gramatikama. Za njih je karakteristično to što se modalnost često ilustruje navođenjem svih mogućih značenja modalnih glagola, dok eksplicitna definicija izostaje (Declerk, 2011: 21). U literaturi na srpskom jeziku, naročito u gramatičko-normativnoj, odeljak o modalnosti se najčešće ne može pronaći, a pojam se sporadično i nesistematično spominje u vezi sa predikatom i modalnim glagolima u užem smislu *morati, moći, trebati, hteti, smeti* i dr., odnosno glagolima *želeti, žudeti, mariti, naložiti, dopustiti* i dr. koji su označeni kao modalni glagoli u širem smislu (Piper i Klajn, 2017: 284). Kao što je to slučaj sa modalnim glagolima, autori i za modalne izraze ne teže davanju iscrpne i konačne liste svih članova kategorije, već ih navode kao primere (*moguće je, potrebno je, neophodno je, nužno je* i dr.)⁶. Kako su modalni glagoli i izrazi semantički nepotpuni, prema Piperu i Klajnu, oni modifikuju punoznačne glagole uz koje se javljaju izvodeći ih izvan okvira realnosti (2017: 284). Stanojčić i Popović govore o *modusima (glagolskim načinima)* koji se upotrebljavaju za označavanje „stava govornog lica prema još neostvorenoj radnji“ i u njih svrstavaju oblike imperativa, potencijala i futura II (1992: 101). U poglavlju o složenim predikatima, autori modalne glagole definišu kao glagole koji *modalizuju* značenja glagola sa kojim se kombinuju, odnosno „pokazuju da se data situacija ne iznosi kao realna, nego kao situacija koja se mora, može, hoće i sl. realizovati“ (1992: 247). U najvažnije od njih ubrajaju glagole *morati, moći, hteti, smeti* i *trebati* (kada je u pitanju bezličan glagol). I ovde vidimo da ne postoji konkretno teorijsko uporište za definisanje i navođenje modalnih značenja, a da se spisak modalnih glagola, kao što smo već videli kod Pipera i Klajna, završava sa i sl. Kada govorimo o engleskom jeziku, problem dodatno produbljuje činjenica da se u klasu modalnih glagola neretko svrstavaju i svi glagoli koji sintaksički i formalno imaju karakteristike pomoćnih glagola, ali je očigledno da ne služe građenju glagolskih, aspektualnih i pasivnih oblika (Declerk, 2011: 22).

Dakle, videli smo da je pitanje definisanja modalnosti veoma kompleksno, te da je i dalje aktuelan zadatak za lingviste koji se bave modalnošću da pronađu precizan i sveobuhvatan opis pojma koji istražuju. U narednim poglavljima ćemo videti na koji način su se uticajne teorije koje pripadaju različitim tradicijama bavile pitanjima ključnim za modalnost.

1.3 Opšti ciljevi i organizacija teze

Kao jedan od opštih ciljeva ove teze koji se provlači kroz gotovo sva njena poglavlja jeste pokušaj da u izvesnoj meri približimo čitaocu i istraživaču koji nema mnogo iskustva sa temom modalnosti probleme i specifičnosti sa kojima se često susrećemo pri istraživanju ovog domena. Teorijski cilj nam je da doprinesemo boljem razumevanju koncepta modalnosti i epistemičke modalnosti kao njene podvrste.

Iz uvoda već naslućujemo da je modalnost kao tema za istraživanje veoma kompleksna, a da samim terminom treba oprezno baratati budući da od autora do autora zavisi na koji način ga treba tumačiti. Poglavlje 2 sadrži kratak pregled tretmana modalnosti pod okriljem različitih tradicija. U njemu ćemo se osvrnuti na viđenje modalnosti Angelike Kracer i formalista koje se u lingvistici

⁶ Po ugledu na više ili manje desemantizovane modalne glagole prema čemu se razlikuju modalni glagoli u užem i širem smislu, Piper i Klajn razlikuju izrazitije desemantizovane modalne izraze *moguće je, potrebno je, nužno je* od izraza poput *kadar je, voljan je, prinuđen je, spreman je* itd. (2017: 284)

neretko naziva i *standardnom teorijom modalnosti* (engl. *Standard Theory of Modality*). Iako se u ovom radu nećemo baviti modalnošću iz perspektive modalne logike i formalnih semantičkih teorija koje su iz nje proistekle, logički pojmovi NUŽNOST i MOGUĆNOST, na koje se i dalje najčešće pomisli kada se spomene pojam modalnosti, jesu važni za njegovo razumevanje i zbog toga ćemo im posvetiti dužnu pažnju. Nakon toga ćemo razmotriti najuticajnije studije iz druge polovine prošlog veka koje su pisane iz funkcionalne perspektive, a na kraju pregleda teorija ispitaćemo kognitivnolingvističko shvatanje modalnosti koje je ujedno i najmlađa od pomenutih tradicija.

Poglavlje 3 ima za cilj da pruži kontekst za istraživanje modalnosti u pogledu spoljašnjih granica i unutrašnjih podela, kao i njene povezanosti sa drugim dimenzijama. Takođe, ovo poglavlje bi trebalo da jasno identifikuje epistemičku modalnost iz naslova ove teze u odnosu na druge podvrste modalnosti.

U literaturi na srpskom jeziku modalnost se u najvećoj meri usputno spominje i veoma je malo sistemski obrađivana kao tema, ali se poslednjih godina može primetiti da polako dobija na važnosti svojim sve većim prisustvom u stručnoj i naučnoj literaturi. Kada su u pitanju normativne gramatike srpskog jezika, uočljiv je veliki raskorak u odnosu na druge, naročito evropske, jezike u pogledu uvažavanja i opisivanja modalnosti kao relevantne jezičke kategorije. Težimo da u poglavlju 4 „raspetljamo“ nesistematičnu upotrebu termina modalnost i njoj bliskih pojmova i ukažemo na pojedinosti (terminološke i teorijske) koje čine sliku fenomena koji nas zanima nejasnom u domaćoj literaturi.

U poglavlju 5 bavićemo se priložima kao vrstom reči i njihovom ulogom u izražavanju modalnosti. Pojedine lekseme koje ćemo analizirati u empirijskom delu rada nemaju čvrsto utvrđen status priloga, naročito u srpskom jeziku, već se kod nekih autora svrstavaju u rečice. Stoga ćemo u poglavlju 5 nastojati da ukažemo na „problematične“ članove pomenutih vrsta reči. U ovom poglavlju takođe ispitujemo spregu priloga i kategorije modalnosti kroz prizmu dva autora čije su monografije pisane na srpskom, odnosno, engleskom jeziku. Priloge smo odabrali za empirijsko istraživanje i poređenje srpskog i engleskog jezika i stoga su se našli u naslovu teze. Razlog za njihov odabir između ostalih eksponenata kojima se mogu izraziti epistemička značenja jeste taj što u istraživanjima modalnosti dobijaju relativno malo prostora u engleskom, a naročito u srpskom jeziku, iako imaju veliki udeo u označavanju epistemičke modalnosti u pomenutim jezicima.

Teorijski deo teze obuhvata poglavlja 2-5, a jedan od njihovih opštih ciljeva jeste da ukažemo na razloge, praktične i principijelne, koji su uticali na naš izbor konkretnih fenomena koje ćemo analizirati. Takođe, teorijski deo sadrži sve potrebne informacije koje su nam poslužile da u poglavlju 6 formulišemo model za ispitivanje epistemičkih modalnih priloga koji su u naslovu disertacije. Empirijski deo teze (poglavlja 6 i 7) ima specifične ciljeve koje korpusna analiza u poglavlju 7 treba rasvetli.

Napomena o transkripciji imena autora

U nastavku teksta sva imena autora biće napisana u originalu. Ovu odluku smo doneli zbog nemogućnosti da sa sigurnošću utvrdimo tačnu transkripciju svih imena koja su se našla u bibliografiji.

Poglavlje 2

Modalnost iz različitih perspektiva

2.1 Tretman pojma modalnosti u različitim tradicijama

Kako bismo u poglavljima 6 i 7 pristupili empirijskom istraživanju modalnosti koje je okosnica ove teze, potrebno je prvo sagledati ključne koncepte i njihove tretmane pod okriljem različitih tradicija. Na taj način ćemo osvetliti osnovne ideje i probleme sa kojima se u teorijskom pogledu susreću istraživači, a samim tim uvideti prednosti i ograničenja koje pristalice određene lingvističke škole imaju kada se bave analizom primera. Pregled započinjemo razmatranjem pojmova nužnosti i mogućnosti i njihovim eksponentima u jeziku iz ugla formalne sematike i modalne logike. Zatim ćemo sagledati funkcionalna određenja modalnosti koja se javljaju kao odgovor na nezadovoljstvo formalnim pristupom. Kognitivnolingvistička istraživanja koja često, ali ne i nužno, zauzimaju funkcionalni pristup modalnosti, najmlađa su od pomenutih tradicija koje ćemo razmotriti ne bismo li formirali teorijski okvir za analizu.

2.2 Formalne teorije modalnosti

„When we talk to each other, we hardly ever make explicit in view of which circumstances something should be necessary or possible. We may give hints. Usually people understand.” Angelika Kratzer (2002: 304)

Već je pomenuto da je modalna logika zaslužna za formiranje prvih teorijski preciznih određenja modalnosti u lingvistici, pri čemu i intuitivno možemo zaključiti da je logički pojam *mogućih svetova* ima veze sa mogućim, ali ne nužno i aktualizovanim, situacijama koje u prirodnom jeziku smatramo modalnim. Operatori koji kvantifikuju moguće svetove, odnosno, operatori osnovnih modaliteta su \diamond ⁷ kao znak za mogućnost i \square kao znak za nužnost. U okviru formalne semantike, u radovima o modalima i kondicionalima Angelika Kratzer (1977, 1978, 1981, 1986, 1991a, 1991b) razvija teoriju koja se u literaturi često karakteriše i kao „standardna teorija“ modalnosti (Portner, 2007: 38) jer se, između ostalog, često preporučuje studentima i istraživačima koji se prvi put susreću sa modalnošću. Njen rad je dobro poznat svima koji se bave modalnošću i lingvistikom uopšte, ali se usled prostornog ograničenja mi ovde nećemo detaljno baviti teorijama

⁷ Operatore za modalitete nužnost \square , mogućnost \diamond , kao i znak \rightarrow za striktnu implikaciju uvodi Lewis (1918), koji se smatra osnivačem prvog sistema modalne logike (Trbojević-Milošević, 2004: 14).

sa logičkim utemeljenjem, već ćemo pružiti opis osnovnih pojmova i ideja kojima jedna takva teorija operiše. Iako postoje kritike da su lingvističke teorije koje koriste koncepte modalne logike nerazumljive i zastrašujuće, realnost je takva da su i radovi u deskriptivnoj⁸ literaturi o modalnosti, poput radova čiji su autori Palmer (1986, 1990, 2001) i Lyons (1977), pisani oslanjajući se pomenute koncepte. Videćemo u poglavljima koja slede da su ti radovi itekako razumljivi za čitaoca, ali je zato potrebno u dovoljnoj meri upoznati se sa logičkim pojmovima na kojima se zasnivaju.

2.2.1 Standardna teorija: Angelika Kratzer

Pokušavajući da ponudi unificiranu teoriju modalnosti za sve jezike, Kratzer kreće od toga da modalnost ima veze sa pojmovima nužnosti i mogućnosti, a teoriju zasniva na pojmu "mogućih svetova"⁹. Semantika mogućih svetova nam omogućava da bilo koji iskaz (propoziciju) identifikujemo u podskupu svih mogućih svetova gde je on istinit. Skup svih mogućih svetova obeležava se sa W , dok bi oznaka w odgovarala mogućim svetovima u kojima je propozicija p istinita. Da bismo mogli na precizan način da govorimo o modalnim značenjima, dva koncepta su, prema Kratzer, od suštinske važnosti, a to je postojanje *konverzacijske pozadine* (engl. *conversational background*) koje su najjasnije prikazane u Kratzer (1977), i *semantika reda* (engl. *ordering semantics*) koju razvija u kasnijim radovima (naročito u Kratzer, 1981).

(4) Avram mora da je ukrao spise.

(5) Na osnovu onoga što znamo, Avram mora da je ukrao spise.

(6) Može biti da je Mijat ukrao spise.

(7) Na osnovu onoga što znamo, može biti da je Mijat ukrao spise.

Konverzacijska pozadina podrazumevanim premisama doprinosi interpretiranju modalnih reči i izraza poput glagola *morati* i izraza *može biti* u primerima (4) i (6) i donošenju zaključaka, a najčešće je očigledna iz konteksta u kome se iskaz nalazi. „Jačinu“ donesenog zaključka određuje *modalna relacija*, pa tako vidimo da govornik u (6) nema premise da izgovori (4) i stoga donosi zaključak koji je „slabiji“. Konverzacijsku pozadinu možemo i jezički eksplicitno izraziti kao u (5) i (7) *na osnovu onoga što znamo* (engl. *in view of what is known; in view of what I know*), ali ono što je poznato se razlikuje od jednog mogućeg sveta do drugog, a ono što je poznato u jednom mogućem svetu je skup propozicija. Prema tome, *konverzacijska pozadina* je funkcija koja mogućim svetovima dodeljuje skupove propozicija. Ovde vidimo primer epistemičke konverzacijske pozadine jer **ono što je poznato** je funkcija koja dodeljuje nekom (ili nekim) mogućem svetu w u okviru svih mogućih svetova W skup svih propozicija koje su poznate u w . Drugim rečima, $f(w)$ sadrži sve one propozicije koje su u w ustanovljeno znanje ili činjenice za

⁸ Ono što su Lyons (1977) i Palmer (1979, 1986, 2001) pisali o modalnosti na pojedinim mestima karakteriše se kao deskriptivna literatura, na drugima kao da pripadaju tradiciji formalne lingvistike, a na trećim se spominju u kontekstu funkcionalističke literature. Nijedna od ovih karakterizacija nije pogrešna jer radovi pomenutih autora svakako sadrže sve ove elemente u različitim razmerama, a u ovoj tezi će se konkretno raspraviti čiji je autor Palmer svrstavati u funkcionalno-tipološke. To ne znači da na drugim mestima nećemo koristiti različite opise njegovih radova u skladu sa elementima koje želimo da istaknemo u datom kontekstu.

⁹ Engl. „*possible-worlds semantics*“

određenu zajednicu, grupu ljudi, pojedince, i sl. Kratzer, pored epistemičke, razlikuje i druge vrste konverzacijskih pozadina koje se takođe mogu jezički eksplicitno izraziti¹⁰, ali njih u ovom radu nećemo detaljnije analizirati. Osvrnućemo se samo na realistične konverzacijske pozadine koje se jezički mogu predstaviti frazom *na osnovu činjenica takve i takve vrste* (engl. *in view of facts of such and such kind*), a funkcija koju dodeljuju mogućim svetovima je skup svih propozicija koje su u njima istinite. S obzirom na to da samo činjenice mogu biti poznate (ustanovljeno znanje), epistemičke konverzacijske pozadine su specijalni slučajevi realističnih konverzacijskih pozadina.

Za analizu modala u standardnoj teoriji Angelike Kratzer potrebno je odrediti i gorepomenutu *modalnu relaciju*, od kojih su najpoznatije *prosta nužnost* (engl. *simple necessity*) i *prosta mogućnost* (engl. *simple possibility*). Prosta nužnost je propozicija u mogućem svetu w koji odgovara konverzacijskoj pozadini f ako, i jedino ako, ona **sledi** iz $f(w)$. Sa druge strane, prosta mogućnost je propozicija u mogućem svetu w koji odgovara konverzacijskoj pozadini f ako, i jedino ako, je ona **kompatibilna** sa $f(w)$. Međutim, autorka uviđa da je isuviše jednostavno posmatrati čitavo „semantičko polje“ modalnih značenja samo u odnosu na konverzacijske pozadine i modalne relacije, te da su potrebni dodatni parametri kako bismo objasnili različite stepene modalnih značenja.

(8) Vrlo je moguće da je Avram ukrao spise.

(9) Ipak, i dalje postoji mala mogućnost da je Mijat ukrao spise.

(10) Verovatnije je da je Avram ukrao spise nego Mijat.

(11) Verovatno je Avram ukrao spise.

Kada govorimo o primerima sa epistemičkom konverzacijskom pozadinom, ona formira *modalnu bazu* time što za svaki svet određuje skup svetova koji su mu dostupni. Ali, uzmimo u obzir da još jedna konverzacijska pozadina učestvuje u određivanju modalnih značenja kao u primerima (8)-(11). U ovom slučaju je to stereotipična konverzacijska pozadina (engl. *in view of the normal course of events*) koja nameće redosled u skupu dostupnih svetova i funkcioniše kao *izvor reda* (engl. *ordering source*). Stereotipična konverzacijska pozadina je funkcija $f(w)$ koja sadrži sve propozicije p gde da je normalan razvoj događaja u w takav da je p slučaj za određenu zajednicu, pojednica itd. Među dostupnim svetovima ima onih koji su manje i onih koji su više izvesni ili „nategnuti“¹¹, ako hoćemo da upotrebimo izraz autora, što ne znači da će se stvaran svet uvek poklapati sa onim što je najizvesnije. Manje je izvesno da je Mijat ukrao spise jer, na primer, on važi za uzornog čoveka koji nikada nije pravio probleme, dok je Avram u prošlosti već kažnjavan zbog krađe. Ili je Avram mogao da ima koristi prodaje spisa na crnom tržištu jer se finasijski nalazi u veoma teškoj situaciji, nasuprot Mijatu koji je iz bogate porodice i materijalno je obezbeđen. Na osnovu normalnog toka događaja, Mijat nije imao motiv da ukrade spise. Međutim, ono što je zaista slučaj u stvarnom svetu ne mora nužno da bude i ono što se očekuje, naprotiv, svi znamo za situacije gde nam se nešto činilo potpuno nemogućim, a ipak se ostvarilo.

Kako bismo bolje razumeli semantiku reda, Portner (2007: 53) ukazuje na sličnost između poređenja i redosleda. Moguće je uporediti visine dveju osoba zato što ih je moguće poređati po

¹⁰ Pored epistemičkih konverzacijskih pozadina koje su specijalan slučaj realističnih konverzacijskih pozadina, Kratzer razlikuje i deontičke konverzacijske pozadine koje se mogu parafrazirati sa *na osnovu onoga što je zapovedeno* (engl. *in view of what is commanded*), kao i stereotipične (u vezi sa normalnim tokom događaja), totalno realistične, teleološke (u vezi sa ciljevima), buletičke (u vezi sa željama) i prazne konverzacijske pozadine.

¹¹Engl. *far-fetched*

visini. Ako želimo da uporedimo po visini učenike jednog odeljenja, to možemo učiniti tako što ćemo ih fizički poređati u vrstu od najvišeg do najnižeg i zatim lako donositi odluke o tome koje je dete više u odnosu na neko drugo dete prema njihovom položaju u vrsti. Slično tome, možemo izmeriti svakog učenika ponaosob i zapisati mere, pa je moguće poređati ih na osnovu brojeva od većeg ka manjem, gde bi brojevi poslužili kao posredno sredstvo za ređanje po visini. Kod Kratzer se vrši poređenje, odnosno ređanje svetova od „lošijeg“ ka „boljem“, odnosno od onog koji je dalje ili bliže „idealnom“ svetu.

Uzimajući u obzir izvor reda sa formalnom oznakom *g*, Kratzer može da formuliše modalne relacije *ljudske nužnosti*, *ljudske mogućnosti*, *blage mogućnosti* i *komparativne mogućnosti*¹² na sledeći način:

Ljudska nužnost

Propozicija je ljudska nužnost u odnosu na modalnu bazu *i* i izvor reda *ako*, i samo ako, je istinita u svim onim dostupnim svetovima koji su najbliži idealnom. Modalna baza određuje dostupne svetove, dok izvor reda određuje idealni svet.

Ljudska mogućnost

Propozicija je ljudska mogućnost u svetu *w* u odnosu na modalnu bazu *f* i izvor reda *ako*, i samo ako, je njena negacija nije ljudska nužnost u *w* u odnosu na *f* i *g*.

Blaga mogućnost

Propozicija je blaga mogućnost u svetu *w* u odnosu na modalnu bazu *f* i izvor reda *ako*, i samo ako, je *p* kompatibilna sa *f(w)* i ako je negacija *p* ljudska nužnost u *w* u odnosu na *f* i *g*.

Komparativna mogućnost

Propozicija *p* je verovatnija nego propozicija *q* u svetu *w* u odnosu na modalnu bazu *f* i izvor reda *ako*, i samo ako, su ispunjena dva uslova:

- (i) Za svaki dostupni svet *q* postoji dostupni svet *p* koji je makar jednako blizu idealnom svetu kao i svet *q*.
- (ii) Postoji dostupni svet *p* za koji ne postoji dostupni svet *q* takav da su *p* i *q* makar jednako blizu idealnom svetu.

Primeri za ove modalne relacije su kod Kratzer dati na nemačkom i engleskom jeziku, a mi ćemo ovde pokušati da ponudimo približno ekvivalentne modalne izraze na srpskom jeziku:

Vrlo je moguće da...	ljudska mogućnost
Postoji mala mogućnost da...	slaba mogućnost
Verovatnije je da...nego da...	komparativna mogućnost
Verovatno je da...	ljudska nužnost

Dakle, semantičko polje modalnih izraza u svojoj teoriji Kratzer opisuje duž tri ose, a to su: modalna relacija, uslovi za modalnu bazu i uslovi za izvor reda¹³. Pri tome, konverzacijska pozadina

¹²Engl. *human necessity*, *human possibility*, *slight possibility* i *comparative possibility*

¹³ Kratzer priznaje da je ipak pojednostavljeno, iako korisno, opisivati modalna značenja samo na osnovu ova tri parametra.

može da određuje skup dostupnih svetova, odnosno da ima ulogu modalne baze, ali i da određuje redosled tih svetova funkcionišući kao izvor reda. Razlikujući dve osnovne vrste modalnih baza, *epistemičku* i *korensku*¹⁴, dolazimo i do osnovne podele modalnosti u okviru standardne teorije na *epistemičku modalnost* (engl. *epistemic modality*) i *korensku modalnost* (engl. *circumstantial modality*). Iako se oba ova tipa modalnosti zasnivaju na realističnim konverzijskim pozadinama, one uključuju različite kategorizacije činjenica, tj. premise na osnovu kojih se rezonuje su drugačije. Ako nas *na osnovu svega što već znamo* zanima šta još može ili mora da bude slučaj u našem svetu, upotrebićemo epistemički modalni izraz, ali ako nas zanima šta može ili mora da se desi *na osnovu okolnosti određene vrste*, posegnućemo da korenskim modalnim izrazom. Okolnosti određene vrste su zapravo činjenice određene vrste koje se, recimo, tiču našeg tela, uma i spoljašnjeg sveta, a Kratzer uviđa kako one najčešće zabranjuju ili onemogućuju da se nešto ostvari¹⁵.

2.2.2 Kritike teorije zasnovane na modalnoj logici

Videli smo da Kratzer uspeva da objasni gradijentnost različitih modalnih izraza uzimajući u obzir modalne relacije, modalne baze i izvor reda i u tome se ogleda prednost njene teorije u odnosu na modalnu logiku na kojoj je u velikoj meri zasnovana. Međutim, upravo u stepenovanju modalnih iskaza u prirodnom jeziku pronalazimo i osnovni nedostatak njene teorije:

- (12) Srpska reprezentacija mora da će pobediti.
- (13) Sasvim je moguće da će srpska reprezentacija pobediti.
- (14) Apsolutno je moguće da će srpska reprezentacija pobediti.
- (15) Više je nego izvesno da će srpska reprezentacija pobediti.
- (16) Srpska reprezentacija ima 90% šanse da pobedi.
- (17) Gotovo je sigurno da će srpska reprezentacija pobediti.
- (18) Apsolutno je sigurno da će srpska reprezentacija pobediti.
- (19) Najverovatnije će srpska reprezentacija pobediti.
- (20) Verovatno je da će srpska reprezentacija pobediti.
- (21) Vrlo je verovatno da će srpska reprezentacija pobediti.
- (22) Šanse su 5:1 da će srpska reprezentacija pobediti.
- (23) Srpska reprezentacija treba da pobedi.

¹⁴ Autorka modalne baze deli na „root or circumstantial modal bases“ i „epistemic modal bases“, ali prednost daje terminu *circumstantial* u odnosu na *root*, što se odnosi i njenu na podelu modalnosti na *epistemic modality* i *circumstantial modality*. Iz praktičnih razloga, u ovom radu koristimo prevod „korenski“ i za termin „circumstantial“ kao i za „root“ zbog neadekvatnih konotacija prideva ekvivalentna reči *circumstantial* u srpskom jeziku i složenosti ekvivalentnih izraza.

¹⁵ Ređe su situacije gde okolnosti čine neki događaj neizbežnim ili nužnim, a primeri koji to ilustruju su da moramo da umremo, kašljemo, povraćamo, smeju se i plačemo, itd.

(24) Srpska reprezentacija može da pobedi.

Iako služeći se mehanizmima standardne teorije možemo da analiziramo neke od ovih primera, ona svakako ne može da objasni sve nijanse u značenjima modalnih izraza i zbog toga je često kritikovana. Portner, međutim, postavlja važno pitanje, a to je da li uopšte primere poput (16) i (22) treba analizirati u okviru semantičke teorije modalnosti kao što je to slučaj sa rečenicama u kojima su modalni glagoli poput *moći* i *morati*, ili tada treba posegnuti za teorijama probabiliteta¹⁶ (2009: 73). Ukazujući na to da su modalni glagoli postojali pre nego što je razvijeno matematičko razumevanje probabiliteta, tj. da je za razumevanje značenja primera (16) i (22) potreban napredak u matematičkim saznanjima, Portner uviđa da bi standardna teorija onda trebalo da može da objasni sve druge „stepene“ modalnosti koji postoje izvan matematičkih izraza u jeziku. I dok bismo mehanizmima ove teorije mogli da objasnimo razliku između primera (12) i (20), gde glagol *morati* označava nužnost, a pridev¹⁷ *verovatno* slabu nužnost, teorija Angelike Kratzer nailazi na problem kada poredimo modalno značenje iskazano u (20) sa značenjima primera (17) i (19). Intuitivno možemo reći da su značenja iskaza (17) i (19) negde između *morati* i *verovatno*, ali stepen između ova dva izraza ne možemo analizirati i u okvirima standardne teorije.

Analiza složenih leksičkih izraza koji signaliziraju modalnost iskaza poput *sasvim je moguće*, *apsolutno je moguće* i *vrlo je verovatno* morala bi da bude kompoziciona (Portner, 2009: 74). Ako uzmemo u obzir da su *moguće* i *verovatno* pridevi i da se modifikuju na sličan način kao i drugi pridevi (npr. *vrlo visok*), onda bi se opšta teorija semantike prideva mogla primeniti za njihovu analizu (Portner, 2009: 74). I drugi izrazi koji sadrže modalne reči, a modifikuju se na sličan način (npr. *postoji dobra mogućnost da*, *velika je verovatnoća da*, i sl.) bi mogli da se analiziraju u okvirima jedne takve teorije (Portner, 2009: 74). Najprominentnija teorija koja se bavi semantikom prideva zasnovana na konceptu *skale* gde se pridevi tretiraju kao funkcije mere (funkcije od objekta do stepena na odgovarajućoj skali). Važno je napomenuti da se izrazi koji označavaju verovatnoću (probabilitet) i izrazi koji izražavaju mogućnost ne rangiraju na istim skalama, što potkrepljuje i činjenica da se razlikuju modifikatori sa kojima kolociraju:

(25) To je sasvim/apsolutno/potpuno/veoma/vrlo/zaista/malo*/više* moguće.

(26) To je sasvim*/apsolutno*/potpuno*/veoma/vrlo/zaista*/malo/više verovatno.

Da sumiramo, videli smo da teorijski pristup Angelike Kratzer koji je zasnovan na modalnoj logici veoma elegantno opisuje i obuhvata modalna značenja koja izražavaju modalni glagoli (pre svega u nemačkom, a u nešto manjoj meri i engleskom jeziku), kao i da uspešno objašnjava različite stepene jačine modalnih izraza. Međutim, mehanizmi kojima se služi ne mogu pružiti adekvatnu analizu mnoštva nijansi modalnih značenja koja se u jeziku javljaju pored značenja modalnih glagola. Daljim usavršavanjem teorije koja bi imala osnove u standardnoj teoriji modalnosti i uzimanjem u obzir da se leksički eksponenti modalnosti, poput prideva i njima sličnih izraza, u modernoj lingvistici najčešće analiziraju u okvirima teorija skala, moglo bi se doći do sveobuhvatne teorije modalnosti¹⁸.

¹⁶ Videti npr. Frank (1996), cit. u Portner (2009: 73).

¹⁷ U poglavlju 5 ćemo diskutovati o tome da li je *verovatno* pridev ili prilog.

¹⁸ Portner (2009) daje okvirne sugestije za modifikaciju ideja Angelike Kratzer kao korak u pronalaženju sveobuhvatne teorije modalnosti.

2.3 Funkcionalni pristupi modalnosti

Teorije modalnosti koje su se razvile usled nezadovoljstva formalnim pristupom i koje se smatraju nekompatibilnim sa teorijama koje u svojoj osnovi imaju semantiku mogućih svetova su, pre svega, funkcionalna i kognitivnolingvistička shvatanja modalnosti. Iako različite u osnovi, funkcionalna lingvistika i kognitivna lingvistika često idu rame uz rame tako što funkcionalni modeli prepoznaju značaj kognitivnih i socijalnih konteksta za istraživanje modalnosti, ili tako što kognitivni modeli tipično posmatraju pojave u jeziku iz funkcionalne perspektive. O mlađoj od dveju tradicija, kognitivnoj lingvistici, kasnije će biti nešto više reči.

Posmatrajući jezik kroz njegove upotrebe u društvenim i interpersonalnim odnosima, funkcionalna lingvistika bi se, strogo posmatrano, pre mogla nazvati pristupom nego teorijom. Zapravo, ukoliko bismo bili pristalice Portnerovog viđenja da je semantička teorija sistem ideja koji predviđa semantičke činjenice i dodatno predviđa nove činjenice koje se putem tog sistema mogu otkriti (i na osnovu kojih se ne generišu predviđanja za koja znamo da su pogrešna) na potpuno mehanički način, ne oslanjajući se na prethodno razumevanje teorijskih termina i jezičkih pojava koje se posmatraju, onda bismo mogli da kažemo da prave semantičke (lingvističke) teorije i ne postoje. Ono što u literaturi gotovo uvek nalazimo su aproksimacije teorija, odnosno sistemi ideja koji teže da jednog dana iznedre potpune i precizne teorije u idealnom smislu (Portner, 2009: 107). Imajući u vidu specifičnosti prirodnog jezika kao predmeta naučnih istraživanja, aproksimacije teorija se, slobodnije posmatrano, takođe smatraju teorijama. Istraživanja modalnosti iz funkcionalne perspektive često se oslanjaju na već postojeće teorijske koncepte i nemaju za cilj da ponude sveobuhvatnu teoriju, ali su neretko razvijana u okviru sintaksičkih, tipoloških, dijahronijskih i sličnih teorija.

Tradicionalna istraživanja modalnosti bila su fokusirana na njen gramatički aspekt samim tim što su se prevashodno bavila značenjima modalnih glagola. Takođe, vremenom se sam lingvistički koncept epistemičke modalnosti sve više udaljava od logičkog koncepta koji se zasniva na pojmovima nužnosti i mogućnosti i dovodi u vezu sa stepenom verovatnoće (Carretero, 1996: 253). Sve većim interesovanjem za proučavanje funkcija i upotreba modalnih izraza i kao posledica konceptualne promene u jeziku proširuje se i empirijski opseg istraživanja modalnosti čime se fokus takvih istraživanja pomera sa gramatičkih na druge manifestacije modalnih značenja, poput modalnih priloga i prideva, leksičkih glagola i imeničkih sintagmi sa modalnim značenjem i drugih. U narednom poglavlju ćemo videti da Palmer, na primer, ubraja evidencijalna značenja u modalna. Coates (1987, 1990) priloge za izražavanje stepena poput *slightly*, *a bit* i *quite*, kao i marker diskursa *I mean*, uključuje u analizu epistemičkih izraza (cit. u Carretero, 1996: 253). Perkins analizom širokog opsega modalnih izraza dolazi do zaključka da među njima ne postoje dva eksponenta sa apsolutno identičnim modalnim značenjem (1983: 2).

Interesovanje je poraslo i za istraživanje neleksičkih sredstava za izražavanje modalnosti. Primera radi, Stubbs (1986) iznosi tvrdnju da je govornikovo uverenje u istinitost propozicije manje ukoliko se upotrebi glagol u obliku sa nastavkom *-ing*. Maynard (1993) modalnim smatra indikatore poput reda reči i opozicije aktivno/pasivno, pa čak i sredstva koja spadaju u domen paralingvističkog poput intonacije, kvaliteta glasa, ritma i brzine govora, pokreta glave i jezika tela (cit. u Carretero, 1996: 254).

Uključivanje široke lepeze modalnih značenja u radovima koji su pisani u funkcionalno-deskriptivnoj tradiciji važan je pomak u odnosu na tradicionalno posmatranje koncepta modalnosti

kroz značenja modalnih glagola u engleskom jeziku (npr. Traugott 1989, Traugott and Dasher 2002, radovi u Bybee and Fleischman (Eds.) 1995, Nuyts 2001, Hengeveld 1988, Narrog 2012). Pored toga što se ispituju manifestacije modalnosti u leksici, funkcionalnu perspektivu zauzimaju autori koji istražuju modalnost i u različitim jezicima (pored engleskog), a neke od tih studija imaju i dodatnu tipološku i dijahronijsku dimenziju. S obzirom na to da ćemo se u ovom radu baviti poređenjem modalnih izraza u engleskom i srpskom jeziku, u narednim pasusima ćemo predstaviti pionirsku studiju modalnosti (i modusa) iz funkcionalno-tipološke perspektive (Palmer, 1986), odnosno njenog drugog izdanja iz 2001. godine. Dužna pažnja biće posvećena i autorovoj analizi modalnosti u engleskom jeziku iz 1990. godine (drugo izdanje studije iz 1979. godine) koja se fokusira na sistem modalnih glagola.

2.3.1 Funkcionalno-tipološka perspektiva modalnosti: Frank Palmer

2.3.1.1 Modalni sistem i modus

Modalnost se u Palmerovom radu smatra gramatičkom, odnosno gramatičko-semantičkom kategorijom koja je usko povezana sa glagolskim vremenom i vidom, ali se od njih razlikuje jer se ne odnosi direktno na neku osobinu događaja, već se tiče statusa propozicije koja opisuje događaj¹⁹. Upravo zbog toga što se ne odnosi na konkretne osobine reči (kao što su to vreme i priroda događaja), modalnost je teže i definisati, a korisnom preliminarnom definicijom autor smatra sugestiju da se modalnost tiče „mišljenja i stava“ govornika (Lyons, 1977: 452, cit. u Palmer, 1990: 2).

Kada govorimo o gramatičkom enkodiranju modalnosti, jezici sveta na raspolaganju praktično imaju dva načina da iskažu realnost ili irealnost iskaza, a to su *modus*²⁰ (ili glagolski način) ili *modalni sistem*. Pojedini jezici poseduju i oba ova mehanizma za izražavanje modalnosti (npr. nemački jezik), ali većina jezika ili poseduje jedan od njih, ili je, pak, jedan od njih značajno zastupljeniji od drugog. Tako je, na primer, modalni sistem modalnih glagola u engleskom jeziku gotovo sasvim zamenio subjunktiv, dok je i u drugim evropskim jezicima subjunktiv sve manje u upotrebi. Kontrast je najčešće binaran kada govorimo o modusu u evropskim jezicima jer sve rečenice pripadaju ili Realisu, ukoliko se radi o indikativu, ili Irealisu, ukoliko se radi o subjunktivu. Takođe, nije uvek moguće jasno razgraničiti modus od modalnog sistema jer pojedini jezici poseduju sistem modalnosti koji ima i karakteristike modusa (Palmer, 2001:7).

Već smo spominjali u poglavlju 1.2 da Palmer preferira termine *realis* i *irealis* (odnosno *Realis/Irealis* kada govorimo o tipološkim kategorijama) u odnosu na slične termine *realan/nerealan*, *faktualan/nefaktualan*, *istinit/neistinit* i dr. zbog konotacija koje ovi termini mogu imati u srodnim disciplinama. Dakle, iskaz je modalan, odnosno pripada domenu *Irealisa* ukoliko se govornik opredeli za subjunktiv ili u svom iskazu upotrebi neki od modalnih glagola. Nemodalni iskazi su u indikativu i u predikatu nemaju modalne glagole. Govoreći o modusu²¹, Palmer preferira

¹⁹ Autor zbog jednostavnosti koristi termin „događaj“ i kada se misli na akcije, situacije, stanja, itd. (Palmer, 2001: 1)

²⁰ Engl. *mood*

²¹ U literaturi se može naići na šire shvatanje *modusa* gde termin uključuje sve potencijalno modalne funkcije engleskog jezika (Jespersen, 1924: 320-I), dok Huddleston (1984: 164) modalni sistem u engleskom jeziku karakteriše kao „analitički sistem modusa“ (cit. u Palmer, 1990: 11-12).

viđenje termina prema kojem je modus ograničen na flektivne sisteme, odnosno glagolsku morfologiju, i u tom smislu je samo jedan od načina izražavanja modalnosti (Lyons, 1977: 746, cit. u Palmer, 1990: 11-12). Naravno, u iskazu bi mogao biti upotrebljen drugi semantički izraz koji bi ga činio modalnim, ali je fokus autora ovde na gramatici.

2.3.1.2 Nužnost i mogućnost kao centralni pojmovi

Kao što je to slučaj i u mnogim drugim jezicima, nužnost i mogućnost su centralni pojmovi za modalnost u engleskom jeziku time što čine glavnu vezu između epistemičke i deontičke modalnosti (Palmer, 1990: 9). Ukoliko modalni glagol upotrebimo epistemički, to znači da donosimo sud o istinitosti propozicije, dok deontički upotrebljen modal utiče na radnje, stanja i događaje. Palmer ističe značaj rada na modalnoj logici gde autor von Wright (1951: 1-2) razlikuje četiri modusa (engl. *modes*):

- i) Aletički modusi ili modusi istine.
- ii) Epistemički modusi ili modusi znanja.
- iii) Deontički modusi ili modusi obaveze.
- iv) Egzistencijalni modusi ili modusi postojanja.

Ovakva četvorodelna podela je kod autora prikazana u tabeli, ali je takav prikaz ovih kategorija važniji za logičare nego za lingviste:

<i>Aletički</i>	<i>Epistemički</i>	<i>Deontički</i>	<i>Egzistencijalni</i>
nužno	potvrđeno	obavezno	univerzalno
moguće		dozvoljeno	postojeće
kontingentno	neodlučeno	indiferentno	
nemoguće	netačno	zabranjeno	prazno

Iako je aletički modus veoma značajan u logici, govornici pri upotrebi reči koje se svrstavaju u ovaj modus najčešće ne prave nikakvu razliku u odnosu na njihove epistemičke upotrebe. Sam von Wright primećuje da se leksema **moguće** u prirodnom jeziku upotrebljava sa epistemičkim značenjem, dok u njegovom sistemu *moguće* pripada aletičkom modusu, a odgovarajući epistemički termin bi bio *neodlučeno* (Palmer, 1990: 7). Slično tome, govornici ne prave razliku između aletičke i epistemičke upotrebe modalnog glagola *must*:

(27) John is a bachelor, so he must be unmarried. (Palmer, 1990: 6)

U primeru (27) vidimo aletičku nužnost (logičara) iskazanu modalnim glagolom *must*, ali u prirodnom govoru i jeziku uopšte gotovo i da ne možemo razlikovati epistemičke od aletičkih upotreba modalnih glagola. Stoga je u lingvistici opšteprihvaćena dvodelna podela na epistemičku i deontičku modalnost, gde aletička modalnost potpada pod epistemičku. Epistemička modalnost ne tiče se bez ostatka „objektivnih“ činjenica koje se mogu potvrditi ili proveriti, nego je češće „subjektivna“ u značenju termina koji Lyons upotrebljava i tiče se inferencije govornika (Lyons, 1977: 792, cit. u Palmer, 1990: 7). Prema Palmeru epistemička modalnost je najčešće, ako ne i uvek, subjektivna, te stoga kao tačniju parafrazu epistemički upotrebljenog glagola *must* smatra (28) u odnosu na (29).

(28) Na osnovu onoga što znam, jedini zaključak koji mogu da donesem je da...

(29) Na osnovu onoga što je poznato, nužno je slučaj da...

Deontička modalnost tiče se onog što je obavezno, dozvoljeno ili zabranjeno. Govornik je najčešće taj koji nameće obavezu, dozvolu ili zabranu, pa je i deontička modalnost uglavnom subjektivna, ali i relativna²² jer zavisi od nekog moralnog kodeksa ili osobe. Kod logičara (von Wright) se nedvosmisleno vidi veza između pojmovu nužnosti i mogućnosti i epistemičke modalnosti (odnosno epistemičkog i aletičkog modusa), ali nije na isti način očigledna kada govorimo o deontičkoj modalnosti. Međutim, razlika između epistemički i deontički upotrebljenih glagola *may* i *must* može se objasniti putem ovih pojmova sledećim parafrazama:

(30) Moguće/ nužno je da.../“possible/necessary that...” (epistemička upotreba)

(31) Moguće/ nužno je za.../“possible/necessary for...” (deontička upotreba)

Davati dozvolu je isto što i činiti neku radnju mogućom, dok je nametanje obaveze isto kao kada nešto činite nužnim (Palmer, 1990: 8). Razlika između deontičke i epistemičke modalnosti ogleda se u rečima „da“ i „za“:

(32) It is possible (possibly the case) that Kate is at home now. (Palmer, 2001:7)

Moguće je da je Kejt sada kod kuće.

(33) It is necessarily the case that Kate is at home now. (Palmer, 2001:7)

Nužno je da je Kejt sada kod kuće.

U primerima (32) i (33) se radi o govornikovom sudu o propoziciji da je Kejt kod kuće, pa se epistemička modalnost kod Palmera naziva još i **propozitivnom modalnošću** (engl. *propositional modality*).

(34) It is possible for Kate to come in now. (Palmer, 2001:7)

Moguće je za Kejt da sada uđe.

(35) It is necessary for Kate to come in now. (Palmer, 2001: 7)

Nužno je za Kejt da sada uđe.

Iskazi (34) i (35) tiču se govornikovog stava o potencijalnom budućem događaju, odnosno o Kejtinom ulasku, pa se, shodno tome, deontička modalnost naziva i **modalnošću događaja** (engl. *event modality*). Palmer distinkciju između propozitivne modalnosti i modalnosti događaja smatra suštinski istom sa onim što Jespersen (1924: 329-331) vidi kao kontrast sadržavanja i nesadržavanja elementa volje²³(Palmer, 2001: 8).

²² Von Wright sam priznaje da deontička modalnost može biti relativna u odnosu na neki moralni kodeks ili osobu, iako je u njegovom logičkom pristupu modalitetima ona „apsolutna”(cit. u Palmer, 1990: 7).

²³ Engl. *containing an element of will* i *containing no element of will*

2.3.1.3 Klasifikacija modalnosti: propositivna modalnost i modalnost događaja

Egzistencijalna modalnost u jeziku o kojoj govori von Wright više se ogleda u rečima poput *nešto, nekoliko, sve* i sl. nego u rečima koje se smatraju modalnim poput glagola *can* u primeru (36), ali je ipak značajna zbog treće vrste modalnosti koju Palmer (i von Wright) razlikuje od epistemičke i deontičke, a to je **dinamička** modalnost. Značenja iskazana dinamičkom modalnošću tiču se subjekta rečenice i njegove sposobnosti (engl. *ability*) i volje (engl. *volition*), ali se nužno i ne smatraju modalnim kod drugih autora.

(36) Peter can play the piano.

Dvodelna podela na epistemičku i deontičku formalno je i semantički najjasnija podela modalnih glagola u engleskom jeziku, s tim što se kod nekih autora, poput Sweetser (1982), za deontičku modalnost koriste temini *neepistemička* (engl. *non-epistemic*) ili *korenska* (engl. *root*). Ipak, Palmer smatra korisnim da se i dinamička tumačenja modalnih glagola smatraju modalnim, te se odlučuje za trodelnu podelu na epistemičku, deontičku i dinamičku modalnost.

Dinamička i deontička modalnost tiču se događaja koji nisu aktualizovani, koji se još uvek nisu dogodili i koji su samo potencijalni, te spadaju u modalnost događaja (Palmer, 2001: 8). Faktori koji se tiču deontičke modalnosti su spoljašnji u odnosu na pojedinca, dok su kod dinamičke modalnosti ti faktori unutrašnji. Dakle, kada govorimo o deontičkoj modalnosti, obaveza i dozvola potiču od spoljašnjeg izvora kao u (37) i (38), dok, u slučaju dinamičke modalnosti, sposobnost i volja potiču od pojedinca, što vidimo u primerima (39) i (40) (Palmer, 2001:10):

(37) John may/can come in now. (permission)

Džon može da uđe sada.

(38) John must come in now. (obligation)

Džon mora da uđe sada.

(39) John can speak French. (ability)

Džon može/ume da govori francuski.

(40) John will do it for you. (willingness)

Džon će to da uradi za tebe.

Ipak, radi se o pojednostavljavanju stvari kada kažemo da je razlika između deontičkih i dinamičkih značenja u tome što prva određuju spoljašnji, a druga unutrašnji faktori. Spoljašnji autoritet može biti zakon ili određeni skup pravila koji nas obavezuje na nešto, ili pak nešto čini dozvoljenim. Ali, onaj koji izgovara rečenicu je vrlo često taj koji primaocu poruke nameće obavezu ili daje dozvolu u deontičkim iskazima. Kada govorimo o dinamičkoj modalnosti, sposobnost pojedinca ne može se posmatrati samo kroz fizičke i mentalne kapacitete, već se tiče i okolnosti koje neposredno utiču na njega, a da nije u pitanju deontički autoritet. Razlika je vidljiva iz Palmerovih primera deontički i dinamički upotrebljenog glagola *can* (2001: 10):

(41) He can go now. (Deontic: I give permission)

(42) He can run a mile in five minutes. (Dynamic: he has the ability)

(43) He can escape.

(Dynamic: the door's not locked)

Sa druge strane, tipovi propozitivne modalnosti koja se ogleda u govornikovom stavu prema faktualnom statusu ili istinosnoj vrednosti propozicije su epistemička i evidencijalna modalnost. Osnovna razlika između dva tipa propozitivne modalnosti je to što se evidencijalnom modalnošću ukazuje na dokaze za faktualni status propozicije, dok se epistemičkom modalnošću iznose sudovi o faktualnom statusu propozicije (Palmer, 2001: 8). Vrsta potpore, odnosno dokaza, kojom se potkrepljuje ono što je iskazano u propoziciji može biti direktna ili indirektna, u zavisnosti od porekla. Dokazi koje dobijamo putem čula se, prema tome, svrstavaju u direktne, dok su indirektni dokazi oni koje dobijamo od drugih ljudi putem izveštavanja. Međutim, u praksi je ponekad teško razlikovati članove evidencijalnog i epistemičkog sistema zbog toga što iznošenje suda o istinitosti propozicije u mnogim jezicima sa sobom nosi i potkrepljenje za takav sud. Često navođen primer u literaturi je epistemički upotrebljen glagol *must* u engleskom jeziku koji najčešće implicira da postoje dokazi za donošenje zaključka:

„U svojoj uobičajenoj upotrebi, epistemički glagol *must* označava govornikovo uverenje u istinu onoga što govori koje je zasnovano na dedukciji iz činjenica koje su mu poznate (koje mogu i ne moraju da budu precizirane)“ (Coates, 1983: 41, cit. u Palmer, 2001: 8-9)

Pandan engleskom modalnom glagolu *must* u srpskom jeziku je glagol *morati* za koji u literaturi ne možemo pronaći navode da se njegovom upotrebom implicira postojanje dokaza za donošenje suda sa visokim stepenom opredeljenja u istinitost propozicije. Međutim, kako modalni glagoli u srpskom jeziku nisu mnogo istraživani ni teorijski ni empirijski, ne možemo tvrditi da podrobnijim ispitivanjima modalnog glagola *morati* ne bismo došli do sličnih zaključaka.

2.3.1.4 Tipovi sudova

Govoreći o epistemičkom podtipu propozitivne modalnosti, Palmer u jezicima razlikuje tri vrste uobičajenih sudova koji se iznose o faktualnom statusu propozicije: spekulativne (engl. *Speculative*), deduktivne (engl. *Deductive*) i asumptivne (engl. *Assumptive*)²⁴. Kada se izražava nesigurnost o faktualnosti propozicije govorimo o spekulativnim sudovima, a u engleskom jeziku se ogledaju u epistemički upotrebljenim glagolom *may*. Ukoliko hoćemo da ukažemo da je u pitanju zaključivanje (inferencija) na osnovu dostupnih dokaza, upotrebićemo deduktivni sud i modalni glagol *must*. Asumptivni sud u vezi sa propozicijom se donosi na osnovu onoga što je opšte poznato i u engleskom jeziku ga karakteriše epistemička upotreba modalnog glagola *will*. Palmer ističe da je engleski jezik izuzetak zbog toga što u svom epistemičkom sistemu modalnih glagola poseduje sve tri vrste sudova (2001: 25):

(44) John may be in his office.

Može biti da je Džon u svojoj kancelariji.

(45) John must be in his office.

Džon mora da je u svojoj kancelariji.

²⁴ Palmer koristi velika početna slova kada govori o tipološkim kategorijama.

(46) John will be in his office.

Džon će biti u svojoj kancelariji. / Biće da je Džon u svojoj kancelariji.

Izgovarajući (44), govornik izražava svoju nesigurnost u to da li je Džon u svojoj kancelariji ili nije. Ukoliko ima dokaze u vidu upaljenog svetla u kancelariji ili sličnog, može da donese čvrst sud poput (45). U situacijama gde se sud donosi na osnovu onoga što je uopšteno poznato, na primer da je radnim danima pre podne Džon uvek u kancelariji, govornik dolazi do razumnog zaključka kao u (46). Dakle, glagolom *may* donosimo **moгуć zaključak**, glagolom *must* **jedini moguć zaključak**, a glagolom *will* **razuman zaključak** (Palmer, 2001: 25).

Autor uviđa da je kontrast između *may* i *must* zasnovan na jačini zaključka, te da je uporediv sa onim što je epistemički moguće i epistemički nužno, ali da takva distinkcija nije primenljiva kada poredimo glagole *must* i *will*. Naime, deduktivan sud izražen glagolom *must* tiče se inferencije na osnovu opažanja, dok je asumptivna modalnost iskazana glagolom *will* posledica iskustva ili opšteg znanja. U mnogim jezicima prisutan je ili kontrast zasnovan na jačini zaključka, ili, pak, kontrast između zaključivanja na osnovu opažanja i zaključivanja na osnovu onog što je opšte poznato. Ako postoje oba kontrasta u istom jeziku, često je jedan od njih izraženiji (Palmer, 2001: 25)

2.3.1.5 Zaključivanje i uverenje

Različiti stepeni uverenja (engl. *confidence*) govornika se, prema Palmeru, izražavaju upotrebom priloga poput (2001: 34):

(47) Perhaps she's there.

(48) She's probably there.

(49) She's certainly there.

Autor ovakve iskaze ne smatra (makar ne u potpunosti) ekvivalentnim sa iskazima koji sadrže modalne glagole. Zaključivanje (inferencija) je različito od uverenja govornika utoliko što se vrši na osnovu opaženih činjenica u slučaju deduktivne modalnosti, odnosno, na osnovu opšte poznatih činjenica u slučaju asumptivne modalnosti. Prema tome, iskaz (48) sa prilogom *probably* se ne smatra parafrazom glagola *will*:

(50) She'll be there.

(51) She must be there.

U situaciji gde govornik kaže (50), on raspolaže i nekim znanjem o kretanju osobe o kojoj govori, recimo da je u to vreme uvek u teretani, te na osnovu toga donosi zaključak. Slično tome, kada izgovara (51), govornik zaključuje na osnovu opaženih činjenica, poput parkiranog automobila ispred zgrade. Međutim, Palmer uviđa da je mala razlika (pa čak i da ne postoji razlika) između iskazivanja uverenja u propoziciju sa prilogom *perhaps* poput primera (47), odnosno modalnim glagolom *may*:

(52) She may be there.

Ovi slučajevi su slični utoliko što su u izvesnom smislu negativni: u slučaju priloga postoji odsustvo čvrstog, odnosno pravog, uverenja, dok u slučaju sa modalnim glagolom postoji odsustvo dobre

osnove za donošenje zaključka. Palmer to slikovito ilustruje primerom da ne postoji velika razlika između kafe bez mleka i kafe bez šlaga (2001: 35).

Dakle, Palmer ističe razliku između uverenja govornika, koje može biti različitog stepena, i zaključivanja govornika na osnovu dostupnih dokaza, ali i činjenicu da se izrazi koji markiraju uverenje u jeziku mogu kombinovati sa markerima inferencije. Autor govori o „harmoničnim kombinacijama“ pozivajući se na članak iz 1970. godine (Halliday, 1970) gde se govornikov sud modifikuje tako što se modalnom glagolu doda izraz sa sličnim značenjem i time se potvrđuje, odnosno pojačava, dok se ublažavanje vrši *ogradama* (engl. *hedges*). Prema Coates (1983: 46, 138, cit. u Palmer, 2001: 35), harmonično je javljanje izraza *I'm sure, surely, certainly* uz epistemički glagol *must*, dok se *perhaps* i *possibly* harmonično kombinuju sa epistemičkim *may*. Za ublažavanje jakih sudova autorka navodi izraze *I think, I mean, I suppose, I fancy, I take it, I would guess*, a kao ograde slabih sudova *I suppose, I think, I don't know, I wouldn't know, I'm not sure, I mean*. S obzirom na to da se radi o leksičkom izražavanju modalnih značenja, Palmer ne zalazi u dublju analizu ovih modifikacija.

2.3.1.6 Deklarativ

Ukoliko govorimo o jeziku koji poseduje epistemički modalni sistem, izvesno je i da poseduje nemarkirani oblik kojim se nešto tvrdi i koji pojmovno predstavlja *Realis*. Takav je slučaj sa engleskim i srpskim jezikom gde možemo iskazati tvrdnju bez upotrebe modalnih glagola, a Palmer takve iskaze nemarkirane za modalnost naziva Deklarativom. Deklarativnim iskazom se nešto tvrdi bez ukazivanja na razloge za donošenje takve tvrdnje i govornikovo opredeljenje prema njemu (2001: 64). Uporedimo:

(53) Petar je na času.

(54) Petar mora da je na času.

(55) Može biti da je Petar na času.

Moguće je za govornika da izgovori (53) čak i u situacijama kad nije siguran u svoju tvrdnju i gde je prikladno da izgovori (54), znajući, na primer, Petrov raspored obaveza. U istoj situaciji je moguće da izgovori (55), ukoliko želi da izrazi svoju sumnju o Petrovom kretanju. Dakle, ono što Palmer pokušava da istakne je da Deklarativ ne treba posmatrati kao „jači“ u odnosu na modalne iskaze, već samo kao iskaz kojim se nešto tvrdi bez ukazivanja na dokaze ili opredeljenje prema propoziciji. Kod drugih autora, međutim, nailazimo na mišljenja da se iskaz poput (53) izgovara samo kada je govornik najsigurniji mogući u istinitost propozicije, te da upotreba modala, kao u (54), sinalizira izvestan stepen sumnje.

Modalna značenja, pojmovno posmatrano, mogu biti izražena i leksičkim sredstvima, ali to ne menja deklarativni status iskaza poput:

(56) Mislim da je Petar na času.

Prema tome, Deklarativom u (56) se tvrdi ono što „ja mislim“ (Palmer, 2001: 65).

2.3.1.7 Subjektivnost i performativnost

Određene formalne osobine modalnih glagola u engleskom jeziku, pre svega činjenica da nemaju oblik za prošlo vreme i da se ne mogu javljati zajedno, dokaz su za postojanje semantičkih osobina modalnih glagola: subjektivnosti i performativnosti. Izražavajući „mišljenje ili stav“ govornika epistemička i deontička modalnost su suštinski subjektivne (Lyons, 1977: 452, cit. u Palmer, 1990: 10), a kao rezultat toga obe vrste modalnosti se tiču iskaza koji su nefaktualni. Nasuprot tome, deklarativni iskazi su, strogo posmatrano, nemodalni (Lyons, 1968: 307, cit. u Palmer, 1990: 10). Upravo zbog suštinski subjektivne prirode modalnosti se kod drugih autora nailazi na mišljenje da dinamička značenja zapravo nisu modalna utoliko što izražavaju objektivne izjave o subjektu rečenice.

Kada govorimo o performativnosti, Searle u svojim radovima o govornim činovima razlikuje **asertivne** od **direktivnih** iskaza²⁵ (Searle, 1983: 166, cit. u Palmer, 1990: 10). Lako je uočljiva veza između epistemičkih modala i asertivnih iskaza kojima se „slušaocu govori kakvo je stanje stvari (bilo da je to istina ili neistina)“, odnosno da se deontički modali mogu podvesti pod direktivne iskaze „kojima se slušalac navodi da nešto učini“. Palmer uviđa da je upravo zbog performativnosti modalnih glagola nemoguće izraziti sud, nametnuti obavezu i dati dozvolu u prošlosti:

(57) *Peter must(ed) be sick last week.

(58) *Peter must(ed) leave last week.

(59) *Peter might be sick last week.

(60) *Peter might leave last week.

(61) Peter might be sick.

(62) Peter might leave.

(63) Peter may have been sick last week.

Dakle, oblici za prošlo vreme modalnog glagola *must* ne postoje, dok formalno postoji oblik za prošlo vreme modalnog glagola *may*, ali, kao što se vidi iz primera (59) i (60), on ne može izražavati sud ili davanje dozvole u prošlom vremenu. U primerima (61) i (62) vidimo da se oblik *might* ne odnosi na prošlo vreme, već je samo tentativniji način za iskazivanje značenja sa sadašnjom i budućom vremenskom referencom. Iako se odnosi na prošlo vreme, iskaz (63) ne predstavlja sud u prošlosti, već sadašnji sud o propoziciji u prošlosti.

Međutim, ove restrikcije prilikom upotrebe modalnih glagola koje su posledica njihove subjektivne, odnosno performativne, prirode karakteristične su za engleski jezik. Palmer ukazuje na to da, naročito u evropskim jezicima, postoje glagoli koji se nazivaju modalnim, ali imaju oblike za prošlo vreme i mogu se javljati zajedno (1990: 11). Takav je i srpski jezik gde možemo reći:

(64) Petar je morao biti bolestan prošle nedelje.

(65) Petar mora da je bio bolestan prošle nedelje.

Lično upotrebljen modalni glagol *morati*, za razliku od modalnih glagola u engleskom jeziku, ima oblik za prošlo vreme kao što vidimo iz primera (64). Slično primeru (63) u engleskom jeziku, iskaz

²⁵ U asertivne iskaze spadaju i deklarativni iskazi koji po svojoj prirodi nisu modalni, dok se u direktivne iskaze ubrajaju i imperativi.

(65) predstavlja sadašnji sud o radnji (odnosno stanju) u prošlosti i tu možemo povući paralelu između dva jezika. Empirijska istraživanja su, međutim, potrebna kako bi se utvrdile razlike između bezlične i lične upotrebe glagola *morati* u (64) i (65) u pogledu značenja i distribucije, ali to izlazi iz okvira ove teze.

Ono što je subjektivno i performativno u izražavanju modalnosti figurira kao važan aspekt konceptualizacije i komunikacije kod još jednog autora čiji su pogledi u empirijskom i teorijskom smislu imali veliki uticaj na oblikovanje ove teze, ali se ovi ključni pojmovi definišu i analiziraju na drugačiji način nego što je to slučaj kod Palmera . U sledećem poglavlju ćemo predstaviti najvažnija razmišljanja i zaključke autora koji je u teorijsko-metodološkom pogledu bio najveća inspiracija pri pisanju ovog rada, a naročito onih koji se tiču epistemičke modalnosti i priloga kao njenih eksponenata.

2.3.2 Interdisciplinarni pristup proučavanju jezika: Jan Nuyts

2.3.2.1 Kognitivno-pragmatička perspektiva

U svojoj monografiji iz 2001. godine Nuyts empirijski proučava četiri centralna načina za izražavanje epistemičke modalnosti u holandskom, nemačkom i, u izvesnoj meri, engleskom jeziku: rečenične modalne priloge, modalne prideve, predikate mentalnog stanja i modalne glagole. To je veliki pomak u odnosu na tradicionalna lingvistička istraživanja modalnosti u čijem su se fokusu nalazila značenja modalnih glagola. U svom uvodnom izlaganju ističe važnost interdisciplinarnog proučavanja ljudskog uma gde je proučavanje jezika samo jedan, iako veoma značajan, segmenat. Drugim rečima, shvatanje prirode jezika kao dinamičke funkcije koja je usko povezana sa drugim komponentama ljudskog uma, a naročito sa centralnim sistemom konceptualizacije, neophodno je kada se pristupa njegovom proučavanju, dok tradicionalna lingvistička istraživanja imaju tendenciju da ograniče svoj opseg na proučavanje čisto lingvističkih aspekata jezičke upotrebe. Istraživanjem semantičke kategorije epistemičke modalnosti Nuyts pokušava da prodre u organizaciju kognitivnih sistema koji su u osnovi jezičke upotrebe fokusirajući se na vezu između jezičke i konceptualne reprezentacije. Kao teorijsko uporište za komparativnu funkcionalnu analizu gorepomenutih jezika u odnosu na četiri osnovna načina izražavanja epistemičke modalnosti autor navodi „Funkcionalnu proceduralnu gramatiku“ (engl. *Functional Procedural Grammar*), a analizi pristupa polazeći od funkcije prema obliku.

Najuopštenije posmatrano, jezik se u autorovoj monografiji istražuje iz kognitivno-pragmatičke perspektive (Nuyts, 2001: 1). Svaka disciplina koja se bavi jezikom nužno potpada pod kognitivne nauke, a jezik kao dimenzija ljudske mentalne aktivnosti mora u svojoj osnovi imati sofisticiranu kognitivnu infrastrukturu koja je implementirana u mozgu. Komplementarno tome, primarna uloga jezika je da omogući komunikaciju između članova vrste, iako nije jedina dimenzija ljudskog ponašanja sa tom svrhom. Dakle, pridev „pragmatički“ se odnosi na to da ispitivanje jezika kao najsofisticiranije vrste ljudskog ponašanja mora podrazumevati razmatranje na koji način on vrši komunikativnu funkciju (Nuyts, 2001: 2). U praksi je, međutim, redak slučaj da se detaljno i sistemski ispituje kombinacija kognitivnih i pragmatičkih implikacija pri istraživanju jezičkih pojava. To ne znači da istraživači sa kognitivnolingvističkom orijentacijom poriču komunikativnu funkciju jezika, što možemo videti i iz činjenice da često eksplicitno zauzimaju funkcionalni pristup, ali im funkcionalna dimenzija nije od primarnog značaja pri formulisanju teorija. Slično

tome, funkcionalistička tradicija u lingvistici i srodnim disciplinama se ne bavi eksplicitno kognitivnom infrastrukturom jezika i otud postoje značajne razlike u teorijskim modelima koji proističu iz različitih tradicija. Ističući važnost kako kognitivne, tako i pragmatičke (funkcionalne) dimenzije jezika, Nuyts insistira na zajedničkom teorijskom okviru gde se uporedo posmatraju obe dimenzije jedne te iste pojave, ali prihvata da se njihov status pri istraživanju jezičkih pojava razlikuje. Pošto su kognitivni sistemi i procesi „skriveni“ unutar ljudskog uma i ne postoji direktan način da ih posmatramo, analiza funkcionalne dimenzije uvek prethodi otkrivanju kognitivne. Pri tome, nije dovoljno ograničiti se na posmatranje strukture jezičkog ponašanja, već i na sve aspekte funkcija tih struktura, kao i na korelaciju forme i funkcije (Nuyts, 2001: 4). Dakle, prema autoru, da bismo istraživali kognitivni domen jezika od ključne je važnosti služiti se radikalno funkcionalističkom metodologijom (Nuyts, 2001:4).

2.3.2.2 Koncepti „dubine“ i „dinamičnosti“

Kao što je već pomenuto, Nuyts podjednaku važnost daje funkcionalnom, odnosno pragmatičkom, i kognitivnom aspektu posmatranja i istraživanja jezičkih pojava, te svoju perspektivu eksplicitno naziva kognitivno-pragmatičkom. Pri analiziranju jezičkih struktura se metodološki i terminološki u velikoj meri oslanja na funkcionalističku tradiciju, ali od nje u velikoj meri i odstupa uzimajući u obzir pretpostavke i pitanja kojima se bave istraživači sa kognitivističkom orijentacijom. Imajući to u vidu, za njega su pojmovi dubine (engl. *depth*) i dinamičnosti (engl. *dynamism*) od suštinske važnosti.

Jezik kao osnovno sredstvo za komunikaciju služi za razmenu konceptualnih sadržaja između umova i, shodno tome, možemo zaključiti da su kognitivni procesi i sistemi koji su u službi jezičke upotrebe isprepletani sa sistemima i procesima koji se tiču mišljenja i konceptualizacije (Nuyts, 2001: 5). Tradicionalna funkcionalna lingvistika ne posvećuje pažnju kognitivnim dimenzijama koje izlaze iz okvira čisto lingvističkih koncepata i analitičkih kategorija. Sa druge strane, Nuyts smatra da istraživanje jezika, pored bavljenja lingvističkim procesima i sistemima, mora istraživati i njihovu povezanost sa dubljim sistemima mentalne aktivnosti (2001: 5). Dakle, kada govorimo o „dubini“, autor smatra da je neophodno razmatranje konceptualnih sistema i procesa rame uz rame sa lingvističkim sistemima i procesima. Pod konceptualnim sistemima i procesima ovde se misli na kognitivnu infrastrukturu koja se tiče znanja o svetu i njegove upotrebe. Preciznije, znanje o svetu podrazumeva znanje koje je zasnovano na interpretaciji stvarnosti i kreativnoj imaginaciji o predmetima i događajima u fizičkom svetu, strukturama i konvencijama u socijalnom svetu, o mentalnim strukturama i operacijama pojedinca i drugih, uključujući namere, stavove, emocije, itd. (Nuyts, 2001: 6).

Da je jezik dinamičan entitet čije se operacije moraju kontinuirano prilagođavati komunikativnim okolnostima koje se konstantno menjaju nije ništa novo u lingvistici, ali se to često zanemaruje kada se pristupa njegovoj analizi. Funkcionalna lingvistika deklarativno odbacuje viđenje jezika kao statičnog, ali se posledice dinamičnog pogleda na jezik u velikoj meri ne ističu pri izradi gramatičkih modela i analizi jezičkih pojava u njenim okvirima. Nuyts uviđa da se i kod istraživača kognitivnolingvističke škole uviđa sličan paradoks u prezentovanju gramatike kao pasivne, odnosno statične, u modelima poput Kognitivne gramatike (engl. *Cognitive Grammar*) čiji je autor Ronald Langacker (2008).

Stoga Nuyts istražujući domen epistemičkih modalnih izraza pridaje veliki značaj „dubini“ i „dinamičnosti“ kao ključnim konceptima za dobijanje boljeg uvida u empirijske jezičke činjenice, a u teoriskoj raspravi ukazuje se na njihovu važnost pri modeliranju kognitivne infrastrukture za jezičku upotrebu (2001: 20-21).

2.3.2.3 Empirijsko istraživanje epistemičke modalnosti

Za razliku od svojih prethodnika, monografija iz 2001. godine čiji je Nuyts autor ima drugačiji pristup istraživanju koje počinje od jasno definisane i apstraktne funkcionalne kategorije epistemičke modalnosti ne bi li došao do opsega manifestacija ove semantičke kategorije u jezičkoj strukturi i sistematične slike o povezanosti funkcije i forme. Nasuprot tradicionalnom funkcionalizmu koji kreće od forme prema funkciji, ovde se polazi od funkcije prema formi i takav pristup autor naziva „paradigmatskim“ (Nuyts, 2001: 24).

Epistemička modalnost definiše se kao procena šansi da se neko hipotetičko stanje stvari dogodi, događa ili da se dogodilo u nekom mogućem svetu koji služi kao univerzum za interpretaciju procesa evaluacije, a po pravilu je to stvarni svet, odnosno interpretacija stvarnog sveta od strane onoga ko vrši procenu. Procenu najčešće vrši sam govornik (ali mogu se i navoditi tuđe evaluacije), pri čemu se ona može locirati na epistemičkoj skali (Nuyts, 2001: 20-21). Dakle, kada kažemo da je epistemička modalnost evaluacija šansi da je određeno stanje stvari (ili neki njegov aspekt) istinito, bilo istinito ili će biti istinito u nekom mogućem svetu, treba voditi računa da pojmovi „istinito“ i „mogući svet“ nemaju konotacije kao kod formalnih semantičara. Istina se posmatra kao uopšteni, pre-teorijski koncept koji ljudi koriste kada razmišljaju o svetu koji ih okružuje. Takođe, posmatranje epistemičkih modalnih značenja kao vrednosti koje se mogu locirati na skali se u velikoj meri razlikuje od njihovog viđenja u formalnoj semantici kao diskretnih kategorija (najčešće samo mogućnosti i nužnosti). Takve procene stepena do kojeg su stvari istinite ili neistinite u svetu nisu samo stvar lingvistike, već i veoma važna komponenta ljudske percepcije i delovanja koje omogućavaju njegovo funkcionisanje u tom svetu, te ih Nuyts smatra i osnovnom kategorijom ljudske konceptualizacije (2001: 23).

Govoreći o klasifikaciji modalnosti, Nuyts preferira trodelnu podelu koja se može pronaći u literaturi na epistemičku, deontičku i dinamičku modalnost. Deontička modalnost bi mogla da se definiše kao procena moralne prihvatljivosti, poželjnosti ili nužnosti određenog stanja stvari, dok dinamička modalnost uključuje pripisivanje sposobnosti ili potrebe subjektu, odnosno, unutrašnji potencijal ili nužnost da nešto učini (Nuyts, 2001: 25). Međutim, iako autor smatra da, zbog svoje povezanosti, pri istraživanju jedne treba voditi računa i o druge dve vrste modalnosti, on ne vidi opravdanost u svrstavanju epistemičke, deontičke i dinamičke modalnosti pod okriljem jedne semantičke nadkategorije. Ove tri kategorije Nuyts smatra makar jednako međusobno različitim kao što se razlikuju u odnosu na kategorije poput vremena i evidencijalnosti (2001: 26-27). Dakle, bez iznošenja *a priori* pretpostavki o povezanosti sa dinamičkom i deontičkom modalnošću, epistemička modalnost se u monografiji posmatra kao jasno uočljiva i odvojena kategorija.

Za razliku od Palmerovog pristupa modalnosti, evidencijalnost se tretira kao zaseban semantički domen koji se tiče govornikovog ukazivanja na prirodu dokaza za pretpostavljanje određenog stanja stvari u iskazu, ali se eksplicitno ne govori ništa o njegovoj istinitosti. Epistemička modalnost i evidencijalnost su kategorije koje izražavaju različite aspekte statusa konceptualnog znanja, ali u praksi sama priroda dokaza, njena vrsta i kvalitet, impliciraju određeni stepen

verovatnoće da je neko stanje stvari istinito. Isprepletanost evidencijalnosti i epistemičke modalnosti je, prema autoru, čak veća nego što je to slučaj sa trima vrstama modalnosti, pa je ponekad veoma teško razgraničiti ih (Nuyts, 2001: 27-28).

Pristupajući analizi epistemičkih modalnih izraza Nuyts pretpostavlja postojanje dimenzije polarnosti, imajući u vidu da se različita značenja nalaze na epistemičkoj skali. Sa druge strane, formalna semantika i modalna logika su, kao što je već pomenuto, naklonjene mišljenju da su modalna značenja diskretne kategorije. U okviru ovih tradicija aletička modalnost tiče se kontingentne istine propozicija, dok se epistemička modalnost tiče znanja i verovanja. Nuyts se slaže sa Palmerom da u prirodnom jeziku i za pojedinca koji se njime služi ne postoji razlika između onoga što logički istinito i onoga što pojedinac veruje da je istinito, te za kategoriju aletičke modalnosti nema mesta u njegovoj monografiji (2001: 28).

Paradigmatski pristup podrazumeva ispitivanje četiri osnovna načina koje gotovo svi evropski jezici imaju za izražavanje epistemičke modalnosti, a to su: modalni prilozi kao u primeru (66), predikatski upotrebljeni modalni pridevi (67), predikati mentalnog stanja (68) i modalni glagoli (69). Takva analiza treba da otkrije na koji se način ovi oblici razlikuju u funkcionalnom smislu, odnosno da rasvetli uslove pod kojim se govornici opredeljuju za jednu od alternativa, budući da pravi sinonimi ne postoje (Bolinger, 1977, cit. u Nuyts, 2001: 30).

(66) Možda/verovatno/sigurno su stigli kući.

(67) Moguće/verovatno/sigurno je da su stigli kući.

(68) Mislim/verujem da su stigli kući.

(69) Može biti/mora da su stigli kući.

Kao polazište funkcionalne analize Nuyts svesno ne uzima modalne glagole, iako su u literaturi o (epistemičkoj) modalnosti upravo oni najistraživanija jezička forma. Uprkos velikom broju analiza u različitim jezicima, istraživači i dalje ne uspevaju da pruže sveobuhvatno i opšteprihvaćeno stanovište o njihovom statusu kao eksponenata modalnosti uopšte, dok iz perspektive epistemičke modalnosti nema *a priori* razloga da ih izdvojimo u odnosu ostale tri jezičke forme. Za razliku od engleskog jezika, Nuyts zapaža da su epistemički modalni glagoli u holandskom i nemačkom mnogo ređa pojava (2001: 31-32), a mi to intuitivno možemo reći i za srpski jezik. Vodeći se situacijom u zapadnoevropskim jezicima, autor bira rečenične priloge i predikatski upotrebljene prideve kao polaznu tačku analize, budući da nedvosmisleno izražavaju stepen epistemčke modalnosti (što nije slučaj sa drugim jezičkim formama) i da se često zbog leksičkih i morfoloških sličnosti mogu posmatrati kao minimalni parovi (Nuyts, 2001: 32).

2.3.2.4 (Inter)subjektivnost

Postoji više faktora zbog kojih se govornici odlučuju za jedan od dostupnih oblika za izražavanje epistemičke modalnosti, a dimenzija subjektivnosti/intersubjektivnosti svakako može biti jedan od njih. Slična distinkcija između subjektivne i objektivne modalnosti dobro je poznata iz često citiranog primera (Lyons, 1977):

(70) Alfred may be unmarried.

Izgovarajući (70) govornik jednostavno može biti nesiguran u vezi sa Alfredovim bračnim statusom. Stoga je subjektivna modalnost iznošenje subjektivnog nagađanja po pitanju istinitosti iskaza. Nasuprot tome, objektivnom modalnošću izražava se objektivno merljiva verovatnoća da li je stanje stvari u iskazu istinito ili nije. Drugim rečima, u slučaju subjektivne modalnosti govornik veruje da je nešto slučaj, dok kada govorimo o objektivnoj modalnosti govornik zna da takva mogućnost postoji (Carretero, 1996: 255). Ukoliko zamislimo da Alfred pripada zajednici od devedeset ljudi, od kojih znamo da je trideset neoženjeno, onda govorimo o matematičkoj verovatnoći koja je izračunljiva i objektivna. Na prvi pogled ovakva distinkcija između objektivne i subjektivne modalnosti ima smisla jer nam se i intuitivno čini da su neke evaluacije objektivnije od drugih, te je viđenje koje je Lyons predstavio široko prihvaćeno među istraživačima modalnosti.

Međutim, Nuyts pažljivom analizom ovog čuvenog primera dolazi do nešto drugačijeg zaključka. Za početak, dovodi se u pitanje šta zapravo znači da je govornik „jednostavno nesiguran“ da li je neko stanje stvari istina ili ne (Nuyts, 2001: 33). Kada govorimo o bračnom statusu pojedinca, bilo kakav epistemički sud mora biti zasnovan makar na znanju da u društvu postoje oženjeni i neoženjeni, tako da šansa da je Alfred neoženjen svakako postoji. Ukoliko je govornik upoznat sa statistikom, te šanse su čak i matematički precizno izračunljive. Pored toga, dodatni faktori mogu da utiču na donošenje suda, u zavisnosti od toga koliko govornik poznaje Alfreda i njegov stil života. Na primer, ako uzimamo u obzir Alfredov karakter i navike, broj godina, da li je često vidjen u društvu jedne žene ili sa više različitih, itd., to će u izvesnoj meri uticati na naš sud o tome da li je oženjen. Nuyts zapaža da bez ikakvih dokaza mi, u principu, i ne možemo da donesemo bilo kakav sud o stanju stvari, već da samo možemo reći da ne znamo (Nuyts, 2001: 34). Ipak, ljudi često donose sudove koji nisu zasnovani na dokazima, ali time impliciraju ili glume da dokazi ipak postoje, pa je to stvar (ne)iskrenosti prema primaocu poruke i time se nećemo baviti u ovoj raspravi.

Od suštinske važnosti su, smatra Nuyts, kvalitet i status dokaza za donošenje suda, a takvo viđenje stvari može da bude kompatibilno sa distinkcijom koju Lyons pravi, ukoliko bismo objektivne sudove donosili na osnovu jačih dokaza, odnosno subjektivne sudove na osnovu manje pouzdanih dokaza (Nuyts, 2001: 34). Ali, još važniji element pri donošenju suda je interakcija učesnika u razgovoru i njihovog (zajedničkog) znanja o situaciji. Govornik može sam da ima dokaze na osnovu kojih donosi zaključke, ili, pak, može ukazivati na to da su dokazi poznati većem broju ljudi, uključujući i govornika. Ova evidencijalna dimenzija kojom se karakteriše status/kvalitet izvora kvalifikacije je u interakciji sa epistemičkom modalnošću, odnosno procenom istinitosti stanja stvari koja se može locirati na epistemičkoj skali (Nuyts, 2001: 35). Kako ne bi došlo do zamene sa tradicionalnom terminom subjektivnosti (objektivna vs. subjektivna modalnost), autor upotrebljava termine subjektivna (kada govornik preuzima odgovornost za donošenje epistemičkog suda) i intersubjektivna evidencijalnost (kada su dokazi poznati učesnicima u razgovoru). Empirijska analiza u monografiji potkrepljuje autorovo redefinisavanje dimenzije (inter)subjektivnosti time što pokazuje da ova dimenzija nije uočljiva, makar ne dosledno, kod svih ekspanenata epistemičke modalnosti. Da se zaista radi o karakteristikama modalnosti, očekivano bi bilo da je prisutna u svakom epistemički modalnom izrazu, što nije slučaj (Nuyts, 2001: 37). Međutim, kada se pitanje subjektivnosti i intersubjektivnosti posmatra kao kvalifikacija koja se tiče evidencijalnog, a ne epistemičkog, statusa iskaza, onda ne čudi da ima situacija gde su epistemički sudovi neutralni u tom pogledu.

Kvalitativna analiza epistemičkih modalnih priloga i prideva u ulozi predikata pokazala je da, uopšteno posmatrano, prilozima (tj. izrazi u kojima se javljaju) ne izražavaju (inter)subjektivnost kao dodatnu kvalifikacionu kategoriju. Za razliku od priloga koji su neutralni, pridevi izražavaju

(inter)subjektivnu evidencijalnost, ali ta dimenzija nije inherentna samim leksemama. U zavisnosti od rečeničnog sklopa, pridevi mogu izražavati subjektivna i intersubjektivna značenja koja su posledica sintaksičke konstrukcije čiji su deo (Nuyts, 2001: 70).

2.3.2.5 Performativnost i deskriptivnost

Nuyts performativnost smatra veoma važnom dimenzijom pri izražavanju epistemičke modalnosti, ali se ona razlikuje od Palmerove definicije ovog termina. Autor razlikuje slučajeve gde izrazi epistemičke modalnosti uključuju govornikovu trenutnu evaluaciju stanja stvari i slučajeve gde se samo izveštava o epistemičkoj evaluaciji, pri čemu govornik ne izražava sopstvenu procenu stanja stvari. Uporedimo primere (Nuyts, 2001: 39):

(71) I think they have run out of fuel.

(72) John thinks they have run out of fuel.

(73) I thought they have run out of fuel.

U primeru (71) vidimo da govornik sam vrši evaluaciju stanja stvari i da joj je u potpunosti posvećen u trenutku govorenja, a takve epistemičke izraze Nuyts naziva performativnim²⁶ (2001: 39). Nasuprot tome, u primeru (72) govornik izveštava o evaluaciji druge osobe i ničim ne ukazuje na to da je i sam posvećen takvoj proceni. Izveštavanje o stanju stvari kojem je govornik u nekom trenutku u prošlosti bio posvećen vidljivo je iz primera (73), ali se u ovom slučaju ne može reći da li je još uvek tako u trenutku govorenja. Epistemička kvalifikacija stanja stvari koja ne podrazumeva govornikovu procenu i posvećenost proceni u trenutku govorenja, kao u primerima (72) i (73), okarakterisana je kao deskriptivna. Performativna upotreba je uobičajena za epistemičke izraze, dok su mogućnosti za deskriptivnu upotrebu ono po čemu se izrazi razlikuju (Nuyts, 2001: 39).

Kao i svi drugi izrazi epistemičke modalnosti, prilozi i pridevi imaju performativne upotrebe. Korpusna analiza pokazuje da prilozi ne mogu izražavati epistemičke modalne kvalifikacije deskriptivno, makar ne u pogledu strukture (Nuyts, 2001: 72). Izuzetak su samo upravni, odnosno neupravni govor, ali su u pitanju veoma specifični slučajevi u koje ovde nećemo zalaziti. Za razliku od priloga, modalni pridevi u ulozi predikata itekako mogu da imaju deskriptivne upotrebe. Sintaksičke osobine i priloga i prideva zaslužne su za to što jedni mogu, a drugi ne mogu biti deskriptivno upotrebljeni: rečenični prilozi nisu ni u kakvoj direktnoj ili striktno sintaksičkoj vezi sa subjektom, pa ni predikatom propozicije (Nuyts, 2001: 73). Sa druge strane, predikativno upotrebljeni modalni pridevi su nužno pod uticajem subjekta i glagolskog vremena u predikatu, te stoga modifikacije ovih elemenata mogu da utiču na tumačenje prideva kao performativnih ili deskriptivnih (Nuyts, 2001: 73).

²⁶ Termini „performativan“ i „performativnost“ nemaju isto značenje kao u teoriji govornih činova, ali usled nepostojanja boljih alternativa, Nuyts se ipak odlučuje da ih upotrebljava u onom značenju koje je definisano u monografiji.

2.3.2.6 Diferencijacija minimalnih parova priloga i prideva

Za izradu ove teze, naročito njen empirijski deo, od velikog je značaja model poređenja rečeničnih priloga i predikatski upotrebljenih prideva koji Nuyts upotrebljava. U literaturi se mogu pronaći različita mišljenja koja se tiču razlikovanja epistemičkih priloga i prideva. Tako su, na primer, Kiefer (1984) i Hengeveld (1988) mišljenja da modalni prilozima uvek izražavaju subjektivnu, a pridevi objektivnu modalnost²⁷, dok Perkins (1983) smatra da i jedni i drugi izražavaju objektivnu modalnost (cit. u Nuyts, 2001: 61). Uprkos sintaksičkoj različitosti, neki autori, poput Perkinsa (1983), dolaze do zaključka da su minimalni parovi epistemičkih modalnih priloga i prideva manje ili više ekvivalentni u sematičkom pogledu (Nuyts, 2001: 57). Međutim, upoređivanjem prideva i priloga poput *probable/probably* i *certain/certainly* u različitim jezicima Nuyts zapaža nekoliko jasnih razlika po pitanju semantičko-sintaksičkog ponašanja dveju vrsta epistemičkih izraza, među kojima su najočiglednije njihovo ponašanje u pitanjima i (ne)postojanje negativnih oblika (2001: 57).

Ima više faktora koji utiču na odabir priloga ili prideva pri epistemičkoj proceni šansi da je stanje stvari u iskazu istinito, a među njima se nalaze i dimenzije (inter)subjektivnosti i performativnosti. Ukoliko govornik sam vrši procenu i preuzima odgovornost za nju, njegova kvalifikacija je subjektivna. Intersubjektivna upotreba epistemičkog izraza podrazumeva da veći broj ljudi (uključujući i govornika) deli znanje ili odgovornost za donošenje suda. Upotrebom epistemičkog modalnog priloga ne možemo reći da li govornik deli odgovornost sa drugim učesnicima u razgovoru ili ne, što znači da su prilozima neutralni u pogledu (inter)subjektivnosti. Međutim, kada se upotrebi pridev za izražavanje epistemičke procene, sintaksički sklop i kontekstualni faktori određuju da li se radi o subjektivnom ili intersubjektivnom značenju jer je ta evidencijalna dimenzija prisutna.

Takođe, pri odabiru izraza modalnosti između prideva i priloga, naročito u slučaju minimalnih parova, izvesnu ulogu igra i njihova performativnost. „Normalno“ ili uobičajeno iskazivanje epistemičke procene podrazumeva da je upotreba priloga ili prideva performativna, tj. da uključuje epistemičku kvalifikaciju kojoj je govornik posvećen u trenutku govorenja. Usled sintaksičkih ograničenja, modalni prilozima ne mogu biti upotrebljeni deskriptivno, dok se pridevima može izveštavati o proceni stanja stvari drugih osoba ili govornika u trenutku koji nije sadašnji. Zbog toga što prilozima ne mogu imati deskriptivne upotrebe je ujedno i razlog što se, za razliku od prideva, ne mogu upotrebiti kao upitni oblik epistemičke kvalifikacije. Uporedimo:

(74) He probably went home.

(75) *Did he probably go home?

(76) It is probable that he went home.

(77) Is it probable that he went home?

Kada se dovodi u pitanje epistemička procena stanja stvari, govornik to ne može činiti sa sopstvenom evaluacijom u datom trenutku, te primeri poput (75) nisu mogući. Sasvim je legitimno, sa druge strane, dovoditi u pitanje procenu stanja stvari kojoj nismo posvećeni i zato se pridevi mogu naći u pitanjima kao u primeru (77).

²⁷ Značenje termina subjektivne/objektivne modalnosti ovde se odnosi na distinkciju koju pravi Lyons (1977).

Ipak, kao najznačajniji faktor koji utiče na diferencijaciju upotrebe priloga, odnosno prideva, za izražavanje epistemičke modalnosti Nuyts ističe informacijsku strukturu (2001: 79). Korpusna analiza ide u prilog činjenici da će pridev biti upotrebljen kada epistemička kvalifikacija zahteva fokus u kontekstu diskursa. U velikoj većini primera iz korpusa gde je pridev upotrebljen epistemička kvalifikacija se može smatrati centralnom informacijom u iskazu (Nuyts, 2001: 79). Stoga se modalni prilozi u diskursu upotrebljavaju onda kada epistemička kvalifikacija nije u fokusu, odnosno kada su neke druge kvalifikacije u iskazu ili informacije u vezi sa samim stanjem stvari najvažnije informacije u diskursu (Nuyts, 2001: 85). Pored toga, informacijska struktura je još jedan razlog zašto se prilozi ne mogu koristiti u pitanjima, verovatno komplementaran sa tim što se prilozi ne upotrebljavaju deskriptivno (Nuyts, 2001: 96). Ukoliko želimo da dovedemo u pitanje epistemičku kvalifikaciju, u tu svrhu moramo upotrebiti konstrukciju sa modalnim pridevom kao u primeru (78):

(78) Is it probable that they have run out of fuel? (Nuyts, 2001: 96)

Nemogućnost naglašavanja priloga u iskazu je takođe i najočiglednije objašnjenje za to što ne postoje (semantički) negativni rečenični prilozi (Nuyts, 2001: 98). Dakle, ako uzmemo u obzir prilog *undoubtedly* u engleskom jeziku, vidimo da je uprkos formalno negativnom obliku, njegovo značenje na pozitivnoj strani epistemičke skale:

(79) This is undoubtedly the best pizza I've ever had.

Oblici poput **impossibly* i **improbably* nisu mogući, dok su u jezičkoj upotrebi sasvim uobičajeni oblici prideva *impossible* i *improbable*.

Izuzetak od pravila da prilozi ne mogu biti najznačajnija informacija u rečenici su tzv. „eho“ iskazi gde govornik reaguje na izjavu sagovornika tako što je doslovno ponavlja i ispravlja u delovima sa kojima nije saglasan (Nuyts, 2001: 99). Zamislimo situaciju u kojoj roditelji diskutuju o detetu koje se ukrcalo u avion u Srbiji:

(79) Otac: Možda će mu biti vruće kad stigne.

Znajući da je oktobar mesec i da je dete obuklo farmerke i duksericu, a da je temperatura u Egiptu gde treba da se iskrca 30°C, majka vrši korekciju očeve procene:

(80) Majka: Ne možda, nego sigurno će mu biti vruće kad stigne.

U takvim slučajevima modalni prilozi mogu biti prozodijski naglašeni, tj. u fokusu kao najznačajnija informacija²⁸.

2.3.3 Kritike kognitivno-pragmatičkog pristupa

Nuyts u svojoj monografiji iz 2001. godine ne teži sveobuhvatnom mehaničkom modelu modalnosti, ali to ne znači da nema šta da doprinese opštem razumevanju pojma i čitave oblasti. Portner upućuje kritiku njegovom izlaganju bez prethodnog definisanja koncepata koji su važni za

²⁸ Specijalan efekat eho reakcija je u tačnom ponavljanju sagovornikovih reči, te da bi se očuvao originalan sintaksički sklop, govornik usiljeno upotrebljava jezička sredstva i praktično je je sve moguće u takvim kontekstima. S obzirom na to da se ovde ne radi o normalnim okolnostima, Nuyts eho reakcije ne smatra dokazom koji opovrgava pretpostavku da epistemički modalni prilozi ne mogu biti najznačajnija informacija u diskursu (2001: 99).

razumevanje i analizu ključnih pojmova u njegovom radu (2009: 110). Dakle, da bismo razumeli autorovo izlaganje, potrebno je da već razumemo šta znače izrazi i koncepti poput *neko ima pristup dokazima*, *dokaz*, *govornik ukazuje na nešto*, *neko zaključuje*, *grupa ljudi deli zaključak*, itd. (Portner, 2009: 110). Ipak, Nuyts precizno definiše ključne pojmove, a za razumevanje mnoštva drugih pojmova koji se spominju u raspravi se oslanja na zdravorazumsko razmišljanje čitaoca i/ili njegovu (relativnu) upoznatost sa domenom modalnosti u okvirima drugih lingvističkih tradicija, te je za takvu publiku njegovo izlaganje sasvim jasno i korisno.

Još jedna kritika na račun monografije tiče se njegovog redefinisanja pojma subjektivnosti, odnosno zapažanja da postoji evidencijalna dimenzija (inter)subjektivnosti koja ima veoma važnu ulogu pri izražavanju epistemičke modalnosti. Portner smatra problematičnim to što Nuyts klasifikuje primere kao subjektivne i intersubjektivne (odnosno neutralne u odnosu na dimenziju intersubjektivnosti) na način koji je sasvim subjektivan. Tačnije, autor epistemičke izraze modalnosti svrstava u subjektivne onda kada se njemu takvima čine, pa i zaključci koje donosi reflektuju sudove koje je sam doneo (Portner, 2009: 108). Međutim, Portner sa oklevanjem upućuje ovu kritiku jer nema razloga da veruje da je autor monografije doneo pogrešne zaključke, a i sam smatra ovaj rad važnim doprinosom u oblasti modalnosti.

2.4 Kognitivnolingvistički pristup modalnosti

Ono što se uopšteno naglašava u okvirima kognitivne semantike jeste ideja da se značenja jezičkih jedinica mogu objasniti posredstvom opštih odlika kognicije. Česta tema rasprava kognitivnih semantičara je postojanje bazičnih koncepata koji su posledica naših iskustava kao živih bića čija se tela kreću u prostoru i vremenu. Iako se neretko služe funkcionalnim pristupom, kognitivnolingvistička istraživanja uglavnom teže da se uklape u sveobuhvatne teorije prirodnog jezika, ali njihove ideje i principi istraživanja nisu jednako precizni i mehanički kao što je to slučaj sa formalnom semantikom. Ilustrovaćemo u narednim pasusima na koji način se jezičke pojave dovode u vezu sa našim fizičkim okruženjem u okviru jedne od uticajnijih teorija sa kognitivnolingvističkim pristupom.

2.4.1 Dinamika sile: Leonard Talmy

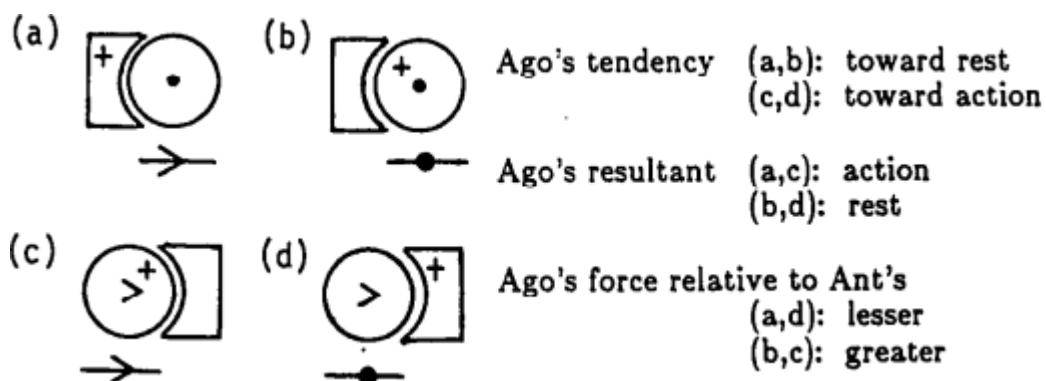
Koncept koji vrlo dobro poznajemo kao vrsta jeste da objekti mogu da budu u pokretu ili u stanju mirovanja, kao i da je promena stanja rezultat sila koje na njih deluju. Leonard Talmy (1988) primenjuje dinamiku sile na teoriju o jeziku na način koji je i danas privlačan lingvistima, naročito onima koji se bave modalnošću. Iako je u fizici i srodnim naukama interakcija entiteta u odnosu na silu kategorija koja se istražuje od davnina, njena sistematična primena na organizaciju značenja u jeziku prvi put se sreće u Talmy (1976), a zatim detaljnije obrađuje nekoliko godina kasnije (Talmy, 1981). Delovanje sile, pružanje otpora sili, prevazilaženje takvog otpora, blokada sile, otklanjanje blokade, i sl. neki su od koncepata kojima se dinamika sile bavi. U engleskom jeziku koji je jezik demonstracije, Talmy ističe direktnu gramatičku reprezentaciju dinamike sile u vidu (jednog dela) veznika, predloga i drugih vrsta reči zatvorenog tipa. Najvažniji u tom pogledu su modalni glagoli u svojim, prema autoru, bazičnim upotrebama, kao i epistemičkim (1988: 50).

Kako bismo istražili opoziciju sila koja je u srži značenja modalnih glagola potrebno je da se upoznamo (makar) sa osnovnim postulatima i terminima kojima operiše teorija dinamike sile. Šema koja je u osnovi svih kompleksnijih šema je opozicija dveju sila u stanju koje stabilno tj. gde se delovanje sila ne menja (engl. *steady-state force-dynamic pattern*). Najznačajniji faktori koji su činiooci jedne takve šeme u jeziku su entiteti koji deluju suprotstavljenim silama, pri čemu je jedan od njih izdvojen kao glavni u interakciji bez obzira na to da li na kraju prevlada. Terminologija je pozajmljena iz fiziologije gde je entitet sile koja je u fokusu Agonist, a element njemu suprotstavljene sile Antagonist. Na osnovu tretmana dinamike sile u jeziku, entitet ima unutrašnju tendenciju ka ispoljavanju sile koja može biti stalna ili privremena, a usmerena je ili ka pokretu ili ka mirovanju (Talmy, 1988: 54). Entitet koji uspe da ispolji sopstvenu tendenciju je jači, a krajnji rezultat delovanja sile je ili akcija/kretanje ili mirovanje iz ugla Agonista čije se okolnosti posmatraju.

U tabeli (Tabela 1) vidimo dijagramski prikaz četiri osnovne šeme u jeziku poredane u matricu, gde redovi i kolone imaju zajedničke osobine. Dijagram prikazuje osnovne šeme dinamike sile u situacijama kada je delovanje sila konstantno tj. stabilno. Agonist je označen velikim krugom, a Antagonist konkavnim geometrijskim oblikom. Ravnoteža snaga suprotstavljenih sila ogleda se u znaku + koji obeležava jači entitet. Sile sa unutrašnjom tendencijom ka mirovanju obeležene su velikom tačkom, dok su sile sa intrinzičnom tendencijom ka akciji označene strelicom. Unutrašnja tendencija sile Antagonista u dijagramu nije eksplicitno obeležena znakom budući da je suprotna sili Agonista. Krajnji rezultat njihovog međusobnog delovanja vidljiv je na liniji ispod geometrijskih oblika: linija sa strelicom ukoliko je u pitanju akcija, odnosno, linija sa tačkom kada delovanje sila rezultuje mirovanjem.

Tabela 1. Osnovne šeme dinamike sile pri konstantnom delovanju sila (adaptirano na osnovu Talmy, 1988: 55)

- (a) The ball kept rolling because of the wind blowing on it.
- (b) The shed kept standing despite the gale wind blowing against it.
- (c) The ball kept rolling despite the stiff grass.
- (d) The log kept lying on the incline because of the ridge there.



Gornji red u tabeli, odnosno primeri (a) i (b), imaju Agonista sa unutrašnjom tendencijom ka mirovanju, dok primeri (c) i (d) u donjem redu tabele imaju Agonista koji je usmeren na akciju/kretanje. Rezultat opozicije sila u levoj koloni (a, c) je akcija/kretanje, a u desnoj koloni (c, d) mirovanje Agonista. Kada se dijagram posmatra dijagonalno, uočljiva je sličnost primera (a) i (d) jer predstavlja slučajeve gde je krajnji rezultat suprotan unutrašnjoj tendenciji Agonista i koji se ne bi dogodio/događao da nije Antagonista, odnosno (b) i (c) koji oslikavaju situacije sa jačim Agonistom koji preovladava uprkos delovanju Antagonista. Iz primera možemo videti da su određeni koncepti dinamike sile sadržani u leksemama *despite* i *because of*, dakle u zatvorenim klasama reči. Kao što je već pomenuto, postoji direktna veza između gramatike jezika i reprezentacije dinamike sile u njemu²⁹.

Ako bismo promenu tokom vremena uzeli u obzir kao još jedan faktor, ove najjednostavnije šeme delovanja sila u stabilnom stanju postale bi osnova za novi skup šema promene stanja. Bez dužeg zadržavanja na dijagramskom prikazu, ilustovaćemo na autorovim primerima uvođenje dodatnog faktora u jednačinu:

(81) The ball's hitting it made the lamp topple from the table. (Talmy, 1988: 57)

(82) The water's dripping on it made the fire die down. (Talmy, 1988: 57)

U primeru (81) vidimo lampu koja je Agonist sa tendencijom ka mirovanju, ali je iz stanja mirovanja počinje da se kreće usled iznenadnog delovanja Antagonista (lopte) čija je sila jača. Ovakva šema gde entitet usled delovanja sile menja stanje od početnog stanja mirovanja prema akciji oslikava kozativ u prototipičnom obliku. Primer (82) takođe ilustruje promenu stanja usled sile, ali ovaj put Agonist ima unutrašnju tendenciju ka kretanju koje se zaustavlja kada Antagonist počne da deluje. Koncept „puštanja“ se takođe može objasniti delovanjem sila:

(83) The plug's coming loose let the water flow from the tank. (Talmy, 1988: 57)

(84) The stirring rod's breaking let the particles settle. (Talmy, 1988: 57)

Jači Antagonist u primeru (83) prestaje da deluje na Agonista i „pušta“ ga da manifestuje svoju unutrašnju tendenciju ka kretanju. Iako nije prototipičan primer koji ilustruje koncept dopuštanja, u iskazu (84) jači Antagonist prestankom delovanja omogućava Agonistu, odnosno česticama koje su silom bile u pokretu, da dođu u stanje mirovanja.

Pored šema koje ilustruju sile čija su delovanja konstantna i stabilna, videli smo i situacije gde se krajnji rezultat ispoljava nakon početka delovanja sile Antagonista, ili, pak, prestanka njegovog delovanja. Talmy dalje razrađuje model uvođenjem dodatnih faktora poput promene ravnoteže suprotstavljenih sila: jedan od entiteta može dobiti na snazi ili oslabiti tokom vremena, te uticati na krajnji ishod interakcije sila. Na osnovu analize različitih šema, autor pruža teorijski okvir dinamike sile koju smatra generalizacijom tradicionalnog pojma „kozativa“ u lingvističkoj literaturi (1988: 67). U taj teorijski okvir uklapaju se prototipični slučajevi (i oni koji to nisu) koncepata uzrokovanja rezultata, kao i sprečavanja tendencije, konstrukcija sa subjektom Antagonistom, ili onih gde je subjekat Agonist, i sl. Deontička značenja modalnih glagola tu nalaze svoje mesto kao metaforičke ekstenzije koncepata dinamike sile.

²⁹Talmy podvlači da glagol *keep* u obliku sa *-ing* nastavkom možda najdirektnije ukazuje na prisustvo dinamike sile u iskazu uprkos tome što ne pripada zatvorenoj klasi reči, ali mu u svojoj raspravi daje mesto „počasnog“ pomoćnog glagola s obzirom na frekvenciju i bazičnost pri oslikavanju dinamike sile u jeziku. Takođe, autor smara da bi u engleskom jeziku glagol *keep* mogao postati gramatikalizovan kao njegovi ekvivalenti u drugim jezicima (1988: 56).

2.4.1.1 Modalni glagoli i dinamika sile

Osnovni koncepti dinamike sile u domenu su fizičkih sila i njihovih interakcija, ali se u jeziku (i kogniciji) one mapiraju na psihološke i psihosocijalne relacije poput želja, moći, uzdržavanja, itd. Iako su modalni glagoli istraživani iz mnoštva različitih perspektiva, sve do njihovog posmatranja iz perspektive dinamike sile zapostavljeno je razmatranje onoga što je u srži njihovih značenja, a to je opozicija sila. Metaforička analogija je u osnovi semantičke organizacije modalnih glagola u svom bazičnom deontičkom značenju, a osnov za metaforu je fizičko protivljenje jednog objekta manifestovanju akcije drugog objekta (Talmy, 1988: 75). Analiza primera (85) ilustruje dinamiku sile u deontičkim značenjima modalnih glagola:

(85) John can/may/must/should/ought/would/need/dare/had better not leave the house. (Talmy, 1988: 79).

Antagonist je najčešće samo implicitan u ovakvim primerima, dok Agonista predstavlja subjekat rečenice. U prisustvu odrične rečice *not* glagol *can* ukazuje na to da subjekat ima unutrašnju tendenciju prema akciji koja je izražena punoznačnim glagolom koji sledi, te da postoji faktor koji se suprotstavlja toj tendenciji i da je on jači entitet koji uspeva da ga blokira. Slična je situacija i sa glagolom *may* kada se javlja u kontekstu sa rečicom *not*, ali tada postoji ograničenje na interpersonalni kontekst gde je glavni faktor sile želja pojedinca za izvrši akciju, a njemu suprotstavljeni faktor nedavanje dozvole od strane autoriteta. Ako uporedimo glagol *may* sa glagolima *must* i *had better* u kontekstu sa rečicom *not*, uočićemo da je razlika u tome što u slučaju prvog postoji autoritet koji blokira izražavanje tendencije subjekta, dok je u slučaju druga dva modalna glagola prisutan aktivni socijalni pritisak koji se protivi tendenciji subjekta. Značenje modalnih glagola *should* i *ought to* ogleda se u opoziciji govornikovih vrednosti po pitanju onoga što je dobro, odnosno korisno, i ponašanja/tendencije subjekta. Upotrebom glagola *will/would* u prisustvu odrične rečice ukazuje se na to da subjekat odbija da popusti spoljašnjem pritisku koji je usmeren na izvršenje akcije izražene glagolom uz koji stoje. Kada postoji obaveza sa društvenom osnovom da se izvrši akcija izražena punoznačnim glagolom, a koja se suprotna željama subjekta, upotrebom glagola *need* u kombinaciji sa *not* ukazuje na popuštanje spoljašnje sile. U glagolu *dare* sadržana je suprotstavljenost hrabrosti ili drskosti subjekta spoljašnjoj pretnji (Talmy, 1988: 79).

Semantički posmatrano, zajednička karakteristika ovih modalnih glagola sa deontičkim značenjem je što uglavnom imaju živog Agonista i što se najčešće odnose na psihosocijalne interakcije (Talmy, 1988: 79). Izuzetak su glagoli *can* i *will* koji se često odnose na fizičke interakcije u kontekstu odrične rečice *not*³⁰:

(86) The knob wouldn't come off, no matter how hard I pulled. (Talmy, 1988: 79)

(87) The ball can't sail out of the ballpark with the new dome in place. (Talmy, 1988: 79)

U još jednom slučaju upotrebe modalnih glagola Agonist nije živo biće:

(88) The pear could/may/must/should/needn't be ripe by now. (Talmy, 1988: 80)

U pitanju je primena modalnosti na domen rezonovanja o različitim procesima iskazanim propozicijama, a ne na sam sadržaj tih propozicija. Dakle, epistemički upotrebljeni modalni glagoli mogu imati neživog Agonista jer se tiču verovanja unutar inferencijalne matrice (Talmy, 1988: 80).

³⁰U svom tretmanu modalnih glagola Talmy ne prepoznaje dinamičku modalnost kao treću vrstu modalnosti.

Sweetser (1984) usvaja postulate teorijskog okvira dinamike sile, a zatim ga proširuje (Sweetser, 1990) na domen epistemičke modalnosti rukovodeći se istorijskim dokazima o izvođenju epistemičkih značenja od neepistemičkih. Prema autorki, fizičke i psihosocijalne sile koje su relevantne kada je u pitanju dinamika sile primenjena na deontičku modalnost mapiraju se na inferencijalne sile u slučaju epistemičke modalnosti.

2.4.2 Metaforičke ekstenzije sociofizičkog sveta: Eve Sweetser

Govoreći o modalnim glagolima, Sweetser (1990) vidi njihovu epistemičku upotrebu kao ekstenziju bazičnijih, korenskih³¹ značenja. Istorijski posmatrano, korenska modalna značenja su se razvila iz nemodalnih značenja, da bi se tek kasnije iz njih razvila i epistemička značenja, što potvrđuju međujezičke studije i studije koje se bave usvajanjem jezika kod dece (Sweetser, 1990: 50). Epistemički svet se posmatra kao analogan sociofizičkom, te i kauzalnost u sistemima rezonovanja oslikava kauzalnost događaja u stvarnom svetu. Naš unutrašnji mentalni svet metaforički je strukturiran paralelno sa spoljašnjim svetom i upravo zbog toga se korenska značenja modala mapiraju na epistemički domen (Sweetser, 1990: 50).

Kao plodno tle za unificiranu analizu epistemičkih i korenskih značenja modalnih glagola autorka vidi osnovnu ideju posmatranja deontičke modalnosti kao sila i barijera u jeziku. Autorka podvlači da njena analiza nije eksplicitno preuzeta iz Talmy (1988), ali da je definitivno u duhu njegovog rada. Dakle, Sweetser prihvata da je dinamika sile u osnovi značenja modalnih glagola, ali njena analiza nije mehanička u stilu kojim se Talmy služi, već jezički orijentisana kada tretira generalizovane sociofizičke koncepte sile i prepreke.

Modalni glagoli *must*³² i *may* najočiglednije ilustruju dinamiku sile u jeziku: *may* kao potencijalna, ali odsutna, prepreka, a *must* kao sila koja navodi subjekta da izvrši određeni čin (Sweetser, 1990: 52). Poređenja radi, Talmy posmatra značenje modalnog glagola *must* kao barijeru koja ograničava nečiji domen delovanja na pojedinačni čin, dok ga Sweetser vidi kao silu koja vuče ka realizaciji jedne od alternativnih akcija (Sweetser, 1990: 52). Zbog značenjskog preklapanja sa glagolom *may*, glagol *can* u literaturi o modalnosti često ima reputaciju glagola koji je teško objasniti i definicijom razgraničiti od glagola *may*. Autorka, međutim, na jednostavan način karakteriše modalnost izraženu glagolom *can* u okvirima dinamike sile sposobnošću u fizičkom i socijalnom pogledu koja je analogna potencijalnoj sili/energiji u fizici (Sweetser, 1990: 53). Dakle, *can* označava pozitivnu sposobnost onoga ko vrši radnju, dok se glagol *may* tiče nedostatka restrikcije od strane nekog drugog (Sweetser, 1990: 53). Njihovo često semantičko preklapanje može se objasniti metaforom sa automobilom u garaži: ako bi se *can* posmatrao kao pun rezervoar automobila, a *may* ekvivalentom otvorenih vrata garaže, lako bismo uvideli sličnosti uticaja ova dva glagola na celokupnu situaciju. Naime, nijedan od ova dva faktora ne sili ni automobil niti njegovog vozača da se kreću određenom putanjom, ali bi oba faktora ograničila kretanje u slučaju da je rezervoar prazan, odnosno da su garažna vrata zatvorena. Pun rezervoar je pozitivna sposobnost, dok su otvorena vrata negativno ograničenje, ali su krajnji ishodi obe situacije dovoljno slični da

³¹ Autorka koristi termin korenska (engl. *root*) modalnost za značenja modalnih glagola koji u drugim podelama tradicionalno odgovaraju deontičkim značenjima.

³² Značenje glagola *must* Talmy pre posmatra kao barijeru, nego kao silu u slučaju Sweetser, mada se sličan fizički efekat postiže budući da takva barijera ograničava delovanje na pojedinačni čin (Sweetser, 1990: 52)

omogućće preklapanja, te nije iznenađujuće što se *can* može upotrebiti za davanje dozvole (Sweetser, 1990: 53).

Ovde smo kratko ilustrovali tretman i tentativnu analizu korenske modalnosti u pogledu sociofizičkih sila i barijera. Pokušavajući da pruži ujedinjenu analizu modalnosti, Sweetser rezultate delovanja dinamike sile u sociofizičkom svetu istražuje mapirajući ih na epistemički domen. Da bi metaforičko mapiranje bilo semantički motivisano, potrebno je pronaći semantičke sličnosti između fizičkog, socijalnog i epistemičkog domena modalnosti. U tom pogledu se autorka u velikoj meri slaže sa Palmerovim viđenjem da se epistemička značenja modalnih glagola tiču govornikovog suda (Sweetser, 1990: 59). Uopšteno posmatrano, naš jezički sistem ukazuje na to da sopstvena intelektualna i psihološka stanja razumemo metaforički kroz našu spoljašnjost (Sweetser, 1990: 59). Konkretnije, potencijal u sociofizičkom svetu analogan je mogućnosti u svetu rezonovanja i sudova: *may* je odsutna potencijalna barijera u sociofizičkom svetu, dok je epistemički upotrebljen glagol *may* njemu paralelan u svetu rezonovanja. Kontrast između upotrebe modalnih glagola koji se odnose na stvarni fizički svet i njihove paralelne upotrebe u epistemičkom domenu vidljiv je iz primera (Sweetser, 1990: 61, 62):

(89) John may go.

“John is not barred by (my or some other) authority from going.”

(90) John may be there.

“I am not barred by my premises from the conclusion that he is there.”

(91) You must come home by ten. (Mum said so.)

“The direct force (of Mum’s authority) compels you to come home by ten.”

(92) You must have been home last night.

“The available (direct) evidence compels me to the conclusion that you were home.”

(93) I can lift fifty pounds.

“Some potentiality enables me to lift 50 lbs.”

(94) You can’t have lifted fifty pounds.

“Some set of premises dis-enables me from concluding that you lifted 50 lbs.”

Kada se sile i barijere mapiraju na premise našeg unutrašnjeg mentalnog sveta, postaje jasno na koji način Sweetser ujedinjaše analizu korenskih i epistemičkih značenja modalnih glagola prevodeći kauzalnu strukturu događaja u fizičkom svetu na procese rezonovanja. Primeri (89) i (90) ilustruju mapiranje značenja modalnog glagola *may* u okvirima dinamike sile iz sociofizičkog sveta na epistemičku mogućnost, odnosno na premise za donošenje zaključaka. U slučajevima sa glagolom *must*, sila lica koje je autoritet (mama) u primeru (91) pandan je premisama u govornikovoju glavi u primeru (92). Razlika između sociofizičkog (stvarnog) sveta i epistemičkog sveta leži u *oklevanju* onoga na koga je usmereno delovanje sile. Takvo oklevanje, ili prepreka, postoji samo u stvarnom svetu usled toga što ne bi ni bilo potrebe da se koristi sila kada ne bi postojala prepreka za prevazilaženje (Sweetser, 1990: 61). U odričnom i upitnom obliku glagol *can* može imati epistemičko značenje, kao u primeru (94) gde označava epistemičku sposobnost koju

govornik dovodi u pitanje (Sweetser, 1990: 62). Međutim, u potvrdnom obliku značenje glagola *can* će po pravilu biti u domenu sociofizičkog, što vidimo i u primeru (93).

Polisemija između korenskih i epistemičkih značenja posmatra se, dakle, kao konvencionalizacija metaforičkog mapiranja između različitih domena, pri čemu su pragmatički faktori ti koji utiču na razumevanje modala kao epistemičkog ili korenskog u datom kontekstu (Sweetser, 1990: 64). Isti sintaksički i leksički oblici mogu nosioci oba ova značenja i ukoliko neposredno jezičko okruženje nije dovoljno za interpretaciju značenja, širi društveni kontekst omogućava slušaocu da primi željenu poruku. Metaforičko mapiranje sa korenskih na epistemička značenja odnosi se na situaciju u engleskom jeziku, ali je takva polisemija prisutna i u mnogim drugim jezicima (Sweetser, 1990: 68). Još jedan argument koji ide u prilog polisemiji modalnih glagola Sweetser nalazi u činjenici da, istorijski i međujezički posmatrano, ne moraju svi korenski modalni glagoli imati epistemičke korespondente (1990: 68).

2.4.3 Kritike kognitivnog modela modalnosti iz ugla dinamike sile

Nadograđujući ideju da je opozicija sile u osnovi modalnih značenja, mnogi lingvisti razvijali su kognitivnolingvističke modele u duhu radova čiji su autori Talmy i Sweetser, pri čemu su ključni principi modela dinamike sile ostali nepromenjeni (Portner, 2009: 112). Pri evaluaciji pomenutih ideja u odnosu na mogućnost da iznedre teoriju značenja modalnih izraza Portner izražava mišljenje da jedna takva teorija mora objasniti šta je modalno značenje, a ne samo kakvo je (2009: 113). Iako je mišljenja da psihosocijalne sile zaista postoje kao i naše razmevanje istih, autor primerima ilustruje zbog čega smatra da nije dovoljno reći da deontički modali izražavaju odnos sile u tom domenu (Portner, 2009: 113):

(95) The wind pushed the boat across the lake.

(96) The law compelled Julie to pay income tax.

(97) The law compels Julie to pay income tax.

(98) According to the law, Julie must pay income tax.

Prema tretmanu dinamike sile u jeziku primer (96) bi u deontičkom, tj. psihosocijalnom, domenu bio analogan primeru (95) koji se tiče opozicije sila u fizičkom svetu. Nešto je složenije značenje iskaza (97) utoliko što se njime ne podrazumeva da je Džuli zapravo platila porez, za razliku od primera (96). U slučaju primera sa modalnim glagolom (98) takođe se ne podrazumeva da plaćanje poreza izvršeno i upravo u tome Portner vidi slabost kognitivne semantike, jer je primer (98) metaforička ekstenzija primera (95) u okvirima teorije dinamike sile (2009: 114). Sa druge strane, teorije koje se zasnivaju na semantici mogućih svetova i koje u svojoj osnovi imaju postulate modalne logike mogle bi da objasne ovakve razlike među primerima i upravo su zbog svoje preciznosti pri razmatranju hipotetičkih događaja našle svoje mesto u lingvističkim istraživanjima (Portner, 2009: 114).

Kada je u pitanju epistemička modalnost, pristupi sa dinamikom sile u osnovi takođe nisu ostali bez kritike. Sile koje deluju epistemičkom domenu navode Agonista na određeni zaključak, ali postavlja se pitanje kakva je priroda sile koju Antagonist vrši i „težina dokaza“ koji utiču na formiranje zaključka, odnosno verovanja (Portner, 2009: 115). Videli smo u poglavlju 2.2.1 da

teorija Angelike Kratzer može elegantno da objasni silu dokaza za donošenje epistemičkog suda, makar u slučajevima sa glagolima *may* i *must*, služeći se logičkim mehanizmima kojima standardna teorija raspolaže. Portner pretpostavlja da bi se odgovarajućom razradom ideja koje Sweetser predlaže one zapravo mogle svesti na standardu teoriju, te da bi se pojam sile mogao objasniti logičkim relacijama (2009: 115). To bi značilo da su logičke relacije derivati dinamike sile posredstvom metaforičkog mapiranja i da je taj metaforički proces potencijalno jedini doprinos kognitivno-semantičke teorije (Portner, 2009: 115).

Teorija metaforičke ekstenzije takođe je kritikovana zbog koncepta polisemije koji je u njenoj osnovi, te da je zbog toga ne treba svrstavati u teorije koje čiji je cilj otkrivanje jedinstvene semantičke osnove modalnosti (cit. u Trbojević-Milošević, 2004: 57). Papafragou (1998) smatra da teorija Eve Sweetser ne može na adekvatan način da objasni polisemičnost modalnih glagola u engleskom jeziku putem metaforičke ekstenzije.

Međutim, treba sa oprezom iznositi tvrdnje u vezi sa teorijama modalnosti kada je reč o adekvatnosti pri istraživanju i obuhvatanju svih segmenata pojma, jer iz svega što je do sad rečeno na tu temu možemo samo zaključiti da svaka ima svojih nedostataka. Sweetser, na primer, govoreći o teorijama koje su zasnovane na mogućim svetovima kaže da one ne mogu objasniti istorijsku tendenciju deriviranja epistemičkih značenja iz deontičkih (cit. u Portner, 2009: 118). Kognitivne teorije, sa druge strane, metaforičkim mapiranjem dinamike sile u fizičkom, preko psihosocijalnog (deontičkog), do epistemičkog sveta bez poteškoća objašnjavaju pomenutu istorijsku tendenciju.

Poglavlje 3

Klasifikacija modalnih značenja

3.1 Klasifikacija modalnosti: uvod

Kao što smo već videli pri sagledavanju različitih teorija, semantičko polje modalnosti obuhvata značenja koja se dalje mogu podeliti u kategorije na osnovu parametara koji se razlikuju od autora do autora. Termini koji se u takvim podelama najčešće ne dovode u pitanje su deontička i epistemička modalnost, iako se u literaturi mogu pronaći mnogobrojni drugi nazivi za značenja obuhvaćena ovim terminima. Dinamička modalnost je treća vrsta modalnosti koju prihvata većina autora, mada se u pojedinim klasifikacijama određena dinamička značenja smatraju nemodalnim. U datom kontekstu je zanimljivo Perkinsovo zapažanje da je broj podtipova modalnosti za koje se autor odluči u velikoj meri sličan različitim načinima „sečenja istog kolača” (1983: 10). Razmotrićemo granice između različitih kategorija, alternativne podele i termine kako bismo na precizan način mogli da se upustimo u empirijsku analizu.

Prvo ćemo, međutim, razgraničiti termine i pojmove „modalnosti“ i „modusa“ koji su semantički posmatrano veoma bliski, ali se njihov status u literaturi bitno razlikuje. Sledeći korak je definisanje modalnosti u širem i užem smislu kako bismo mogli precizno govoriti o eksponentima fenomena koji su tema ove teze. Nakon toga ćemo detaljnije razmotriti jednu od mogućih definicija modalnosti koja će nam u daljem tekstu disertacije poslužiti kao okosnica za razlikovanje modalnih i nemodalnih značenja. Modalna značenja, potom, svrstavamo u tri tradicionalne podvrste modalnosti: dinamičku, deontičku i epistemičku.

3.2 Modalnost i modus

Modus je stariji termin od modalnosti koji je pretrpeo razne promene tokom vekova, a u ranijim fazama gramatičke deskripcije i analize bio je dominantan. Sa druge strane, koncept modalnosti u poslednjih nekoliko decenija preuzima primat istaknutijeg pojma u lingvističkoj analizi. U pojedinim značenjima termin modusa se dobrim delom preklapa sa konceptom modalnosti, ali su i u drugim karakterizacijama ova dva koncepta isprepletana, usko povezana i bez jasnih granica.

Van der Auwera i Zamorano Aguilar (2016) daju iscrpan etimološki i terminološki pregled razvoja koncepta bliskih modusa i modalnosti u poslednje dve hiljade godina i rasvetljavaju konfuziju koja je prisutna i u modernim raspravama. Međutim, njihov je i zaključak da je istorija

koncepta *modus* zbunjujuća, te da postoje najmanje tri relevantna pojma koji su imali snažan odjek. Prvi je Protagorin pojam *modusa* koji se tiče rečeničnih tipova ili tipova govornih činova, a sa njim je u vezi i Dionizijev (Dionizije Tračanin) pojam koji se često, mada ne nužno, tiče „sklonosti uma“ markirane glagolom (van der Auwera & Zamorano Aguilar, 2016: 23). Boetijev pojam koji je drugačiji, ali takođe povezan sa prethodna dva, odnosi se na karakterizaciju propozicije pre svega u pogledu nužnosti i mogućnosti (van der Auwera & Zamorano Aguilar, 2016: 23). Treće značenje pojma *modus* zbog interferencije sa pojmom *modalnosti* ne pomaže u razrešavanju terminološke konfuzije u čitavom domenu.

Termin „modus“ u modernoj literaturi može označavati nekoliko različitih fenomena u jeziku, a sa najmanje tri se često susrećemo (Nuyts, 2016a: 1-2):

- 1) U domenu gramatičkog kodiranja modalnih i sličnih značenja glagola *modus* je, pored glagolskog vremena i vida, jedan od tri klasična načina obeležavanja glagola (engl. *tense-aspect-mood marking*).
- 2) Termin *modus* se koristi u domenu bazičnih rečeničnih tipova i njima izraženih ilukocionih kategorija, kao u sistemskoj lingvistici (Halliday, 1994).
- 3) U domenu gramatičkog kodiranja glagola distinkcijom indikativ/subjunktiv, kao i *realis/irealis* gde se može, ali ne mora, govoriti o gramatičkoj distinkciji.

Terminološka konfuzija do koje višeznačnost i evolucija termina „modus“ u lingvističkim naukama potencijalno dovode barem delimično može objasniti činjenicu da se u modernim raspravama ovaj termin sve manje (sistemski) upotrebljava (Nuyts, 2016a: 2).

Nakon Imanuela Kanta (1781; 1934), termin *modalnost* počinje se češće upotrebljavati i polako zamenjuje Boetijev *modus* u filozofiji i logici (van der Auwera & Zamorano Aguilar, 2016: 25). I u nauci o jeziku, naročito u germanskoj literaturi, termin *modalnost* u modernom značenju počinje da biva upotrebljavan krajem devetnaestog veka, dok u anglističkoj literaturi Kantov uticaj postaje očigledniji u prvoj polovini dvadesetog veka. Međutim, tek u drugoj polovini dvadesetog veka modalnost postaje važan deo rasprava na engleskom jeziku u lingvistici (Leech, 1969; Halliday, 1970; Lyons, 1977; Palmer, 1979; Coates, 1983). Palmerovi radovi (1979, 1986) pokrenuli su lavinu istraživanja (v. poglavlje 2.3.1), te osamdesete godine prošlog veka predstavljaju prekretnicu gde je *modalnost* od relativno nepoznatog pojma u lingvistici postala „goruća“ tema. A kako je anglocentrična lingvistika bila (i još uvek je) dominantna u svetu, *modalnost* počinje da biva globalno prisutan pojam (van der Auwera & Zamorano Aguilar, 2016: 26). U literaturi na srpskom jeziku, međutim, u tom razdoblju možemo pronaći samo sporadično spominjanje termina, ali ne i sistemsku obradu modalnosti kao teme.

Duga istorija i polisemija termina, kao i različita teorijska uporišta za istraživanje, dovela su do toga da ni danas ne možemo govoriti o univerzalno prihvaćenom viđenju fenomena modalnosti. Do sada je već postalo jasno da je kada govorimo o modalnosti i modusu uvek potrebno eksplicitno naglasiti šta se pod tim terminima podrazumeva. U ovom radu će se *modus* tretirati kao morfosintaksičko sredstvo koje se može preklapati sa modalnošću, ali je od nje različit. Preciznije, o modusu ćemo govoriti kao o gramatičkom fenomenu koji se izražava flektivnim nastavcima glagola i u određenim tipovima rečenica (Palmer, 1986).

3.3 Modalnost u širem i užem smislu

Modalnost se u filozofiji, a povremeno i u lingvistici, koristi sa veoma širokim značenjem bilo kakve modifikacije stanja stvari od strane govornika, pokrivajući čak i dimenzije glagolskog vremena i vida (Nuyts, 2016b: 32). Takvo značenje termina je sinonim za TAM (engl. *tense-aspect-modality*) kategorije koje pominju Bybee i saradnici (1994) ili *kvalifikacije stanja stvari* kako ih naziva Nuyts (2001, 2005). Naravno, kod drugih autora modalnost u širem smislu može biti definisana na potpuno drugačiji način³³.

Iako nema saglasnosti po pitanju toga koliko bi tačno uska trebalo da bude modalnost u užem smislu, ona je u literaturi češće tretirana na takav način. Tačnije, modalnost se odnosi na samo jedan segment šireg domena kvalifikacionih kategorija (TAM) pored dimenzija vremena i vida (Nuyts, 2016b: 32). TAM (ili TMA) kategorije pokrivaju tri ključna semantička domena markirana glagolom, a u okviru studija sa tipološkom orijentacijom često se smatraju jezičkim univerzalijama (Brisard & Patard, 2011: 1). Ovakva karakterizacija je vrlo nespecifična i, kao što smo do sada mogli da vidimo, od autora do autora dalje zavisi na koji će način precizno odrediti modalnost. Neretko se modalnost vrlo uopšteno definiše kao domen koji se tiče izraza mogućnosti i nužnosti, naročito u radovima koji se oslanjaju na modalnu logiku, ali takvo viđenje domena nije univerzalno prihvaćeno (Nuyts, 2016b: 33). U ovom kontekstu ćemo ponovo citirati Bybee i saradnike (Bybee et al. 1994: 176) koji uviđaju „da je možda nemoguće smisliti sažetu karakterizaciju pojmovnog domena modalnosti“. Umesto toga, pri definisanju modalnosti autori često pribegavaju definisanju drugih specifičnijih pojmova koji služe za njeno određivanje. U narednom poglavlju ćemo razmotriti jednu takvu definiciju koja je konkretna i precizna, ali koja se oslanja na čitav skup drugih koncepata bliskih pojmu modalnosti.

3.4 Definicija modalnosti

Renaat Declerk (2011) predlaže sveobuhvatan model modalnosti kao pojmovne kategorije i njenih eksponenata u engleskom jeziku praveći distinkciju između dve „vrste“ svetova. Modalnost za njega predstavlja referiranje na aktualizaciju situacije u svetu koji se ne predstavlja kao faktualan (Declerk, 2011: 21). Da bismo razumeli ovakvu definiciju modalnosti, potrebno je eksplicirati značenje pojmova koji služe za njeno precizno određivanje.

³³ Modalnost u širem smislu obuhvata „nijanse“ u formalnoj realizaciji iskaza, odnosno, iskaz može označavati činjenicu, mogućnost, subjektivnu obavezu (i/ili zahtev), objektivnu nužnost, itd. (Erhart, 1984: 117, cit. u Kačmárová, 2011: 27). Prema istom autoru, modalnost u užem smislu tiče se odabira jedne od tri grameme u zavisnosti od konteksta: izjave, pitanja ili želje. Gramema izjave se formalno najčešće realizuje u obliku deklarativa, pitanje odgovara sintaksičkom upitnom obliku, a želja imperativu ili uzvičnom obliku. Slično tome, Lock (1996: 193, cit. u Kačmárová, 2011: 27) smatra da modalnost u užem smislu obuhvata samo *modalne glagole* i njihove upotrebe, a ponekad i modalne priloge u funkciji *modalnih adjunkta* poput *possibly*, *probably* i *certainly* (njegov kurziv). Iz ovakvog pristupa opsegu modalnosti vidimo da se inventar manifestacija modalnosti bitno razlikuje kada su u pitanju uže i šire shvatanje modalnosti. Šira definicija modalnosti bi, prema tome, obuhvatila sintaksičke konstrukcije i leksička sredstva poput imperativa i interogativa, negacije, modalnih prideva i priloga, ograda i sl. (Kačmárová, 2011: 28). Modalnost u užem smislu prema gorepomenutoj definiciji odgovarala bi gramatičkoj kategoriji modusa izraženog flektivnim nastavcima ili analitičkim sistemom modalnih glagola.

Kao prvo, *situacija* je pokrivni termin za sve što može biti izraženo klauzom, odnosno, izraženo terminologijom koju upotrebljava Lyons (1977), stanje, akcija, proces (promena, razvoj) ili događaj (neagentivna dinamička situacija poput pada/padanja). Zatim, *aktualizovati* je pokrivni termin za različite vrste glagola koji su u vezi sa navedenim tipovima situacija (Declerk, 2011: 22). *Mogući svet* kao termin Declerk ne koristi sinonimno sa njegovim značenjem u logici, već u svom lingvističkom (ili kognitivnolingvističkom) značenju sveta koji uvek važi (engl. *is anchored to*) u nekom vremenu *t*. Drugim rečima, propozicija može važiti/biti istinita u jednom vremenu, a pogrešna u drugom. Uzmimo primer (99):

(99) Novak Đoković je osvojio svoj prvi Vimbldon.

Ovakav iskaz je istinit u jednom vremenu *t* (konkretno, ovaj primer važi za 2011. godinu), ali je pogrešan u *objektivnom*³⁴ *S-svetu* gde je Novak Đoković osvojio sedam Vimbldona. Zarad jednostavnosti ćemo, kao i Declerk, zanemariti *subjektivne* svetove u diskusiji i govoriti samo *objektivnim* (za distinkciju v. Declerk, 2011: 23-24). *S svet* je pravi svet koji važi u *S*, odnosno, u trenutku govorenja (engl. *speech time*). Postoje i omnitemporalne situacije koje se aktualizuju u svakom objektivnom svetu i važe u bilo kom mogućem vremenu. Primeri takvih situacija su generičke ili univerzalne rečenice koje su po pravilu u sadašnjem vremenu (npr. *Limun je voćka*). Nemarkirani oblik *t* sveta je *S svet*, a situacija koja se u njemu aktualizuje je u sadašnjem vremenu. Dakle, prema Declerk (2011), ne postoji suštinska razlika između propozicije koja je „istinita“ (Lyons, 1977: 687) u određenom *t* svetu i situacije označene propozicijom koja se „aktualizuje“ u tom *t* svetu (2011: 23).

Različite vrste *t* svetova ilustrovane su primerima (Declerk, 2011: 25):

(100) John is ill.

(101) If only John was ill!

(102) John is perhaps ill.

Situacija na koju se odnosi primer (100) aktualizuje se u *S* svetu koji je **faktualan**. *S svet* na koji se odnosi propozicija (101) je **kontrafaktualan** (govornik ga smatra nekompatibilnim sa faktualnim svetom), a u slučaju (102) svet u kom se propozicija aktualizuje je **teoretski**. *S svet* koji se reprezentuje na takav način da je moguće da se poklapa sa faktualnim svetom je teoretski svet. Situacije koje se aktualizuju u kontrafaktualnim i teoretskim svetovima su automatski nefaktualne u faktualnom svetu.

Za sve moguće svetove koji se ne predstavljaju ili ne interpretiraju kao faktualni postoji „sredstvo“ koje je zaslužno za njihov nefaktualni status, a svaki nefaktualni svet je **modalni svet**. Ta sredstva, odnosno, *modalizatori* mogu biti leksički glagoli poput *intend* i *believe*, modalni prilozi poput *perhaps*, modalni glagoli, kondicionalne rečenice, subjunktiv, imperativ, umetnuti izrazi poput *I think*, itd. (Declerk, 2011: 25, 28). U primeru (102) modalizator je *perhaps*, a modalizovana propozicija *John be ill*. Declerk za takvu propoziciju koja ostaje kada se modalizator apstrahuje

³⁴ *Objektivni* svet je jedini stvarni svet koji važi u datom vremenu, a (imaginarni) idealni spoljašnji posmatrač je taj koji ga procenjuje stvarnim u tom vremenu. *Subjektivni* svet je njemu alterativni svet kojeg stvarnim procenjuje neka svest koja nije idealni spoljašnji posmatrač. Ovu distinkciju Declerk ilustruje primerom *Amsterdam lies in Belgium*, gde se situacija na koju se propozicija odnosi aktualizuje u kontrafaktualnom *S* svetu, ali je u umu onoga koji je izgovara ona istinita u trenutku govorenja (2011: 24).

koristi termin *rezidua* (engl. *residue*³⁵), a situaciju na koju se ta propozicija odnosi naziva *rezidualnom situacijom* (engl. *residue situation*).

Nefaktualni svet nije nužno drugačiji od faktualnog, ali se ne predstavlja ili ne interpretira kao takav. Modalni svet u kom se aktualizuje rezidualna situacija na nekoliko načina može biti u vezi sa (engl. *grounded in*) faktualnim svetom (Declerk, 2011: 27):

(103) John may be dead.

(104) Val must leave town as soon as possible.

U primeru (103) modalni glagol *may* kao modalizator stvara nefaktualni svet gde se aktualizuje rezidualna situacija *John be dead*. Modalizator *may* se odnosi na sadašnje vreme („it is possible“), a nefaktualni svet koji stvara u vezi je sa faktualnim u pogledu „vrednosti faktualnosti“ (engl. *factuality value*). U ovom slučaju je ta vrednost „moguće faktualan“, odnosno, svet u kojem je Džon mrtav se moguće poklapa sa faktualnim svetom (Declerk, 2011: 27). Stoga se epistemička modalnost definiše kao stepen kompatibilnosti (ili preklapanja) modalnog i faktualnog sveta, a epistemički iskazi izražavaju govornikovu evaluaciju relacije između ta dva sveta (Declerk, 2011: 33).

Glagol *must* u (104) je takođe modalizator koji se odnosi na sadašnje vreme i stvara nefaktualni svet gde se aktualizuje situacija da Val napušta grad. Međutim, taj nefaktualni svet se interpretira kao budući svet zbog priloške odredbe *as soon as possible*. Modalni i faktualni svet nisu, kao u slučaju primera (103), povezani u pogledu „vrednosti faktualnosti“ jer se ovde radi o modalnosti koja nije epistemička. Rečenica se interpretira tako da je aktualizacija Valinog napuštanja grada u budućem nefaktualnom svetu obavezna, odnosno, veza između dva sveta je takva da se u faktualnom svetu smatra nužnim postojanje nefaktualnog sveta u kojem Val napušta grad (Declerk, 2011: 27-28). Korenska modalnost tiče se faktora koji određuju aktualizaciju rezidualne situacije (Declerk, 2011: 34).

Na prvi pogled može nam se učiniti da u slučaju korenske modalnosti ne postoji veza između faktualnog i nefaktualnog sveta budući da među njima ne postoji epistemička relacija koja se tiče šansi da se nefaktualni svet poklopi sa faktualnim. Pogledajmo primer koji pokazuje da veza između dva sveta ipak postoji (Declerk, 2011: 39):

(105) My cat can swim.

Nakon što se apstrahuje modalni glagol *can* ostaje rezidualna propozicija *My cat swim* koja je istinita u svetu koji se ne reprezentuje kao faktualni, ali nam rečenica (105) ne govori ništa o aktualizaciji rezidualne situacije u pogledu njene faktualne vrednosti. Primer (105) ne kaže ništa o tome da li je u faktualnom svetu aktualizacija rezidualne situacije „moguće faktualna“, kontrafaktualna ili sl. Bez obzira na to, (105) i dalje može biti istinit čak i ako dotična mačka nikada nije plivala (ili nikada neće plivati), jer ne postoji epistemička veza između faktualnog sveta i nefaktualnog u kojem mačka pliva (Declerk, 2011: 39). Kada govorimo o korenskoj modalnosti, veza između nefaktualnog i faktualnog sveta je u modalnoj poziciji (engl. *modal position*) koju zauzima govornik. U našem primeru to znači da govornik izražava modalnu poziciju da je moguće da se nefaktualni svet u kom mačka pliva poklopi/poklapa sa faktualnim svetom (Declerk, 2011:

³⁵ Termin je preuzet iz Huddleston (1984:8) gde se *reziduom* naziva ono što ostaje od klauze u kojoj je upotrebljen modalni glagol kada se taj isti glagol apstrahuje. Za razliku od originalnog autora, Declerk ovaj termin koristi za klauze u infinitivu koje ostaju nakon apstrahovane bilo koje vrste modalizatora, a ne samo modalnih glagola.

39). Slično tome, u primeru (104) govornik izražava modalnu poziciju da je neophodno da se nefaktualni svet u kom Val napušta grad poklopi sa faktualnim svetom.

Broj mogućih modalnih pozicija koje govornik može zauzeti je ograničen, ali tačno koliko modalnih značenja postoji je otvoreno pitanje na koje autor ne daje odgovor. Umesto toga, navodi se minimalan skup korenskih modalnih pozicija koji uključuje nužnost (i obavezu), korensku mogućnost, uključujući i sposobnost i dozvolu. Tom skupu verovatno pripadaju i volja (engl. *volition, willingness*), a potencijalno ima još modalnih pozicija koje nisu navedene (Declerk, 2011: 40).

3.4.1 Skala epistemičkih vrednosti faktualnosti

Declerk razlikuje dva tipa epistemičke modalnosti: *određeni* i *neodređeni* (engl. *specified vs. indeterminate*). U slučaju neodređenog tipa, epistemička vrednost faktualnosti koja povezuje nefaktualni i faktualni svet nije specifikovana (što ne znači da je irelevantna) i javlja se u određenim tipovima kondicionalnih rečenica (Declerk, 2011: 34-35). Sa druge strane, kada izražavamo znanje ili stepen (ne)sigurnosti u aktualizaciju situacije u faktualnom svetu, tada govorimo o *određenom* epistemičkom značenju. Govornik izražava svoje mišljenje o šansama da se nefaktualni svet u kom se situacija aktualizuje poklopi sa faktualnim svetom, a te šanse predstavljaju različite vrednosti na epistemičkoj skali. Skala sadrži vrednosti faktualnosti koje se kreću od faktualnog do kontrafaktualnog, pri čemu „faktualnost“ jeste epistemička, ali ne modalna vrednost. Autor ističe da tačan broj vrednosti na skali nije važan, odnosno, da se kontinuum može podeliti u onoliko kategorija koliko želimo (2011: 36). Ipak, kada su u pitanju značenja modalnih glagola u engleskom jeziku, Declerk razlikuje (najmanje) devet vrednosti na skali, ali i uviđa da je njihov tačan redosled podložan diskusiji (2011: 36):

- (I) Factuality: *John is ill./John is not ill.*
- (II) Strong necessity (strong assumption of truth): *(John is not here.) He must be ill.*
- (III) Weak necessity (weak assumption of truth): *(The money is not in the till, so) it should already be in the safe.*
- (IV) Probability: *John may well be ill.*
- (V) Possibility: *John may be ill./ It might be true.*
- (VI) Improbability: *It should not be difficult to find his address.*
- (VII) Impossibility: *It cannot be true./ You cannot be serious!*
- (VIII) Not-yet-factuality: *John will come tomorrow. (I read the letter) before he had read it.*
- (IX) Counterfactuality: *(You shouldn't have gone through the woods.) You might have got lost.*

Dakle, sve vrednosti na skali izuzev (I) ilustruju modalna značenja prema definiciji pojma i tiču se epistemičkih značenja modalnih glagola u engleskom jeziku. U drugim jezicima, naročito onima koji nisu tipološki slični engleskom, možemo zamisliti drugačiju (dužu ili kraću) listu ovih vrednosti koja zavisi od specifičnosti izražavanja epistemičkih značenja u tom jeziku. Takođe, kada bismo razmotrili epistemička značenja drugih modalizatora u engleskom jeziku, pored modalnih glagola, skala vrednosti faktualnosti ne bi nužno bila identična navedenoj, ali je to potrebno potkrepiti adekvatnim empirijskim istraživanjima.

U daljem tekstu, a naročito u empirijskom delu teze, koristićemo termine *modalizator*, *faktualni svet*, *nefaktualni (modalni) svet*, *kontrafaktualni svet*, *rezidualna situacija/propozicija* i *aktualizacija situacije* u značenju u kojem ih Declerk koristi. Ove termine smatramo dovoljno preciznim u kontekstu u kojem ih ovo poglavlje predstavlja, kao i dovoljno tehničkim da bismo na jasan način mogli da govorimo o temama koje su ključne za ovaj rad.

3.5 Dinamička modalnost

Ako modalnost posmatramo kao „pojavu da je situacija locirana u nefaktualnom svetu“ (Declerk, 2011: 27), onda je logično tradicionalna shvatanja dinamičke modalnosti (Palmer, 1979; Perkins, 1983; Nuyts, 2005) tretirati kao podvrstu fenomena. U literaturi se, povremeno, na pomenutu kategoriju referira terminima poput „fakultativne modalnosti“ (Goossens, 1985) i „inherentne modalnosti“ (Hengeveld, 1988), ali ćemo se mi držati (relativno) opšteprihvaćenog termina *dinamička modalnost*. Nije redak slučaj da se dinamička modalnost posmatra kao podtip *deontičke* (korenske modalnosti kod nekih autora), ili, pak, da se dinamička značenja eksplicitno ne razdvajaju od drugih deontičkih značenja. Alternativna njima je i podela na *epistemičku* i *neepistemičku* modalnost, čiji su podtipovi deontička i dinamička modalnost. Kod Palmera se deontička i dinamička značenja posmaraju kao podtipovi modalnosti događaja (v. poglavlje 2.3.1.3). Bez prevelikog pridavanja značaja tome koja je podela „najbolja“ ili „najispravnija“, mi ćemo se u ovom radu držati trodelne podele modalnosti po vrstama na *dinamičku*, *deontičku* i *epistemičku*.

Dinamička modalnost je u vezi sa sposobnošću ili kapacitetom (najčešće agenta) da se realizuje stanje stvari izraženo u klauzi, kao u primeru (106):

(106) He **can** stand on his head without using his hands. (Nuyts, 2016b: 34)

(107) Anja **ume** da napravi kolut unapred.

Ili, ukoliko se poslužimo terminologijom iz Declerk (2011), modalizator „umeti“ u primeru (107) stvara nefaktualni svet gde se aktualizuje rezidualna situacija „Anja napraviti kolut unapred“. Taj nefaktualni, odnosno modalni, svet u vezi je sa faktualnim svetom u pogledu modalne pozicije koju govornik zauzima. U ovom slučaju se radi o modalnoj poziciji „sposobnosti“, ali, kao što smo imali prilike da vidimo u poglavlju 3.4, Declerk ne nabroja kompletnu listu modalnih pozicija (iako ističe da je njihov ukupan broj ograničen). Takođe, dinamičko shvatanje abiliteta/sposobnosti kod ovog autora ne razlikuje se od drugih „korenskih“ značenja u koja spadaju i tradicionalno deontička.

Sposobnost, međutim, nije jedino značenje kategorije dinamičke modalnosti, već je potrebno uzeti u obzir i značenja potrebe/nužnosti, kao u primerima (108) i (109):

(108) I **must** find something to eat or I'll starve³⁶. (Nuyts, 2016b: 34)

(109) I **had to** snatch a cookie, I couldn't resist the temptation. (Nuyts, 2016b: 34)

³⁶ Coates (1983), za razliku od Nuyts-a, ne pravi distinkciju između dinamički i deontički (koje ona naziva korenskim značenjima) upotrebljenog glagola *must*, ali zato u slučaju glagola *can* uočava razliku između značenja sposobnosti/mogućnosti i dozvole (Nuyts, 2016b: 34).

Videli smo da Palmer (ali ne i Nuyts) u dinamička značenja ubraja i *volju/voluntativnost* (engl. *willingness*) izraženu, između ostalog, modalnim glagolom *will*:

(110) She **will** help you.

Nuyts smatra da je u okviru dinamičke modalnosti potrebno napraviti i razliku između sposobnosti i potreba koje su *inherentne* (unutrašnje) za subjekta/agenta/učesnika i onih potencijala i nužnosti koje određuju spoljašnje okolnosti, te mogu biti izvan kontrole učesnika (Nuyts, 2016b: 34). Za prvi tip dinamičke modalnosti ilustrovan primerima (106-109) autor koristi termin „participant-inherent“, a za drugi tip odgovarajući termin je „participant-imposed“, kao u sledećim primerima:

(111) The garage is free so you **can** park your car there. (Nuyts, 2016b: 35)

(112) To get into the garden you **must** pass through the patio. (Nuyts, 2016b: 35)

U okviru dinamičke modalnosti Nuyts razlikuje i tzv. „situacionu modalnost“ čiji je status kontraverzan (2016b: 35). Za ovu podvrstu modalnosti nisu prikladni termini *sposobnost* i *potreba*, već joj se pre pripisuju značenja *mogućnosti/potencijala* i *nužnosti/neizbežnosti* koji su inherentni stanju stvari opisanim klauzom u celosti (Nuyts, 2016b: 35):

(113) It **can** rain here every day in winter.

(114) It **can** snow here at least one day in winter.

(115) All ships **can** sink.

(116) The driver was so drunk that this car accident **had to** happen.

Primeri koji najjasnije upućuju na *situacionu modalnost* su besubjekatske rečenice poput (113) i (114), odnosno rečenice sa neživim subjektom poput (115) i (116). Međutim, Nuyts primerima situacione modalnosti smatra i pojedine rečenice sa živim subjektom (2016b: 35):

(117) John **cannot** be the murderer, he was with friends in Paris at the time.

(118) John **has to** be the murderer, there was nobody else in the house.

Za ove i slične primere Nuyts kaže da su, dijahronijski posmatrano, korak između dinamičke i epistemičke modalnosti. U njegovom opusu tretiraju se kao dinamički modalni jer ne uključuju procenu verovatnoće da će se stanje stvari iskazano propozicijom obistiniti (Nuyts, 2005; Nuyts, 2006, cit. u Nuyts, 2016b: 35). Ipak, podložno je raspravi da li bi primere (117) i (118) trebalo ubrajati u epistemički modalne. Ukoliko bismo **cannot** posmatrali kao epistemički modalizator u primeru (117), *John be murderer* bi bila rezidualna situacija koja se aktualizuje u nefaktualnom svetu. Govornik izražava svoje mišljenje o šansama da se nefaktualni svet poklopi sa faktualnim, a u ovoj situaciju je vrednost faktualnosti na epistemičkoj skali *nemogućnost*. Dakle, govornik smatra nemogućim da se situacija aktualizuje u faktualnom svetu i, prema definiciji koju smo prihvatili, nedvosmisleno ukazuje na epistemičku modalnost.

3.6 Deontička modalnost

Grčka reč „deon“ sa značenjem „onoga što obavezuje“ u osnovi je termina koji logičari i filozofi koriste za označavanje jedne oblasti ili ekstenzije modalne (aletičke i epistemičke) logike, a to je logika obaveze i dozvole (Trbojević-Milošević, 2004: 20). Modalna deontička značenja obaveze i dozvole nedvosmisleno ilustruju primeri (119) i (120):

(119) **Moraš** da opereš ruke pre ručka.

(120) **Smeš** da odgledaš crtani nakon obroka.

U okvirima različitih teorija imali smo prilike da vidimo definisanje i opisivanje deontičke modalnosti preko tradicionalnih značenja *dozvole* i *obaveze*, ali je, smatra Nuyts, takva karakterizacija preuska. Da bi to ilustrovao, autor ukazuje na sledeće primere koji se ne uklapaju u značenja obaveze i dozvole, ali „zdravorazumski“ posmatrano pripadaju domenu deontičkog³⁷ (2016b: 36):

(121) We **cannot** fire him just like that, he's been our best employee for years.

(122) This initiative by the federal government is highly **deplorable**.

(123) We **applaud** this local community initiative.

Stoga predlaže nešto drugačiju definiciju (Nuyts, 2016b: 36):

„...deontička modalnost može se definisati kao indikacija stepena moralne poželjnosti stanja stvari izraženim u iskazu, tipično, ali ne nužno, od strane govornika.“

Potrebno je naglasiti da je koncept „moralnog“ u okviru ove definicije široko shvaćen i obuhvata društvene norme, ali i lične etičke kriterijume osobe koja vrši deontičku procenu, te da će se procene koncepta moralnosti u velikoj meri razlikovati od pojedinca do pojedinca. Za razliku od dinamičke modalnosti koja je binarna prema autorovom shvatanju, reč „stepen“ u definiciji deontičke modalnosti ukazuje na njenu skalarnost. To je značajna razlika u odnosu na teorije koje ovu (i ne samo ovu) podvrstu modalnosti posmatraju u pogledu diskretnih kategorija kao što to čini standardna teorija, ali i mnoge druge. Ako uzmemo u obzir da deontička modalnost uključuje i dimenziju polarnosti, onda možemo govoriti o skali na kojoj se mogu locirati značenja počev od apsolutne moralne nužnosti, preko različitih stepena poželjnosti i moralne prihvatljivosti do nepoželjnosti i apsolutne moralne neprihvatljivosti (Nuyts, 2016b: 36).

U prethodnom poglavlju ukazali smo na neslaganja autora u pogledu statusa značenja *volje* (engl. *willingness, volition*) u vezi sa dinamičkom modalnošću. Nesuglasice postoje i kada je u pitanju svrstavanje *volje*, ali i *namere* (engl. *intention*), u deontički modalna značenja.

(124) I **want to** hear the whole story. (Nuyts, 2016b: 37)

(125) I **will** never do it again, I promise. (Nuyts, 2016b: 37)

Primera radi, Nuyts (Nuyts et. al. 2007; Nuyts, 2008) značenja volje i namere uopšte ne ubraja u modalna značenja (cit. u Nuyts, 2016b: 37), dok ih Palmer (1986) svrstava u dinamički modalne.

³⁷ Prema jednoj od tradicionalnih definicija deontičke modalnosti koja je uža i pokriva samo potencijalna stanja stvari (Van Linden & Verstraete, 2011, cit. u Nuyts, 2016b: 36), primeri (122) i (123) uopšte ne spadaju u modalne.

Imali smo prilike da vidimo nedorečenost kada je u pitanju značenje volje za koje Declerck smatra da „verovatno“ pripada korenskoj modalnosti, odnosno, modalnim pozicijama koje govornik može zauzeti (2011: 40), te ne možemo reći da li se radi o deontičkom ili dinamičkom značenju. Narrog (2005) čak predlaže i podelu tradicionalnih kategorija epistemičke, deontičke i dinamičke modalnosti na osnovu njihovog sadržavanja ili nesadržavanja elementa „volje“. Odnosno, na osnovu pomenute dimenzije razlikuje „voluntativnu modalnost“ (engl. *volitive modality*) koja sadrži element volje i prisiljava na realizaciju stanja stvari i „nevoluntativnu modalnost“ (engl. *non-volitive modality*) koja takav element ne sadrži. Prva vrsta, prema tome, obuhvata tradicionalno definisana značenja deontičke modalnosti (obaveze i dozvole), ali i voluntativnosti, dok drugi tip obuhvata epistemička, evidencijalna i dinamička značenja (Narrog, 2005, cit. u Nuyts, 2016b: 41).

3.7 Bulomaička modalnost

Bulomaička modalnost ili *bulomaički stav* tiče se indikacije stepena (afektivnog) dopadanja ili nedopadanja stanja stvari (Nuyts, 2016b: 39):

(126) He has won the game. **Great!**

(127) **Unfortunately** I can't come to your game tomorrow.

(128) I am **glad** the academic year is over again.

U literaturi nije redak slučaj da se značenja poput onih izraženih primerima (126), (127) i (128) ne smatraju modalnim, iako „stav“ može biti zajednički imenitelj koji (prema nekim autorima) povezuje različite tipove modalnosti (Nuyts, 2016b: 39). Prema našem (uskom) shvatanju domena, takva i slična značenja ne pripadaju modalnosti i stoga se nećemo duže zadržavati na eksplikaciji istih.

3.8 Epistemička modalnost

Jedna od tri potkategorije modalnosti koje će se u ovom radu tretirati kao opšteprihvaćene, a koja je ujedno i najmanje kontraverzna, makar u pogledu njenih spoljašnjih granica, je epistemička modalnost. Videli smo različita objašnjenja i definicije u teorijskom pregledu modalnosti i mogućnost da se ključni pojmovi za definisanje „prevedu“ sa jezika jedne na jezik druge tradicije. Poreklo termina potiče od pojmova „epistemički“ i „epistemologija“ izvedenih od grčke reči sa značenjem „znanje“ (Lyons, 1977: 793). Epistemička logika istražuje logičke iskaze kojima se tvrdi ili implicira da je određena propozicija poznata, odnosno da se u nju veruje, a formalizuje se preko pojma mogućih svetova (Trbojević-Milošević, 2004: 29).

Lingvističke teorije modalnosti oslanjaju se na modalnu logiku, ali je i značajno prilagođavaju potrebama analize prirodnog jezika, a situacija je slična i kada govorimo epistemičkoj modalnosti koja je u fokusu ovog rada. Epistemička modalnost tiče se procene šansi od strane govornika (mada nije nužno da govornik vrši procenu) da je stanje stvari koje je izraženo u iskazu istinito (Nuyts, 2006: 6). U prethodnim poglavljima je već napomenuto da izrazi poput „istinit“ i „stvaran“ nisu ekvivalentni terminima koji se susreću u formalnoj semantici i drugim tradicijama,

već se tretiraju uopšteno kao „preteorijski“ koncepti. Izražavajući verovatnoću da se određeno stanje stvari ostvari/ostvaruje, u funkcionalnoj lingvistici je prihvaćeno da je dimenzija epistemičke modalnosti konstruisana kao skala. Na epistemičkoj skali mogu se locirati značenja od potpune sigurnosti, preko verovatnoće, pa do relativno neutralne mogućnosti da je stanje stvari u iskazu istinito/stvarno (Nuyts, 2006: 6). Mnogi istraživači podrazumevaju polarnost kategorije epistemičke modalnosti, te skala uključuje i negativan pol gde možemo locirati negativna značenja slabe verovatnoće (engl. *improbability*) i apsolutne sigurnosti da stanje stvari nije realno.

U skladu sam tim je viđenje epistemičke modalnosti koja se definiše kao stepen kompatibilnosti (ili preklapanja) modalnog i faktualnog sveta (Declerk, 2011: 33). Epistemička relacija je ta koja povezuje nefaktualni svet (koji se interpretira kao epistemički modalni svet) i faktualni svet u pogledu verovatnoće da se ta dva sveta poklapaju/poklope (v. poglavlje 3.4). Vrednosti verovatnoće da se aktualizacija rezidualne situacije poklopi sa faktualnom svetom mogu se locirati na epistemičkoj skali.

Međutim, treba istaći da skalarnost epistemičke modalnosti nije univerzalno prihvaćena u drugim tradicijama, naročito u formalnim pristupima poput standardne teorije Angelike Kratzer. Videli smo da se modalnost uopšte u formalnoj semantici tiče diskretnih kategorija, a da se negacija tretira kao odvojeni operator. Lyons svoj tretman epistemičke modalnosti temelji na logičkom shvatanju pojma, što se može uočiti na osnovu njegove definicije epistemički modalizovanog iskaza (Trbojević-Milošević, 2004: 31):

„Svaki iskaz u kome govornik eksplicitno kvalifikuje svoje određenje prema istinitosti propozicije izražene rečenicom koju govornik izgovara, bez obzira da li se ta kvalifikacija eksplicitno izražava u verbalnoj, prozodijskoj ili paralingvističkoj komponenti, jeste epistemički modalan, ili modalizovan iskaz.“ (Lyons, 1977: 797, cit. u Trbojević-Milošević, 2004: 31)

Epistemička logika se, poput aletičke, bazira na pojmovima nužnosti i mogućnosti, a epistemička modalizacija iskaza se može povezati i sa mogućnošću odnosno nemogućnošću kvantifikacije verovatnoće (Trbojević-Milošević, 2004: 32). Kada kvantifikujemo verovatnoću maksimalna vrednost je 1 i ona odgovara epistemičkoj nužnosti, dok je minimalna vrednost 0 i odgovara epistemičkoj nemogućnosti. Epistemička mogućnost obuhvata sve vrednosti koje su veće od 0, a manje od 1. Međutim, ako uporedimo primere aletičke (126) i epistemičke nužnosti (127), videćemo da su stvari nešto komplikovanije:

(126) On je Srbin.

(127) On **mora da** je Srbin.

Kvantifikovana verovatnoća čija je vrednost 1, kao u primeru (126), logički posmatrano implicira istinitost propozicije. Epistemička nužnost ilustrovana primerom (127) ne garantuje istinitost propozicije, te u takvim situacijama pre govorimo o stepenu verovatnoće koji se približava vrednosti 1, ali nije 1. Dakle, ako bismo insistirali na preciznosti, prema gorepomenutoj definiciji primer (127) bismo smatrali epistemičkom mogućnošću pre nego nužnošću (Trbojević-Milošević, 2004: 32).

3.8.1 Aletička modalnost

Aletička modalnost pojmovno je bliska epistemičkoj, ali između ove dve vrste modalnosti ipak može napraviti jasna razlika. Treba napomenuti i da se aletička modalnost prvi put spominje u radovima koji se bave modalnom logikom, a kasnije i u kontekstu formalnosemantičkih, odnosno funkcionalističkih, rasprava poput Lyons (1977), Palmer (1979, 1986, 2001) i mnogih drugih. Aletička modalnost se, prema von Wright (1951), tiče nužne ili kontingentne istine propozicija, tj. *modus a istine* (v. poglavlje 2.3.1.2), dok se epistemička modalnost tiče stanja propozicije u pogledu znanja i verovanja, tj. *modus a znanja* (Nuyts, 2006: 8-9). Videli smo već da se u prirodnom jeziku ne pravi posebna razlika između aletičke i epistemičke modalnosti, te i ne čudi što se prvopomenuti termin gotovo i ne koristi u semantičkim teorijama modalnosti. Možemo reći da za lingvistu aletička modalnost „potpada“ pod epistemičku čak i kada taj termin ne koristi eksplicitno. Palmer (1986), na primer, smatra da nema razlike između onoga što je logički istinito i onoga što govornik veruje da je istinito, te da formalna gramatička distinkcija između aletičke i epistemičke modalnosti ne postoji u engleskom, a možda ni u jednom drugom jeziku (cit. u Nuyts, 2006: 9).

3.8.2 Jezičke manifestacije epistemičke modalnosti

Gramatički eksponenti modalnosti poput sistema modalnih glagola i flektivnih nastavaka su u literaturi, proporcionalno posmatrano, dobili mnogo više prostora u odnosu na leksička sredstva za izražavanje modalnosti. Praktični razlozi za takvu neravnomernu raspodelu pažnje istraživača u oblasti modalnosti su mnogobrojni, ali ima i onih koji su u osnovi principijelni (Nuyts, 2016a: 4). Kao primer razloga koji je po prirodi praktičan možemo uzeti činjenicu da su gramatički sistemi jasnije ograničeni, te lakši za identifikovanje u poređenju sa leksičkim markerima. Takođe, najznačajnije pionirske studije modalnosti potiču sa engleskog govornog područja gde zbog svoje semantičke specifičnosti sistem modalnih glagola zauzima posebno mesto u gramatikama, za razliku od sličnih sistema u drugim evropskim jezicima. Sa druge strane, relativno je prihvaćeno mišljenje da su gramatički izrazi modalnosti i *modus a* u jezičkim sistemima centralniji od leksičkih, pa se kao princip uzima da su onda i značajniji za razumevanje kategorija koje izražavaju (Nuyts, 2016a: 4).

Kada su u pitanju eksponenti epistemičke modalnosti, u jezicima sveta susrećemo se sa širokom lepezom jezičkih manifestacija koje mogu pripadati gramatici ili leksici, ali ćemo ovde spomenuti samo najzastupljenije u evropskim jezicima: modalne glagole, rečnične/modalne priloge, predikativne/modalne prideve, imenice sa modalnim značenjem (npr. *moćnost*), nefaktualne glagole/predikate mentalnog stanja³⁸. Od ova četiri tipa samo se sistem modalnih glagola najčešće smatra gramatičkim ili leksičko-gramatičkim (u zavisnosti od jezika i autora), dok

³⁸ Glagoli poput *think, believe, wonder* i dr. ne impliciraju ni istinitost ni neistinitost propozicije, već samo moguću istinitost i stoga se u monografiji Trbojević-Milošević (2004) nazivaju nefaktivnim. U Nuyts (2001) ćemo se za opisivanje istih glagola susresti s terminom „predikati mentalnog stanja“ (engl. *mental state predicates*). Modalizatori u vidu leksičkih glagola poput *believe, suppose, think, dream*, itd. Declerk naziva „intensional verbs“, dok je termin za glagole poput *intend, wish, hope, expect*, itd. „attitudinal verbs“. Prvi stvaraju nefaktualni svet čija je veza sa faktualnim svetom u pogledu „vrednosti faktualnosti“, odnosno, ti evocirani svetovi su epistemički modalni svetovi koji mogu i ne moraju da se poklapaju sa faktualnim svetom. Modalizatori poput *intend* stvaraju nefaktualni svet koji je sa faktualnim svetom povezan u pogledu korenske modalnosti (Declerk, 2011: 41-42)

se ostale tri vrste eksponenata ubrajaju u leksičke. U pojedinim jezicima ukazuje se na to da se modalni priloz i slični izrazi mogu smatrati gramatičkim markerima epistemičke modalnosti, ali je ipak najčešća njihova klasifikacija u okviru leksike. Tipični primeri epistemičkih modalnih priloga u engleskom jeziku su *perhaps, maybe, possibly, probably* i *certainly*. U srpskom jeziku predstavnici ove grupe epistemičkih markera su *možda, moguće, verovatno, valjda, sigurno* i drugi. Pored nabrojanih priloga čiji status kao markera za izražavanje epistemičkih značenja nije kontraverzan, u engleskom i srpskom jeziku ne postoje konačne i univerzalno prihvaćene liste svih priloga koje treba ubrajati u pomenutu kategoriju. Prilozi kao vrsta reči su veoma razučena jezička kategorija, naročito u srpskom jeziku (gde ponekad nije jasno koje sve lekseme joj pripadaju), a problem se usložnjava preplitanjem sa dimenzijama bliskim epistemičkoj modalnosti, poput evidencijalnosti. Ovim pitanjima ćemo se podrobnije baviti u poglavljima koja slede.

Pored leksičkih i gramatičkih sredstava za izražavanje modalnosti, postoje i nelexički eksponenti kojima se signalizira modalno značenje iskaza. Spomenuli smo da Stubbs (1986), primera radi, tvrdi da upotrebom glagola sa nastavkom *-ing* govornik ukazuje na manji stepen uverenja u istinitost propozicije nego što je to slučaj kada upotrebi prost glagolski oblik (cit. u Carretero, 1996: 254). Prema Maynard (1993), red reči i opozicija aktivno/pasivno takođe signaliziraju modalnost (cit. u Carretero, 1996: 254). U literaturi se mogu pronaći i brojne paralingvističke komponente poput intonacije, kvaliteta glasa, ritma i brzine govora, pokreta glave i jezika tela koje se ubrajaju u indikatore modalnosti (Maynard, 1993. cit. u Carretero, 1996: 254).

U ovom radu ćemo zauzeti neutralan stav kada su u pitanju nelexičke i paralingvističke manifestacije modalnosti i nećemo komentarisati da li ih uopšte treba ubrajati u modalne, jer one nisu u fokusu ove rasprave. Od primarnog značaja za nas su modalni priloz i njima slični epistemički izrazi, koji se u modernim radovima svakako ubrajaju u (epistemički) modalne, ali ćemo dužnu pažnju posvetiti i gramatičkim eksponentima bez kojih bilo koja rasprava o modalnosti ne bi bila potpuna.

3.9 Isprepletanost modalnosti i drugih dimenzija

3.9.1 Modalnost i buduće vreme

Ako modalnost posmatramo u okviru TAM (ili TMA) kategorija kao jednu od tri potkategorije koje utiču na govornikovu kvalifikaciju stanja stvari pokrivajući tri ključna semantička domena markirana glagolom (v. poglavlje 3.3), potrebno je osvrnuti se na njihovu međusobnu povezanost. Glagolsko vreme locira stanje stvari na vremenskoj osi (prošlost, sadašnjost ili budućnost) i može se definisati kao jezičko kodiranje kognitivnog pojma vremena (Comrie 1985, cit. u Squartini, 2016: 52). Vremensko lociranje može biti **apsolutno** (čisto deiktički) kada se referira na govornikovo vreme govorenja³⁹, ili, pak, **relativno** u odnosu na neku polaznu tačku koja nije trenutak govorenja (Squartini, 2016: 52). Tako buduća vremena ukazuju na posteriornost u

³⁹ U literaturi na srpskom jeziku možemo naići i na prevode poput *moment govora, trenutak govorenja, vremenski period govorenja* i sl., dok su na engleskom jeziku ekvivalentni termini *speech time, utterance time, moment of speaking* i drugi.

odnosu na vreme govorenja, kao u primeru (128), ili u odnosu na polaznu tačku u prošlosti ilustrovanu primerom (129):

(128) Anja će sutra polagati ispit.

(129) Anja mi je rekla da će narednog dana polagati ispit.

Neretko se istraživanja glagolskog vremena u potpunosti ograđuju od modalnosti kao nezavisan koncept koji je u vezi sa objektivnim lociranjem stanja stvari na vremenskoj osi, naročito ako se modalnost definiše kao koncept koji je u vezi sa ličnim stavom govornog lica. Međutim, kada se nefaktualnost posmatra kao definišući pojam modalnosti, kao što je to slučaj u ovom radu, isprepletanost sa domenom glagolskog vremena je neizbežna (Squartini, 2016: 52-53).

Nejasne granice između domena modalnosti i glagolskog vremena su ponajviše izražene kada govorimo o budućnosti, s obzirom na to da se ono što je deiktički locirano u budućnosti još uvek nije dogodilo, te svakako spada u domen mogućeg (Squartini, 2016: 53). Kada govorimo o budućnosti, dve konceptualne dimenzije koje se često ističu u prvi plan su **predikcija i intencija** (Dahl, 2000, cit. u Squartini, 2016: 53), a njihovu vezu sa markerima budućnosti potvrđuju dijahronijske studije.

Predikcija budućnosti može se smatrati suštinski epistemičkom dimenzijom, budući da je u vezi sa epistemičkom mogućnošću i da ima skalarne osobine (Squartini, 2016: 53). U domaćoj literaturi nailazimo na slično viđenje Trbojević-Milošević da „u suštini glagolskih oblika kojima se izražava budućnost leži predviđanje, za koje niko ne može da garantuje da će se ostvariti sa stoprocentnom sigurnošću“ (2004: 121). Kada se epistemički modalan iskaz odnosi na budućnost, predikcija se može poistovetiti sa procenom verovatnoće da će se stanje stvari dogoditi (Nuyts, 2001), odnosno, da će se rezidualna situacija aktualizovati (Declerk, 2011). U mnogim jezicima sveta, uključujući srpski i engleski, isti eksponenti služe za izražavanje epistemičke modalnosti i referiranje na budućnost (Squartini, 2016: 53). U srpskom jeziku *futur I* može izražavati modalnu procenu sa referencom u sadašnjem vremenu na sličan način kao što se u engleskom jeziku to čini glagolom *will*:

(130) Neko trubi ispred zgrade. **Biće da je** tata.

(131) Somebody is texting me. That **will be** Rachel.

Konceptualna dimenzija intencije nije na jednako transparentan način povezana sa modalnošću jer je i njen modalni status kontraverzan (Squartini, 2016: 53). Kod Palmera smo, na primer, videli da se značenja koja sadrže „element volje“ ubrajaju u dinamički modalne, a njegov primer *John will do it for you* (40) upravo pokazuje isprepletanost referiranja na budućnost i modalnog značenja namere⁴⁰ (intencije). Bybee i saradnici (1994) intencije smatraju dijahronijski prelaznim stadijumima gramatikalizacije ka futuralnosti čija polazna tačka može biti voluntativni predikat poput glagola *will*, ali i deontički modalni glagol sa značenje predodređenosti i obligacije poput glagola *shall* (cit. u Squartini, 2016: 54).

U ovom kontekstu je značajno i to što se u slučajevima kada je budućnost „izvesnija“, ili „objektivnija“, u evropskim jezicima često koriste oblici sadašnjeg vremena, a ne budućeg:

(132) Prvi čas **počinje** u ponedeljak u 9 časova.

⁴⁰ Palmer koristi termin *willingness* za ovakve primere dinamičkih modalnih značenja.

(133) The bus **leaves** at 6 a.m.

Dakle, reklo bi se da su mnogi jezici osetljivi na razlikovanje subjektivnih stavova (predikcija i intencija) gde se često koriste buduća vremena, i objektivno planiranih situacija gde se upotrebljavaju sadašnja vremena (Squartini, 2016: 54). Pitanje da li ta značenja treba posmatrati kao modalna ili temporalna ostaje podložno raspravi i u izvesnoj meri zavisi od onoga što se smatra definišućim za pojam modalnosti.

Govoreći tretmanu budućnosti u srpskom jeziku Trbojević-Milošević zapaža:

„...bilo bi neophodno načiniti jednu reviziju shvatanja budućnosti, za koju kod Stevanovića i drugih nalazimo da može biti izvesna (kada spada u indikativ) ili manje izvesna (kada spada u modus). Čini mi se da bi takva revizija uklonila iz srpskih gramatika niz nedoslednosti i nerazjašnjenih upotreba budućih oblika; stav o izvesnoj budućnosti koja se izražava indikativom pada u vodu pred pitanjem: Koje su to garancije koje govornik (ili slušalac) ima da će se neka radnja sigurno izvršiti, na osnovu čega bi on o nečemu što je još nerealizovano govorilo kao o činjenici?“ (2004: 120)

Za autorku je problematično svrstavanje tzv. *izvesne budućnosti* u indikativ, te smatra prikladnijim da se ona shvati kao „najviši stepen epistemičke modalnosti“ (2004: 121). Dakle, u okviru gorepomenute revizije budućnosti, oblik za budućnost u srpskom jeziku ne bi se više smatrao glagolskim vremenom, već glagolskim oblikom kojim se izražava nerealizovana radnja (2004: 121).

Imajući u vidu kompleksan odnos značenja predikcije (predviđanja) i intencije (namere) kojima iz različitih uglova pristupaju istraživači glagolskog vremena i oni kojima je fokus na modalnosti iskaza i uvažavajući različita stanovišta, mi ćemo se u ovom radu (pragmatično) voditi idejom da je sve ono što ne pripada faktualnom svetu modalno. Samim tim što prihvatamo terminologiju i definiciju modalnosti iz Declerk (2011), za nas će svaki iskaz koji se odnosi na nerealizovanu (i buduću) situaciju biti suštinski modalan.

3.9.2 Modalnost i evidencijalnost

Prva sistemska proučavanja fenomena evidencijalnosti vršena su na primerima „egzotičnih“ jezika Severne Amerike i kao morfološka kategorija dugo je smatrana odlikom samo pomenutih jezika. U drugoj polovini dvadesetog veka, naročito od osamdesetih godina, evidencijalnost se počinje sve više izučavati u okviru tipoloških i međujezičkih studija, te se sve veća pažnja poklanja njenom manifestovanju u indoevropskim jezicima, odnosno, u jezicima gde ova dimenzija ne postoji kao odvojena gramatička kategorija. U tu grupu jezika spadaju i engleski i srpski jezik, pri čemu je moderna literatura o evidencijalnosti u engleskom jeziku veoma obimna i obuhvata minuciozna istraživanja njenih različitih eksponenata. Dimenzija evidencijalnosti u srpskom jeziku najčešće se samo sporadično spominje i to u okviru studija koje se bave ispitivanjem epistemičke modalnosti.

U društvenoj komunikaciji razmena informacija se često vrši na takav način da je govorniku važno očuvanje sopstvenog kredibiliteta za pružanje informacija, te se, implicitno ili eksplicitno, referira na ličnu procenu šansi da je iskaz istinit i ukazuje na status znanja (poreklo, vrstu i sl.) koje ga je navelo da donese takav sud. Primalac poruke, sa druge strane, na osnovu znanja koja deli sa govornikom i znanja o svetu uopšte interpretira informaciju na „optimalan“ način. U principu,

epistemička modalnost kao dimenzija koja se tiče procene verovatnoće da će se situacija/stanje stvari u iskazu aktualizovati u faktualnom svetu posmatra se odvojeno od *evidencijalnosti* koja se tiče statusa znanja koje je osnov za pružanje informacije. Komunikativna dimenzija evidencijalnosti odnosi se na „enkodiranje govornikove (vrste) osnova za donošenje govornog čina“ (Faller, 2002: 2, cit. u Cornillie, 2007: 1).

Ipak, u mnogim jezicima nije redak slučaj da, samim tim što ukazujemo na poreklo znanja ili vrstu dokaza koji su nas naveli da nešto kažemo, slušalac naš iskaz interpretira kao da nismo u potpunosti posvećeni istinosnom statusu propozicije. U takvim slučajevima evidencijalni markeri ukazuju na sumnju, te putem ekstenzije izražavaju epistemička značenja (Pietrandrea, 2007: 1). To nas navodi na zaključak da je prožimanje dveju kategorija, epistemičke modalnosti i evidencijalnosti, ponekad neizbežno. Stoga je korisno, u tipološkom smislu, razlikovati jezike čiji evidencijalni markeri izražavaju i epistemičku modalnost i jezike koji evidencijalima jednostavno ukazuju na izvor informacija za donošenje suda (Plungian, 2001, cit. u Pietrandrea, 2007: 1).

Da li je epistemičku modalnost treba posmatrati kao potkategoriju evidencijalnosti, ili, pak, obrnuto? Da li su obe ove kategorije podvrste neke njima nadređene kategorije ili su nezavisne jedna od druge? Odgovori na ova pitanja u velikoj će meri zavisi od definicija koje autori smatraju polaznim tačkama. Povezanost evidencijalnosti i epistemičke modalnosti u teorijskom smislu može se posmatrati i u vidu tri tipa odnosa: *disjunkcije* (evidencijalnost i epistemička modalnost su konceptualno odvojene kategorije), *inkluzije* (gde jedna kategorija potpada pod semantički opseg druge) i *preklapanja* (gde se delimično ukrštaju) (Dendale & Tasmowski, 2001: 342-342, cit. u Niketić, 2016: 42). Primera radi, de Haan ne poriče povezanost dveju kategorija, ali taj odnos smatra „sekundarnim u najboljem slučaju“, te je za njega disjunktivan: „Evidentiality asserts the evidence, while epistemic modality evaluates the evidence“ (de Haan, 2005: 3, cit. u Niketić, 2016: 43). Trbojević-Milošević takođe razmatra odnos paradigmi evidencijalnosti i epistemičke modalnosti (2018, 2021) sa zaključkom da se različita viđenja lingvista mogu pomiriti ukoliko se posmatraju kao potkategorije jedne te iste nadređene kategorije epistemiciteta (engl. *epistemicity*) (Boye, 2012., cit. u Trbojević-Milošević, 2021: 32).

U Palmerovoj (2001)⁴¹ klasifikaciji modalnosti, na primer, epistemički i evidencijalni sistemi su dve podvrste *propozitivne modalnosti* (koja se tiče istinosne vrednosti propozicije ili njenog faktualnog statusa). U slučaju epistemičke modalnosti govornici izražavaju svoje sudove o **faktualnom statusu** propozicije, dok se evidencijalnom modalnošću ukazuje na **dokaze** koji govornici imaju za određeni faktualni status (Palmer, 2001: 8). Videli smo u poglavlju 2.3.1.4 da Palmer navodi tri tipološki relevantne kategorije (Deduktiv, Speculativ i Asumptiv) koje u okviru epistemičkog sistema odgovaraju trima vrstama (epistemičkih) sudova: deduktivnim, spekulativnim i asumptivnim. U okviru evidencijalne modalnosti navodi pet vrsta dokaza za donošenje sudova: opšte znanje, lično iskustvo iz prve ruke (obično vizuelno), auditivni (zvučni) dokazi, „rekla-kazala“ (engl. *hearsay*) i inferencija⁴² (Palmer, 2001: 8). Potrebno je napomenuti da različiti jezici ne moraju imati u okviru svojih epistemičkih i evidencijalnih sistema sve navedene vrste epistemičkih sudova i evidencijalnih dokaza.

Inferencija kao vrsta dokaza za donošenje suda odgovara deduktivnoj vrsti epistemičkih sudova, odnosno, *dedukcija* se javlja u oba sistema propozitivne modalnosti i autor smatra da je

⁴¹ U prvom izdanju knjige iz 1986. godine evidencijalnost je interpretirana kao potkategorija epistemičke modalnosti (Palmer, 1986: 51).

⁴² Primere evidencijalnih dokaza Palmer nalazi u jeziku „Central Pomo“.

razlog za to očigledan. Naime, dedukcija iskazana modalnim glagolom *must* u engleskom jeziku uglavnom ukazuje na to da se sud bazira na dokazima (Palmer, 2001: 8):

(134) Kate must be at home. (Palmer, 2001: 9)

Sud iskazan u primeru (134) može biti donesen na osnovu opažanja da Kejt nije u svojoj kancelariji, na primer. U vezi sa tim je i zapažanje da „u svojoj uobičajenoj upotrebi epistemički upotrebljen glagol *must* izražava govornikovo uverenje u istinu onoga što izgovara, koja se bazira na dedukciji na osnovu činjenica koje su mu poznate (koje mogu i ne moraju biti specifikovane)“ (Coates, 1983: 41, cit. u Palmer, 2001: 8-9). Ipak, budući da se u primeru (134) radi o iskazanom sudu govornika i da je engleski jezik epistemički prominentan (engl. *epistemic-prominent language*), Palmer smatra razumnim da se glagol *must* tretira kao deo epistemičkog sistema u engleskom jeziku, pre nego evidencijalnog. Slično tome, Aikhenvald (2004: 150) smatra da samim tim što modalni glagol može da izražava inferenciju ne znači da taj glagol treba posmatrati kao marker evidencijalnosti.

Evidencijalnost u tradicionalnim definicijama uključuje indikaciju izvora informacije (Boas, 1938: 133; Aikhenvald, 2004, cit. u Squartini, 2016: 58), ali u literaturi nalazimo i da njen opseg može biti širi. U najširem smislu, evidencijalnost, pored dokaza, uključuje i „stavove prema znanju“ (Chafe, 1986: 262), iz čega zaključujemo da se i mnogi (za nas) modalni markeri smatraju evidencijalnim. Na osnovu takvog viđenja domena bi se evidencijalnim smatrali i reči i izraz poput: *I think, I suppose, must, seem, obvious, evidently, of course, in fact, actually, but, however*, i mnogi drugi (Chafe: 1986, cit. u Cornillie, 2007: 6). Dakle, za razliku od Palmerovog tretmana, modalni glagol *must* se prema ovako shvaćenju dimenziji evidencijalnosti ubraja u njene eksponente.

Na osnovu primera koje smo do sad razmotrili uviđamo da je evidencijalnost u engleskom jeziku pre svega sadržana u leksici, ali to svakako ne mora biti slučaj, naročito u neevropskim jezicima gde se evidencijalnost može izražavati gramatički (putem posebnih afiksa, klitika, partikula i sl.). Još jedan od kriterijuma koji se može uzimati kao osnova za distinkciju između evidencijalnosti u užem i širem smislu je upravo gramatički status njenih eksponenata. Usko shvaćena evidencijalnost bi, prema tome, bila strogo ograničena na gramatički sistem koji nije povezan sa epistemičkom modalnošću (iako ona može da je nadopunjuje) i koji markira samo izvor dokaza, dok bi se evidencijalnost u širem smislu ticala semantičke interpretacije koja uzima u obzir sve moguće realizacije evidencijalnosti, gramatičke i leksičke, što podrazumeva i govornikovu kvalifikaciju dokaza (Niketić, 2016: 42). Aikhenvald pravi razliku između pravih evidencijala čije je primarno značenje izvor informacije sa jedne strane, odnosno, kategorija i oblika koje poprimaju sekundarna značenja koja su na neki način u vezi sa izvorom informacije sa druge strane. Te kategorije i oblike autorka naziva evidencijalnim strategijama, a u njih ubraja i modus, modalnost, glagolsko vreme, lice, nominalizacije (uključujući participe i infinitive) i dopunske rečenice. Kao i evidencijali, i evidencijalne strategije mogu, ali ne moraju, da imaju epistemičke ekstenzije svojih značenja (Aikhenvald, 2004: 105).

Ako na trenutak zanemarimo interpretaciju odnosa evidencijalnosti i epistemičke modalnosti iz ugla različitih autora, videćemo da se evidencijalni izvori grubo mogu podeliti na direktne (dokazi iz prve ruke) i indirektne (Willett, 1988; Aikhenvald, 2004; de Haan, 2005; Boye, 2010, cit. u Squartini, 2016: 60). Indirektni izvori, koji podrazumevaju da se do informacija nije došlo neposrednim putem (npr. vizuelnim ili auditivnim opažanjem), su ti koji ukazuju na različite stepene uverenja u istinitost propozicije. Uprkos tome, Aikhenvald (2004) zapaža da samo u pojedinim jezicima sveta indirektni markeri evidencijalnosti imaju „*epistemički prizvuk*“ (engl. *epistemic overtones*) i da to pokazuje kako epistemička modalnost ne mora nužno da se preklapa sa indirektnom evidencijalnošću (cit. u Squartini, 2016: 60). Kod drugih autora, međutim, indirektni

evidencijalni markeri se smatraju modalnim, a direktni nemodalnim (Narrog, 2009). Ovakvo viđenje je posledica definicije modalnosti koja se zasniva na konceptu nefaktualnosti, odnosno, ono što direktno opažamo po prirodi stvari je isuviše „faktualno“ da bi se smatralo modalnim. U skladu sa tim, indirektni izvori evidencijalnosti koji su manje pouzdani signaliziraju nefaktualnost situacije i smatraju se modalnim (Squartini, 2016: 61).

Pomenućemo još i način na koji Nuyts posmatra evidencijalnu dimenziju koji je posledica njegovog redefinisanja koncepta modalnosti, gde je skalarnost važna osobina ovog pojma. Prema tome, razlika se pravi između modalnih i nemodalnih indirektnih evidencijala na osnovu mogućnosti da se interpretiraju kao skalarni. S obzirom na to da su inferencije kompatibilne sa različitim stepenima modalne posvećenosti, one su suštinski skalarne i smatraju se modalnim. Nasuprot tome, drugi indirektni izvori iz druge ruke (rekla-kazala, glasine) smatraju se nemodalnim jer ih ne možemo interpretirati kao skalarne (Squartini, 2016: 61). Nuyts smatra da evidencijalnost ne uključuje nikakvu eksplicitnu evaluaciju istinitosti stanja stvari i da se njome ukazuje na prirodu dokaza (vrstu i kvalitet), te za njega pojam epistemičke modalnosti ne uključuje evidencijalnost, iako obe ove kategorije izražavaju različite aspekte statusa konceptualnog znanja (2001: 27). Ipak, epistemička modalnost će u njegovom empirijskom istraživanju (2001) pokazati veću povezanost sa dimenzijom evidencijalnosti nego sa deontičkom i dinamičkom modalnošću. Dodatnu kvalifikacionu kategoriju stanja stvari koja se tiče njenog evidencijalnog, a ne epistemičkog statusa, za autora predstavlja distinkcija subjektivnosti i intersubjektivnosti, o čemu će više reći biti u narednom poglavlju.

Videli smo da je problem razgraničavanja evidencijalnosti i epistemičke modalnosti veoma kompleksno pitanje koje se, u zavisnosti od polaznih tačaka autora, rešava na mnogo različitih načina. Prema nekima je evidencijalnost suštinski modalna, drugi epistemičku modalnost smatraju evidencijalnom, dok treći pokušavaju da striktno razdvoje ove dve kategorije. U jednome se svi slažu: evidencijalnost i epistemička modalnost su usko povezane. Inferencijalno rezonovanje je često zajednički imenitelj dveju dimenzija budući da se zasniva na indirektnim izvorima, da nije apsolutno pouzdano, da podrazumeva nefaktualnost situacije i da se može interpretirati kao skalarno. U ovom radu se kao teorijska potpora za analizu prihvataju terminologija kojom se služi Declerk (2011) i shvatanja epistemičke modalnosti koje smo preuzeli iz Nuyts (2001), pa ćemo, u skladu sa tim, ustanoviti i njima kompatibilno viđenje dimenzije evidencijalnosti. Za nas to podrazumeva disjunktivni tretman odnosa evidencijalnosti i epistemičke modalnosti koji u svojoj osnovi ima tradicionalne definicije evidencijalnosti (npr. Aikhenvald, 2004) u vidu ukazivanja na izvor dokaza. Termin evidencijalnost je usko shvaćen u tom smislu što ne uključuje „stavove prema znanju“ (Chafe, 1986), ali uključuje sve njegove realizacije, bilo da su gramatičke ili leksičke. Prihvatamo postojanje direktnih i indirektnih izvora evidencijalnosti, pri čemu se indirektni markeri koji signaliziraju nefaktualnost situacije smatraju istovremeno i modalnim, tačnije, u njima vidimo preklapanje dveju kategorija.

3.9.3 Subjektivnost i intersubjektivnost

U mnogim tradicionalnim studijama subjektivnost se kao važna odlika modalnosti gotovo neizostavno spominje. Međutim, shvatanje ovog pojma u odnosu na kategoriju modalnosti se razlikuje od autora do autora. Subjektivnost za pojedine lingviste predstavlja osnovnu razliku između epistemičke i deontičke modalnosti, odnosno, epistemička modalnost smatra se subjektivnom budući da izražava „govornikov stav“, dok je deontička modalnost objektivna.

Odbacujući ovakvo zastarelo viđenje dimezije subjektivnosti, Lyons ukazuje na postojanje distinkcije između subjektivne i objektivne epistemičke modalnosti, ali i da ta distinkcija postoji kada se govori o deontičkom podtipu modalnosti (1977: 792). Palmer (1990: 10) i epistemičku i deontičku modalnost smatra suštinski subjektivnim, utoliko što se tiču mišljenja i stava govornika, odnosno, nefaktualnih iskaza. Finegan subjektivnost definiše na sledeći način:

„[subjectivity] involves the expression of self and the representation of the speaker’s perspective or point of view of discourse – what has been called a speaker’s imprint (Finegan, 1995: 1, cit. u Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 33).

Ipak, u svakodnevnoj jezičkoj upotrebi nije uvek lako napraviti oštru razliku pri interpretaciji epistemički subjektivne i epistemički objektivne modalnosti (Lyons, 1977: 797). Način na koji to Lyons čini na već poslovičnom primeru u lingvističkoj literaturi *Alfred may be unmarried* (v. poglavlje 2.3.2.4) privlačan je mnogim istraživačima koji su prihvatili distinkciju subjektivno/objektivno u njegovom maniru. Podsetimo se da je, prema autoru, objektivna epistemička modalnost u vezi sa (matematički) izračunljivim ili objektivnim šansama da je stanje stvari u iskazu istinito, dok se subjektivna epistemička modalnost tiče govornikove subjektivne sigurnosti/nesigurnosti u istinitost stanja stvari. Dakle, kada je govornik jednostavno *nesiguran* po pitanju Alfredovog bračnog stanja, iskaz *Alfred may be unmarried* se interpretira kao subjektivno epistemički. Ukoliko je takva interpretacija ispravna, govornik bi se prikladno mogao nadovezati klauzom poput *but I doubt it* (Lyons, 1977: 797). Ali, ukoliko znamo da Alfred pripada grupi od devedeset ljudi od kojih je trideset neoženjeno, jasno je da možemo precizno izračunati šanse za istinitost stanja stvari, te se iskaz smatra epistemički objektivnim. U takvoj situaciji govornik razumno govori ono što zna (a ne ono što misli ili u šta veruje), a to je da postoji mogućnost da je Alfred neoženjen (Lyons, 1977: 798).

Iako postoji intuitivna privlačnost u razlikovanju subjektivnijih od manje subjektivnih epistemičkih sudova, zbog čega je verovatno gorepomenuta distinkcija široko prihvaćena, Nuyts dovodi u pitanje njenu ispravnost. Tačnije, autor prirodu dimenzije subjektivno/objektivno smatra suštinski drugačijom u odnosu na njenu karakterizaciju u Lyons (1977). Nuyts (2001: 33) preispituje posmatranje suda kao epistemički subjektivnog kroz prizmu *nesigurnosti* govornika postavljajući pitanje šta zapravo znači „biti prosto nesiguran“ u nešto (v. poglavlje 2.3.2.4). Ukazuje se, dalje, na postojanje nekakve vrste dokaza za donošenje epistemičkih sudova, bilo da su subjektivni ili objektivni (u značenju koje Lyons upotrebljava). Nadovezujući se na subjektivno tumačenje iskaza *Alfred may be unmarried*, Nuyts zapaža da govornik za donošenje takvog suda ima makar neko znanje na koje se oslanja, npr. da u društvu postoje oni koji su oženjeni i oni koji to nisu. Takav sud govornik može zasnivati i na mnogim drugim faktorima koji se odnose na samog Alfreda, poput njegovih godina, navika, prošlosti i sl. Takvi „dokazi“ možda jesu klimaviji u poređenju sa znanjem da on pripada grupi od devedeset ljudi od kojih govornik pouzdano zna da je trideset neoženjenih (objektivna interpretacija iskaza), ali oni ipak postoje. U iskrenoj „*bona fide*“ komunikaciji, u principu, epistemički sudovi se i ne donose ukoliko ne postoje apsolutno nikakvi dokazi jer tada ne možemo govoriti ni o kakvoj proceni šansi da se određeno stanje stvari ostvaruje, odnosno, da je istinito. Jasno je da govornici to ipak čine, neretko donoseći sudove bez bilo kakvog pokrića, ali se tada sugerije (ili glumi) da dokazi postoje (Nuyts, 2001: 34).

Dakle, razlikovanje subjektivnog od objektivnog u vezi sa donošenjem epistemičkih sudova ne može se vršiti na osnovu nepostojanja/postojanja dokaza, jer oni svakako postoje. Za autora je ključno uočavanje kvaliteta i/ili statusa dokaza (Nuyts, 2001: 34). Kao jedan element dimenzije subjektivnosti Nuyts navodi kvalitet dokaza, pa se epistemička evaluacija zasnovana na jačim

dokazima može smatrati objektivnijom u poređenju sa epistemičkom procenom koja se zasniva na klimavim dokazima. Drugi i važniji element je status dokaza na kojima se evaluacija zasniva iz perpektive učesnika u interakciji: govornik može ukazivati na to da on sam ima dokaze na osnovu kojih zaključuje, ili, pak, može indikovati da su dokazi poznati ili dostupni većoj grupi ljudi koji sa govornikom dele zaključak. U prvom slučaju govornik preuzima odgovornost za donošenje epistemičkog suda, a u drugom je ta odgovornost podeljena između govornika i drugog (drugih) učesnika u razgovoru.

Ako se prisetimo tradicionalnih definicija evidencijalnosti prema kojima ova dimenzija ukazuje na izvor (vrstu i kvalitet) dokaza, uvidećemo zašto Nuyts smatra da subjektivnost (redefinisana) spada u ovaj domen. Stoga gorepomenuta distinkcija između samostalnog zaključivanja govornika na osnovu dokaza i indikacije da su dokazi dostupni većem broju ljudi (uključujući i govornika) nije pitanje razlikovanja dva različita tipa epistemičke modalnosti. Kako bi izbegao terminološku konfuziju, Nuyts ove kategorije naziva subjektivnom i intersubjektivnom evidencijalnošću (nasuprot subjektivnoj/objektivnoj modalnosti). (Inter)subjektivnost je, dakle, pitanje interakcije epistemičke modalnosti i evidencijalne kvalifikacije koje su strukturalno isprepletane. Pored toga, semantički posmatrano, evidencijalna dimenzija utiče na stanje stvari u iskazu, ali i na samu epistemičku kvalifikaciju (Nuyts, 2001: 35).

Kao najznačajniji argument koji ide u prilog ovakvom posmatranju dimenzije (inter)subjektivnosti u odnosu na distinkciju subjektivne/objektivne modalnosti upravo je činjenica da se evidencijalna kvalifikacija ne može dosledno pronaći u svim eksponentima epistemičke modalnosti (Nuyts, 2001: 37). Empirijska analiza četiri najzastupljenije forme epistemičke modalnosti (modalnih priloga i prideva, predikata mentalnog stanja i modalnih glagola) ukazuje na neutralnost pojedinih tipova izraza u pogledu izražavanja dimenzije (inter)subjektivnosti. Sa druge strane, ako bismo bili pristalice viđenja subjektivne/objektivne *modalnosti* kao u Lyons (1977), bilo bi očekivano da je ta distinkcija prisutna u svim njenim izrazima.

3.9.4 Performativnost

Modalnost je za Palmera performativna utoliko što se tiče govornih činova: epistemičkim modalnim izrazima govornici donose sud o istini propozicije; deontičkim izrazima daju dozvolu ili nameću obavezu (1990: 10). Prema tome, epistemički modalni izrazi potpadaju pod ono što bi Searle (1983: 166) nazivao asertivima, a deontički direktivima (cit. u Palmer, 1990: 10). Ovo zapažanje koje se tiče značenjskog aspekta modalnih izraza ogleda se i u formalnim osobinama modalnih glagola u engleskom jeziku. Kategorija modalnih glagola nema oblike za prošlo vreme jer je, logički posmatrano, nemoguće doneti sud, nametnuti obavezu ili dati dozvolu u prošlosti (Palmer, 1990: 11). Performativno izvršavanje govornog čina je moguće samo u sadašnjem vremenu:

(135) She may leave.

(136) She might leave.

(137) *She might leave yesterday.

(138) She must leave.

(139) *She must(ed) leave yesterday.

Zbog toga se u lingvističkoj literaturi često govori o glagolu *might* kao o distalnom obliku glagola *may*, pre nego o njegovom obliku za prošlo vreme. Značenje iskaza (136) ima sadašnju referencu i predstavlja tentativniji oblik iskaza (135). Obavezu nije moguće nametnuti u prošlosti, kao u primeru (139), ali o značenju obaveze se može govoriti sa referencom u prošlom vremenu:

(140) She had to leave yesterday.

U primeru (140) govornik tvrdi da je subjektu rečenice bila nametnuta obaveza u prošlosti. Za glagol *have to* Palmer smatra da ne spada u modalne glagole i, prema tome, nije performativan (1990: 11). Upravo u tome autor i vidi potkrepljenje za posmatranje modalnih glagola u engleskom jeziku kao performativnih.

Pored toga što nemaju oblike za prošlo vreme, Palmer kao formalni dokaz performativnosti modalnih glagola navodi nemogućnost njihovog zajedničkog javljanja u klauzi:

(141) *She may must leave.

(142) She may have to leave.

Dakle, moguće je doneti epistemički sud o postojanju obaveze, pa bi parafraza primera (142) u Palmerovom maniru mogla da bude: „Ocenjujem da je moguće da ona ima obavezu da ode“. Sa druge strane, ne može se donositi sud o performativnoj radnji nametanja obaveze, pa je i parafraza primera (141) neprihvatljiva: „Ocenjujem da je moguće da ja sada, ovim iskazom, njoj namećem obavezu da ode“ (Palmer, 1990: 11).

Formalne restrikcije modalnih glagola u vidu nemogućnosti njihovog zajedničkog javljanja u klauzi, kao i odsustvo oblika za prošlo vreme, osobenost su engleskog jezika. Palmer uviđa da u drugim, naročito evropskim jezicima, ove restrikcije modalnih glagola ne postoje, te se u njima modalni glagoli mogu javljati zajedno i imati oblike za prošlo vreme (1990: 11). Takav je (delimično) slučaj i sa srpskim jezikom:

(143) Ona može da ode.

(144) Ona je mogla da ode juče.

(145) Ona mora da ode.

(146) Ona je morala da ode juče.

Vidimo da modalni glagoli u srpskom jeziku imaju oblike za prošlo vreme, ali oni kao skup nisu ni morfološki ni sintaksički tako odelita kategorija kao što je to slučaj u engleskom jeziku. Takođe, primeri (144) i (146) ne označavaju performativno davanje dozvole ili nametanje obaveze u prošlosti, već navode da je dozvola, odnosno obaveza, postojala u prošlosti. Kada je u pitanju zajedničko javljanje modalnih glagola u klauzi, reklo bi se da i u srpskom jeziku postoje ograničenja:

(147) *Ona može mora da ode.

(148) Ona možda mora da ode.

Da bi se uopšte našli u istoj klauzi, potrebno je da se modalni markeri razlikuju po vrsti, odnosno da jedan ima epistemičko, a drugi deontičko značenje, pa bi parafraza primera (148) mogla

da bude ista kao i za primer (142): „Ocenjujem da je moguće da ona ima obavezu da ode“. Primitimo da se za izražavanje epistemičke mogućnosti u srpskom jeziku ređe koristi glagol *moći* nego njegov ekvivalent *may* u engleskom jeziku, te da se u te svrhe često upotrebljava modalni prilog *možda*. Primer (135) *She may leave* može se protumačiti i kao epistemički i kao deontički. U prvom slučaju iskaz bismo mogli da parafraziramo sa *postoji mogućnost* (da ona ode), a u drugom sa *dozvoljeno je* (da ona ode). Međutim, nama se intuitivno čini da glagol *moći* u primeru (143) na srpskom jeziku ne može da ima epistemičko tumačenje, već deontičko („Njoj je dozvoljeno da ode“) ili dinamičko tumačenje („Ona ima sposobnost da ode“). Dakle, smatramo da bi za epistemičku mogućnost govornik umesto glagola *moći* u srpskom jeziku pre posegao za modalnim prilogom, kao u primeru (149):

(149) Ona možda ode./ Ona će možda da ode.

Alternativa je da se glagol *moći* upotrebi uz infinitiv glagola *biti* u okviru epistemičkog izraza *može biti*, odnosno, uz *da-* konstrukciju sa glagolom *desiti*:

(150) Može biti da ona ode./ Može biti da će ona da ode.

(151) Može da se desi da ona ode.

Da ne bismo previše skretali sa teme ovog poglavlja, pitanjem izražavanja epistemičke mogućnosti u srpskom jeziku detaljnije ćemo se baviti u empirijskom delu teze. Ovde smo samo ilustrovali dimenziju performativnosti iz Palmerove perspektive, odnosno, implikacije koje formalna ograničenja modalnih glagola u engleskom jeziku imaju u odnosu na nju, i napravili paralelu sa situacijom u srpskom jeziku.

Razmotrićemo i jedan drugačiji pogled na performativnost koji nije u direktnoj vezi sa teorijom govornih činova. Videli smo u poglavlju 2.3.2.5 da Nuyts (2001) performativnost smatra važnom dimenzijom epistemičke modalnosti koja se tiče govornikove sopstvene evaluacije stanja stvari u trenutku govorenja. Suštinu ove kategorije obuhvata distinkcija performativnih vs. deskriptivnih upotreba epistemičkih izraza:

(152) Verujem da će istina isplivati na videlo.

Iskaz (152) gde je govornik u potpunosti posvećen (modalnoj) evaluaciji stanja stvari u trenutku govorenja je performativan u Nuytsovom značenju termina. Međutim, u primeru (153) govornik nije taj koji (performativno) vrši evaluaciju stanja stvari:

(153) Ona veruje da će istina isplivati na videlo.

Zbog toga što se u ovom primeru izveštava o vršenju modalne procene od strane nekoga ko nije govornik, iskaz (153) ilustruje deskriptivnu upotrebu epistemičkog izraza. Razmotrimo situaciju gde govornik jeste taj koji vrši evaluaciju, ali ne u sadašnjem trenutku:

(154) Verovala sam da će istina isplivati na videlo.

U ovom slučaju je govornik bio u potpunosti posvećen sopstvenoj evaluaciji stanja stvari u nekom trenutku u prošlosti, ali se iz iskaza (154) ne može sa sigurnošću reći da li je u trenutku govorenja i dalje posvećen takvoj proceni, pa se i ovde radi o deskriptivnoj upotrebi epistemičkog izraza. Distinkcija performativno/deskriptivno tiče se epistemičkih (ali i drugih tipova modalnosti) izraza, ali ne predstavlja podvrste epistemičke modalnosti.

Već je pomenuto da ovakvo shvatanje pojma performativnosti ne treba posmatrati kroz prizmu značenja ovog termina u teoriji govornih činova, ali između njih postoji očigledna korespondencija (Nuyts, 2001: 40). Oba pojma se tiču nečega što se izvršava „ovde i sada“ i u oba slučaja se čin vrši posredstvom nekog leksičkog elementa. Razlika je u tome što se, prema teoriji govornih činova, samim izgovaranjem propozicije vrši govorni čin. Prema shvatanju ovog pojma u Nuyts (2001: 40), međutim, ono što je izgovoreno samo izražava izvršenje mentalnog čina, što bi značilo da se konceptualno može izvršiti evaluacija, a da se to rečima ne izrazi.

Kada je u pitanju epistemička modalnost, performativna upotreba je uobičajena, što znači da je imaju svi njeni izrazi. Mogućnosti za deskriptivnu upotrebu su ono prema čemu se epistemički izrazi razlikuju (Nuyts, 2001: 39), a za nas je od posebnog značaja razlika između modalnih priloga i prideva u tom pogledu. Modalni prilozi ne mogu deskriptivno⁴³ da izražavaju epistemičke modalne kvalifikacije, makar ne u pogledu strukture (Nuyts, 2001: 72). Sa druge strane, modalni pridevi itekako mogu da budu deskriptivno upotrebljeni:

(155) It was probable that they had run out of fuel. (Nuyts, 2001: 73)

(156) It is probable that they have run out of fuel. (Nuyts, 2001: 55)

U primeru (155) vidimo modalni pridev *probable* koji je deskriptivno upotrebljen, budući da je modalna evaluacija izvršena u prošlosti, a ne „ovde i sada“. Dakle, nema eksplicitne indikacije kakva je evaluacija govornika u trenutku govorenja (Nuyts, 2001: 73). Iskaz (156) se razlikuje samo po glagolskom vremenu čija je referenca u sadašnjosti, te se upotreba modalnog prideva *probable* interpretira kao performativna (ispunjava sve uslove definicije). Oba ova primera, prema autoru, najverovatnije imaju intersubjektivno značenje. Nije apsolutno neophodno da shvatimo iskaz (155) intersubjektivno jer govornik nije nužno delio mišljenje/evaluaciju iz prošlosti, ili je mogao biti ravnodušan u odnosu na nju. Ipak, u neutralnim kontekstima, iskaz bi implicitno bio shvaćen na način koji podrazumeva da je i govornik delio evaluaciju sa većom grupom ljudi, ali da to ne smatra ključnom činjenicom za diskurs koji se odvija (Nuyts, 2001: 73).

Činjenica da modalni pridevi mogu deskriptivno da izražavaju epistemičku modalnu evaluaciju, a da su modalni prilozi isključivo⁴⁴ performativni u tom pogledu, u vezi je sa sintaksičkim osobinama ovih vrsta reči (Nuyts, 2001: 73). Rečenični (modalni) prilozi nisu u neposrednoj vezi sa glagolom i subjektom rečenice, odnosno, u sintaksičkom smislu su u velikoj meri nezavisni. Razmotrimo iskaz (157):

(157) Možda su Petrovići otišli na raniju projekciju.

Iako govornik nije subjekat rečenice, a glagol nije sadašnjem vremenu, jedini način da se iskaz (157) interpretira je kao epistemička kvalifikacija govornikovog „ovde i sada“. Dakle, govornik u trenutku govorenja donosi epistemički sud o događaju iz prošlosti, a prilog *možda* se može samo tumačiti kao performativan i „orijentisan na govornika“ (engl. *speaker-oriented*). Nasuprot rečeničnim priložima, predikativno upotrebljeni modalni pridevi moraju biti povezani sa subjektom

⁴³ Strogo govoreći, modalni prilozi u upravnom i nepravnom govoru imaju deskriptivne upotrebe utoliko što u takvim situacijama ne možemo govoriti o govornikovo posvećenosti epistemičkoj kvalifikaciji. Ali, to su veoma specifična jezička okruženja gde bi govornik trebalo da neutralno izveštava tuđe reči, tako da je performativnost priloga u upravnom i nepravnom govoru ipak podložna raspravi (Nuyts, 2001: 72). Da ne bismo previše skrenuli sa teme koja je u fokusu ovog poglavlja, nećemo dublje zalaziti u analizu ovakvih slučajeva.

⁴⁴ Izuzev u upravnom i nepravnom govoru gde je status modalnih priloga u odnosu na dimenziju performativnosti diskutabilan.

rečenice i glagolskim vremenom kopule u pogledu strukture, te modifikacijama ovih elemenata tumačenje može varirati od performativnog do deskriptivnog (Nuyts, 2001: 74).

Nuyts razmatra jednu veoma zanimljivu odliku izraza poput „*it is probable that*“ gde je upotreba modalnog prideva performativna (odnosi se na evaluaciju govornika u sadašnjem trenutku) ukazujući na to da granice između tumačenja koje je performativno i onog koje je deskriptivno nisu uvek jasne. Naime, intersubjektivnost modalnih prideva implicira da govornik deli evaluaciju stanja stvari sa drugim ljudima, što znači da intersubjektivni performativni izraz u neku ruku sadrži i deskriptivni element samim tim što opisuje i mišljenje drugih (Nuyts, 2001: 75). Na osnovu toga, autor kaže da možemo zamisliti slučajeve gde stepen govornikove posvećenosti zajedničkoj (intersubjektivnoj) evaluaciji izraženoj pridevskim izrazom varira od većeg ka manjem, pa čak i da je nepostojeći pod određenim okolnostima, kada bi se moglo govoriti o suštinski deskriptivnoj upotrebi prideva. Te posebne okolnosti, na primer, mogu biti situacije kada govornik nije u poziciji da prosuđuje relevantne činjenice, kao u slučaju izveštavanja u popularnoj nauci, ali i tada se podrazumeva da govornik makar nije eksplicitno posvećen evaluaciji koja je u suprotnosti sa onom koja je izražena pridevom (Nuyts, 2001: 75).

3.9.4.1 Performativnost modalnih priloga u pitanjima

Performativnost i intersubjektivnost blisko su povezane dimenzije epistemičkih izraza i, svesno ili nesvesno, utiču na izbor govornika pri vršenju epistemičke evaluacije. Videli smo da, kada govorimo o priložima i pridevima, deskriptivne upotrebe u pogledu strukture zahtevaju da u iskazu bude upotrebljen pridevski izraz. Postoje i druga sintaksička ograničenja modalnih prideva koja su uslovljena njihovom nezavisnošću u rečenici i obaveznim performativnim tumačenjem. Zbog toga što ne mogu imati deskriptivnu upotrebu, modalni rečenični prilozima ne mogu se koristiti za dovođenje u pitanje epistemičke kvalifikacije (Nuyts, 2001: 77). Razmotrimo primere:

(158) They probably went home.

(159) *Did they probably go home?

(160) It is probable that they went home.

(161) Is it probable that they went home?

Nuyts zapaža da ukoliko govornik dovodi u pitanje epistemičku evaluaciju stanja stvari, on ne može izražavati sopstvenu evaluaciju, ali može govoriti o potencijalnoj evaluaciji (2001: 77), kao u primeru (161). To bi značilo da se u iskazu (161) radi o opisivanju procene, a ne o njenom (performativnom) izvršavanju. Usled ograničenja o kojima je bilo reči u prethodnim pasusima, evaluacija iskazana modalnim prilogom, poput one u primeru (159), ne može biti dovedena u pitanje. I u srpskom jeziku postoje takva ograničenja modalnih priloga:

(162) *Da li su verovatno otišli kući?

Ipak, postoje konteksti u kojima modalni prilozima u engleskom, kao i u srpskom jeziku, mogu biti upotrebljeniji u pitanjima:

(163) Have they perhaps gone home?

(164) Da li su možda otišli kući?

Ovi primeri, međutim, ne pokazuju da je moguće dovesti u pitanje sopstvenu performativnu evaluaciju stanja stvari, tačnije, ne dovodi se u pitanje epistemički modalni prilog. Možemo zamisliti da se izgovaraju u situacijama gde govornik nagađa kakvo je stanje stvari i sam sebi odgovara sa „ne znam“. Značenje iskaza (164) moglo bi se poistovetiti sa značenjem primera (165) gde se očigledno radi o nagađanju govornika:

(165) Da nisu otišli kući?

Dakle, ova pitanja ipak ilustruju posebne slučajeve (gde prozodija najverovatnije igra veliku ulogu) i ne ugrožavaju osnovno zapažanje da performativnost, odnosno deskriptivnost, modalnih izraza ima uticaja na njihovo javljanje u pitanjima. Prisetimo i da u primerima (163) i (164) teško možemo da zamislimo priloge koji na skali verovatnoće imaju vrednost koja je bliža polovima:

(166) *Have they certainly gone home?

(167) *Da li su sigurno otišli kući?

To što primeri poput (166) i (167) zvuče čudno/negramatično u engleskom i srpskom jeziku upravo ide u prilog posmatranju performativnosti epistemičkih modalnih priloga kao što to čini Nuyts, jer se *perhaps* i *možda* nalaze na sredini epistemičke skale verovatnoće i za njih bi se govornik najpre odlučio kada ne zna (kontingetno značenje) ili nagađa kakvo je stanje stvari. U takvim situacijama možemo reći da prilozi *možda* i *perhaps* nisu performativni u autorovom značenju termina jer nema dovoljno dokaza da donošenje epistemičkog suda, te da se radi o pukom nagađanju. Dakle, kada se radi o epistemičkoj proceni govornika, prilozi poput *certainly* i *sigurno* u uobičajenoj komunikaciji ne mogu se javljati u pitanjima zbog performativne interpretacije koja im je inherentna. Ali, ako zamislimo kontekst gde govornik preispituje epistemičku evaluaciju svog sagovornika, iskaz poput onog u primeru (167) bi ipak mogao da bude upotrebljen:

(168) A: Oni su sigurno otišli kući.

B: Da li su SIGURNO otišli kući?

Uzmimo da govornik A na osnovu informacije da je bračni par Petrović naprasno napustio zabavu kako bi se vratio kući bolesnom detetu donosi epistemički sud o njihovom kretanju. Govornik B koji je upravo stigao na zabavu iz pravca kuće Petrovića u kojoj su svetla bila pogašena preispituje dokaze koje je govornik A imao za svoju evaluaciju stanja stvari. To bi značilo da je prilog *sigurno* deskriptivno upotrebljen od strane govornika B koji samo ponavlja epistemički sud svog sagovornika, sugerišući da se njegova procena stanja stvari razlikuje. Jezička intuicija nam govori da bi u ovakvom kontekstu prilog *sigurno* bio posebno intonacijski naglašen, te da bi na osnovu toga govornik A zaključio da govornik B ima dodatne informacije ili da ne deli njegovo viđenje situacije.

U srpskom jeziku je uobičajena upotreba priloga *možda* u pitanjima kao strategija učtivosti u situacijama kada se želi ublažiti nametanje i sačuvati obraz:

(169) Da li ste možda, biću slobodna da vas pitam, da li ste možda član neke partije?

Ne. Nisam.

Da li biste se uključili možda u neku partiju...?

Ne. Ne bih. (Golubović Z., Spasić I. i Pavićević Đ., 2003: 358)

U primeru (169) ponovo imamo prilog *možda* koji, strogo govoreći, nije performativno upotrebljen u značenju termina kojim se služi Nuyts. Slično kao u primerima (163) i (164), i ovde ne možemo govoriti o preispitivanju sopstvene epistemičke kvalifikacije, već o uvođenju potencijalne epistemičke procene u diskusiju koja je, prema tome, deskriptivna. Kao dodatni argument koji ide u prilog tome da se u primeru (169) ne radi o performativnoj evaluaciji govornika može biti to što je primarna funkcija priloga *možda* u datom kontekstu ublažavanje. Izraz „*kojim slučajem*“ koji služi za ublažavanje nametanja/očuvanje obraza govornika semantički je gotovo ekvivalentan prilogu *možda* u ovakvim i sličnim primerima:

(170) Da li ste, kojim slučajem, biću slobodna da vas pitam, da li ste, kojim slučajem, član neke partije?...Da li biste se, kojim slučajem, uključili u neku partiju?

(171) *Vi ste, kojim slučajem, član partije.

(172) *Vi biste se, kojim slučajem, uključili u neku partiju.

Nemogućnost upotrebe izraza *kojim slučajem* u deklarativnim iskazima dalje potkrepljuje ideju da upotreba njemu ekvivalentnog priloga *možda* ne služi za preispitivanje epistemičke evaluacije u pitanjima, ali ćemo se semantikom ovog priloga detaljnije baviti u poglavlju 7.

Razmotrili smo dimenziju performativnosti koja je u vezi sa govornim činovima kao odlika modalnih glagola u engleskom jeziku (Palmerovo viđenje), kao i formalne implikacije koje su njena posledica. Govorni čin donošenja suda, nametanja obaveze ili davanja dozvole može se (performativno) izvršavati samo u sadašnjem vremenu, te u engleskom jeziku modalni glagoli nemaju oblike za prošlo vreme. U toku razmatranja ovakvih ograničenja modalnih glagola u engleskom jeziku koje Palmer dovodi u vezu sa semantičkom dimenzijom performativnosti ukazali smo na pojedine razlike u odnosu na situaciju u srpskom jeziku, o čemu će ponovo biti reči u empirijskom delu teze. Takođe, sagledali smo jedan drugačiji tretman performativnosti modalnih izraza prema kojem se ova dimenzija tiče govornikove evaluacije stanja stvari u trenutku govorenja. Nuyts razlikuje govornikovu sopstvenu evaluaciju „ovde i sada“ koja je performativna i epistemičku evaluaciju koja ne ispunjava te uslove i koju naziva deskriptivnom. Distinkcija između performativne i deskriptivne upotrebe modalnih izraza pokazala se kao veoma značajna pri odabiru jezičkih sredstava kojima se govornici služe za izražavanje modalnih značenja u različitim kontekstima. Stoga ćemo pri analizi primera iz korpusa pokušati da donesemo neke zaključke i uporedimo srpski i engleski jezik u odnosu na dimenziju performativnosti.

Poglavlje 4

Modalnost u literaturi na srpskom jeziku

4.1 Modalnost u literaturi na srpskom jeziku: uvod

Do sada smo neuhvatljivu prirodu modalnosti uspeli u izvesnoj meri da „ukrotimo“ i prikažemo je u svetlu modernih shvatanja pojma, prihvatajući da postoje razlike po pitanju njenog opsega, unutrašnjih i spoljašnjih granica, kao i podela na podtipove u zavisnosti od autora i/ili lingvističke tradicije koja je u osnovi istraživanja. Ipak, osnovne ideje značenjskog aspekta modalnih izraza mogu se smatrati zajedničkim imeniteljem u modernim raspravama sa različitim teorijskim utemeljenjem.

Iako u normativnoj literaturi na srpskom jeziku pojmu modalnosti još uvek nije pristupljeno na odgovarajući i sistematičan način, na osnovu naučnih radova koji se objavljuju u ovoj oblasti zaključujemo da je došlo do porasta interesovanja za ovu oblast. Možemo pretpostaviti da će u narednim godinama gramatičari uvažiti modalnost kao oblast bez koje opisivanje jednog jezika ne može biti potpuno. U ovom poglavlju ćemo pokušati da ilustrujemo na koji način je modalnost tretirana u domaćoj literaturi i da ukažemo na posledice koje to ima za dalje istraživanje pojma na primeru srpskog jezika.

4.2 Relativ i stav: Aleksandar Belić

Kada je u pitanju značenjski aspekt kategorija, Belić smatra da je potrebno prvo odrediti sintaksičke kategorije, koje će obuhvatiti sve sintaksičke oblike, a zatim i značenje. U vezi sa tim je i njegova podela glagolskih oblika na indikativ i relativ, koje naziva još i sintaksičkim načinima:

„Ja smatram da za sve slovenske jezike kao polaznu tačku treba uzeti ovo vrlo prosto merilo: da li se glagolski oblici po značenju svome određuju prema momentu u sadašnjosti ili prema nekom drugom momentu. U prvom slučaju imamo sintaksički indikativ, a u drugom — sintaksički relativ.“ (Belić, 1969: 122)

Shodno tome, pojedini glagolski oblici mogu biti upotrebljeni i u indikativu i u relativu, dok neki mogu biti upotrebljeni samo u sintaksičkom relativu. Za infinitiv, na primer, autor kaže da se upotrebljava ili kao dopuna ili kao modalni oblik, te da zbog toga može da se upotrebljava samo u relativu (Belić, 1969: 123). Objašnjenje termina *modalni oblik*, međutim, izostaje.

Da bi radnja bila indikativna, ona mora biti ostvarena, odnosno, realizovana paralelno sa momentom govora; ukoliko radnja nije izvršena u svojoj vremenskoj situaciji, ona ne može biti u indikativu (Belić, 1969: 124):

(173) To će biti tačno.

(174) Umreh od žeđi.

Belić za iskaze sa futurom upotrebljenim u situaciji sadašnjeg vremena u primeru (173) i aoristom upotrebljenim u situaciji sadašnjeg vremena u (174) kaže da prelaze, odnosno, da se pretvaraju u modalne rečenice (1969: 124). Modalnost nije eksplicitno određena kao pojam, ali, kao što Trbojević-Milošević zapaža i za druge autore ovog razdoblja, do definicije modalnosti se može doći „implicitnim putem, preko definicije modusa“ (2004: 119). Belić daje shemu osnovnih principa glagolske upotrebe gde se modus opisuje na sledeći način:

„relativ + stav; preko stava se vrši radnja; a stav se određuje onako kao i prava indikativna vremena, međutim glagolsko značenje ide preko stava, dakle posredno (zato je upotreba vremena u njima relativska)“ (1969: 125).

Dakle, iz svega ovoga zaključujemo da su za Belića dva uslova neophodna da bi rečenica bila modalna: prvi je da nije indikativno upotrebljena (prema njegovim kriterijumima indikativnosti), a drugi je da je postoji „stav“. Ovaj termin, iako delimično objašnjen, ipak ostavlja čitaocu dovoljno prostora da sam zaključuje o njegovom značenju.

Na primeru prezenta možemo videti šta je za Belića relativska upotreba glagolskog vremena i koje njegove realizacije autor smatra modalnim.

(175) Ja čitam. (Belić, 1969: 127)

Prezent upotrebljen u primeru (175) može biti u indikativu ukoliko se misli na „ja sada čitam“, ali i u relativu ukoliko se misli na govornikovu sposobnost („ja umem čitati/da čitam“), odnosno na učestalo vršenje te radnje (Belić, 1969: 127). Ovakve upotrebe prezenta kada se stanje ili vršenje radnje konstatuje kao stalno autor naziva indikativnim kvalifikativnim prezentom (Belić, 1969: 126-127). Ovim primerom obuhvaćeno je i dinamičko značenje sposobnosti/umeća koje se u današnje vreme najčešće tretira kao modalno. Prividni prezent (podvrsta indikativnog kvalifikativnog prezenta) predstavlja značenje ovog glagolskog vremena koje pokazuje da se radnja vrši uobičajeno, po navici, i sl. (Belić, 1969: 127):

(176) Dođe, poigra se, pa ode.

(177) Ja se lako naljutim (često, imam običaj).

Za ovakve slučajeve autor kaže da imaju značenje koje je „modalno ili blisko modalnom“ jer je perfektivni prezent upotrebljen i za sadašnju situaciju. Kada se prezent upotrebljava u iskazima poput (178) i (179) u kojima se „konstatuje neko vršenje radnje kao uvek moguće kad nastupe druge prilike“, govorimo o gnomskom prezentu, koji, prema Beliću, ima „izvesno modalno značenje“ (1969: 127):

(178) Voda svašta opere do pogana jezika.

(179) Ko se ovcom učini, kurjaci ga pojedu.

Kada je u pitanju futur, Belić iznosi stavove koji se tiču spone budućeg vremena i modalnosti:

„...jer dok se može pouzdano govoriti o radnji koja je bila u prošlosti ili koja se vrši u sadašnjosti, o budućnosti se tako ne može govoriti. Budućnost je ono što još nije izvršeno. Prema tome i ono što se „hoće“ izvršiti i što se „želi“ učiniti itd. pripada budućnosti. Otuda se vidi kako lako različiti modalni oblici mogu postati nosioci budućeg vremena. S druge strane, futur se može upotrebiti za nešto što se očekuje, što se pretpostavlja da će se izvršiti, što je moguće da se izvrši itd. Prema tome, futur, čim se ne upotrebi za nešto što je nasigurno pouzdano da će se izvršiti, postaje modalni oblik.“ (Belić, 1969: 149)

Dakle, Belić je svestan problematike „pouzdanog“ govorenja o budućnosti i uviđa da je buduće vreme po svojoj prirodi neizvesno, odnosno, modalno. Ali, dopuštajući da ipak postoji „nasigurno pouzdano“ izvršenje radnji u budućnosti, autor govori o indikativnom futuru, kao u primeru (180) (Belić, 1969: 153):

(180) Kada ćeš doći?

U okviru relativne upotrebe futura, navode se modalni relativni futuri koji se, prema Beliću, često upotrebljavaju u zavisnim rečenicama. Za razliku od indikativnog futura, modalni futur se u rečenicama može zameniti istorijskim prezentom (Belić, 1969: 154):

(181) Soko leti preko Sarajeva traži hlada *đe* će počinuti (= *đe* bi počinuo ili gde da počine).

U situacijama kada rečenice sa *ako* imaju pravo modalno značenje, futur se može upotrebljavati potencijalno (dopusno), konjuktivno („*hoću*, *nadam se*, *mislim*“) ili optativno (Belić, 1969: 155):

(182) Kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu sinu, *ako* će biti i najmlađi.

(183) *Ako* ćeš mene slušati, da ne činiš.

Uprkos tome što neki naučnici u ovakvim primerima vide značenja glagola *hteti*, Belić insistira da je *će* u (182) i *ćeš* u (183) šire i da prelazi u opšte modalno značenje, te da je modalnost u njima potekla od futura, a ne od modalnosti značenja glagola *hteti* (1969: 155).

Govoreći o imperativu, Belić ističe da po obliku on predstavlja stari optativ ili željni način. Takođe, imperativ se može graditi i od svršenih i od nesvršenih glagola jer nije ograničen vremenom (Belić, 1969: 160). U vezi sa modalnošću imperativa autor zapaža:

„Iz ovoga se vidi da je u ovom pravcu, po svojoj bezvremenosti, imperativ jednak sa modalnim oblicima (konjuktivom ili potencijalom), kod kojih je glavni odnos u kojem se onaj ko govori nahodi prema vezi glagolske radnje sa subjektom (da li je iznosi kao svoju misao, ili mogućnost, ili želju); kako se i u imperativu glagolska radnja iznosi kao zapovest, što nije ništa drugo do pojačana želja, to je jasno da je oblik željnog načina mogao poslužiti i za imperativ...Otuda dolazi i to da se i danas još, kada se 3. l. jedn. upotrebljava kao imperativ, u njemu oseća optativ.“ (Belić, 1969: 160).

U modernoj lingvistici tretman imperativa u okvirima modalnosti ili izvan njih i dalje zavisi od ugla autora, mada se češće svrstava u značenjski blisku kategoriju koja je nemodalna. U Belićevom citatu vidimo i bezvremenost kao važnu karakteristiku modalnih oblika, koju kognitivna lingvistika kasnije razrađuje na sebi svojstven način.

Potencijal, prema autoru, ne označava vreme, već kao budući modalni oblik⁴⁵ izražava uslove pod kojima se nešto izvršava, što bi značilo da može važiti za sva vremena (Belić, 1969: 172). Potencijal u nezavisnim rečenicama ima opšte modalno značenje od kojih su najčešća značenja mogućnosti izvršenja radnje (184), želja (185), značenje radnje koja je očekivana (slabija želja), dopuštanje, sumnja u pitanjima (186), verovatno tvrđenje (ublaženo tvrđenje) itd. (Belić, 1969: 170-171).

(184) Ko bi mene vode napojio, koji bi mi ladao načinio, taj bi duši mesto uhvatio.

(185) Onde bih stajao tri dana da se one krasote nagledam.

(186) Bi li ostao kod nas, u selu?

Primere ublaženog pitanja, odnosno, ubaženog tvrđenja Belić ilustruje primerima (187)-(189):

(187) Šta bi ti sada želeo?

(188) Još bih te molio.

(189) Ja bih rekao.

Autor u ovim iskazima vidi izvesnu neuverenost, blagu sumnju, odnosno, pretpostavljanje događaja koje naziva „lakim“ modalnim značenjem (Belić, 1969: 171). U vezi sa ovakvom upotrebom potencijala Ivić zapaža sledeće (1981: 16-17):

„Htenje, molba, savet, napomena i sve drugo što se kao aktuelno izriče s određenim predumišljajem — zato da se neko drugi podstakne na takav postupak ili na usvajanje našeg gledišta, može ne biti izraženo prezentom nego potencijalom. Izbor ovog drugog oblika uslovljen je u takvom slučaju željom da se ublaži nepovoljan utisak nametanja nečeg svog drugome...“

U pogledu semantike može se naslutiti podela unutar granica modalnosti, ali se autor time eksplicitno ne bavi. Belić iznosi prilično moderne stavove o pojmu modalnosti, s obzirom na to da se radi o periodu od pre više od pola veka, ali, kao i kod drugih domaćih autora toga razdoblja, modalnost se ne obrađuje kao posebna tema. Posledica toga je nesistematičan pristup ovom fenomenu koji je prisutan čak i savremenoj normativnoj literaturi na srskom i o srpskom jeziku.

4.3 Modusi i lični stav govornog lica: Stanojčić i Popović

U *Gramatici srpskog jezika* (1992) Živojin Stanojčić i Ljubomir Popović ističu da se glagoli menjaju po licima, vremenima i načinima, te u vezi sa načinima kažu sledeće:

„Za označavanje stava govornog lica prema još neostvarenoj radnji, odnosno stanju upotrebljavaju se glagolski oblici koji se nazivaju načinima (modusima).“ (Stanojčić i Popović, 1992: 101)

⁴⁵ Milka Ivić potencijal takođe smatra modalnim, a ne vremenskim, oblikom (Ivić, 1981:16).

Termin *modalnost* se ne spominje, ali izrazi „stav“ i „neostvarena radnja“ nam ukazuju na to da se radi o datom pojmu, iako ni oni nisu precizirani. Pošto su za autore modusi imperativ, potencijal i futur II, možemo zaključiti da iskazi u kojima su ovi glagolski načini upotrebljeni imaju modalna značenja.

Osnovna sintaksička funkcija imperativa je označavanje modusa zapovesti, želje ili molbe da se izvrši radnja, stanje ili zbivanje koji su njime označeni. Drugim rečima, imperativom se označava stav govornika prema nerealizovanoj radnji, odnosno radnji koja tek treba da se (iz)vrši, ukoliko se uopšte bude (iz)vršila (Stanojčić i Popović, 1992: 387). Za gnomski imperativ koji se upotrebljava u poslovicama autori kažu da je uglavnom „modalnog karaktera“ budući da označava stav govornog lica u vidu uslova (190), dopuštanja (191) i sl. (Stanojčić i Popović, 1992: 387):

(190) Čini dobro, ne kaj se, čini zlo, nadaj se! = „Ako činiš dobro, nećeš se kajati...“

(191) Krsti vuka, vuk u goru. = „I ako krstiš vuka, on će pobeći u goru“.

Dakle, zaključujemo da je lični stav govornika i neostvarenost radnje ono što iskaz čini modalnim. Kada je u pitanju potencijal, autori daju prednost terminu *moćni način* u odnosu na termin *kondicional* (pogodbeni način) jer se pomenuti oblik javlja i u nezavisnim rečenicama sa značenjem mogućnosti (192), želje i spremnosti (193), a ne samo u zavisnim uslovnim rečenicama (194) (Stanojčić i Popović, 1992: 388):

(192) Osim toga Turci bi toga kapelana smatrali odmah poverenikom i uhodom i to bi se osvetilo celom redu.

(193) Ja bih, brate, njega potopio zajedno s mišolovkom u vrelu vodu.

(194) Ako bi palo još kiše, žetva bi bila bogatija.

Potencijal se u svojoj osnovnoj sintaksičkoj funkciji definiše kao govornikov stav prema nerealizovanoj radnji, stanju ili zbivanju kojim se procenjuje mogućnost, želja ili spremnost, namera ili uslov za (iz)vršenje tim oblikom označene radnje, stanja ili zbivanja (Stanojčić i Popović, 1992: 387-388). Pored toga, potencijal narativnog i kvalifikativnog karaktera može biti upotrebljen za označavanje realizovane radnje u prošlosti (kada je u sintaksičkoj kategoriji relativa⁴⁶) (Stanojčić i Popović, 1992: 388):

(195) Usred razgovora Ana Marija bi ošinula svoga konja i odjurila do samog kraja puta, a zatim bi se vraćala korakom.

Kada je u pitanju futur II, autori navode da pored modalnog, ovaj oblik može imati elemente vremenskog značenja, ali i čisto vremensko značenje. U svojoj osnovnoj (modalnoj) funkciji futur II ima značenje nerealizovane radnje za koju se pretpostavlja da će se izvršiti u budućnosti posle vremena govorenja, a pre neke druge buduće radnje ili istovremeno sa njom, iz čega se može zaključiti da je u pitanju pre svega način ili modus (Stanojčić i Popović, 1992: 389):

(196) U njoj će biti i za nas dvoje života, ako ti budeš htjela.

(197) Da ne budu kuda otišli od kuće?

(198) Učiniću za vas sve što budem mogao.

⁴⁶ Kategoriju relativa detaljnije razmatra Belić (1969).

Futur II u sintaksičkoj funkciji modusa može označavati da su radnja, stanje ili zbivanje uslov za vršenje neke druge radnje (196), da su samo mogućni (197), ili da su, u pretpostavci, istovremeni sa nekom drugom budućom radnjom (198) (Stanojčić i Popović, 1992: 389). Vremenski veznici *kad*, *da* i *čim* ukazuju na elemente vremenskog značenja koje futur II ima pored svog osnovnog modalnog značenja (Stanojčić i Popović, 1992: 389):

(199) Kad budemo završili posao, ići ćemo kući.

(200) Čim budem stigao, javiću ti se telefonom.

(201) Dok budemo ručali, razgovaraćemo o svemu.

Kada se oblici futura II upotrebljavaju u pasivu za pripovedanje i označavaju radnju koja je izvršena u prošlosti, Stanojčić i Popović smatraju da tada govorimo čisto vremenskom značenju futura II koji je u sintaksičkoj kategoriji relativa, kao u primerima (202) i (203) (1992: 390):

(202) Tada Jakov bude pozvan u Beograd.

(203) I tako budu četiri posta izabrana.

Pored glagolskih načina koji u svojoj osnovnoj funkciji imaju modalno značenje, glagolska vremena u svojim relativnim upotrebama mogu imati modalna značenja. Na primer, prezent u svojoj nepravoj upotrebi kada služi za označavanje stava govornog lica prema neostvorenoj ili nerealizovanoj radnji naziva se modalnim prezentom (Stanojčić i Popović, 1992: 376):

(204) Odlazim kući i ne vraćam se više ovamo!

(205) (Vručina je.) Umirem od žeđi.

(206) Ako uštedimo novac, ići ćemo na letovanje.

Modalni prezent može označavati radnju koja se namerava ili želi (iz)vršiti (204), radnju za koju govornik pretpostavlja ili je uveren da će se vršiti (205) i radnju koja se iznosi kao uslov (mogućnost) za vršenje druge radnje (206) (Stanojčić i Popović, 1992: 376).

Prezent kao dopuna nepotpunih glagola i pojedinih izraza ima posebnu funkciju i tada se upotrebljava sa veznikom *da*, a može se zameniti oblikom infinitiva. Takav prezent, između ostalog, može biti dopuna uz glagole i izraze koji označavaju želju, htenje i sl. (207)-(209), odnosno uz bezlične glagole stanja *treba*, *valja*, *mora* i sl (210)-(211) (Stanojčić i Popović, 1992: 376):

(207) Ali je u isto vreme osećao kako mu je nemogućno da ma šta o tome kaže.

(208) Seljaci tu spuštaju terete kad hoće da se odmore.

(209) Jer Lazar neće da se okrene i da je očima potraži.

(210) Treba da imaš pred očima tu činjenicu.

(211) Valja da se uklonite, bar za neko vrijeme.

Ovo poglavlje *Gramatike srpskog jezika* bavi se značenjima prezenta i to je verovatno razlog što se za glagol *hteti* u primerima (208) i (209) ne precizira da je u pitanju modalni glagol. Zbunjujuće je i to što se glagoli *treba*, *valja* i *mora* nazivaju bezličnim glagolima stanja, dok se u poglavlju o rečenicama sa složenim predikatom bezlično *trebati* eksplicitno ubraja u modalne glagole. Autori u tom odeljku govore o glagolima modalnog značenja, odnosno modalnim

glagolima kao o podtipu nepotpunih glagola, od kojih su najznačajniji *morati*, *moći*, *hteti*⁴⁷, *smeti* i *trebati* (kada je bezlično upotrebljen):

„Ovakvi glagoli *modalizuju* značenje glagola s kojim se kombinuju, tj. pokazuju da se data situacija ne iznosi kao realna, nego kao situacija koja se mora, može, hoće i sl. realizovati.“ (Stanojčić i Popović, 1992: 247)

Modalni karakter prezenta upotrebljenog u konstrukciji sa veznikom *da* zavisi od karaktera upravnog glagolskog oblika (Stanojčić i Popović, 1992: 376). Drugim rečima, sama *da*-konstrukcija nije izvor modalnog značenja u iskazu. Uporedimo primere vremenskog indikativnog (212), relativnog (213) i modalnog (214) karaktera prezenta u takvim konstrukcijama (Stanojčić i Popović, 1992: 376):

(212) Evo, sad počinjem da pišem.

(213) Sutra počinjem da pišem.

(214) Želim da pišem.

Kada se u rečenici upotrebi neki od modalnih glagola ili fazni glagol (npr. *početi*, *nastaviti*, *prestat* i sl.), govorimo o konstrukciji pod nazivom *složeni predikat* koja se sastoji od modalnog (odnosno faznog) dela predikata i dopunskog dela predikata. Punoznačni glagol u obliku infinitiva ili *da*-konstrukcije dopunski je deo predikata modalizovane rečenice, a modalni deo je modalni glagol u finitnom⁴⁸ (ličnom) obliku (Stanojčić i Popović, 1992: 248). Modalizacija radnje (stanja) punoznačnog glagola ne podrazumeva njeno izvršenje, već pokazuje postojanje želje, mogućnosti, nužnosti i sl. da se ona realizuje. Na sličan način se i u *Normativnoj gramatici srpskog jezika* (Piper i Klajn, 2017) posredno obrađuje tema modalnosti razmatranjem složenih predikata u srpskom jeziku (v. poglavlje 4.6).

Razume se da i druga vremena u srpskom jeziku, kao i prezent, imaju pored svog osnovnog vremenskog (indikativnog) značenja i relativna značenja među kojima su i modalna. Primera radi, u primeru (215) perfekat ne označava radnju izvršenu u prošlosti, već želju (zapovest) da se nešto izvrši (Stanojčić i Popović, 1992: 379):

(215) Deco, da ste odmah ućutali!

Autori za modalno upotrebljen futur I ističu da ovaj oblik tada označava stav govornika prema nerealizovanoj radnji, stanju ili zbivanju, te da u takvim situacijama govorimo o načinu, odnosno, modusu kojim se izražavaju želja i zapovest (216), namera (217), mogućnost, uslov, pogodba, dopuštanje (218), spremnost da se radnja učini (219), neminovnost, sigurnost (220), pretpostavka, nada, sumnja i nesigurnost (221) (Stanojčić i Popović, 1992: 381-382):

(216) Izići ćete van!

(217) Nosim knjige koje u čitati na odmoru.

(218) Ako ćeš doći na vreme, dobićeš tu knjigu.

⁴⁷ Akcentovani oblici glagola *hteti* u prezentu (*hoću*, *hoćeš*, *neću*, *nećeš* i sl.) u kombinaciji sa infinitivom imaju funkciju pomoćnog glagola, a ne modalnog dela predikata (npr. *Neću ići na koncert*), dok u kombinaciji sa *da*-konstrukcijom mogu biti i u funkciji pomoćnog glagola kao i modalnog dela predikata (Stanojčić i Popović, 1992: 249).

⁴⁸ Glagol *trebati* se bezlično upotrebljava kada je modalan (Stanojčić i Popović, 1992: 249).

(219) Mi to možemo učiniti ako ćemo pregoreti nekoliko hiljada ljudi. (Vuk Stefanović Karadžić)

(220) Jer bogami ćeš noćas poginuti od studeni.

(221) Valjda će se rat završiti.

Dakle, ovde imamo pregršt modalnih značenja izraženih futurom I, ali ono što očigledno nedostaje u ovakvom grupisanju pojedninačnih značenja je motivacija da se, na primer, želja i zapovest grupišu zajedno, dok se značenje namere posmatra odvojeno od njih. U stručnoj literaturi o modalnosti možemo naći različita objašnjenja za donošenje ovakvih odluka pri nabranjanju i grupisanju modalnih značenja, ali je za čitaoca potencijalan problem kada se u gramatici jedna tako kompleksna tema predstavi na ovako pojednostavljen način. Na osnovu veoma ograničenog broja primera i bez adekvatnog objašnjenja o njihovom svrstavanju u podgrupe modalnih značenja, čitalac je primoran da sam zaključuje o teorijskim pitanjima koja su navela autore da modalna značenja (futura I) prikažu na određeni način. Ono što, prema autorima, objedinjuje sva ova modalna značenja je „stav govornog lica“, termin za koji nismo sigurni da bi ga publika koja nema dovoljno iskustva sa temom modalnosti prepoznala u svim navedenim primerima. Na temu modalno upotrebljenog futura I autori se nadovezuju sledećim:

„Modalni karakter mnogim primerima ovoga futura I daju modalne rečce (možda, valjda, sigurno), izrazi ili modalni glagoli, npr.: Nadamo se da ćemo ih stići. — Činilo joj se da će je svi napustiti, odnosno jezička situacija. Ukoliko je jezička situacija takva da više ističe vremenske elemente, ili ukoliko se uz futur I upotrebljavaju vremenski prilozi, utoliko će taj oblik više biti vreme, a manje način. To proističe i iz osnovnog značenja futura I: njime se iznosi radnja koja tek treba da se ostvari, i to posle vremena govorenja, u budućnosti.“
(Stanojčić i Popović, 1992: 382)

Na osnovu svega što je u uvodnom delu teze izloženo, složićemo se da modalni karakter iskaza poput onih sa modalnim prilogom (rečcom) *valjda* (221) i glagolima *nadati se* i *činiti se* zaista ne potiče od samog futura I, ali na osnovu citiranog odeljka teško da možemo razlučiti kakve su to jezičke situacije koje „više ističu vremenske elemente“ na osnovu kojih bi oblik futura I trebalo smatrati manje načinom, a više vremenom.

Autori su nešto eksplicitniji po pitanju „stava“ kada govore o modalnom aoristu. Naime, oblik aorista u modalnoj upotrebi može da označava stav uverenosti (sigurnosti) (222), stav namere (223) ili stav uslova (224) da će se njime označena radnja (iz)vršiti (Stanojčić i Popović, 1992: 383-384):

(222) Bežite, izgibosmo!

(223) Ja odoh u školu!

(224) Ako pustih živa ognja, /Gnijezdo ću ti popaliti.

Rasprava o određenom fenomenu, u ovom slučaju o modalnosti, proteže se kroz više poglavlja gramatike koja se fokusiraju na različite aspekte srpskog jezika. Ne postoji poglavlje koje se konkretno bavi modalnošću i definicija pojma izostaje, pa o značenjima termina stav, modus i modalan informacije možemo prikupiti u fragmentima. Videli smo, na primer, da su modalna značenja futura I želja, namera, sigurnost itd., a kod modalnog aorista govori se o stavu namere, stavu sigurnosti i sl. Nesistematičnost koju prati mali broj konkretnih primera modalne upotrebe može, u najmanju ruku, imati kao posledicu delimično razumevanje pojma modalnosti. Čitalac koji je već dobro upoznat sa modernim raspravama o modalnosti može razumeti suštinu pojma onakvu

kakvom je autori predstavljaju. Međutim, za istraživača koji poseže za gramatikom koja bi mu poslužila kao polazna tačka za razumevanje i istraživanje fenomena iz ove oblasti ima previše prostora za naslućivanje i samostalno zaključivanje, a nedovoljno informacija o teorijskom uporištu koje je autorima poslužilo kao osnova za pisanje segmenata koji se dotiču teme modalnosti. Sa sličnim problemima se generalno susrećemo u normativnoj literaturi o srpskom jeziku.

Na termin modalan kod Stanojčića i Popovića nailazimo i u poglavlju koje se bavi rečcama. Gramatika srpskog jezika rečce definiše kao posebnu vrstu reči koja se upotrebljava za označavanje ličnog stava govornika prema denotatu rečenice i ističe da su one znaci koji se odnose na čitavu rečenicu (1992: 121). *Da, dakako, uistinu, zaista, nipošto, verovatno, valjda, zbilja, možda, naravno, uostalom, štaviše* i sl. su podvrsta reči koje služe za isticanje ličnog stava koje autori nazivaju modalnim rečcama (Stanojčić i Popović, 1992: 121). Neke od ovih rečca, međutim, imaju status priloga u drugim gramatikama srpskog jezika. Videli smo da (u vezi sa modalnim značenjima futura I) autori ističu kako modalne rečce, izrazi i modalni glagoli daju modalni karakter iskazu i da je u tim slučajevima glagolski oblik „više vreme, a manje način“ (Stanojčić i Popović, 1992: 382). Međutim, ta tvrdnja nije detaljnije razrađena i ostaje da nagađamo pod kojim uslovima se to dešava.

Modalnost se kao tema provlači kroz nekoliko poglavlja *Gramatike srpskog jezika*, pre svega u kontekstu relativne upotrebe, odnosno, modalnih značenja glagolskih vremena. U takvoj upotrebi glagolska vremena slična su glagolskim načinima (modusima): imperativu, potencijalu i futuru II. Modusi se upotrebljavaju za označavanje **stava** govornog lica prema radnji (stanju ili zbivanju) koja još uvek **nije ostvarena**, te u tome pronalazimo suštinu modalnih značenja onakvim kakvim ih Stanojčić i Popović vide. Stav govornog lica zajednički je imenitelj svih modalnih iskaza i kao takav bi trebalo da bude preciznije ograničen/definisan u okviru *Gramatike*. Pored glagolskih oblika (vremena i načina), modalna značenja spominju se i u vezi sa pojedinim vrstama reči, tačnije, njihovim podskupovima. To su modali glagoli (podvrsta nepotpunih glagola) i modalne rečce (podvrsta reči) koji su delimično definisani, ali njihov tačan broj nije preciziran. Verovatno zbog osećaja da i mnoge druge reči u srpskom jeziku mogu da označavaju stav govornog lica prema neostvarenoj radnji, autori navode da i „modalni izrazi“ mogu davati modalni karakter iskazu, ali se o njima detaljnije ne raspravlja.

Iz primera koji ilustruju modalne iskaze, bilo da ono potiče od značenja glagola ili neke druge reči/izraza u rečenici, nailazimo na pregršt različitih modalnih značenja koji se nabrajaju bez ikakvih naznaka o njihovoj unutrašnjoj organizaciji. Ukoliko je čitalac upoznat sa terminima deontičke, dinamičke i epistemičke modalnosti, on će svakako biti u stanju da ih prepozna u primerima i njihovim nazivima u okvirima *Gramatike srpskog jezika*, ali se oni eksplicitno ne spominju. Opskuran tretman modalnosti u ovoj, ali i mnogim drugim gramatikama srpskog jezika novijeg datuma, iziskuje da se ova tema u domaćoj literaturi obradi makar u okviru poglavlja koje je prvenstveno njoj posvećeno.

4.4 Moderna shvatanja modalnosti: Milka Ivić

Među najistaknutijim autorima koji su u domaćoj literaturi počeli ukazivati na značaj slabo istraživanog koncepta modalnosti u srpskom (ali i slovenskim jezicima uopšte) jeziku svakako je Milka Ivić. U pogledu terminologije, Ivić skreće pažnju na razliku između *modaliteta* rečenice i *modalnosti*, ističući da je modalitet šireg opsega utoliko što, pored modalnosti, obuhvata i

kategoriju indikativa (1977a: 3). U često citiranom članku objavljenom u *Južnoslovenskom filologu* 1977. godine pod nazivom „Teorijsko-metodološki problemi slovenske sintakse vezani za koncept faktivnosti“ autorka iznosi zanimljiva opažanja u vezi sa dopunskim rečenicama koje se javljaju u konstrukciji sa performativnim⁴⁹ glagolima. Za istraživanje modalnosti u srpskom jeziku, konkretno, važan je kriterijum *istinitosti* koji je u vezi sa takvim dopunskim rečenicama.

Iz istinitosti kao logičkog pojma koji se svodi na proveru iskazanog prema datoj stvarnosti, odnosno, da li iza njega stoji odgovarajuća činjenica ili ne, proističe princip faktivnosti predikata bračnog para Kiparsky (Ivić, 1977a: 2-3). Podsetimo, faktivnost je osobina predikata glavne rečenice da svojim značenjem implicira istinitost onoga što se njegovom dopunom iznosi, te da se, glagoli svrstavaju u tri grupe: *faktivni*, *kontrafaktivni* i *nefaktivni* (Ivić, 1977a: 3). Faktivni glagoli, poput *žaliti* u primeru (225), impliciraju da se sadržaj dopunske rečenice predstavlja kao istina.

(225) Žalim što se nismo sreli ranije.

U značenjskom smislu, glagol *praviti se* predstavnik je kontrafaktivnih glagola time što sugerise neistinitost informacije koju sadrži dopunska rečenica (Ivić, 1977a: 3):

(226) Pravi se da me ne vidi.

Dakle, izgovarajući (226) govornik implicira da smatra da je istina suprotna od sadržaja iskazanog dopunskom rečenicom. Nefaktivni glagoli, kao što je glagol *nadati se*, nisu implikativni u kontrafaktivnom smislu, ali ni u faktivnom (Ivić, 1977a: 3).

Međunarodni simpozijumu u Brnu održan 1971. godine u čijem je fokusu bio pojam rečeničnog modaliteta u slovenskim jezicima nije naišao na neposredan odziv na dalja istraživanja u ovoj oblasti (Ivić, 1977a: 4-5). Tom prilikom Rudolf Ružička je istakao:

„Kao što je u gramatici odavno uočeno i poznato, jedna ili zajednička osobina svih elemenata koji konstituišu lingvistički modalitet sastoji se u tome da oni stavljaju sadržaj rečenice, tj. stanje stvari opisanih u rečenici, u određeni odnos prema njegovom *fakticitetu*, dakle prema njegovoj realizaciji“ (cit. u Ivić, 1977a: 5).

Ivić smatra da je Ružička ovime bezuspešno hteo da podstakne slaviste na istraživanje faktivnih glagola (1977a: 5), što je i jedan od njenih glavnih ciljeva u članku. Prihvatajući koncept faktivnosti kao teorijski relevantno ostvarenje, autorka razmatra mogućnosti njegove analize u slovenskim jezicima (Ivić, 1977a: 7).

Za istraživače modalnosti značajna su zapažanja Milke Ivić u vezi sa glagolskim vidom predikata koji „reguliše modalitet zavisne rečenice s pogledom na istinitost njene sadržine“ (1977a: 9). Takođe, u članku se ukazuje na pojavu posebne gramatičke oznake u slovenskim jezicima u dva relevantna slučaja: kada tek predstoji realizacija onoga o čemu dopunska rečenica saopštava, odnosno, kada govornik nije siguran u istinitost onoga što dopuna saopštava (Ivić, 1977a: 11). Srpski, tj. srpskohrvatski, jezik u oba ova slučaja se izdvaja u odnosu na većinu slovenskih jezika jer ne uvodi posebna gramatička sredstva kako bi ukazao na njih (Ivić, 1977a: 11-12).

Međutim, Ivić ne smatra da je problematika istinitosti iskaza ograničena na dopunsku rečenicu, pa ni na rečenicu u užem smislu, ali naglašava da teme kojih se u članku dotiče zaslužuju veću pažnju slovenskih lingvista (1977a: 14-15). Podstrek koji daje za preispitivanje pojedinih

⁴⁹ Misli se na performativne glagole u značenju u kojem ih upotrebljava John Austin (1962) u *How to do things with words*.

kategorija koje su svojstvene slovenskim jezicima odjekuje i kroz druge radove Milke Ivić, a odziv istraživača vidljiv je, pre svega, u naučnim i stručnim radovima koji su usedili. Kada je u pitanju normativna literatura, videćemo da su i danas mnoga shvatanja gramatičara u najmanju ruku zastarela, makar kada je u pitanju domen modalnosti u srpskom jeziku.

4.5 Tipovi modalnosti: Predrag Piper

U *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* (2005) Predrag Piper iznosi svoje viđenje pojma modalnosti u srpskom jeziku koja se posmatra kao semantičko-pragmatička kategorija. S obzirom na to da predstavlja sastavni deo sadržaja svake rečenice, pojam modalnosti je veoma široko shvaćen. Gramatičkim jezgrom kategorije modalnosti smatra se glagolski način, ali se uvažava i postojanje slabije gramatikalizovanih oblika za izražavanje modalnosti, poput modalnih glagola i značenjski sličnih leksema (Piper, 2005: 636). Na osnovu Piperove široke definicije možemo uočiti da ona obuhvata i značenja koja bi kod većine autora bila smatrana nemodalnim: „Modalnost je kvalifikacija koju govorno lice daje o svom iskazu i/ili o situaciji koja je njima označena“ (Piper, 2005: 636). Međutim, pravi se razlika između *modalne određenosti* i *modalne neodređenosti* iskaza:

(227) On govori. (Piper, 2005: 636)

(228) On može da govori. (Piper, 2005: 636)

Iskaz (227) je modalno određen jer je njegov propozitivni sadržaj predstavljen kao realan (Piper, 2005: 636). Kod drugih autora (npr. Kratzer, 1979; Palmer, 2001; Nuyts, 2001; Declerck, 2011) bi upravo zbog svoje „realnosti“ ovaj primer bio okarakterisan kao nemodalno. Denotat rečenice u primeru (228) je neutralan u odnosu na realnost/irealnost iskaza jer se njome ne implicira ni „on govori“, ni „on ne govori“, ni „on će govoriti“ niti bilo šta slično, te je rečenica modalno neodređena (Piper, 2005: 636). Dakle, ono što je za Pipera *modalno neodređeno*, kod većine autora bi bilo, jednostavno, modalno. Govoreći o semantičkoj strukturi rečenice, Piper njen modalni okvir (modalni sadržaj) tretira kao nadređen rečeničnom sadržaju koji kvalifikuje (2005: 637):

(229) Verovatno ću doći.

U primeru (229) modalni okvir ili **modus** je „ja verujem“, dok se kvalifikovani sadržaj „ja ću doći“ naziva **diktum** (Piper, 2005: 637). Primetimo da termin *modus* ovde ima potpuno drugačije značenje u odnosu na *modus* koji je ekvivalentan glagolskom načinu (v. poglavlje 4.3) u gramatici Stanojčića i Popovića (1992).

Za Pipera modalnost u užem smislu predstavlja modalnost realnosti/irealnosti koja se odnosi na predstavljanje propozitivnog sadržaja rečenice kao realnog ili, pak, na odsustvo takve kvalifikacije. Jezičkim sredstvima sadržaj iskaza može se kvalifikovati kao određen kada ga govorno lice vidi kao nešto realno, ili kao neodređen kada se denotat rečenice posmatra kao nešto čija realnost nije izvesna i potencijalno pripada domenima mogućeg, nužnog, uslovnog, hipotetičnog i slično (Piper, 2005: 637). Neki oblici, poput rečenica sa predikatom u indikativu (230), primarno se upotrebljavaju za izražavanje određene modalnosti, dok je značenje neodređene realnosti karakteristično za rečenice sa modalnim glagolom (231) ili značenjski sličnom leksemom (232), odnosno predikatom u imperativu (233), potencijalu (234) ili optativu (235) (Piper, 2005: 637-638):

(230) Pišem.

(231) Ona mora doći.

(232) Ona je dužna da odgovori.

(233) Piši dalje.

(234) Pisao bih da imam čime.

(235) U zdravlju nosio.

Oblici čija je primarna upotreba izražavanje određene modalnosti mogu se (sekundarno) pod određenim okolnostima i sa nekom dopunskom funkcijom upotrebiti izvan svog osnovnog značenja, npr. kada prezent ili prošlo vreme u indikativu označava irealnu situaciju (Piper, 2005: 637-638):

(236) Izgibosmo.

Na isti način i oblici imperativa, potencijala i optativa mogu sekundarno označavati realne situacije:

(237) A mi čekaj, čekaj... (Piper, 2005: 638)

Značenje primera (237) sinonimno je sa „a mi smo dugo čekali“, te imperativ izražava realnu situaciju u prošlosti, odnosno, određenu modalnost. Kada su u pitanju buduća vremena, autor zapaža da je njihova primarna funkcija izražavanje irealnih značenja. Piper ne spominje sekundarnu upotrebu modalnih glagola i značenjski sličnih reči i izraza, ali nabroja njihove najčešće eksponente, a to su: *moći, trebati, morati, hteti, smeti, želeti, zabraniti, biti u stanju, biti dužan, biti dozvoljen, biti obavezan, biti zabranjen* i sl. (2005: 638).

4.5.1 Vrste realne/irealne modalnosti

Dva osnovna podtipa realne/irealne modalnosti, odnosno, modalnosti u užem smislu, predstavljaju deontička i optativna modalnost. Deontička modalnost definiše se kao kvalifikacija situacije označene rečenicom sa deontičkim izrazom kao potrebne ili obavezne, neizbežene i sl. (Piper, 2005: 638). Ovaj podtip modalnosti Piper naziva još i necesitativnom ili obligatornom modalnošću ističući da se njena značenja iskazuju najčešće modalnim glagolima *trebati, morati* i *smeti* (238), ali i neglagolskim sredstvima (239), pri čemu stepen spoljašnje prinude da se nešto učini može biti manji (240) ili veći (241) (2005: 638):

(238) On treba da se leči.

(239) Očigledna je potreba da se on leči.

(240) Bolesniku je potreban lekar.

(241) Bolesnik se mora lečiti.

Pravi se, dalje, razlika između direktne i indirektne (proskriptivne) obligatornosti, gde je u prvom slučaju subjekat neposredno kauziran da postupi na određeni način kao u primeru (242), a u drugom slučaju se to čini putem posrednog kauzatora, npr. propisa u primeru (243) (Piper, 2005: 639):

(242) Moraju da se povuku ispred neprijatelja.

(243) Moraju da prijave učešće.

Parafraze i transformacije indirektnosti modalnosti razlikuju se ponekad u odnosu na parafraze direktne modalnosti, što možemo uočiti poređenjem minimalnih parova (244) i (245), odnosno, (246) i (247) (Piper, 2005: 639):

(244) Svi moraju da spavaju.

(245) Niko ne sme biti budan.

(246) Mora da govori.

(247) Ne može da ne govori.

Dakle, u slučaju proskriptivne obligatornosti parafraza iskaza (244) sa modalnim glagolom *morati* sadrži negaciju modalnog okvira sa modalnim glagolom *smeti*. Rečenice sa obligatorno direktnim glagolom *morati* (246) transformišu se sa dve negacije i modalnim glagolom *moći*, pri čemu je jedna od tih negacija u modalnom okviru, a druga otvara dopunsku klauzu (Piper, 2005: 639).

Izvođenje značenja nužnosti (putem dvostruke negacije u slučaju glagola *morati*) iz značenja mogućnosti, prema autoru, važi za sve izraze sa značenjem nužnosti ili obaveznosti, što možemo videti i u značenjskoj istovetnosti primera (248-250) (Piper, 2005: 640):

(248) Tela se na toploti šire.

(249) Tela na toploti moraju da se šire.

(250) Tela na toploti ne mogu da se ne šire.

Iako Piper ne govori eksplicitno o dinamičkoj modalnosti, iz njegovih primera različitih modalnih izraza za iskazivanje deontičke podvrste vrste irealne modalnosti možemo zaključiti da su i dinamička značenja njome obuhvaćena (2005: 640):

(251) Ona može da ode.

(252) Ona ima mogućnost da ode.

(253) Moguće je da ona ode.

(254) Ona je u stanju da ode.

(255) Ona sme da ode.

(256) Ona ima priliku da ode.

Za sve primere (252-256) autor smatra da im je zajednički deo značenja „moći“, ali da iskaz (254) ima i dodatno značenje „biti sposoban“, da je u iskazu (255) dodatni značenjski element „imati dozvolu“, odnosno, u slučaju primera (256) „imati povoljne okolnosti“ (Piper, 2005: 640). Ovakvo grupisanje rečenica prema sadržavanju značenja „moći“ čini nam se, u najmanju ruku, nedorečenim.

U okviru deontičke modalnosti spominje se i glagol *trebati* kada se upotrebljava sa značenjem nužnosti (jer ima i druga značenja) u konstrukciji sa punoznačnim glagolom u obliku infinitiva ili *da-* konstrukcije, najčešće bezlično (Piper, 2005: 641). Ovaj glagol karakterističan je za

proskriptivnu obligatornost i označava slabiju nužnost ili nužnost na kojoj se manje insistira, za razliku od glagola *morati*.

Željni način, ili optativnost, posebna je vrsta modalnosti prema kriterijumu realnosti/irealnosti (Piper, 2005: 641). Pored ustaljenih optativnih izraza (257), optativna modalnost u srpskom jeziku obuhvata i konstrukcije s radnim pridevom u funkciji iskazivanja želje govornika (258), rečenice s konstrukcijama da + prezentski oblik (259), glagol *želeti* (260) ili značenjski slične izraze (261) u predikatu (Piper, 2005: 641-642):

(257) Dobro došli!

(258) Bog ti platio!

(259) Da vam se sve želje ispune.

(260) Želim vam da se srećno vratite.

(261) Pozdravljam vas sa željom za srećan povratak.

Formule govorne etikecije koje su sasvim ustaljene poput *dobar dan, srećan rad, prijatno* i dr. spadaju u neglagolske optativne izraze, ali je njihova optativnost manje izražena ukoliko se više upotrebljavaju konvencionalno kako bi se udovoljilo društvenim normama ponašanja (Piper, 2005: 642).

Pored izraza kojima govornik nekome želi nešto dobro ili loše, u šire shvaćenu optativnost spadaju i drugi iskazi sa deziderativnim značenjem poput rečenica koje u predikatu imaju neki od glagola tipa *želeti, hteti, žudeti, čeznuti* ili neki od izraza sličnog značenja, npr. *imati želju, biti željan, venuti od čežnje* i sl. (Piper, 2005: 642-643):

(262) Imam jaku želju da se vratim kući.

(263) Čezne za kućom.

Oblicima potencijala u funkciji iskazivanja želje, prema autoru, izražava se jaka deziderativnost (Piper, 2005: 643):

(264) Kad bi nam se češće javljaja.

(265) Ako bi Bog dao da se sve ovo dobro završi.

4.5.2 Subjektivna modalnost

Primeri (266-269) ilustruju modalnost u širem smislu, odnosno, subjektivnu modalnost (Piper, 2005: 643):

(266) Ona je, srećom, došla.

(267) Ona je, možda, došla.

(268) Ona je, veli, došla.

(269) Primorani su na kooperativnost, tj. na poslušnost.

Piperova definicija subjektivne modalnosti u prvi plan stavlja govornikovu kvalifikaciju iskaza:

„Modalnost u širem smislu, ili tzv. subjektivna modalnost, odnosi se na sva ona značenja kvalifikacije koju govorno lice daje svome iskazu, u kojima je na razne načine istaknuto da je to kvalifikacija govornog lica (mada govorno lice stoji iza svake modalne kvalifikacije), npr. značenja korisnosti onoga o čemu je reč, značenja verovatnoće da je realno ono o čemu je reč, značenja da govorno lice nije izvor informacije onoga o čemu je reč, ili da govorno lice može isto to i drukčije, određenije imenovati“ (2005: 643).

Autor navodi imena za pojedine podtipove modalnosti u širem smislu, a to su epistemička, imperceptivna, metajezička, aksiološka i ekspresivna modalnost. Iz gorenavedenih primera (266-269), kao i samih naziva Piperovih podvrsta subjektivne modalnosti očigledno je preklapanje sa drugim dimenzijama, poput evidencijalnosti, koje se u savremenoj literaturi imaju status odelitih kategorija.

4.5.2.1 Epistemička modalnost

Razmotrićemo epistemičku modalnost onakvu kakvom je Piper predstavlja i uporediti sa shvatanjima koja smo prihvatili kao osnovu empirijskog istraživanja ove teze, pre svega viđenjem ovog fenomena u Nuyts (2001) i Declerk (2011). Piperova definicija prema kojoj „epistemička modalnost predstavlja stepenovanu kvalifikaciju uverenosti govornog lica u istinitost onoga što je označeno iskazom“ u velikoj meri odgovara modernim shvatanjima pojma u okviru funkcionalne i kognitivne lingvistike. U reči *stepenovana* vidimo sa se podrazumeva da je epistemička modalnost skalarna, što je u skladu sa opšteprihvaćenim poimanjem modalnosti, izuzev u tradicijama koje su strože zanovane na modalnoj logici, poput strandardne teorije Angelike Kratzer. Iako nije precizirano, reč *istinitost* možemo protumačiti kao uopšten i „preteorijski“ na način na koji to čini Nuyts (v. poglavlje 2.3.2), pre nego kao koncept kojim operiše logika. Piper umesto epistemičke modalnosti koristi i termine *persuazivnost* i *inferencijalnost*.

U funkciji epistemičke modalnosti u srpskom jeziku upotrebljavaju se različite modalne reči i izrazi, najčešće intonacijski odvojeni od osnovnog dela rečenice (Piper, 2005: 643):

(270) Ona je svakako došla.

(271) Ona je, verovatno, došla.

(272) Ona je, možda, došla.

(273) Teško da je i ona došla.

Oblici za izražavanje epistemičke modalnosti razlikuju se, dakle, prema distanciranosti govornika od istinitosti propozicije. Čak i kada govorno lice ističe sopstvenu uverenost u istinitost propozitivnog sadržaja kao u primeru (274), u tome je ipak sadržana procena realnosti koje nema u asertivnim iskazima poput (275) (Piper, 2005: 644):

(274) Ona je sigurno došla.

(275) Ona je došla.

Kao i Nuyts i Declerk, vidimo da Piper asertivne iskaze koji su na samom vrhu epistemičke skale prema uverenosti u istinitost propozicije ne smatra epistemički modalnim. Međutim, iako nisu epistemički modalni, prema Piperom shvatanju modalnosti kao obaveznog obeležja svakog iskaza, primer (275) bio bi modalno određen. U modernim raspravama o modalnosti, pak, asertivni iskazi posmatraju se kao nemodalni.

Pored stepena uverenosti govornika u istinitost propozitivnog sadržaja, autor navodi postojanje drugih funkcionalnih kriterijuma prema kojima se epistemički modalni iskazi razlikuju. Konkretno, može se referisati o oceni realnosti propozitivnog sadržaja na osnovu *mentalnog* (podvukao Piper) iskustva (Piper, 2005: 644):

(276) Ona je, po svemu sudeći, došla.

Iskaz može da bude i neutralan prema ovom kriterijumu, ili da izražava stepen uverenja govornika u realnost propozicije na osnovu *perceptivnog* (podvukao Piper) iskustva (Piper, 2005: 644):

(277) Ona je, očigledno, došla.

Za oba ova primera (276) i (277) Piper smatra da se radi o visokom stepenu uverenja govornog lica u realnost iskaza, te da je razlika u vrsti iskustva na čijoj osnovi se zasniva iskaz. Vidimo da je tradicionalno definisana evidencijalnost (v. poglavlje 3.9.2) u vezi sa Piperovim mentalnim i perceptivnim iskustvom, ali se evidencijalnost kao kategorija kod ovog autora ne spominje pod tim nazivom, niti se dalje objašnjava njena povezanost sa epistemičkom modalnošću. Iskazi (276) i (277), koji su ujedno i jedini primeri kojima Piper ilustruje diferencijaciju izraza epistemičke modalnosti u odnosu na vrstu iskustva za procenu realnosti propozicije, zbunjujući su za čitaoca jer ne pružaju sistematičan prikaz fenomena na osnovu kog se razlikuju.

U vezi sa epistemičkom modalnošću, autor kao dodatni kriterijum za izdvajanje pojedinih epistemičkih izraza navodi odnos govornika prema izrečenim ili pretpostavljenim stavovima sagovornika (Piper, 2005: 645):

(278) Ona je, naravno, došla.

U reči *naravno* sadržan je, prema Piperu, visok stepen uverenja govornika u istinitost propozicije, ali i da se ta ocena deli sa sagovornikom. Dakle, ukoliko bismo bili pristalice ovakvog viđenja primera (278), mogli bismo reći da zalazi u domen (inter)subjektivnosti kakvom je Nuyts vidi. Međutim, kako je ovo jedini primer koji se navodi u vezi sa kriterijumom odnosa govornika prema stavovima sagovornika, ne možemo sa sigurnošću tvrditi kakva je njegova povezanost dimenzijom (inter)subjektivnosti.

Za izražavanje epistemičke modalnosti u srpskom jeziku koriste se i modalni glagoli poput *trebati* i *morati* (Piper, 2005: 644):

(279) Mora da su počeli.

(280) Trebalo bi da su počeli.

Oba ova glagola mogu biti upotrebljena u perfektu ili potencijalu, u ličnom glagolskom obliku ili bezlično, a punoznačni glagoli u predikatu takvih rečenica mogu biti u infinitivu ili u obliku *da-*konstrukcije, npr. (Piper, 2005: 644-645):

(281) Do tada se moralo stići.

(282) Do tada bi morala da stigne.

(283) Trebalo bi da je dosad stigao.

(284) Trebala je dosad stići.

Kao i glagol *trebati*, i glagol *biti* može se upotrebljavati sa značenjem ocene propositivnog sadržaja kao vrlo verovatnog i tada dolazi u obliku bezlično upotrebljenog budućeg vremena uz punoznačan, odnosno, pomoćni glagol uz *da*- konstrukciju (Piper, 2005: 645):

(285) Biće da je dosad stigla.

(286) Biće da ste u pravu.

Primetimo da se, za razliku od semantičkog ekvivalenta *may* u engleskom jeziku, modalni glagol *moći* kod Pipera ne spominje kao jedan od mogućih eksponenata epistemičke modalnosti u srpskom jeziku. Ipak, makar u okviru izraza *može biti* njegova upotreba je nedvosmisleno epistemička:

(287) Može biti da je dosad stigla.

(288) Može biti da ste u pravu.

U slučaju primera (287) i (288) vidimo da je stepen uverenja govornog lica u istinitost propositivnog sadržaja niži u odnosu na primere sa modalnim glagolima *trebati* i *morati*, te da je sličan iskazima sa prilogom *možda*:

(289) Ona je, možda, dosad stigla.

(290) Možda je (ona) dosad stigla.

Detaljnije ćemo se baviti izrazima epistemičke modalnosti u srpskom jeziku u poglavlju 8.

4.5.2.2 Imperceptivna modalnost

Govoreći o imperceptivnom podtipu modalnosti Piper nesumnjivo opisuje kategoriju koja je bliska tradicionalno definisanoj evidencijalnosti:

„Imperceptivna modalnost ili, kraće, imperceptivnost, predstavlja takav vid modalnosti u okviru kojeg se sadržaj iskaza kvalifikuje u svetlu činjenice da govorno lice nije izvor informacije koja se iznosi.“ (Piper, 2005: 645)

Samim tim što se ističe da je u pitanju informacija „iz druge ruke“, odnosno, da govornik ne kvalifikuje informaciju kao sopstvenu, te da često ima elemente distanciranosti govornog lica prema realnosti propositivnog sadržaja, imperceptivnost je bliska epistemičkoj modalnosti (Piper, 2005: 645). Ako uporedimo Piperovo viđenje imperceptivne modalnosti sa dimenzijom evidencijalnosti, uvidećemo da se prvi pojam može smatrati podskupom drugog. Evidencijalnost tradicionalno uključuje indikaciju izvora informacije, pa bi se u izraze evidencijalnosti mogao svrstati i primer (277) koji, prema Piperu, izražava epistemički modalan iskaz u čijoj je osnovi perceptivno iskustvo. Primerima (276) i (277) je zajedničko to što je izvor informacije govornikovo iskustvo, pa možemo zaključiti da je to za Pipera glavni kriterijum za njihov tretman u okviru epistemičke, a ne

imperceptivne modalnosti. Za imperceptivnu modalnost je, dakle, ključno da potiče od izvora koji nije govornik (Piper, 2005: 645-646):

(291) Voz, kaže Pera, kasni.

(292) Voz, vele, kasni.

(293) Voz, navodno, kasni.

(294) Voz, tobože, kasni.

(295) Pitala je. Voz kasni.

Postoje razne vrste imperceptivne modalnosti među kojima su određena imperceptivnost ilustrovana primerom (291), neodređena imperceptivnost iskazana u primerima (292)-(294) i kontekstualna imperceptivnost u (295) (Piper, 2005: 646). Razlika između određene i neodređene imperceptivnosti je u tome što se u prvom slučaju izvor predstavlja kao poznat tako što je imenovan u iskazu, a u drugom slučaju se izvor informacije ne predstavlja kao poznat (iako se u oba slučaja ističe da je informacija „iz druge ruke“). Za kontekstualnu imperceptivnost karakteristično je odsustvo pokazatelja imperceptivnosti u strukturi iskaza, a bliži ili dalji kontekst daje imperceptivni okvir (Piper, 2005: 646).

Jedan od problema koji iznova srećemo u Piperovom izlaganju o modalnosti jeste upotreba izraza poput gorepomenutog „postoje razne vrste“, koja je praćena parcijalnim objašnjenjem i davanjem malog broja primera koji ilustruju pojam koji se opisuje. Suština problema je što se čitalac ne upućuje na literaturu gde se može informisati na jasan i sveobuhvatan način o fenomenu, te mu se ostavlja prostor za nagađanje i samostalno popunjavanje praznina. Takođe, nepostojanje šireg teorijskog uporišta, ili neukazivanje autora na teorijsko uporište koje je u osnovi unutrašnjih podela u okvirima modalnih značenja, otežavaju istraživaču adekvatno razumevanje i preispitivanje serviranih „činjenica“. Dok smo u *Gramatici srpskog jezika* Stanojčića i Popovića imali slučaj da unutrašnjih podela u okviru modalnosti praktično nema, kod Pipera je oblast izdvojena na mnogo podtipova sa nejasno definisanim granicama. Takođe, za gotovo svaku podvrstu modalnosti se koriste po dva (ili čak tri) ekvivalentna termina, što dodatno ometa razumevanje njegovog izlaganja.

4.5.2.3 Ostale vrste modalnosti

Još tri podvrste modalnosti u širem smislu koje Piper navodi su metajezička (296), aksiološka (297) i ekspresivna (298)-(299) (2005: 646-648):

(296) On se bavi entomologijom, tj. naukom o insektima.

(297) Ona, srećom, dolazi.

(298) Jao, što je ovo lepo.

(299) Baš me briga!

Kada govornik ocenjuje adekvatnost forme iskaza njegovog sadržaja i u tu svrhu uvodi oblike kojima se preciznije, alternativno ili adekvatnije izražava već iskazani propositivni sadržaj sa ciljem da ga saovornik pravilno razume, govorimo o metajezičkoj modalnosti (Piper, 2005: 646). Izrazi poput *drugim rečima*, *to jest*, *prema tome*, *naime* itd. tipični su eksponenti metajezičke ili

komprehenzivne modalnosti. Metajezička modalnost predstavlja kvalifikaciju razumljivosti iskaza, odnosno, kvalifikaciju adekvatnosti sadržaja propozicije njegovoj jezičkoj realnosti, i kao takva se razlikuje od drugih tipova modalne određenosti, koji kvalifikuju odnos adekvatnosti sadržaja propozicije vanjezičkoj realnosti (Piper, 2005: 646-647).

Primer (297) ilustruje aksiološku modalnost koja se odnosi na ocenu govornika da li se datim iskazom saopštava nešto što je dobro ili nije dobro, korisno, poželjno, itd. (Piper, 2005: 647). Ovako definisan pojam ponovo ostavlja čitaocu prostor da sam donese zaključak šta sve ova podvrsta modalnosti obuhvata. Isprepletanost optativne i aksiološke modalnosti autor vidi u primeru (300):

(300) To su oni, prokleti bili, učinili.

Iako nije obavezno, isti iskaz, pored aksiološke, često sadrži i ekspresivnu komponentu. O ekspresivnoj vrsti modalnosti govorimo kada se u rečenici putem posebnih leskičkih sredstava poput uzvika, rečca i drugih reči sa primarno ekspresivnom funkcijom naglašava da govornik ima emotivni odnos preme sadržaju propozicije, kao u primeru (298) (Piper, 2005: 647). Čitavi iskazi mogu biti izrazi ekspresivnosti, kao u primeru (299), koja je svojstvena pre svega uzvičnim rečenicama (Piper, 2005: 647-648).

Piperovo poglavlje o modalnosti u *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* (2005) jedno je od retkih u domaćoj literaturi koje se u celosti posvećuje ovom fenomenu, za razliku od mnogih drugih koja se samo usputno ili parcijalno dotiču ove teme, i u tom smislu je važno polazište za svakog istraživača koji se bavi modalnošću u srpskom jeziku. Ipak, kao što smo već napomenuli na nekim mestima, nedostaje ukazivanje na teorijsku okosnicu Piperovog izlaganja koje bi doprinelo boljem razumevanju njegovih stavova. Bez jasno definisanog teorijskog uporišta, objašnjenja, podele i primeri koji ih potkrepljuju mogu se doživeti kao neproverljive činjenice koje ne deluju uvek ubedljivo. Terminologija i grupisanje podvrsta modalnosti u srpskom jeziku koje u velikoj meri odstupaju od opšteprihvaćenih trendova u savremenoj lingvistici u svetu iziskuju makar jednu od dve stvari: da im se posveti daleko veći prostor od poglavlja jedne knjige kako bi se ta odstupanja adekvatno opravdala, ili, pak, da se nedvosmisleno ukaže na teorije, studije, autore i sl. koji su inspirisali ovakav tretman modalnih pojava. U narednim pasusima pažnju ćemo posvetiti *Normativnoj gramatici srpskog jezika* (2017), čiji je Predrag Piper koautor, gde se u pojedinim pitanjima koja se tiču modalnosti odustaje od stavova iznetih u *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* (2005).

4.6 Modalnost i irealnost: Piper i Klajn

Autori *Normativne gramatike srpskog jezika* (2017) Predrag Piper i Ivan Klajn izostavljaju poglavlje o modalnosti kojim bi se široj publici sistematično predstavila moderna shvatanja ovog pojma i njegovo mesto u srpskom jeziku. Međutim, modalnost kao tema se ipak (delimično) obrađuje u okviru rasprave o različitim vrstama predikata.

Podvrstu analitičkog predikata čine modalni analitički predikati koji imaju u svom sastavu ili neki od modalnih glagola ili, pak, modalni izraz (Piper i Klajn, 2017: 283). Kao što smo već imali prilike da vidimo na drugim mestima, i ovde se lista modalnih glagola završava sa „i dr.“, a kao njeni predstavnici navode glagoli *moći*, *trebati*, *morati* i *smeti*. Modalni izrazi koji se mogu naći

u sastavu analitičkog modalnog predikata su npr. *moгуće je, potrebno je, neophodno je, nužno je* (Piper i Klajn, 2017: 284, 288). Autori navode i druge modalne izraze poput *lako, teško, šteta, muka, korisno, vredi* (Piper i Klajn, 2017: 287):

(301) Teško je bilo šta učiniti.

(302) Ne vredi se buniti.

(303) Šteta je propustiti tu priliku.

Modalni izrazi zajedno sa modalnim glagolima imaju modalno značenje irealnosti, koje izražavaju kao značenje mogućnosti, potrebe i neophodnosti (Piper i Klajn, 2017: 284). Oni modifikuju i „izvode izvan okvira realnosti“ značenje punoznačnog glagola uz koji se javljaju i bez kog bi bili semantički nepotpuni (Piper i Klajn, 2017: 284). U pogledu semantike, bliski modalnim izrazima su značenjski nepotpuni izrazi poput *bitno je, važno je, glavno je* i sl. (Piper i Klajn, 2017: 288).

Prema stepenu desemantizovanosti, modalni glagoli se dele na modalne glagole u užem smislu koji su više gramatikalizovani i modalne glagole u širem smislu koji su više leksikalizovani, pri čemu ne postoje oštre granice među dvema vrstama (Piper i Klajn, 2017: 284). U izrazitije desemantizovane, odnosno, više gramatikalizovane glagole autori ubrajaju *moći, trebati, morati, smeti, hteti* i dr., a kao manje desematizovani navode se glagoli *želeti, žudeti, mariti, naložiti, dopustiti* itd. Isti kriterijum se upotrebljava za razlikovanje modalnih izraza, pa su tako više desemantizovani izrazi poput *moгуće je, potrebno je, nužno je*, a manje desemantizovani izrazi *kadar je, voljan je, prinuđen je, spreman je* itd.

Upravo zbog toga što na termine „modalan“ i „modalno“ nailazimo u poglavlјima normativne gramatike koja se prvenstveno bave različitim vrstama predikata, o semantici i upotrebi ovih pojmova teško pronalazimo nešto više od gorenavedenog značenja irealnosti. Posledica fokusiranja na druge jezičke kategorije je i to što se nepotpune liste modalnih glagola i izraza nabrajaju na više različitih mesta kao ilustracije, te njihove spoljašnje granice i unutrašnje podele možemo samo naslutiti.

Tako, primera radi, na termin *deontički* nailazimo u poglavlјima koja se bave kategorijom lica u vezi sa ličnim i bezličnim upotrebama glagola *trebati*. Prema autorima, glagol *trebati* ima dva glavna značenja: necesitativno *trebati* sa značenjem potrebe i deontičko *trebati* koje označava nužnost da se nešto učini (Piper i Klajn, 2017: 164). Međutim, pored toga što je eksplicirano da termin *deontički* ima veze sa nužnošću, dodatne informacije o poreklu i značenju ovog pojma izostaju. Fokus je na bezličnoj upotrebi deontičkog *trebati* koje se dopunjava zavisnom dopunskom rečenicom (Piper i Klajn, 2017: 165):

(304) Treba da im pomognem.

(305) Deca treba takođe nešto da dobiju.

Normativna gramatika preporučuje da se glagoli *imati* ili *morati* upotrebljavaju umesto glagola *trebati* kada je u prošlom vrememenu ili potencijalu (Piper i Klajn, 2017: 165-166):

(306) Ti si imao o tome da govoriš, a ne ja.

(307) Deca bi morala takođe nešto da dobiju.

Iz navedenog vidimo da u određenim kontekstima autori izjednačavaju deontičko *trebati* sa (deontičkim) značenjem glagola *imati* i *morati*, ali, makar u slučaju ovog drugog, možemo zaključiti da značenje nije ekvivalentno. Uporedimo iskaz (307) sa iskazom (308) koji se ne preporučuje:

(308) Deca bi trebalo/trebala takođe nešto da dobiju.

Dakle, normativna gramatika „savetuje“ da se u situacijama kada govornik želi da upotrebi deontičko *trebati* u prošlom vremenu ili potencijalu, kao u primeru (308) koji se svakako može čuti u govornom jeziku, umesto ovog modalnog glagola posegne za glagolom *morati*. Međutim, na taj način se dobija iskaz (307) koji se, iako takođe ima značenje deontičke nužnosti, razlikuje po jačini/intenzitetu.

Lična upotreba deontičkog *trebati* dozvoljava se u izuzetnim slučajevima kada bezlični glagol ne bi mogao da se složi sa subjektom, kao u primeru (309) (Piper i Klajn, 2017: 166).

(309) Došli su svi oni koji su trebali da dođu. (ne preporučuje se: *Došli su svi oni koji je trebalo da dođu.*)

Naš je utisak da bi i u prethodnom primeru (308) lična upotreba glagola *trebati* mogla biti „dozvoljena“, jer slaganje sa subjektom u (309) ne smatramo ništa boljim razlogom za pravljenje izuzetka nego što je to postizanje željenog značenja. Takođe, ne vidimo ni opravdanost „pravila“ da se deontičko *trebati* ne upotrebljava bezlično u prošlom vremenu i potencijalu, imajući u vidu da su takve upotrebe u govoru česte i da zvuče sasvim prirodno.

Modalni glagoli najčešće se upotrebljavaju u kombinaciji sa punoznačnim glagolom u infinitivu ili u *da-* konstrukciji. Isti glagol u određenim kontekstima može biti punoznačan, a u drugim značenjima modalan (Piper i Klajn, 2017: 284-285):

(310) Došlo joj je da zaplače.

(311) On zna da slaže.

(312) Ima da dodje.

(313) Ne vredi se više truditi.

Iako najčešće punoznačan sa značenjem kretanja, glagol *doći* u primeru (310) ima modalno značenje „poželeti“ („poželela je da zaplače“) i tada je uobičajeno da se upotrebi uz *da-* konstrukciju (uporediti sa ređe upotrebljavanim *Došlo joj je zaplakati*) (Piper i Klajn, 2017: 284-285). Slična je situacija i sa glagolima *znati*, *imati* i *vredeti* koji u primerima (311-313) imaju modalna značenja „umeti“, „morati“ i „trebati“ („On ume da slaže“, „Mora da dođe“, „Ne treba se više truditi“).

Kada se modalni glagol upotrebi u sintetičkom predikatu kao u primeru (314), izostavljeni punoznačni glagol se podrazumeva („Ja hoću da pijem kafu“) (Piper i Klajn, 2017: 285):

(314) Ja hoću kafu.

Sa druge strane, rečenična struktura sa modalnim glagolom u analitičkom predikatu sa *da-* konstrukcijom može biti monoagentivna (agent modalnog i punoznačnog glagola je isti) kao u primeru (315) ili heteroagentivna. Ukoliko u rečenici sa modalnim glagolom postoji

heteroagentivnost (316), takva rečenica je složena rečenica sa dopunskom klauzom (Piper i Klajn, 2017: 285).

(315) Ona je htela da dođe.

(316) Ona je htela da dođeš.

U okviru analitičkog predikata mogu se upotrebiti modalni glagoli u kombinaciji sa nekim od faznih glagola poput *početi*, *nastaviti*, *prestati*, *okončati* i dr. zajedno sa istim punoznačnim glagolom i tada govorimo o tročlanom analitičkom predikatu (Piper i Klajn, 2017: 285):

(317) Možeš početi da sviraš.

(318) Morate nastaviti da se lečite.

Na mestu modalnog glagola u dvočlanim i tročlanim analitičkim predikatima može se naći i modalni izraz (Piper i Klajn, 2017: 285):

(319) Dužni su da rade.

(320) Dužni su da počnu da rade.

Dakle, monoagentivne rečenice sa modalnim glagolom ili izrazom u predikatu su proste rečenice sa analitičkim predikatom. Međutim, heteroagentivne rečenice sa modalnim glagolom ili izrazom u predikatu spadaju u zavisnosložene rečenice, što znači da *da* u primeru (321) nije deo *da*-konstrukcije već veznik *da* koji signalizira početak zavisne rečenice (Piper i Klajn, 2017: 286):

(321) Ona kaže da možemo doći.

Neubedljivo deluje ovakvo posmatranje reči *da* na osnovu monoagentivnosti/heteroagentivnosti, te i sami autori priznaju da granica između *da*- konstrukcija i dopunskih klauza sa veznikom *da* može biti neodređena, odnosno, sporna, utoliko što se ni semantički i sintaksički nepotpuni glagoli ne mogu sa sigurnošću razgraničiti od ostalih glagola (Piper i Klajn, 2017: 286).

Kako je jedan od ciljeva normativne gramatike da preporuči i propiše „pravilnu“ upotrebu jezika, autori posvećuju pažnju izboru infinitivskog oblika ili *da*- konstrukcije u različitim kontekstima (različiti modalni glagoli, sintaksičko okruženje, razgovorni stil i dr.). Uopšteno posmatrano, oba oblika se upotrebljavaju s modalnim glagolima, s tim što se prednost daje infinitivu kako bi se izbegla uzastopna upotreba dveju ili više *da*- konstrukcija i obrnuto (Piper i Klajn, 2017: 287). Infinitiv, na primer, ima prednost kada se modalni izraz upotrebljava u uopšteno-ličnom značenju (322), odnosno, u konstrukcijama s modalno upotrebljenim glagolima *imati* ili *nemati* (323) (Piper i Klajn, 2017: 287):

(322) Lako je biti naknadno pametan.

(323) Nema se čega bojati onaj ko radi pošteno.

Piper i Klajn modalne analitičke konstrukcije sa infinitivom i predlogom *za*, poput onih u primerima (324) i (325), svrstavaju „izvan savremenog srpskog jezičkog standarda“ uprkos njihovoj čestoj upotrebi u razgovoru (2017: 288):

(324) To je za ne verovati.

(325) Za očekivati je da...

U primerima (326) i (327) i sličnim rečenicama infinitiv ne može biti zamenjen *da*- konstrukcijom, a predikat, ima modalno značenje „trebati“ ili „morati“ (Piper i Klajn, 2017: 288):

(326) Šta joj je činiti?

(327) Kako joj je sad postupiti?

Kada se glagol *dati* upotrebljava kao modalni glagol sa značenjem „moći“ ili „dozvoliti“, neophodno je da punoznačan glagol u okviru složenog predikata bude u infinitivu (Piper i Klajn, 2017: 288):

(328) To se da popraviti.

(329) Naše greške daju se ispraviti.

4.6.1 Kategorija načina

Kategorija načina definiše se kao sistem glagolskih oblika za izražavanje odnosa govornog lica prema onome što je označeno datim glagolom (Piper i Klajn, 2017: 180). Glagolski načini u srpskom jeziku su indikativ, imperativ i potencijal. Upotrebom indikativa radnja se predstavlja kao realna u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, ali se njegova realnost može neutralisati upotrebom posebnih modalnih reči (Piper i Klajn, 2017: 180). Kao primeri posebnih modalnih reči navode se modalni glagoli *moći*, *trebati*, *morati*, *smeti*, *hteti* i dr. i modalne reči za ocenu verovatnoće realnosti poput *možda*, *verovatno*, *sigurno* i dr. (Piper i Klajn, 2017: 181). Videli smo da autori u odeljku o različitim vrstama predikata modalnim glagolima i modalnim izrazima (*moгуće je*, *potrebno je*, *neophodno je*, *lako*, *teško*, *šteta* i sl.) pripisuju modalno značenje irealnosti kojima su u pogledu semantike bliski i pojedini značenjski nepotpuni izrazi (npr. *bitno je*, *važno je*).

Čitalac, dakle, analizom različitih poglavlja *Normativne gramatike* može zaključiti šta je to što autori smatraju modalnošću, naročito njeno kontrastiranje sa onim što se predstavlja kao realno. Termin *deontički* koji autori upotrebljavaju za distinkciju različitih značenja glagola *trebati* najverovatnije je preuzet iz modalne logike, te možemo pretpostaviti da ima slično značenje kao i u modernim raspravama o modalnosti. *Možda*, *verovatno* i *sigurno*, videli smo, navode se kao modalne reči za ocenu verovatnoće realnosti, iz čega zaključujemo da su autori i te kako svesni postojanja epistemičke podvrste modalnosti, ali se sam termin *epistemički* nigde ne spominje. Stoga, pažljivim čitanjem različitih segmenata *Normativne gramatike* pokušavamo da uočimo i sklopimo deliće slagalice koji čine modalnost onakvom kakvom je autori vide. Ali, vratimo se nakon kratke digresije na kategoriju načina u srpskom jeziku.

Glagolski način kojim se izražava zapovest ili drugi vid volje govornika poput zabrane, sugestije, molbe i sl. naziva se imperativom (Piper i Klajn, 2017: 181). S obzirom na to da se imperativ, navodi kao pandan indikativu kojim se glagolska radnja predstavlja kao realna, zaključujemo da glagolske radnje koje ovaj način predstavlja nisu realne. Međutim, da li njihova irealnost podrazumeva i to da su modalni nije sasvim očigledno. Poređenja radi, Belić imperativ izjednačava sa modalnim oblicima konjunktiva i potencijala po svojoj bezvremenosti (v. poglavlje 4.2). Glagoli poput *moći*, *hteti* i *morati* ne upotrebljavaju se u imperativu (Piper i Klajn, 2017: 182), ali se ne navode razlozi za to.

Potencijal, koji se još naziva i kondicionalom, odnosno, pogodbenim ili mogućim načinom, glagolski je način koji u rečenicama odgovarajuće strukture izražava mogućnost (330), uslov (331), želju (332) ili druga modalna značenja (Piper i Klajn, 2017: 183):

(330) On bi vam to bolje objasnio.

(331) Ako bi došla, mnogo bi nas obradovala.

(332) Kad bi samo odmah došla!

Pored potencijala koji je dvočlani složeni oblik postoji i tročlani složeni oblik *prošli potencijal*

(333) koji se upotrebljava za mogućnu radnju u prošlosti, ali se najčešće zamenjuje običnim potencijalom (334) (Piper i Klajn, 2017: 184):

(333) Bio bih došao da ste me zvali.

(334) Došao bih da ste me zvali.

U poglavlju o kategoriji načina spominje se još i optativ koji zahteva odgovarajuće sintaksičko-semantičko okruženje i intonaciju (Piper i Klajn, 2017: 184):

(335) Dobro nam došli.

(336) Srećno ti bilo.

U pogledu semantike, optativ je blizak imperativu jer oba oblika imaju direktivnu funkciju, a autori je nazivaju leksičko-gramatičkom kategorijom. Ekspresivnost je stilsko svojstvo koje je konstanta u optativnim izrazima, a glagoli koji se u njima upotrebljavaju su malobrojni (Piper i Klajn, 2017: 184). Modalnost se ne spominje eksplicitno u vezi sa oblikom optativa, ali, ukoliko se prisetimo Piperovog (2005) tretmana aksiološke i ekspresivne modalnosti, možemo zaključiti da u najmanju ruku ima preklapanja između optativnih izraza i ovih podtipova modalnosti (v. primer 265).

4.6.2 Morfologija modalnih reči: prilozima i rečice

Vrsta reči koja je od najvećeg značaja za naše istraživanje i koja je u naslovu ove teze jesu prilozima koji imaju epistemičko modalno značenje. Međutim, *Normativna gramatika* u odeljku o morfologiji priloga ne prepoznaje takvu podvrstu. Videli smo da se na drugim mestima kod Pipera i Klajna spominju „modalni izrazi“, a neke od reči koje će biti u fokusu empirijskog istraživanja pronalazimo u okviru vrste reči *rečice*:

„Rečice su nepromeljive i sintaksički nesamostalne reči kojima se izražava lični odnos prema onome što se rečenicom saopštava. U tom smislu osnovna funkcija rečice je pragmatička.“ (Piper i Klajn, 2017: 215)

Rečice srodne s prilozima⁵⁰ mogu imati značenja različitih vrsta stavova prema radnji poput potvrđivanja, isticanja, neizvesnosti, sumnje, suprotnosti i sl. (Piper i Klajn, 2017: 215). Među

⁵⁰ Ivan Klajn u *Gramatici srpskog jezika* (2005) na isti način definiše rečice srodne s prilozima. U toj gramatici rečice predstavljaju heterogenu grupu reči, ponajviše onih koje se ne daju svrstati u preostalih devet vrsta reči, a njihov broj je manji nego u nekim starijim gramatikama jer se prilozima „priznaje mogućnost“ da određuju i čitave rečenice (Klajn, 2005: 169).

takvim rečama nalaze se i reči *možda*, *valjda* i *zbilja* koje su, prema opšteprihvaćenim definicijama, epistemički modalne. Piper, na primer, u svom izlaganju o (epistemičkoj) modalnosti ne precizira vrstu reči (npr. *svakako*, *možda*, *verovatno*, *teško*, *bez sumnje*, *naravno*) kojom se pretpostavlja stepenovana kvalifikacija uverenosti govornika u istinitost propozicije nazivajući ih „modalnim rečima i izrazima“ (Piper, 2005: 243). Na taj način se izbegava rasprava o pripadanju ovih reči vrstama koje su možda nedovoljno jasno razgraničene u gramatikama srpskog jezika na mestu gde ta pripadnost nije od ključne važnosti. Međutim, Klajn u *Gramatici srpskog jezika* reč *verovatno* ubraja u rečenične priloge (Klajn, 2005: 153), dok u *Normativnoj gramatici* nema reči o takvoj podvrsti priloga.

Pojedini lingvisti u dvadesetom veku svrstavaju reči poput *možda* u priloge. Milka Ivić, na primer, svaki nepromenljivi oblik sa nekom modifikatorskom službom naziva prilogom, bilo da on modifikuje glagol, drugi prilog ili rečenicu u celini (Ivić, 1978: 1). Maretić u *Gramatici hrvatskoga ili srpskog književnog jezika* govori o prilogima koji služe da se smisao rečenici raširi (čak, još, također), suzi (bar, jedva samo), dopuni (gotovo, možda, tobože) ili potkrepi (baš, dabome, dakako) (Maretić, 1963: 522-523). Iz svega ovoga je jasno da ćemo u poglavljima koja slede više prostora morati da posvetimo donošenju odluka o tome kojoj vrsti ili vrstama reči pripadaju upravo one koje su u fokusu našeg istraživanja.

Videli smo da *Normativna gramatika*, kao i druge gramatike srpskog jezika, pojam modalnosti ne obrađuje kao zasebnu temu. U vreme kada je ova gramatika pisana, međutim, literatura o modalnosti već uveliko je u svetskoj lingvistici imala status neizostavnog štiva kada se pristupa opisivanju jezika. Nije sasvim jasno zbog čega Piper kao koautor koji je dobro upoznat sa fenomenom modalnosti (v. poglavlje 4.5) ne insistira na njegovoj adekvatnoj zastupljenosti u okviru *Normativne gramatike*. Umesto toga, čitaocu se sporadično i opskurno serviraju pojedinosti koje su u vezi sa ovim pojmom. Čitalac bez solidnog predznanja o modalnosti koji se okrene gramatici kako bi se bolje upoznao sa pojmom teško da može imati koristi od iste. Ono što se dosledno ističe jeste irealnost modalnosti i modalnih značenja, ali je preciziranju dihotomije realno/irealno potrebno posvetiti dužnu pažnju.

4.7 Sistemi epistemičke modalnosti u engleskom i srpskom jeziku: Ivana Trbojević-Milošević

Videli smo da modalnost kao tema tek treba da bude adekvatno obrađena u okviru (normativnih) gramatika srpskog jezika, iako pojedinačne studije koje se bave ovim fenomenom u srpskom jeziku postoje i dobijaju sve veću popularnost. *Modalnost, sud, iskaz* (2004) Ivane Trbojević-Milošević jedina je nama poznata monografija koja se modalnošću u srpskom jeziku ne bavi samo posredno i kao takva je nezaobilazna polazna tačka za istraživača. U uvodnom delu daje se pregled relevantnih logičkih, lingvističkih i semantičkih teorija, kao i podela na tipove modalnosti. Autorka brani stanovište da je eklektičan lingvističko-semantički model prikladan za kontrastiranje i opisivanje sredstava za izražavanje epistemičke modalnosti u engleskom i srpskom jeziku. Teorija modalnosti kao epistemičke deikse i teorija metaforičke ekstenzije čine primarni teorijski okvir deskripcije. Detaljan opis izraza deontičke i dinamičke modalnosti u pomenutim jezicima nije obuhvaćen monografijom, što je vidljivo u njenom podnaslovu koji glasi „epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku“. Ipak, analiza epistemičkih značenja često iziskuje referiranje na

višeznačnost, zajedničku osnovu modalnih značenja, upoređivanje sa deontičkim i dinamičkim upotrebama istih izraza i sl. Stoga ne možemo reći da se ovi podtipovi modalnosti ne obrađuju, već samo da nisu u fokusu rada.

Autorka odvojeno analizira sisteme epistemičke modalnosti u engleskom u srpskom jeziku i upoređuje ih. U engleskom jeziku posmatraju se modalni glagoli i njihova značenja, ali i nefaktivni glagoli, kondicional, modalni prilozi, modalni pridevi i polumodali. Mi ćemo ovde razmatrati samo sistem modalnosti u srpskom jeziku, odnosno, one njegove eksponente koji se nalaze u naslovu teze.

4.7.1 Sistem epistemičke modalnosti u srpskom jeziku

Kada govorimo o epistemičkoj modalnosti u srpskom jeziku, sistem glagolskih vremena i aspekatskih oblika i sistem glagolskih načina prepoznaju se i opisuju kao sredstva za njeno izražavanje, kao što je i tradicionalno rađeno u domaćoj literaturi. Trbojević-Milošević veliku pažnju poklanja modalnim glagolima u srpskom jeziku, za razliku od drugih tretmana modalnosti domaćih autora koje smo razmatrali gde se ovi glagoli usputno spominju. S obzirom na to da se sistem epistemičke modalnosti u srpskom jeziku kontrastira sa odgovarajućim sistemom u engleskom jeziku, autorka zapaža:

„Jasno je da modalni glagoli u srpskom jeziku nisu tako distinktivni u odnosu na ostale članove kao što je to slučaj u engleskom, u kome je moguće govoriti o gramatici modala, te se stoga ne mogu tretirati kao potpuno zaseban sistem, ali bi bilo potrebno — ako se već govori o modalnim glagolima — makar odrediti vrstu i domen njihove modalnosti, kao i ukazati na obeležja kojima zaslužuju naziv modalni.“ (Trbojević-Milošević, 2004: 155)

Upravo činjenica da modalni glagoli u srpskom jeziku nisu jednako gramatički odelita kategorija kao u engleskom ima za posledicu različitosti dvaju jezika u pogledu izražavanja pojedinih epistemičkih značenja (modalnim) priložima, o čemu ćemo detaljnije govoriti u empirijskom delu teze. Uslovi koje glagoli moraju da ispunjavaju kako bi se nazivali modalnim su, prema autorki, sledeći (2004: 155):

- a) glagol koji je modalan nema samostalno značenje;
- b) pojmovi nužnosti, mogućnosti, obaveze i dozvole, kao i pojam dinamičke sposobnosti obuhvaćeni su u punoj skali njihovih vrednosti semantičkim potencijalom modalnih glagola;
- c) u strukturi iskaza modalni glagoli ponašaju se kao modifikatori propozicije.

Kao centralni nosioci epistemičkih značenja navode se glagoli *morati* i *moći*, dok su periferni epistemički modali *trebati*, *hteti*, *smeti* i *umeti* (Trbojević-Milošević, 2004: 156). Pod „periferni“ misli se na to što ovi glagoli primarno označavaju deontička i dinamička značenja. U skladu sa teorijskim modelom koji je okosnica rada, epistemička značenja svih ovih glagola mogu se parafrazirati putem metafora sila i prepreka (teorija modalnosti kao epistemičke deikse), odnosno, preko prisustva i odsustva premisa za donošenje zaključka (teorija metaforičke ekstenzije).

Pored glagolskih vremena, glagolskih načina i modalnih glagola, sistemu epistemičke modalnosti pripadaju i tzv. nefaktivni glagoli. Termin *faktivnost* bračnog para Kiparsky i svrstavanje glagola u faktivne, kontrafaktivne i nefaktivne u skladu sa ovim pojmom razmatra i

Milka Ivić (v. poglavlje 4.4). Nefaktivni predikati u srpskom jeziku jedno su od standardnih sredstava za izražavanje epistemičke modalnosti implicirajući sve istinosne vrednosti koje propozicija može imati izuzev krajnjih vrednosti istinitosti i neistinitosti (Trbojević-Milošević, 2004: 165). Istinitost ili činjeničnost propozicije impliciraju faktivni glagoli poput *znati* i *žaliti*, dok su glagoli *nadati se* i *želeti* kontrafaktivni i impliciraju neistinost. Glagoli poput *verovati* i *misliti* spadaju u nefaktivne (Trbojević-Milošević, 2004: 165-166):

(337) Mislím da je to moj muž na vratima.

(338) Džejn veruje da je Džon pametan.

Iskaz sa nefaktivnim glagolom poput primera (337) sličan je u pogledu epistemičke vrednosti sa iskazom gde se upotrebljava bezličan oblik modalnog glagola *moći* i dopunom glagola *biti* u infinitivu (*Može biti da je to moj muž na vratima*). Međutim, s obzirom na to da se nefaktivni glagoli javljaju u ličnom glagolskom obliku, premise na osnovu kojih se vrši zaključivanje eksplicitno se vezuju za govornika ili za subjekta klauze, te autorka u tome vidi dokaz da se modalnost može pripisati i iskazu sa subjektom u drugom ili trećem licu, kao u primeru (338). Ovakva upotreba nefaktivnog glagola *verovati* takođe pokazuje da se o epistemičkoj modalnosti može izveštavati jer je njen izvor subjekat Džejn, a ne govornik (Trbojević-Milošević, 2004: 166). Kada se nefaktivni glagoli javljaju u potencijalu, Trbojević-Milošević iznosi nekoliko zanimljivih zapažanja, pre svega da se na taj način ne slabi epistemička modalizacija propozicije kao što je to slučaj sa nekim modalnim glagolima (2004: 166):

(339) Mislila bih da je to moj muž na vratima...(ali znam da je sada u Americi).

Ako primer (339) uporedimo sa situacijom kada je glagol *misliti* u prezentu i kada izražava nefaktivnost propozicije, uvidećemo da značenje ovog glagola u potencijalu prelazi u kontrafaktivnost. Ovo zapažanje, međutim, ne znači da ne postoje glagoli koji imaju nefaktivno značenje u potencijalu (Trbojević-Milošević, 2004: 166):

(340) Kažem da je to bio sjajan potez.

(341) Rekao bih da je to bio sjajan potez.

U primeru (340) glagolom *kažem* implicira se faktivnost propozicije, dok u (341) glagol *reći* epistemički distancira govornika od istinitosti propozicije *to je bio sjajan potez*, dakle implicira njenu nefaktivnost.

4.7.1.1 Modalni prilozi, pridevi i izrazi na marginama sistema

Trbojević-Milošević ističe da, pored modalnih glagola kojima se postiže modalnost iskaza, postoje i druga sredstva čiji značaj nije ništa manji (2004: 168), a za oblikovanje ove teze su među njima svakako najznačajniji modalni prilozi. Šta ćemo sve podrazumevati pod „modalnim priložima“ u ovom radu, tj. u njegovom empirijskom delu, jasnije ćemo odrediti u poglavljima 5. i 6. Za sad ćemo razmotriti njihov tretman u monografiji Trbojević-Milošević.

Autorka govori o dvojakoj ulozi modalnih priloga u srpskom jeziku gde se, s jedne strane, upotrebljavaju zajedno s modalnim glagolima, a sa druge strane stoje samostalno. Kombinacije

modalnih priloga sa modalnim glagolima mogu biti harmonične ili pleonastičke (Trbojević-Milošević, 2004: 169):

(342) Mora biti da su deca sigurno na ulici.

(343) Deca sigurno moraju biti na ulici.

(344) Deca su sigurno na ulici.

Modalni prilog *sigurno* u primerima (342) i (343) pojačava značenje modalnog glagola *morati* tako što utiče na smanjenje njime označene epistemičke distance, a u primeru (344) je upotrebljen samostalno sa istim epistemičkim značenjem. Primer (345) nije prihvatljiv jer stepen epistemičke modalnosti izražen prilogom razlikuje od stepena, odnosno, opredeljenja prema istinitosti propozicije koja se izražava modalnim glagolom (Trbojević-Milošević, 2004: 169):

(345) *Može biti da su deca sigurno na ulici.

Sa jedne strane imamo glagol *moći* koji označava epistemičku mogućnost, a sa druge strane je prilog *sigurno* koji ukazuje na epistemičku nužnost, te njihovo kombinovanje ne može biti harmonično. Neprihvatljivi su i iskazi (346) i (347):

(346) *On se, neverovatno, vratio.

(347) *Ti si, sumnjivo, u pravu. (Ivić, 1978: 8, cit. u Trbojević-Milošević, 2004: 169)

Prilozi *neverovatno* i *sumnjivo* imaju negativno značenje koje se ne može inkorporirati u afirmativnu strukturu iskaza i odaltle, prema Milki Ivić, potiče neprihvatljivost iskaza (346) i (347) (cit. u Trbojević-Milošević, 2004: 169). Modalni prilozi poput *nesumnjivo* u srpskom i *undoubtedly* u engleskom jeziku mogu imati negativan oblik, ali ne i negativno značenje (Bellert, 1977: 343-344, cit. u Trbojević-Milošević, 2004: 169).

Izražavanje pojma stepena karakteristično je za modalne priloge, a kao predstavnici njihovih skalarnih vrednosti u srpskom jeziku navode se *teško*, *možda*, *verovatno* i *sigurno*, pri čemu najmanju epistemičku distancu između referentne i locirane tačke označava prilog *sigurno*, a najveću *teško* (Trbojević-Milošević, 2004: 169-170):

(348) Teško da će se vratiti pre oluje.

(349) Možda će se vratiti pre oluje.

(350) Verovatno će se vratiti pre oluje.

(351) Sigurno će se vratiti pre oluje.

Za ove priloge navode se drugi, sa njima sinonimni prilozi:

TEŠKO: jedva, mučno...

MOŽDA: lako, valjda...

VEROVATNO: moguće, kada...

SIGURNO: nesumnjivo, izvesno, besumnje, naravno, svakako, zacemento... (Trbojević-Milošević, 2004: 170)

Neki od ovih priloga u današnje vreme se praktično više i ne upotrebljavaju (npr. *mučno, kanda, zacelo*) ili im je upotreba ograničena na određene dijalekte, stilove i sl. Prilog *valjda*, koji ovde stoji u sinonimijskom redu sa *možda*, ćemo u empirijskom delu rada pokušati preciznije da lociramo na epistemičkoj skali vođeni unutrašnjim jezičkim osećajem da je njegovo značenje bliže značenju priloga *verovatno*.

Stepen modalnosti izražen prilogom može se dodatno pojačati ili oslabiti posredstvom intenzifikatora. Intenzifikatori su takođe prilozi, a harmonizacija njihovog semantičkog opsega mora postojati slično kao u slučaju kombinacija prilog + glagol (Trbojević-Milošević, 2004: 170). Intenzifikaciju vrše *amplifikatori* (pojačivači) ili *atenuatori* (oslabljivači) značenja. Prilozi poput *apsolutno, potpuno* i *sasvim* predstavljaju amplifikatore sa značenjem totaliteta i mogu pojačavati samo značenje modalnih priloga poput *sigurno* kojima se izražava najveće moguće opredeljenje prema istinitosti propozicije:

(352) To je potpuno/apsolutno/sasvim sigurno prava istina. (Trbojević-Milošević, 2004: 170)

Prilozi *veoma* i *vrlo* su amplifikatori sa značenjem visokog (ali ne i apsolutnog) stepena i kao takvi modifikuju priloge koji označavaju nisku i visoku izvesnost obistinjenja propozicije (Trbojević-Milošević, 2004: 170):

(353) Veoma teško će to biti prava istina.

(354) Vrlo lako će to biti prava istina.

(355) Vrlo vertovatno će to biti prava istina.

Prilozi sa značenjem totaliteta mogu biti oslabljeni atenuatorima *gotovo* i *skoro* (Trbojević-Milošević, 2004: 171):

(356) Gotovo je sigurno da će to biti istina.

(357) Skoro je sigurno da je to bila istina.

Zanimljivo je zapažanje autorke u vezi sa prilogom *možda* čije se značenje ne može ni pojačati ni oslabiti budući da izražava stepen „prave kontingencije“ koji na epistemičkoj skali zauzima neutralno središnje mesto (Trbojević-Milošević, 2004: 171). Ukoliko bismo želeli da značenje ovog priloga modifikujemo tako da se, na primer, izražava manja govornikova distanca prema obistinjenju propozicionog sadržaja (358), to značenje se ne bi više moglo locirati na sredini epistemičke skale i govornik bi upotrebio odgovarajući prilog tom stepenu, poput *verovatno* u primeru (359):

(358) *Vrlo možda ću doći.

(359) Verovatno ću doći.

Od amplifikatora i atenuatora razlikuju se prilozi koji potvrđuju faktivnost propozicije — prilozi fakticiteta (Trbojević-Milošević, 2004: 171). U ovu grupu priloga ubrajaju se *stvarno, zbilja, odista, uistinu, zaista* i dr. S obzirom na to da je faktivnost propozicije modalno neobeležena, autorka zapaža da ovi prilozi, strogo posmatrano, ne bi trebalo da izražavaju epistemičku modalnost, ali ih zbog toga što potvrđuju modalnost bilo kog stepena onih modalnih priloga uz koje stoje ipak u smatra modalnim u izvesnom smislu:

(360) Zaista je sigurno da će se to pokazati kao pravo rešenje. (Trbojević-Milošević, 2004: 171)

Doduše, teško je reći da li u primeru (360) prilog *zaista* „potvrđuje“ epistemičku modalnost izraženu prilogom *sigurno* ili je pojačava funkcionišući kao amplifikator, odnosno, da li do intenzifikacije značenja priloga *sigurno* dolazi upravo zbog potvrđivanja modalnosti koju označava.

Faktivnost propozicije implicira se i imenicama i izrazima sa imenicama *istina* (*istina je da...*) i *činjenica* (*činjenica je da...*), dok se nefaktivnost implicira modalnim pridevima (*izvestan*, *siguran*, *verovatan*, *nesiguran...*), izrazom sa modalnim pridevom *moгуće* (*moгуće je da...*) i egzistencijalnim izrazom sa imenicom *moгуćnost* (*postoji moгуćnost da...*) (Trbojević-Milošević, 2004: 172). Granice između modalnih priloga i prideva su često nejasne i njihovom razgraničavanju ćemo posvetiti više pažnje u narednim poglavljima. Primera radi, gorepomenuti izraz sa pridevom *moгуće je da* tretiraćemo kao priloški izraz s obzirom na to da je njegov semantički opseg čitava propozicija:

(361) Moгуće je da će prestati svi pritisci na našu državu.

Za kraj, Trbojević-Milošević opravdava shvatanje modalnosti kao semantičkog pojma odakle potiče i njeno opredeljenje za *nezavisnu kontrastivnu analizu* (podvukla I. T.) dva jezika, koja je pokazala da u njima gotovo da ne postoji sistem kojim se ne može signalizirati opredeljenje govornika prema istinitosti propozicije (2004: 177). Kao sledeći korak kontrastivne analize sledi upoređivanje pojedinačnih sistema, gde u osnovi prevodne ekvivalencije leži semantički princip, a uvid u sličnosti i razlike stiće se identifikacijom sredstava za izražavanje epistemičke modalnosti na morfološkom, sintaksičkom i leksičkom planu (Trbojević-Milošević, 2004: 177-178).

Iz kontrastivne analize sredstava za izražavanje epistemičke modalnosti u engleskom i srpskom jeziku između kojih se odnosi mogu ustanoviti na semantičkom, gramatičkom (morfo-sintaksičkom) i pragmatičkom planu proizlaze zaključci da postoje apsolutna poklapanja, delimična poklapanja i razlike između dva jezika (Trbojević-Milošević, 2004: 178). Mi ćemo pokušati da dođemo do sličnih zaključaka upoređujući samo eksponente epistemičke modalnosti na leksičkom planu, tačnije, modalne priloge u srpskom i engleskom jeziku.

Poglavlje 5

Prilozi

5.1 Prilozi ili rečce?

U poglavljima koja se bave modalnošću u literaturi na srpskom jeziku dotakli smo se u izvesnoj meri i problematike svrstavanja reči poput *možda*, *verovatno* i *sigurno* u rečce ili priloge. Ono što takođe može predstavljati prepreku za istraživanje poput našeg je to što pojedine gramatike srpskog jezika pored osnovnih definicija i prototipičnih primera za vrste reči ne daju dovoljno dodatnih informacija u vidu podvrsta i jasnih granica među vrstama, pa dolazimo u situaciju da ne znamo sa sigurnošću kojoj grupi pripada leksema koja nas zanima. Takođe, različite polazne tačke autora pri definisanju vrsta reči rezultuju drugačijim grupisanjem pojedinačnih leksema u klase i potklase.

Stevović, na primer, priloge definiše iz perspektive njihove funkcije:

„Prilozi se, kao i ostale punoznačne reči moraju definisati po funkciji, prema strukturnoj vrednosti njihovog stvarnog značenja“ (Stevović, 1974-1975: 83, cit. u Ristić, 1990: 17).

Ta funkcija odnosi se na okolnosti pod kojima se vrši glagolska radnja (mesto, vreme, način, prilike), a kada se funkcija priloga ograniči samo na ove okolnosti, broj leksičkih jedinica koje pripadaju klasi priloga značajno se smanjuje. U vezi sa tim Stana Ristić zapaža:

„...jednostranost kriterijuma dovela je do toga da se jedna ista jedinica nedosledno svrstava među priloge, rečce, međukategorije i prelazne kategorije, čime su poremećene i zatamnjene ionako nejasne granice među nepromenljivim vrstama reči.“(Stana Ristić, 1990: 17)

Ristić je prva i jedina nama poznata autorka koja se problematikom priloga u serbokroatistici bavi u okviru obimnijeg rada, o čemu će nešto kasnije biti više reči.

Stanojčić i Popović za rečce kažu da su posebna vrsta reči po svome značenju i funkciji u rečenici, a da su u pogledu morfologije one prilozi ili veznici (1992: 121). Za razliku od priloga i veznika, međutim, rečce označavaju lični stav govornog lica prema sadržaju rečenice, te su one jezički znaci koji se odnose na čitavu rečenicu. Prema ovom kriterijumu vidimo da rečcama pripadaju one reči koje se u drugim gramatikama srpskog jezika nazivaju i prilozima. Autori dalje razvrstavaju rečce na šest podtipova: za isticanje (*baš*, *bar*, *i*), za isticanje ličnog stava, za pokazivanje (*eto*, *evo*, *eno*), za pitanje (*zar*, *da li*) i za potvrđivanje i odricanje (*da*, *ne*). Rečce za isticanje ličnog stava Stanojčić i Popović nazivaju i modalnim rečcama i u tu podgrupu svrstavaju reči poput *da*, *dakako*, *uistinu*, *zaista*, *nipošto*, *verovatno*, *valjda*, *zbilja*, *možda* (1992: 121):

(362) On je, dakako, u pravu.

(363) Sud je, naravno, mjerodavan, ali Puba ima isto tako pravo.

(364) Uostalom, imaš pravo.

(365) On će, valjda, doći.

(366) Štaviše, njemu je u interesu da dođe.

Iz primera (362)-(366) vidimo da su modalne rečice (uvek) interpunkcijom odvojene od ostatka rečenice, što znači da su i u govoru istaknute, a to je sve u skladu sa gorepomenutom definicijom prema kojoj se rečice odnose na čitavu rečenicu. Ipak, ove reči mogu se naći u kontekstima gde nisu prozodijski naglašene, kao i situacijama kada je njihov opseg uži i ne obuhvata čitavu rečenicu. Ostaje nerazjašnjeno da li prema Stanojčiću i Popoviću one i tada spadaju u rečice (na specijalan način upotrebljene npr.) ili ih u tim situacijama treba posmatrati kao članove nekih drugih vrsta reči, na primer priloga i veznika kojima morfološki pripadaju.

Sa druge strane, Klajn u svojoj gramatici definiše rečice kao heterogenu grupu reči koja se sastoji od onih reči koje se ne daju svrstati u ostalih devet vrsta, odnosno od onih koje su u drugim gramatikama uključivane u priloge ili veznike (2005: 169). Za nas je najznačajnija razlika u odnosu podelu reči po vrstama kod Stanojčića i Popovića u tome što Klajn „priznaje“ prilozima mogućnost da modifikuju čitave rečenice (2005: 153). U rečenične priloge, prema tome, spadaju reči poput *srećom*, *ukratko* i *verovatno*. Rečice imaju više podvrsta i ne može se naći neko zajedničko obeležje koje im je svima karakteristično. Rečice srodne s prilozima navode se kao podvrsta kojom se iskazuju različite vrste stava prema radnji poput potvrđivanja, isticanja, neizvesnosti, sumnje, suprotnosti itd. (Klajn, 2005: 170). Ova podvrsta reči obuhvata sledeće reči: *baš*, *upravo*, *taman*, *možda*, *valjda*, *ipak*, *međutim*, *doduše*, *čak*, *štaviše*, *bar*, *barem*, *ionako*, *zbilja*, *naime*, *uostalom*, *najzad* i druge (Klajn, 2005: 170-171). Sa jedne strane, dakle, Klajn ističe da prilozi poput *verovatno* mogu modifikovati čitavu rečenicu, ali sa druge strane autor reči poput *možda* i *valjda* svrstava u rečice.

Klajn u fusnoti rajzašnjava da drugi gramatičari njegove rečenične priloge svrstavaju u rečice, ali da na taj način rečice postaju nesrazmerno velika kategorija. Razlog što se *verovatno* nalazi u kategoriji rečeničnih priloga, a rečice *možda* i *valjda* nisu dobile taj status (iako se slično sintaksički ponašaju), donekle se pravda time što su mnogi rečenični prilozi nastali od srednjeg roda prideva na isti način kao i prilozi koji modifikuju pojedine reči (Klajn, 2005: 153). U tu grupu svrstavaju se još i *očigledno*, *sigurno*, *nesumnjivo*, *neosporno*, *navodno*, *jednostavno*, *konačno* i sl.

Piper i Klajn u *Normativnog gramatici srpskog jezika* na sličan način kao i Klajn (2005) definišu i grupišu rečice, ističući da su u pitanju nepromenljive i sintaksički nesamostalne reči čija je osnovna funkcija pragmatička (Piper i Klajn, 2017: 215). Između ostalih, *možda* i *valjda* i u *Normativnoj gramatici* pripadaju rečicama srodnim s prilozima. Prilozi se definišu kao nepromenljiva vrsta reči koje označavaju osobinu radnje (stanja), odnosno osobinu druge osobine. Prvi slučaj je češći i tada prilozi određuju glagole u predikatu kao njihove odredbe, dok u drugom slučaju određuju pridev, drugi prilog ili čak imenicu (npr. glasovi *odozgo*) (Piper i Klajn, 2017: 201). Autori takođe ističu da prilozi mogu da određuju čitave rečenice, ali ne navode primere za takvu upotrebu.

Maretić u *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika* iz 1963. godine definiše priloge kao reči koje označavaju način, mesto, vreme i povremeno količinu, te da bliže određuju glagole, prideve,

priloge i imenice u retkim slučajevima. Ali Maretić zapaža da postoje priloge koje ne označavaju ni način ni mesto ni vreme, već im je svrha da smisao rečenice rašire (*čak, još, takođe*), suze (*bar, jedva, samo*), dopune (*gotovo, možda, tobože*), ili potkrepe (*baš, dabome, dakako*) (1963: 522-523). Za razliku od gramatika koje smo razmotrili u prethodnim pasusima vidimo da Maretić leksemu *možda* svrstava u priloge.

5.1.1 Priloge ili rečice u engleskom jeziku

Uprkos heterogenosti klase adverbija kada su u pitanju različite dimenzije jezičke upotrebe, u engleskom jeziku postoji opšte slaganje u vezi sa pripadnošću leksema ovoj vrsti reči, pa je, makar u tom pogledu, istraživanje priloga manje komplikovano nego u srpskom jeziku. Međutim, situacija nije tako jasna kada se radi u daljoj podeli na podtipove, a postoje i terminološke nesuglasice.

Postoje i lingvisti koji predlažu da se pojedine reči koje su u engleskom jeziku tradicionalno svrstavane u priloge tretiraju kao rečice (Hoye, 1997: 209). Rečice se od drugih nepromenljivih vrsta reči pre svega razlikuju po tome što su zatvorena klasa, što im pripadaju lekseme koje su nastale od više različitih vrsta reči, zbog svoje ograničenosti na središnji deo (engl. *middle field*) u strukturi klauze i zbog toga što su funkcijske reči (za razliku od priloga, predloga i veznika) čija je uloga većim delom ili u potpunosti gramatička (Hoye, 1997: 209). Naravno, ima različitih definicija reči i u praksi je veoma teško razgraničiti ih od priloga. Jezici kao što su starogrčki, ruski i nemački imaju mnogo više reči od engleskog jezika koje su jasno identifikovane. U gramatikama engleskog jezika u rečice se svrstavaju reči poput *up, out* i *over* koje u kombinaciji sa glagolima čine odvojene leksičke jedinice (npr. *to watch out*), ali su same po sebi veoma apstraktne i u velikoj meri zavise od konteksta da bi im se odredilo značenje (Hoye, 1997: 209).

Pojam *modalnih reči*, koji identifikuju jezici poput nemačkog, bitan je za klasifikaciju modalnih priloga u engleskom jeziku koji izražavaju različite stepene gramatikalizacije i leksičke redundantnosti (Hoye, 1997: 209). U vezi sa tim je i podela adverbijala na disjunkte i subjunkte koju ćemo detaljnije razmotriti u poglavlju 5.3. Subjunktivi su u velikoj meri izgubili semantički sadržaj, odnosno, postali su gramatikalizovani, dok disjunktivi jasnije izražavaju leksička značenja (Hoye, 1997: 209). Prilog *certainly* funkcioniše kao subjunkt u primeru (367):

(367) While greater resources is not the only solution, it certainly must be regarded as a principal one. (Hoye, 1997: 210)

Certainly u iskazu (367) kao subjunkt ima značenje koje je redundantno u pogledu nezavisnosti značenja (Hoye, 1997: 210), a primarna uloga mu je da naglasi značenje iskazano glagolom uz koji stoji. Stepene gramatikalizacije subjunkta u odnosu na disjunkte o kojoj ovde govorimo svakako nije ekvivalentan potpunoj gramatikalizaciji kao npr. kada je u pitanju fleksija glagola koja označava različite gramatičke kategorije, ali treba imati u vidu da je i „gramatikalizacija stvar stepena“ (Palmer, 1986: 5, cit. u Hoye, 1997: 211).

Stepene deleksikalizacije subjunkta povezan je sa stepenom njegove gramatičke i semantičke zavisnosti od (modalnog) glagola uz koji stoji, a prirodu te zavisnosti vidimo kontrastirajući subjunkte sa disjunktima homonimima (Hoye, 1997: 208, 211-212):

(368) Of course, if anyone knows of any vacant office space where we could also house our growing collection of paraphernalia at a very low cost or free, than that news would be welcome too.

(369) there must of course be a postscript to all this

(370) Possibly you might try the effect of the slow release preparation of Indomethacin...

(371) no it couldn't possibly happen twice

Prilog *of course* u primeru (368) ima ulogu disjunkta, a to podrazumeva nadređeni status govornikovog stava o izgovorenom i značenje koje se proteže na čitavu rečenicu, dok kao subjunkt u primeru (369) naglašava značenje jednog konstituenta, a to je modalni glagol *must*. Još upadljivija je razlika u značenju priloga *possibly* kada je disjunkt i signalizira mogućnost da se izrečeno u propoziciji realizuje, odnosno, kada kao subjunkt pojačava nemogućnost koju označava modalni glagol *couldn't*.

Zbog velikih razlika u značenju priloga u ulozi subjunkta i disjunkta, Hoye (1997: 212) smatra da ne bi bilo nemoguće redefinisati subjunkte koji izražavaju modalna značenja kao *modalne rečice* (engl. *modal particles*). Osnov za to u pogledu sintakse bila bi činjenica da su modalne rečice integrisane u sklopu sa upravnom rečju u vidu modalnog glagola i u tom smislu ograničene na medijalnu poziciju u rečenici i samu glagolsku sintagmu. Pored toga, modalne rečice su zatvorena vrsta reči koja je polifunkcionalna utoliko što njeni članovi najčešće mogu funkcionisati i kao rečenični prilozi u zavisnosti od konteksta i pozicije u rečenici (Hoye, 1997: 212). Osnov za redefinisavanje klase subjunkta u pogledu semantike je to što modalne rečice ne izražavaju konkretna značenja, već značenja koja se tiču apstraktnih odnosa (Hoye, 1997: 2012). Alternativa za svrstavanje reči koje prema CGEL (*A Comprehensive Grammar of the English Language*) gramatici iz 1985. godine pripadaju priložima (subjunktima) u modalne rečice kao potpuno odvojenu vrstu reči je da se te modalne rečice tretiraju kao posebna podvrsta modalnih priloga koja bi se definisala na osnovu upotrebe (Hoye, 1997: 212). Primetimo da su u srpskom jeziku, za razliku od engleskog, reči koje modifikuju čitave rečenice (disjunkt) svrstavani u rečice.

S obzirom na to da se naše istraživanje zasniva na primerima iz dva jezika, odluke koje donosimo u vezi sa svrstavanjem leksema od značaja u priloge ili rečice donosimo sa ciljem da omogućimo njihovo poređenje. Nakon svega što smo u ovom poglavlju razmotrili, jasno je da postoje više ili manje opravdani razlozi da se pojedine reči koje se tradicionalno svrstavaju u priloge tretiraju kao (modalne) rečice, ali i obrnuto. Međutim, situacija je nešto složenija u srpskom jeziku gde pripadnost jednoj od ove vrste reči u velikoj meri zavisi od autora, dok je u engleskom jeziku opšteprihvaćeno da se radi o priložima. Ne umanjujući validnost kriterijuma za drugačije podele, mi ćemo iz praktičnih razloga reči koje smo identifikovali kao epistemički modalne (a ne pripadaju imenicama, glagolima i pridevima) posmatrati kao priloge.

5.2 Osnovne karakteristike priloga

Prilozi kao vrsta reči veoma su heterogena kategorija, a u srpskom jeziku je situacija u izvesnom smislu dodatno zakomplikovana time što se u klasu priloga neretko svrstavaju i reči kojima je teško pronaći mesto među ostalim vrstama reči. Može se reći da u srpskoj (srpskohrvatskoj) nauci o jeziku preovlađuje funkcionalni način pristupanja priložima, te da se u literaturi prilozi najčešće posmatraju u pogledu morfologije i sintakse. Iako se izdvajaju kao posebna vrsta reči, njihova leksičko-semantička strana ostaje paradoksalno zapostavljena. U pogledu gramatike priloga, najčešće je isticana njihova sintaksička funkcija odredbe, dok se u

pogledu morfologije najčešće naglašava nepromenljiv oblik priloga i činjenica da su nastali od drugih vrsta reči, pre svega prideva. U radovima Milke Ivić, Irene Grickat i Predraga Pipera prilozima u srpskom jeziku obrađivani su na sveobuhvatniji način koji prelazi granice sintakse i zalazi dublje u semantiku i pragmatiku priloga. Ipak, literatura o prilozima u engleskom jeziku neuporedivo je obimnija i stoga ćemo prvo razmotriti tretman priloga kao vrste reči u tom jeziku.

Kao početnu tačku za definisanje priloga kao vrste reči poslužićemo se gramatikom čiji su autori Huddleston i Pullum *The Cambridge Grammar of the English Language* (2002: 562):

„...gramatički odelita kategorija reči čiji članovi karakteristično modifikuju glagole, ali ne imenice. Šire govoreći, međutim, reči koje mogu da modifikuju glagole takođe mogu modifikovati prideve i druge priloge — a mnoge od njih mogu da modifikuju i izraze dodatnih kategorija koje nisu imenice (niti nominali).“

Primerima (372-376) sa prilogom *almost*, koji je jedan od najsvestranijih u engleskom jeziku, autori ilustruju različitost reči i izraza koji mogu biti modifikovani od strane priloga. Definicija priloga ističe da oni ne mogu da modifikuju imenice, ali primetimo u primeru (377) da to ne važi za imeničke sintagme. Dakle, prilozima se ne mogu javiti kao unutrašnji modifikatori u okviru nominala, ali mogu biti spoljašnji modifikatori sintagme čija je upravna reč imenica (Huddleston & Pullum, 2002: 563).

- | | |
|---|--------------------|
| (372) They [<u>almost suffocated</u>]. | glagol |
| (373) The article was [<u>almost incomprehensible</u>]. | pridev |
| (374) She [<u>almost always</u>] gets it right. | prilog |
| (375) [<u>Almost all</u>] the candidates failed. | determinativ |
| (376) They are [<u>almost without</u>] equal. | predložka sintagma |
| (377) She read [<u>almost the whole book</u>] in one day. | imenička sintagma |

Iz primera (378-381) sa prilogom *annoyingly* vidimo da on može funkcionisati kao modifikator u konstrukcijama sa glagolima, pridevima prilozima, ali i čitavim klauzama (Huddleston & Pullum, 2017: 562-563):

- | | |
|---|--------|
| (378) He [<u>behaved annoyingly</u>]. | glagol |
| (379) We'd had enough of his [<u>annoyingly unpredictable</u>] behaviour. | pridev |
| (380) They ate late [<u>annoyingly often</u>]. | prilog |
| (381) <u>Annoyingly, they hadn't left us any milk.</u> | klauza |

S obzirom na to da je prozodijski odvojen od ostatka rečenice, prilog *annoyingly* u primeru (381), striktno govoreći, nije modifikator u prototipičnom značenju reči i možda bi ga pre trebalo posmatrati kao dodatni komentar, ali to ne znači da ne postoje primeri priloga koji su integrisani u strukturu klauze kao njeni modifikatori (Huddleston & Pullum, 2017: 563):

- | | |
|--|--|
| (382) Suddenly there was a tremendous crash. | |
| (383) Perhaps you made a mistake. | |

Da ponovimo, definišuće karakteristike priloga jesu modifikovanje glagola i drugih kategorija, izuzev imenica, a naročito prideva i priloga. Ukoliko ovako definisanu vrstu reči priloga primenimo na priloge u srpskom jeziku, možemo razgraničiti reč *moгуće* prema vrsti u primerima (384) i (385):

(384) Mogуće je da su stigli.

(385) To je jedino moguće rešenje.

U primeru (384) vidimo da leksema *moгуće* modifikuje čitavu klauzu *oni su stigli* i kao takva spada u priloge, dok *moгуće* u (385) modifikuje imenicu *rešenje* i treba je posmatrati kao pridev. Zabuna, međutim, može nastati budući da je izraz sa prilogom *moгуće je da* prevodni ekvivalent primera sa prilogom *possibly* i pridevom *possible*:

(386) Possibly, they have arrived.

(387) It is possible that they have arrived.

U engleskom jeziku se radi o prilogu u primeru (386), odnosno, o pridevu u primeru (387) jer nastavak *-ly*⁵¹ u ovakvim parovima nedvosmisleno upućuje na prilog. Reklo bi se na prvi pogled da nema razloga da i u srpskom jeziku ne posmatramo *moгуće* kao pridev. Dileme nema da se radi o pridevu kada se javlja u muškom i ženskom rodu rodu (*moгуći razlog, moгуća sredstva* i sl.) i u srednjem rodu kada modifikuje imenicu kao u primeru (385). Prilozi koji su nastali od prideva i glagolskih trpnih prideva najčešće imaju oblik srednjeg roda jednine prideva (Klajn, 2005: 154).

(388) Nađa je lepa devojčica./Nađa je lepo dete. pridev

(389) Nađa lepo spava. prilog

(390) Imali su dobar tim. pridev

(391) Dobro su igrali. prilog

(392) Verovatan termin porođaja je u maju. pridev

(393) Verovatno će se poroditi u maju. prilog

Dakle, u srpskom jeziku o priložima govorimo kada je u pitanju modifikacija glagola ili čitave rečenice, dok pridev najčešće modifikuje imenicu⁵². Vratimo se sada na sporni primer (384) *Moguće je da su stigli* gde smo isprva *moгуće* tretirali kao prilog, ali su nas sintaksički i semantički uporedivi primeri u engleskom jeziku naveli da to preispitamo. Takođe, videli smo da se leksema *moгуće* kod Trbojević-Milošević svrstava u prilog (2004: 170), ali da izraz *moгуće je da* autorka smatra izrazom sa pridevom (2004: 172). Nije sasvim jasno koji kriterijum treba posmatrati kao odlučujući pri razgraničavanju vrsta reči u našem primeru. Pokušajmo da leksemu *moгуće* zamenimo leksemom *verovatno*:

(394) Verovatno je da su stigli.

(395) Verovatno su stigli.

⁵¹ U engleskom jeziku postoje lekseme sa nastavkom *-ly* koje nisu prilozi, već pridevi koji modifikuju imenice: *a likely story, the ugly building, my only daughter, this lovely party* (Huddleston & Pullum, 2017: 563).

⁵² Izuzetak su prilozi kojima se označava neodređena ili neodbrojana količina uz koje stoji imenica ili imenička zamenica u genitivu (npr. *mnogo ljudi, malo vode, dosta svega* i sl.) (Klajn, 2005: 154).

Semantički posmatrano, dolazi do promene u pogledu jačine epistemičkog suda, ali ovo zapažanje nije trenutno u našem fokusu. U primeru (395) nesumnjivo se radi o prilogu *verovatno* budući da se govornikova kvalifikacija odnosi na predikat, odnosno, čitavu propoziciju. Razlika između (395) i (394) u pogledu značenja je minimalna, ali razlika u pogledu sintakse može ukazivati na to da se radi o različitim vrstama reči u ovim primerima. Konstrukcije *verovatno je* i *moguće je* su bezlične i kao takve zahtevaju oblike u 3. licu jednine, a možemo ih parafrazirati sa *to je verovatno* i *to je moguće*. U takvim konstrukcijama, međutim, mogu se naći i pridevi (396) i prilozi (397), pa čak i imenice (398):

(396) To je sivo. /It is grey.

(397) To je sutra. /It is tommorow.

(398) To je laž. /It is a lie.

Vidimo da u srpskom jeziku ne možemo sa sigurnošću tvrditi da li se radi o pridevu ili prilogu na osnovu javljanja u ovakvim bezličnim konstrukcijama. Međutim, u engleskom je jasno da se radi o pridevu u (399) jer u kontekstu epistemičke procene govornika prilog sa nastavkom *-ly* ne može biti upotrebljen u ovakvoj konstrukciji:

(399) It is possible/probable/certain.

(400) *It is possibly/probably/certainly.

Prilozi *možda* i *valjda*⁵³ koji nisu izvedeni od prideva u srpskom jeziku i *perhaps* i *maybe* u engleskom jeziku takođe se ne mogu upotrebljavati u konstrukcijama poput (401) i (402):

(401) *To je možda. /*To je valjda.

(402) *It is perhaps. /*It is maybe.

Iz svega što smo razmatrali u prethodnim pasusima na (uporedivim) primerima engleskog i srpskog jezika uvideli smo da je u pojedinim slučajevima u srpskom jeziku veoma teško reći da li je epistemički modalizator iskaza prilog koji je izveden od prideva ili, pak, pridev. Istražujući načinske priloge Stana Ristić govori o njihovoj ulozi kao predikativnih jedinica u funkciji dela predikata i zapaža da oni mogu biti nosioci predikativnosti. Načinski prilozi u takvim rečenicama neispustivi su njen deo čija distribucija određuje čitavu konstrukciju (Ristić, 1990: 32). Poseban je problem odrediti koje sve leksičke jedinice mogu da vrše pomenutu funkciju priloškog dela predikata, a na nekim mestima se izdvajaju u posebnu vrstu predikativnih priloga (Ristić, 1990: 32).

Ristić zaključuje da ni u pogledu semantike niti morfologije prilozi koji mogu da se nađu u funkciji predikativa⁵⁴ ne ispunjavaju uslove za izdvajanje u posebnu grupu priloga, a kamoli u posebnu vrstu reči. Međutim, sintaksička pozicija predikata kao glavnog člana rečenice uslovljava odabir samo nekih leksičko-semantičkih grupa načinskih priloga, a to su prilozi sa značenjem psihičkog i fiziološkog stanja, prilozi sa značenjem stanja pojava u prirodi, prilozi sa značenjem ocene, prilozi sa značenjem stava i suda i prilozi sa modalnim značenjem (Ristić, 1990: 32). Prema klasifikaciji načinskih priloga Ristićeve, u priloge koji se mogu naći u sintaksičkoj poziciji predikativa spadaju i *moguće* i *verovatno*.

⁵³ Kod mnogih domaćih autora *možda* i *valjda* se svrstavaju u rečce.

⁵⁴ Pojam predikativa u *Ruskoj gramatici I* obuhvata samo modalne reči nužnosti, neophodnosti i mogućnosti, dok u nekim drugim radovima obuhvata predikativne reči na *-o* i modalne reči (Ristić, 1990: 33).

Funkcija priloga kao dela predikata prepoznata je u radovima Milke Ivić (1977b) i Irene Grickat (1961), kao i u gramatikama poput Maretićeve (1931) i Stevanovićeve (1974), a prilozi koji mogu da vrše tu funkciju nisu izdvajani kao posebna podgrupa. Stevović ih, međutim, naziva predikativnim rečima⁵⁵ koje su po poreklu pridevi, a Piper ih izdvaja u posebnu vrstu reči — predikative (Ristić, 1990: 33). Prema Piperu, predikativi obuhvataju:

„neglagolske, a uglavnom i nepromenljive reči sa predikativnom funkcijom...Izdvajanje predikativa iz priloga izgleda umesno jer su u pitanju različite sintaksičke funkcije“ (Piper, 1983: 53-54, cit. u Ristić, 1990: 33).

Reči se na osnovu iste funkcije ne mogu objediniti u jednu vrstu reči jer na istim pozicijama mogu da alterniraju jedinice čiji su forma, značenje i struktura različiti. Stoga Ristić ne izdvaja priloge koji funkcionišu kao delovi predikata u posebnu grupu priloga niti u zasebnu vrstu reči ukazujući na to da su u pitanju različite pozicije i funkcije jednih te istih načinskih priloga koji svoja mnogobrojna značenja drugačije ostvaruju u različitim tipovima rečenica (1990: 34). U skladu sa tradicionalnom gramatikom, autorka prepoznaje tipove rečenice gde se prilozi javljaju u sastavu složenog predikata i to u poziciji *pomoćne (gramatičke) komponente* (podvukla S.R.) u složenom predikatu koji se dopunjava glagolom u infinitivu ili klauzom u *da-* konstrukciji sa prezentom u bezličnim iskazima kao u primeru (403) (Ristić, 1990: 34):

(403) Nužno je razgovarati sa njima.

Prilog koji se nalazi u funkciji pomoćne komponente predikata modifikuje sadržaj iskazan njegovom dopunom u pogledu modalnosti⁵⁶, te je pozicija ograničena samo na nekoliko semantičkih grupa priloga (Ristić, 1990: 34). Takvi prilozi su u klasifikaciji Ristićeve modalni prilozi sa značenjem nužnosti, neophodnosti i obaveznosti⁵⁷, prilozi sa značenjem ocene, stava, suda i komentara koji realizuju modalna značenja ocene o celishodnosti radnje (npr. *korisno, štetno, dobro, loše*), o sklonosti prema radnji (*svojstveno*), intelektualne ocene (*pametno, mudro, razumno*), moralno-etičke ocene (*dobro, loše, sramno*) (1990: 34-35). Iako vidimo da autorka ovde govori o prevashodno deontičkim značenjima nužnosti, neohodnosti i obaveznosti, pozicija⁵⁸ priloga kao pomoćne komponente na isti način može biti zauzeta priložima koji izražavaju epistemička značenja, poput epistemičke mogućnosti u primeru (384) *Moguće je da su stigli*. Ostaje nedorečeno da li u slučajevima kada je dopuna složenog glagolskog oblika nije bezlična Ristić i dalje smatra funkciju načinskog priloga pomoćnom komponentom, kao što je to slučaj u sledećem primeru:

(404) Nužno je da razgovaramo/razgovarate sa njima.

Prilozi koji spadaju u pomenute semantičke grupe u funkciji su pomoćne gramatičke komponente složenog predikata onda kada se to utvrdi na osnovu pozicije, pauze i intonacije jer u formalno istoj strukturi rečenice funkcija ovih priloga može biti leksičko jezgro predikata (Ristić, 1990: 35):

⁵⁵ Tu spadaju i nepromenljive imenice u istoj funkciji (Ristić, 1990: 33).

⁵⁶ Pojam modalnosti kod Ristićeve je širi u odnosu na modalnost kakvom je mi posmatramo u ovom radu.

⁵⁷ Ristić govori o modalnim konceptima onako kako su oni tradicionalno predstavljani u serbokroatistici bez dubljeg zadiranja u unutrašnje podele koje pojam modalnosti obuhvata, te smatramo da njena zapažanja u vezi sa priložima koji se mogu naći na mestu pomoćne komponente složenog predikata obuhvataju i one sa prevashodno epistemičkim značenjima.

⁵⁸ U nekim tipovima rečenica poziciju leksičkog jezgra predikata umesto priloga mogu zauzimati i pridevi kao njima ekvivalentni (On je *zdravo*; On je *zdrav*), pa bi bilo, smatra Ristić, zanimljivo utvrditi ograničenja koja onemogućavaju naprednu upotrebu ove dve značenjski bliske vrste reči (1990: 35).

(405) Korisno je šetati šumom.

pomoćna komponenta

(406) Spavati u otvorenoj prostoriji je korisno.

jezgro predikata

Osim nekih modalnih priloga i priloga sa značenjem ocene, stava i suda, u funkciji leksičkog jezgra predikata mogu da se nađu još neke semantičke grupe priloga, poput onih sa značenjem stanja i raspoloženja i priloga koji označavaju stanja pojava u prirodi. Pozicija pomoćne komponente predikata i pozicija leksičkog jezgra predikata dve su različite funkcije načinskih priloga u okviru složenog predikata koje Ristić posmatra kao jedan tip veze: kao *predikativnu jedinicu* rečenice, odnosno, kao *funkciju dela predikata* (1990: 35).

Načinski prilozima mogu se naći u pozicijama u kojima nisu sintaksički vezani za predikat, a ovaj nesintagmatski tip priloške veze opisivan je u srpskim gramatikama i stručnim radovima lingvista⁵⁹. Budući da nisu određeni distribucijom nijednog člana rečenice, već se javljaju kao uvodne ili umetnute jedinice sa funkcijom odredbe rečenice kako bi izrazili neki odnos, stav ili sadržaj koji se tiče pragmatičkog plana, Ristić ovakvu ulogu načinskih priloga naziva sporednom (1990: 35). Za nas, međutim, funkcija rečeničnih priloga biće veoma važan predmet analize materijala u onoj meri u kojoj se u toj funkciji nalaze prilozima sa epistemičkim modalnim značenjem.

5.3 Prilozima i modalnost u engleskom jeziku – Leo Hoyer

A Comprehensive Grammar of the English Language (CGEL u daljem tekstu) iz 1985. godine ističe da je klasa priloga zbog svoje heterogenosti „najnebuloznija i najzagonetnija“ od svih tradicionalno utvrđenih vrsta reči, te da zbog prepreka pri njihovom definisanju pojedini gramatičari određene adverbne preraspodeljuju u nekoliko dodatnih vrsta reči (Quirk et. al., 1985: 438). Možemo reći da se sa pojedinim leksemama u srpskom jeziku upravo ovo i dogodilo kao posledica nemogućnosti da se prilozima „glatko“ definišu kao odelita vrsta reči. Sa druge strane, adverbijalima se tradicionalno nazivaju sve sintaksičke funkcije koje se ne mogu svrstati u ostale elemente klauze kao što se i u priloge ponekad svrstavaju reči iz prostog razloga što se ne daju lako svrstati u ostale vrste reči (Hoyer, 1997: 141). U svojoj knjizi *Adverbs and Modality in English* (Hoyer, 1997), autor se u velikoj meri oslanja na klasifikaciju priloga koja je predložena u CGEL i u narednim poglavljima ćemo je detaljnije razmotriti.

Opšte je poznato da prilozima u pogledu sintakse odgovaraju na pitanja poput *Gde? Kada? Zašto? Koliko dugo?* i sl. Stoga je očigledno da, u funkcionalnom smislu, na ova pitanja odgovaraju i prilozima ekvivalentne sintagme sa upravnim rečima koje pripadaju različitim vrstama reči, pa čak i čitave (finitne) klauze. Potrebno je, dakle, praviti razliku između vrste reči priloga i ovih različitih realizacija koje se prema funkcionalnoj analogiji nazivaju adverbijalima (Hoyer, 1997: 141). Adverbijal je sintaksička jedinica koja u rečenici stoji naporedo sa drugim elementima njene strukture: subjektom, glagolom (predikatom), objektom i dopunom (Hoyer, 1997: 141). U odnosu na ostale nabrojane elemente, adverbijali se smatraju najviše perifernim, izrazito mobilnim, najčešće sintaksički ili semantički opcionalnim i članovi su structure rečenice koji ne određuju da li će se drugi članovi pojaviti (Hoyer, 1997: 142). Autor se u svojoj studiji prvenstveno bavi adverbijalima

⁵⁹ Ovom temom detaljnije se bavi Milka Ivić u članku „O srpskohrvatskim rečeničnim prilozima“ (1978).

koje realizuju adverbijali, odnosno priloge, i u izvesnoj meri priloške sintagme (engl. *adverb phrases*⁶⁰). Budući da je fokus na ispitivanju adverbijala koji se u iskazu javljaju istovremeno sa modalnim glagolima, u praksi se radi o relativno ograničenom skupu priloga koji sa modalnim glagolima dele to što izražavaju modalna značenja ili njima blizak pojam stepena (Hoye, 1997: 141). U literaturi se za ovakve priloge mogu pronaći različiti termini (npr. *modal adverbs*, *adverbs of mood*, *modal adjuncts* i sl.), pa ih autor u svojoj knjizi dosledno naziva modalnim adverbijalima (prilozima) kako bi se izbegla terminološka zabuna.

Uz modalne glagole u rečenici se, naravno, mogu javiti i adverbijali koji pripadaju semantičkim kategorijama koje ne utiču ni na koji način na modalnost koju glagol iskazuje:

(407) The children must be in the garden. (Hoye, 1997: 142)

U primeru (407) adverbijal *in the garden* jeste semantički obavezna dopuna modalnog glagola *must*, ali izražava značenjske odnose koji su nepovezani sa modalnom upotrebom, a sinergija između modalnog glagola i adverbijala je nepostojeća (Hoye, 1997: 142-143). Istraživanje o kojem govorimo bavi se isključivo kombinacijama modalnih glagola i adverbijala gde prilog modifikuje, dopunjuje ili transformiše značenje modalnog glagola, kao što je to slučaj u sledećem primeru (Hoye, 1997: 143):

(408) The children surely must be in the garden.

Kada razmotrimo primer (408), uvidećemo da su modalna značenja izražena prilogom *surely* i modalnim glagolom *must* međusobno povezana. Glagolom je izražen sud donesen na osnovu zaključivanja koje se bazira na dostupnim dokazima, dok prilog označava jačinu uverenja u doneseni sud, te možemo reći da se njihove uloge u rečenici preklapaju i dopunjuju (Hoye, 1997: 143). U studiji se na modalne glagole u ovakvim rečenicama referira kao na modalne upravne reči (engl. *modal verb head*), a metafora koja se koristi za priloge jeste adverb satelit (engl. *adverb satellite*). Povezanost modalnog glagola i modalnog priloga u iskazu toliko je jaka da je i dalje prisutna čak i kada prilog ne stoji neposredno uz glagol, kao u primeru (409), i ne dopušta prilogu da izražava značenje koje je slabije od modalne sigurnosti, kao u primeru (410):

(409) Certainly, the children must be in the garden. (Hoye, 1997: 143)

(410) *The children perhaps must be in the garden. (Hoye, 1997: 143)

Već smo pomenuli da su adverbijali kao najperiferniji članovi strukture iskaza često opcionalni, međutim, sintaksička opcionalnost ne podrazumeva i semantičku (Hoye, 1997: 144). Ukoliko se modalni prilog izostavi i značenje iskaza se menja. Uporedimo:

(411) He evidently must have forgotten. (Hoye, 1997: 144)

(412) He must have forgotten. (Hoye, 1997: 144)

Primer (412) označava epistemički sud govornika, a primer (411) modalnim prilogom *evidently* dodatno specifikuje da je zaključak/sud donesen na osnovu informacija koje su bile dostupne govorniku i daje iskazu evidencijalnu dimenziju (Hoye, 1997: 144).

⁶⁰ Priloška sintagma odnosi se na strukturu koja se sastoji od dve ili više reči koje ne čine klauzu, a upravna reč pripada adverbijalima (Hoye, 1997: 141).

Pitanje da li se modalni prilog može izostaviti iz strukture rečenice (u kojoj je modalnost već iskazana putem modalnog glagola) postaje irelevantno kada kombinacija modalnog glagola i priloga ima idiomatsko značenje (Hoye, 1997: 144). Usporedimo primere (413) i (414):

(413) They may well have left. (Hoye, 1997: 144)

(414) They may have left. (Hoye, 1997: 144)

Vidimo da kada se prilog *well* javi uz modalni glagol *may*, tada više ne možemo govoriti značenju epistemičke mogućnosti kao u primeru (414); *may well* ima idiomatski status i izražava epistemički probabilitet, odnosno, značenje koje na epistemičkoj skali označava jači sud nego glagol *may* kada se javlja samostalno.

5.3.1 Gramatička funkcija i pozicija modalnog priloga

Modalni prilog može u različitom stepenu biti integrisan u strukturu rečenice, što ima uticaja na njegovo ponašanje u odnosu na modalni glagol u datom iskazu (Hoye, 1997: 144-145). Uopšteno posmatrano, gramatike prave razliku između adverbijala koji modifikuju čitave rečenice (klauze) u kojima se javljaju i onih koji modifikuju pojedinačnu reč ili skup reči u okviru rečenice. Prvi se mogu nazvati rečeničnim modifikatorima, a drugi modifikatorima reči/skupova reči (Hoye, 1997: 145). Međutim, u praksi je ponekada veoma teško napraviti distinkciju između dve vrste modifikatora, naročito u slučaju priloga koji mogu imati obe funkcije (Hoye, 1997: 145):

(415) Honestly, I couldn't swear that he was there.

(416) I couldn't swear that he was there, honestly. (I tell you in all honesty that it is not possible for me to swear that he was there.)

U primerima (415) i (416) *honestly* je rečenični modifikator, ali u primeru (417) modifikuje jednu reč koja je u ovom slučaju modalni glagol (Hoye, 1997: 145):

(417) I honestly couldn't swear that he was there. (It is quite impossible for me to swear that he was there.)

U nekim slučajevima nije jasno gde je razlika između adverbijala koji modifikuje reč i adverbijala koji modifikuje rečenicu, što je odavno primećeno među lingvistima i ilustrovano sledećim citatom (Sweet, 1892-98: II, cit. u Hoye, 1997: 145):

„We see ... not only that the same adverb may be sometimes a sentence-modifier, sometimes an ordinary word-modifier, but there is often great difficulty in distinguishing between word-modification and sentence-modification generally. This is especially the case when a verb is the word that seems to be modified. If the verb has no meaning of its own, its importance in the sentence makes any modification of it almost logically equivalent to modification of the whole sentence.“

Primera radi, Perkins je mišljenja da su, u odnosu na druge izraze modalnosti, modalni prilozi „najmanje eksplicitni“ u načinu na koji kvalifikuju iskaz (1983: 93. cit. u Hoye, 1997: 145-146), te da su zbog takvog perifernog statusa oni „specifično rečenični prilozi“ (1983: 90, cit. u Hoye, 1997: 146). Međutim, ukoliko je Perkins u pravu kada kaže „non-sentential uses of modal adverbs are more aparent than real“ (1983: 90, cit. u Hoye, 1997: 146), to bi značilo značilo da je

nemoguće razlikovati ponašanje modalnih priloga u primerima poput (418) i (419) (Hoye, 1997: 146):

(418) Possibly, she can't be reached at home.

(419) She can't possibly be reached at home.

Dok bi primer (418) mogao da se parafrazira sa „Moguće je da je ne možete naći kod kuće“ kada modifikuje čitavu klauzu, primer (419) bi pre značio „Nemoguće je da pronađete kod kuće“ i ukazuje na veći stepen integracije priloga u strukturi rečenice gde neposredno modifikuje modalni glagol (Hoye, 1997: 146). Vidimo da modalni prilog u pogledu sintakse može funkcionisati u okviru klauze i izvan nje, a ove dve različite funkcije priloga se u transformacionoj gramatici označavaju kao *S-adverb (sentence adverb)* o *VP-adverb (verb phrase adverb)* (Hoye, 1997: 146).

Kao što se može videti iz primera (418) i (419), različito sintaksičko ponašanje adverbijala/adverba za nas je značajno utoliko što odražava razlike u značenju. Dakle, S-adverb (u daljem tekstu: rečenični prilog) označava komentar govornika koji se tiče sadržaja čitavog iskaza i shodno tome modifikuje čitavu rečenicu, dok VP-adverb pojačava ili intenzifikuje (negirani) modalni glagol koji je u njegovom opsegu (Hoye, 1997: 146). Rečenični prilog je više leksički markiran, a VP-adverb više integrisan u strukturu rečenice i stoga centralniji u pogledu sintakse (Hoye, 1997: 146). Prva vrsta se prema CGEL klasifikaciji naziva disjunktima, a druga subjunktima.

5.3.1.1 Pozicije adverbijala

Adverbijali su veoma pokretljivi članovi strukture iskaza, a njihova pozicija u odnosu na druge elemente klauze utiče na njihov semantički i gramatički status. CGEL razlikuje najmanje sedam pozicija adverbijala, od kojih su osnovne inicijalna (I), medijalna (M) i završna (E) (Hoye, 1997: 148):

I (initial)	<i>Possibly</i> they may have been sent to London.
iM (initial-medial)	They <i>possibly</i> may have been sent to London.
M (medial)	They may <i>possibly</i> have been sent to London.
mM (medial-medial)	They may have <i>possibly</i> been sent to London.
eM (end-medial)	They may have been <i>possibly</i> sent to London.
iE (initial-end)	They may have been sent <i>possibly</i> to London.
E (end)	They may have been sent to London <i>possibly</i> .

Inicijalnu poziciju (I) najčešće zauzimaju disjunktivi, odnosno, rečenični prilozima sa ulogom postavljanja teme, a neki od njih se mogu naći i u medijalnoj poziciji (M) odvojeni interpunkcijom (Hoye, 1997: 149). Medijalna pozicija najčešće se vezuje za izražavanje modalnosti i stepena, te se u njoj uobičajeno javljaju subjunktivi. Na kraju rečenice u poziciji (E) nije tipično da se javljaju prilozima sa modalnim značenjem, ali se disjunktivi ipak javljaju na ovom mestu u iskazu, naročito u govornom jeziku. U tim slučajevima disjunktivi imaju ulogu pojačavanja ili slabljenja onoga što je već izgovoreno (Hoye, 1997: 149).

Treba imati na umu da ne razlikuje svaki autor tačno ovih sedam pozicija adverba/adverbijala, već prema potrebama sopstvenog istraživanja može uvesti dodatne pozicije ili govoriti o manjem broju pozicija i za njih koristiti drugačije termine od gorepomenutih.

5.3.2 Klasifikacija adverbijala

CGEL razlikuje četiri osnovne kategorije adverbijala: adjunkte, subjunkte, disjunkte i konjunkte (engl. *adjuncts*, *subjuncts*, *disjuncts*, *conjuncts*). Kada je u pitanju sinergija modalnog značenja glagola i priloga, adjunkti i konjukti imaju gotovo zanemarljivu ulogu.

Adjunkti su najbrojnija potklasa adverbijala koja je ujedno i najsličnija ostalim elementima strukture rečenice. Tradicionalne kategorije poput priloga za mesto, vreme i način pripadaju adjunktima, a njihova značenja najčešće ne utiču na modalnost iskaza (Hoye, 1997: 152). Izuzetak su adjunkti koji označavaju vremenske odnose zbog njihovog složenog odnosa sa modalnim značenjima, ali se nećemo duže zadržavati na ovoj temi⁶¹.

Konjukti su najperifernija vrsta adverbijala kada je u pitanju njihova integrisanost u strukturi rečenice, a njihova funkcija je da povezuju nezavisne gramatičke jedinice, počev od klauze pa do nizova paragrafa (Hoye, 1997: 154). U određenim kontekstima prilozi *certainly*, *indeed*, *of course* i *really* pripadaju konjunktima (u drugim slučajevima subjunkti ili disjunkti) kada, pored toga što povezuju delove teksta/diskursa, imaju i ulogu koja je modalna utoliko što navode primaoca poruke da zauzme određeni stav (Hoye, 1997: 154-155):

(420) He argued last week that by guaranteeing [ethnic] ‘diversity’ on campus, the university helps the state prepare for the future.

Certainly [cf. ‘Furthermore’], it will become harder to ensure that California’s various racial and ethnic groups are proportionally represented among the university’s... students...

Da li leksemu *certainly* u primeru (420) treba posmatrati kao konjunkt ili disjunkt podložno je raspravi budući da ima elemenata koju ukazuju na pripadnost obema podgrupama. Kako je uloga koju konjukti i adjunkti imaju u izražavanju modalnih značenja minimalna, mi ćemo ih u ovom radu zanemariti i fokusirati se na modalna značenja izražena disjunktima i subjunktima.

5.3.3 Subjunkti

Prilozi koji se u engleskom jeziku najčešće kombinuju sa modalnim glagolima pripadaju subjunktima, koji su u većoj ili manjoj meri podređeni drugim elementima u klauzi ili, pak, čitavoj klauzi (Hoye, 1997: 155). U odnosu na disjunkte, subjunkti su integrisani duboko u strukturu iskaza, a u naročitoj su sprezi sa glagolom (predikatom). Ova potklasa adverbijala dalje se može podeliti na četiri podvrste, a to su: subjunkti učtivosti (engl. *courtesy subjuncts*), naglašivači (engl. *emphasizers*), intenzifikatori (engl. *intensifiers*) i subjunkti foksiranja (engl. *focusing subjuncts*) (Hoye, 1997: 155).

⁶¹ Palmer (1990) i Lyons (1977) podrobnije ispituju odnos glagolskog vremena i modalnosti (Hoye, 1997: 153).

5.3.3.1 Subjunki učtivosti

U subjunkte učtivosti ubrajaju se lekseme *please, kindly, cordially, graciously* i *humbly*. Za razliku od ostalih podgrupa koji imaju ograničen fokus, subjunki učtivosti svojim opsegom obuhvataju čitavu klauzu (Hoye, 1997: 156). Osnovna funkcija im je da signaliziraju učtivost i ublažavanje, a s obzirom na to da modalnost kakvom smo je definisali u ovom radu ne obuhvata učtivost, nećemo se duže zadržavati na ovoj podgrupi.

5.3.3.2 Subjunki naglašivači

Za nas je daleko važnija druga podgrupa, a to su subjunki naglašivači koji imaju tendenciju da se javljaju uz modalne glagole jer i oni sami izražavaju značenja koja su modalna time što pojačavaju efekat istinosne vrednosti klauze na koju se odnose, odnosno, stavljaju akcenat na modalnost izraženu modalnim glagolom (Hoye, 1997: 156-157).

(421) ...but he certainly will have Tudor and Plato commitments... (Hoye, 1997: 157)

(422) I simply cannot believe that your discovery of my multiple dalliance alone could lead you to state that I was 'depraved'. (Hoye, 1997: 157)

Prilog *certainly* u primeru (421) svojim inherentnim modalnim značenjem eksplicitno naglašava istinosnu vrednost rečenice, ali i stavlja akcenat na glagol *will* i stepen uverenja sa kojim govornik vrši predviđanje (Hoye, 1997: 157). Nešto je drugačija situacija u primeru (422) gde prilog *simply* nije inheretno modalan, pa je i priroda naglašavanja drugačija, odnosno, govornik komentariše prikladnost upotrebe modalnog glagola *cannot* (Hoye, 1997: 157). Postoje, dakle, razlike u tome na koji način naglašivači ističu modalni glagol u zavisnosti od toga da li i sami imaju modalno značenje (primer 422) ili su zbog blizine modalnog glagola koji je upravna reč postali leksički redundantni, kao što je slučaj u primeru (421). Među ovim drugim ima i nekoliko priloga koji su naglašivači samo u posebnim okolnostima, kao u sledećem primeru:

(423) I know a dinner and a cocktail party may well be on the programme of our four days there. (Hoye, 1997: 157)

Već je bilo reči o idiomatskom statusu kombinacije modalnog glagola *may* i priloga *well* koji zajedno označavaju probabilitet, a ne epistemičku mogućnost koja je osnovno značenje glagola *may*.

Na osnovu svega navedenog, moguće je razlikovati dve podvrste naglašivača: tip A i tip B. Tip A je brojnija podvrsta i obuhvata lekseme koje takođe mogu biti disjunki sadržaja, o čemu će u narednim poglavljima biti više reči. Najčešće se tiču potvrde istinosnog statusa, a pripadaju im sledeće lekseme: *actually, certainly, clearly, definitely, indeed, obviously, plainly, really, surely, of course, (well, readily, easily)*⁶² (Hoye, 1997: 157-158). Tip B se prevashodno sastoji od leksema koje mogu da funkcionišu i kao disjunki stila⁶³: *frankly, honestly, literally, simply, fairly, just* (Hoye, 1997: 158). U normalnim okolnostima ljudi koji nešto izjavljuju nameravaju da se to

⁶² Ovi prilozi su naglašivači u neposrednom okruženju modalnih glagola *might, may* i *could*. (Hoye, 1997: 157)

⁶³ Ove lekseme izražavaju govornikov komentar o stilu ili formi onoga o čemu se govori (Hoye, 1997: 158).

prihvati kao istina⁶⁴, a dodavanjem reči poput *frankly* iskaz se ne čini istinitijim, ali se naglašava istinitost rečenice (Hoye, 1997: 158).

Kada se nalaze tačno ispred ili iza modalnog glagola bez intonacijskog i interpunkcijskog razdvajanja, oba tipa naglašivača prevashodno ističu modalni glagol, ali u CGEL je uočeno da se ne može sa sigurnošću tvrditi da li je naglasak samo na delu ili na čitavom iskazu (Hoye, 1997: 158). Naglašivači se uvek javljaju u nekoj varijanti medijalne pozicije, pri čemu se za posebno isticanje nalaze u (iM) poziciji (Hoye, 1997: 159):

(424) The result easily could be a big minus, indicating that you're spending or planning to spend more than your projected income.

Ista pozicija uobičajena je i za naglašivače koji se javljaju uz modalni glagol u negaciji (Hoye, 1997: 159-160):

(425) They certainly wouldn't be on the watch for as small a bulge as that.

Početna medijalna pozicija (iM) označava posebno jako naglašavanje i jasno isticanje modalnog glagola u negaciji (Hoye, 1997: 160).

Naglašavanje (emfaza) koje se postiže priložima često se tretira kao intenzifikacija (Greenbaum, 1970; Bolinger, 1972, cit. u Hoye, 1997: 160). Razlikuju se, primera radi, standardni intenzifikatori (naglašivači) i intenzifikatori stepena, pri čemu oba ova semantička procesa podrazumevaju efekat povećanja jačine modalnog glagola. Međutim, samo kod naglašavanja postoji interakcija sa modalnim značenjima (Hoye, 1997: 160). Naglašivači, dakle, dodaju jačinu elementu klauze na koji se odnose, a taj element ne mora imati mogućnost stepenovanja. Kada naglašeni konstituent rečenice zapravo ima mogućnost stepenovanja, tada se radi o intenzifikaciji (CGEL: 583, cit. u Hoye, 1997: 160-161):

(426) He really must have performed well.

(427) He must really have performed well.

(428) He must have really performed well.

Prilog *really* u primerima (426) i (427) odnosi se na modalni glagol *must* koji se ne može stepenovati, te je jasno da se radi o naglašavanju. U primeru (428) gde prilog *really* zauzima poziciju (eM) modifikovan je prvenstveno leksički glagol *perform*, te je implikacija da se radi o visokom nivou izvođenja kao i o potvrdi sigurnosti koju označava modalni glagol (Hoye, 1997: 161). Iz ovog primera vidimo da je opseg priloga i njegov fokus veoma složeno pitanje, kao i da su dvosmislenost i neodređenost ponekada neizbežni.

Leksema *really* najsvestraniji je subjunkt koji se može kombinovati sa svim modalnim glagolima, a u ulozi disjunkta ističe govornikovo viđenje da je ono što govori zaista istina (Hoye, 1997: 161). Greenbaum zaključuje da je često teško razlikovati funkciju *really* kao naglašivača ili intenzifikatora od njegove uloge kao disjunkta (1969:144) uprkos tome što njegova sopstvena ispitivanja pokazuju da govornici kojima je engleski maternji jezik prave jasnu razliku između ove dve funkcije (Hoye, 1997: 161-162). Testovi koje je Greenbaum (1969) sproveo u svom kapitalnom delu o adverbijalima pokazuju da su prilozi sa jasnom modalnom konotacijom kao što su *certainly*,

⁶⁴ Izuzev u slučajevima kada su ironični, kada namerno obmanjuju druge kako bi manipulirali istinom ili zarad poetskog efekta (Hoye, 1997: 158).

indeed i *surely* više povezani u pogledu značenja kada funkcionišu kao disjunktivi i naglašivači u odnosu na *actually* i *really* koji su nisu jednako markirani za modalnost (Hoye, 1997: 164). Dakle, prilozi sa modalnim značenjem *certainly*, *indeed* i *surely* imaju „difuzniju“ semantičku ulogu, naročito u blizini modalnih glagola i to je ono što je uticalo na viđenje mnogih autora da su modalni prilozi nužno rečenični kada je njihov opseg u pitanju (Hoye, 1997: 164). Ipak, rezultati eksperimenata koje je Greenbaum sproveo ukazuju na to da govornici kojima je engleski maternji jezik prave razliku između funkcija adverbijala na osnovu pozicije, intonacije (ili interpunkcije) i konteksta (Hoye, 1997: 164)⁶⁵.

Među naglašivačima postoji i mali broj leksema koje ističu epistemčka i deontička značenja modalnih glagola samo u specifičnim okruženjima, a to su prilozi: *always*, *well*, *easily*, *readily* i *literally* (Hoye, 1997:164). Primera radi, *always* je naglašivač kada se nalazi u okruženju modalnih glagola *can* i *could* u potvrdnoj deklarativnoj klauzi (Hoye, 1997: 164-165):

(429) ...I mean if I don't like it I can always send it back can't I...

(430) ...if there was something nice coming up you could always ring us up you know...

Ukoliko se ovim primerima doda neka specifična vremenska referenca kao u primeru (431), postaje jasno da *always* u ovakvim slučajevima nema vremensko, već modalno značenje. Sa druge strane, *always* nije više subjunkt u primerima poput (432) i ponovo ima vremensko značenje kada je modalni glagol u negaciji (Hoye, 1997: 165).

(431) I mean, if I don't like it I can always send it back sometime next week.

(432) I can't always send it back. (Hoye, 1997: 165)

Prilog *well* i idiomatski status koji ima u sprezi sa modalnim glagolom *may* smo već spominjali, a treba još i napomenuti da je to jedini naglašivač koji može da transformiše značenje modalnog glagola umesto da ga pojača/naglasiti ili potvrdi. Glagoli *may*, *might* i *could* imaju značenje mogućnosti kada su nemodifikovani, a u pozitivnim deklarativnim klauzama modalni prilog *well* transformiše to značenje u epistemički probabilitet (Hoye, 1997: 165):

(433) I might well be having some more tickets given to me.

(434) This is not to say that the movement of each tiny particle is not governed completely by the laws of classical mechanics. It well may be.

Prilog može stajati ispred modalnih glagola *might* i *may* (ali ne *could*) za dodatno naglašavanje, kao što vidimo u primeru (434).

Naglašivači *easily* i *readily* javljaju se uz glagole *might*, *may*, *can* i *could* u obaveznoj medijalnoj poziciji i fokusiraju ideju o postojanju mogućnosti (Hoye, 1997: 166-167):

(435) Take two words which might easily affect the same important modern argument, barbarism and colonialism.

⁶⁵Razlika koja se pravi između dve funkcije priloga *really* (i u nešto manjoj meri *actually*) je veća nego u slučaju priloga *certainly*, *indeed* i *surely* i ukazuje na to da je ovaj prilog dostigao pun status naglašivača bez ostataka rečeničnog priloga, što mu omogućava kombinovanje sa svim modalnim oblicima (Hoye, 1997: 164).

Jacobson (1964: 213) uviđa da se prilog *easily* češće javlja u medijalnoj nego u bilo kojoj drugoj poziciji u iskazu, te da je razlog tome verovatno što „its force of manner is often mixed with some force of mood“ (cit. u Hoye, 1997: 167).

Prilog *literally* ponekad je u funkciji naglašivača, a najčešće je to u govornom jeziku i uz modalne glagole u negaciji (Hoye, 1997: 167):

(436) I couldn't literally couldn't stay to the end

Značenje nemogućnosti koje izražava modalni glagol *couldn't* prilog *literally* ističe kao maksimalnu nemogućnost, odnosno, efekat koji ima na glagol je naglašavanje (Bolinger, 1972: 107, cit. u Hoye, 1997: 17).

Poslednja grupa leksema koje funkcionišu kao naglašivači obuhvata evidencijalne priloge *apparently, clearly, evidently, inevitably, obviously* i *necessarily*. Izuzev *necessarily*, ostalih pet priloga funkcionišu i kao disjunktivi sadržaja koji, uopšteno posmatrano, izražavaju govornikovo uverenje ukazujući na dostupne dokaze (Hoye, 1997: 168). Kada se javljaju uz modalni glagol *must*, ove lekseme zadržavaju deo svog nadređenog statusa, ali istovremeno naglašavaju inferencijalnost kao osobinu ovog glagola. Pomenuti prilozivi, dakle, ističu da na osnovu dostupnih dokaza govornik ne može nijedan drugi zaključak da izvede (Hoye, 1997: 168-169):

(437) Moreover, its extent must obviously increase with the reactivity of the aromatic substrate...

Necessarily se izdvaja po tome što se kao naglašivač kombinuje i sa epistemičkim i sa deontičkim *must*, što je ilustrovano sledećim primerima (Hoye, 1997: 169):

(438) Any history of art written for the consumption of twentieth-century Europeans must necessarily regard the Giotto-Cézanne period as the most important section of art history.

(439) The judgement in these matters must necessarily be a harsh one.

5.3.3.3 Subjunktivi intenzifikatori

Za razliku od naglašivača, subjunktivi intenzifikatori izražavaju kategoriju stepena, te mogu pojačavati ili ublažavati intenzitet konstituenta rečenice koji modifikuju u odnosu na neku ustanovljenu normu (Hoye, 1997: 169). Modalni glagoli, osim u izuzetnim slučajevima, nisu reči koje se mogu stepenovati, pa intenzifikaciji podležu indirektno jer se nalaze u blizini leksičkog glagola koji se može gradirati (Hoye, 1997: 169):

(440) I must absolutely insist that there be complete silence.

Leksički glagol *insist* izražava pojam stepena i intenzifikator *absolutely* prevashodno fokusira taj glagol, ali istovremeno pojačava i silu modalnog glagola *must*. Implikacija je da se radi o visokom stepenu insistiranja, kao i o potvrdi govornikovog autoriteta (Hoye, 1997: 170). Kada intenzifikator povećava stepen osobine izražen konstituentom koji modifikuje naziva se pojačivačem (engl. *amplifier*), dok se intenzifikatori koji smanjuju stepen nazivaju umanjivačima (engl. *downtoners*) (Hoye, 1997: 169). Za razliku od ostalih modalnih glagola, *can* i *could* mogu da budu podložni direktnoj intenzifikaciji kada se radi o umanjivanju ili ublažavanju značenja, naročito u kombinaciji sa prilozima *hardly* i *scarcely* (Hoye, 1997: 170).

Iako se intenzifikatori najčešće javljaju u medijalnoj poziciji (naročito kada utiču na značenje modalnog glagola), postoje značajne varijacije u odnosu na to koji elemenat modifikuju, pa se tako mogu naći i na kraju rečenice u poziciji (E) (Hoye, 1997: 170):

(441) I cannot see them producing it at all.

Most, quite i *very* su pojačivači⁶⁶ koji intenzifikuju modalni glagol time što modifikuju naglašivač koji stoji uz njega ili disjunkt sadržaja (Hoye, 1997: 171):

(442) I shall most probably [certainly/definitely] be gone by then.

(443) Houston ... thought that she very easily could if she put her mind to it ...

U primerima (442) i (443) vidimo značenje modalnosti koje je „pojačano“, pa je semantički proces koji je na delu najbolje posmatrati kao naglašavanje (Hoye, 1997: 172). Razmotrimo sledeće primere (Hoye, 1997: 172):

(444) It may be that they were wrong.

[It is possible that they were wrong.]

(445) It may well be that they were wrong.

[It is probable that they were wrong.]

(446) It may very well be that they were wrong.

[It is highly probable/likely that they were wrong.]

Primer (444) gde modalni glagol *may* nije modifikovan izražava modalno značenje mogućnosti (da je neko pogrešio), a naglašivač *well* u iskazu (445) transformiše to značenje u epistemički probabilitet. Kada se naglašivač *well* modifikuje intenzifikatorom *very*, kao u primeru (446), istovremeno se potvrđuje istinosna vrednost iskaza i naglašava jačina govornikovog uverenja (Hoye, 1997: 172).

Lekseme *only, simply, just, hardly, scarcely, at all, almost* i *quite* pripadaju umanjivačima, podvrsti intenzifikatora kojima se umanjuje ili ublažava neka osobina konstituenta koji modifikuju. Pojačivači i umanjivači u CGEL se dalje dele na podgrupe leksema, ali ovde nećemo zalaziti dublje u klasifikaciju intenzifikatora. Dodaćemo još i da postoje reči koje, pored nabrojanih pojačivača i umanjivača, funkcionišu kao intenzifikatori u samo ograničenim okruženjima, a to su lekseme *possibly, conceivably* i *never ever* (Hoye, 1997: 175). *Possibly* i *conceivably* u neasertivnim kontekstima vrše funkciju intenzifikatora (Hoye, 1997: 175):

(447) I cannot possibly stay in a hospital in Moscow.

(448) But what could Galloway conceivably know?

Razlika je velika kada je uporedimo značenje intenzifikatora *possibly* sa značenjem priloga *possibly* kao disjunkta (Hoye, 1997: 175):

(449) Possibly, I cannot stay in a hospital in Moscow.

⁶⁶ CGEL dalje deli pojačivače i umanjivače na potkategorije, ali i sami autori uočavaju da granice između njih nisu jasne (Hoye, 1997: 171).

I possibly cannot stay in a hospital in Moscow.

I can possibly not stay in a hospital in Moscow.

I cannot stay in a hospital in Moscow, possibly.

Intenzifikator *possibly* u primeru (447) pojačava negativno značenje glagola *cannot*, a iskaz se može parafrazirati sa „Nikako ne mogu da ostanem u bolnici u Moskvi“. Vidimo da disjunkt *possibly* u primeru (449) može zauzimati različite pozicije u iskazu, a njegovo značenje epistemičke mogućnosti bitno se razlikuje od značenja intenzifikatora *possibly*. Parafraza primera (449) mogla bi da bude „Postoji mogućnost da ne mogu da ostanem u bolnici u Moskvi“ ili „Moguće je da ne mogu da ostanem u bolnici u Moskvi“.

5.3.3.4 Subjunki fokusiranja

Ulogu usmeravanja pažnje na deo rečenice imaju subjunki fokusiranja (engl. *focusing subjuncts*). Fokusirani deo rečenice može biti i čitava predikacija⁶⁷, ali i pojedinačni konstituent poput modalnog glagola (Hoye, 1997: 178). Primeri (450) i (451) ilustruju dve podvrste koje se razlikuju u CGEL, a to su restriktivi (engl. *restrictives*) i aditivi (engl. *additives*) (Hoye, 1997: 178):

(450) It's just that he <may> have gone (I don't know whether he has).

(451) John can and also <will> learn that I'm the one in charge here.

Restriktivi ukazuju na to da je iskaz o kom se govori istinit u pogledu njegovog fokusiranog dela, dok aditivi ukazuju na to da je iskaz dodatno istinit i u pogledu fokusiranog dela (Hoye, 1997: 178). Među restriktivima se nalaze prilozima *just*, *only* i *simply* koji u drugačijim okruženjima mogu imati i funkciju naglašivača ili intenzifikatora. U aditive se ubrajaju prilozima poput *again*, *also*, *even*, *further* i *similarly*.

5.3.4 Disjunki

Prilozima (adverbijali) koji funkcionišu kao disjunki u strukturi rečenice imaju relativno perifernu ulogu i upravo ta karakteristika im daje nadređeni status, usled čega njihov opseg obuhvata čitavu rečenicu (Hoye, 1997: 179). Kao takvi, disjunki su za naše istraživanje najvažnija kategorija priloga, te ćemo njima posvetiti dužnu pažnju. Gramatički status ove potklase priloga čini ih pogodnim za identifikaciju govornika i autoriteta, ali i za potvrdu subjektivnog kvaliteta čitavog iskaza (Hoye, 1997: 179). Iskazi se samo u retkim slučajevima mogu smatrati potpuno objektivnim i uglavnom uključuju makar implikaciju našeg stava (Hoye, 1997: 179):

(452) The drugs they give have a detrimental effect on the powers of concentration.

⁶⁷ Predikacija podrazumeva sve ono što je u iskazu izuzev subjekta i pomoćnog glagola (Hoye, 1997: 178).

Kada imamo deklarativni iskaz kao u primeru (452), eksplicitno modalno obeležje rečenice izostaje, ali se pretpostavke o „autoritetu“ koji stoji iza izjave može naslutiti. Disjunkt *apparently* u primeru (453) čini govornikov autoritet eksplicitnim (Hoye, 1997: 179):

(453) The drugs they give could apparently have a detrimental effect on the powers of concentration.

Prilog *apparently* upotrebljen je u ovom primeru jer govornik nije u mogućnosti da potvrdi istinitost tvrdnje. Međutim, u slučaju da postoje značajni dokazi koji idu u prilog tvrdnji, govornik bi se mogao poslužiti prilogom *undoubtedly*, kao u primeru (454) (Hoye, 1997: 179):

(454) The drugs they give will *undoubtedly* have a detrimental effect on the powers of concentration.

Takođe, govornik može da bude direktniji u pogledu stila i sadržaja svog iskaza, pa izgovoriti nešto poput (Hoye, 1997: 179):

(455) Frankly, the drugs they give have a detrimental effect on the powers of concentration.

Govornikov autoritet je eksplicitan u sva tri slučaja, ali se prilozima *apparently* i *undoubtedly* razlikuju od priloga *frankly* prema načinu funkcionisanja; prvi pripadaju podgrupi pod nazivom disjunktima sadržaja, dok drugi pripada disjunktima stila.

5.3.4.1 Disjunktima stila

Disjunktima stila (engl. *style disjuncts*) izražavaju komentar govornika u vezi sa stilom i formom izgovorenog, a razlikuju se od disjunktima sadržaja (engl. *content disjuncts*) po tome što nisu u direktnoj vezi sa istinosnom vrednošću propozicije (Hoye, 1997: 180). Uopšteno posmatrano, njihova uloga je metalingvistička, a u pogledu značenja odgovaraju klauzama sa glagolom govorenja. Uporedimo značenje priloga u primeru (456) sa odgovarajućim klauzama i izrazima u primeru (457) (Hoye, 1997: 180):

(456) Frankly, I would like to see the overdraft completely repaid as soon as possible.

(457) I am speaking frankly when I say that...

I say frankly that...

If I may speak frankly...

If I may put it frankly...

In all frankness...

Disjunktima stila najčešće se javljaju u inicijalnoj poziciji u rečenici, a prema CGEL gramatici mogu se dalje podeliti u dve podvrste: tip A i tip B (Hoye, 1997: 180). U tip A spadaju prilozima koji izražavaju semantičke kategorije modalnosti i načina: *frankly*, *honestly*, *seriously*, *truly*, *briefly*, *generally* i *simply*. Prva četiri priloga podgrupe semantički su bliska disjunktima sadržaja poput *certainly* i *definitely* utoliko što izražavaju uverenje, ali se od njih razlikuju jer se ne tiču istinitosti izrečenog (Hoye, 1997: 181). Tipu B pripadaju prilozima kojima govornik pravi neku vrstu generalizacije: *literally*, *personally* i *strictly* (Hoye, 1997: 181). Kako u sprezi sa modalnim

glagolima disjunktiva stila ne igraju značajnu ulogu, a prema našem određenju epistemičkih modalnih priloga ne pripadaju ovoj grupi, više pažnje ćemo posvetiti disjunktima sadržaja.

5.3.4.2 Disjunktiva sadržaja

Disjunktiva sadržaja ili disjunktiva stava (engl. *attitudinal disjuncts*) izražavaju direktna zapažanja u vezi sa istinosnom vrednošću rečenice u kojoj se javljaju, odnosno, izražavaju evaluaciju ili stav u vezi sa izrečenim (Hoye, 1997: 182). Po tom osnovu se i razlikuju dva podtipa: prilozi koji se tiču stepena istinitosti (sigurnost/nesigurnost) i prilozi koji su u vezi sa vrednosnim sudom (evaluacija). U pogledu značenja, prilozi koji izražavaju vrednosni sud pretpostavljaju pozitivnu istinosnu vrednost rečenice u kojoj se javljaju, što je naročito vidljivo kada u predikaciji nema modalnog glagola (Hoye, 1997: 182):

(458) Fortunately, cannibalism is dying out.

(459) Probably, cannibalism is dying out.

Prilog *fortunately* u primeru (458) presuponira istinitost iskaza da kanibalizam izumire, što nije slučaj sa prilogom *probably* u primeru (459).

Disjunktiva koji izražavaju vrednosni sud mogu se pojmovno grupisati prema vrsti evaluacije koji označavaju, pa tako, primera radi, prilozi *amazingly, curiously, funnily, oddly* i *strangely* izražavaju da je sud iznenađujuć ili neočekivan, a prilozi *correctly, rightly* i *wrongly* da je sud ispravan ili pogrešan (Hoye, 1997: 183). Prema autoru, značaj disjunktiva koji izražavaju vrednosni sud je u tome što govorniku omogućavaju da kvalifikuje ili okarakterise svoj stav u vezi sa istinosnom vrednošću iskaza, a da time ne utiče na procenu verovatnoće da je ono o čemu govori istinito ili da će postati istinito (Hoye, 1997: 183). Kao što je već pomenuto, evaluativni prilozi pretpostavljaju pozitivnu istinosnu vrednost propozicije i stoga ova podvrsta priloga neće biti predmet našeg istraživanja.

Disjunktiva sadržaja koji izražavaju stepen istinitosti koje autor naziva i centralnim modalnim priložima mogu se dalje podeliti na one koji kategorički potvrđuju istinosnu vrednost izgovorenog (460), disjunkte koji ukazuju na percepciju nekog stanja stvari (461), priloge koji izražavaju sumnju (462) i one koji potvrđuju tačnost ili netačnost izgovorenog (463) (Hoye, 1997: 183-184):

(460) No doubt similar schemes will in due course be submitted by other Schools of the University.

(461) The drugs they give could apparently have a detrimental effect on the powers of concentration.

(462) Perhaps your friend – the fat one – might give some useful leads if subtly approached.

(463) Actually, as you are aware, there ought to be no overdraft at all.

Disjunktiva sadržaja koji se tiču istinitosti propozicije, a koji se najčešće javljaju uz modalne glagole pripadaju trima podgrupama: tipu A, tipu B i tipu C. U tip A ubrajaju se disjunktiva sadržaja koji izražavaju uverenje: *admittedly, certainly, definitely, indeed, surely, undoubtedly, clearly, evidently, obviously, of course* i *plainly*. Izuzev *admittedly* i *of course*, ostali prilozi ove grupe takođe mogu funkcionisati kao naglašivači (Hoye, 1997: 184).

Tipu B pripadaju disjunktivi sadržaja koji izražavaju sumnju: *arguably, apparently, conceivably, doubtless, (quite/very) likely*⁶⁸, *maybe*⁶⁹, *perhaps, possibly, presumably* i *probably*. Videli smo već da prilozi *conceivably* i *possibly* u neasertivnim kontekstima mogu funkcionisati i kao intenzifikatori.

Disjunktivi sadržaja koji označavaju tvrdnju o realnosti pripadaju tipu C, a to su *actually, really* i *in fact*. Ovi prilozi su dvostruko emfatični jer istovremeno izražavaju govornikovo uverenje u istinitost i tvrdnju da izgovoreno pripada realnosti (Hoye, 1997: 184). Za razliku od priloga ove grupe koji potvrđuju realnost propozicije kao u primeru (464), prilozi tipa B referiraju na odsustvo realnosti, što vidimo iz primera (465) (Hoye, 1997: 184):

(464) In fact, the consignment may well be delivered next week.

(465) Apparently, the consignment may well be delivered next week.

Naravno, disjunktivi sadržaja koji se tiču istinosne vrednosti propozicije mogu se grupisati i prema nekim drugim kriterijumima, kao što i granice između centralnih modalnih i evaluativnih priloga nisu uvek jasne. Među disjunktivima sadržaja koji izražavaju uverenje u istinitost propozicije ima i onih koji ukazuju na percepciju dokaza poput *apparently, clearly, evidently* i *obviously*. U zavisnosti od jačine dokaza, navedeni prilozi predstavljaju mešavinu priloga visokog i niskog probabiliteta, pri čemu *clearly* i *obviously* izražavaju viši stepen uverenja od *evidently* i *apparently* (Hoye, 1997: 192). Ovi prilozi koji u svom značenju sadrže dimenziju evidencijalnosti principijelno se mogu odvojiti od onih koji su u direktnoj vezi sa „znanjem” (npr. *certainly*), a naše istraživanje će se fokusirati na ovu drugu grupu.

5.3.5 Disjunktivi sadržaja i njihova pozicija u rečenici

5.3.5.1 Tematizacija

Sintaksički posmatrano, disjunktivi sadržaja nisu vezani ni za jednu konkretnu poziciju u iskazu, mada se najčešće javljaju na početku rečenice u poziciji (I). Zbog tendencije da se javljaju u inicijalnoj poziciji, disjunktivi sadržaja često nisu obuhvaćeni negacijom klauze (Hoye, 1997: 186):

(466) Maybe we cannot care enough unless the information is presented to us in a certain way.

Na sličan način negacija ne obuhvata priloge kada se nađu u krajnjoj poziciji (E) jer su isuviše periferni (Hoye, 1997: 186):

(467) He may well not be coming next week, in fact.

Međutim, kada se prilozi nalaze na središnjem mestu u iskazu, naročito u poziciji (iM) u neposrednoj blizini modalnog glagola, postoji velika tendencija da se tada radi o subjunktivima naglašivačima, a ne o disjunktivima sadržaja (Hoye, 1997: 186):

(468) it really couldn't be done you know

⁶⁸ Neformalni stil

⁶⁹ Neformalni stil

Distribucija priloga ne tiče se samo sintakse i prozodije već je uslovljena i pragmatikom i strukturom iskaza u kontekstu u kojem se javljaju (Hoye, 1997: 187). Disjunkti sadržaja u inicijalnoj poziciji omogućavaju govorniku da iskaže svoj stav prema onome što govori, a na taj način se u fokus stavlja sadržaj čitave propozicije (Hoye, 1997: 187). Bez obzira na njihov semantički status i modalne vrednosti koje iskazuju, sve podvrste disjunkta sadržaja mogu biti u vezi sa postavljanjem teme – tematizacijom (engl. *thematization*) i oni najčešće nisu najvažnija informacija u rečenici (Hoye, 1997: 187-188).

Kada se disjunkti sadržaja direktno tiču istinosne vrednosti propozicije, semantička povezanost priloga i modalnog glagola mnogo je jača u odnosu na situacije gde disjunkt izražava govornikov vrednosni sud (Hoye, 1997: 188-189). Dakle, tematizacija iskaza u pogledu evaluacije da li je njegov sadržaj očekivan ili neočekivan, pravedan ili nepravedan, neobičan itd. nezavisan je od govornikovog razmatranja istinosnog statusa iskaza. Zbog toga što presuponiraju pozitivnu istinosnu vrednost iskaza, evaluativni disjunkti sadržaja nemaju posebnu tendenciju da se u iskazu javljaju zajedno sa modalnim glagolima, iako je to sasvim moguće (Hoye, 1997: 189).

Prema tome, autor disjunkte sadržaja koji izražavaju stepen verovatnoće oprezno naziva centralnim modalnim priložima i njima posvećuje pažnju budući da se oni redovno kombinuju sa modalnim glagolima. Kada je u pitanju prilog *naturally*, njegov status evaluativnog disjunkta dovodi se u pitanje s obzirom na to da je u modalnim okruženjima značenjski gotovo istovetan sa prilogom *of course*, te bi ga trebalo smatrati disjunktom sadržaja tipa A koji se tiču govornikovog uverenja (Hoye, 1997: 189):

(469) Naturally Palaeolithic man's interest in bison cannot have been purely aesthetic.

Slična je situacija i sa prilogom *inevitably* koji je, doduše, manje uobičajen (Hoye, 1997: 189-190):

(470) Inevitably, there will be those who see only the earthen vessels.

Modalne vrednosti koje se tematizuju prevashodno zavise od vrste disjunkta kojim se to čini. Na primer, lekseme *admittedly*, *certainly*, *definitely*, *of course*, *surely* i *undoubtedly* prilozi su visokog probabiliteta koji izražavaju jačinu govornikovog uverenja u istinitost propozicije. Kada se ovi prilozi javljaju na početnoj poziciji u rečenici postavljajući temu koja se tiče čvrstine govornikovog uverenja, krajnji efekat je naglašavanje takvog uverenja (Hoye, 1997: 190). Pri tome, prilog je istovremeno u interakciji sa modalnim glagolom i stavlja u fokus njime izraženo modalno značenje, a to je mogućnost u primeru (471), odnosno predikcija u primeru (472) (Hoye, 1997: 190):

(471) Certainly if the artist could speak at all, his command of spoken language must have been more primitive than his command of graphic language.

(472) Undoubtedly some of this extra production was uneconomic and would never have been countenanced in peacetime.

Bez obzira na periferni status disjunkta u strukturi rečenice, kolokacijska ograničenja modalne harmoničnosti i dalje mogu biti na snazi, naročito kada propozicija sadrži neki od modalnih glagola *might*, *may* ili *must* (Hoye, 1997: 191):

(473) *Possibly, she must be at home.

(474) *Definitely, she might/may be at home.

Tematizacija kojom disjunktivi sadržaja naglašavaju modalno značenje iskazano u propoziciji semantičko-pragmatski je specifična za svaki prilog ponaosob, kao i za kontekst u kojem se javljaju. Prilog *surely*, primera radi, ima ulogu da traži slaganje od strane sagovornika u kontekstu gde se predviđa neki oblik suprotstavljanja, tako da njegova svrha nije samo da potvrdi istinosnu vrednost propozicije (Hoye, 1997: 191):

(475) Surely, they couldn't have expected you to complete the project so soon (could they)?

Prilozi *admittedly*, *certainly* i *of course* mogu imati dopusnu funkciju kada signaliziraju govornikovo oklevanje da prihvati istinitost onoga o čemu govori i tada uobičajena kolokacijska ograničenja modalne harmoničnosti ne moraju da važe (Hoye, 1997: 191):

(476) Of course, Heathrow [London airport] could keep expanding. Much of Hounslow could be bulldozed to make way for it ... but the government might find a sensible pricing regime politically easier to implement.

(477) This I can believe, but I hardly feel that she will be the sweeter for it – but of course I could be wrong.

(478) Certainly, she might be there, but somehow I don't think so.

Dopusno značenje priloga *admittedly* dodatno sugerise govornikovo oklevanje da spomene prihvatanje (Greenbaum, 1969: 203, cit. u Hoye, 1997: 192):

(479) Admittedly his picture will be a set of references to actual appearances, but its *raison d'être* will not be to impart information about appearances.

Kada govorimo o disjunktivima sadržaja koji izražavaju sumnju u istinitost propozicije (tip B), u pogledu verovatnoće možemo ih dalje podeliti na dve podgrupe. U prvu bismo svrstali priloge *presumably*, *supposedly* i *probably* koji u izvesnoj meri izražavaju sumnju, ali ipak ukazuju na razumnu sigurnost govornika da je propozicioni sadržaj istinit (Hoye, 1997: 194). Kontrastiranje pomenutih priloga prve podgrupe i priloga druge podgrupe *conceivably* i *possibly* jasno pokazuje razliku između srednjeg intenziteta verovatnoće i niskog probabiliteta (Hoye, 1997: 194):

(480) *Probably/Presumably they'll be at the reception this evening, on the other hand, probably/presumably they won't.

(481) Possibly/Conceivably they'll be at the reception this evening, on the other hand, possibly/conceivably they won't.

Prilozi *probably* i *presumably*⁷⁰ često se javljaju u iskazima sa modalnim glagolima *will* i *would*, pri čemu se u takvim situacijama istinitost propozicije pretpostavlja ili uzima zdravo za gotovo dok se ne dokaže suprotno (Hoye, 1997: 194). U tome se i bitno razlikuju od evidencijalnih priloga, a govornik koji ih na ovaj način upotrebljava ne tražeći i ne očekujući neslaganje sagovornika može u određenim kontekstima delovati arogantno (Hoye, 1997: 194-195):

(482) The legend that Milton was an unpopular poet has lived so long that probably it will never be destroyed.

⁷⁰ Prilog *supposedly* takođe ima značenje koje presuponira istinitost propozicije, ali se mnogo ređe upotrebljava od priloga *presumably*, naročito u inicijalnoj poziciji (Hoye, 1997: 195).

Prilozi *conceivably, maybe, perhaps* i *possibly* pripadaju drugoj podgrupi i označavaju vrednosti niskog probabiliteta. Oni sugerišu da govornik „ne prihvata odgovornost ili ne veruje naročito u sadržaj propozicije“ koju izgovara (Swan, 1987: 445, cit. u Hoye, 1997: 195):

(483) Maybe we cannot care enough unless the information is presented to us in a certain way.

(484) Perhaps I ought to be miserable because you are not with me.

(485) Possibly you may have considered...that the proceeds of sale of the car...would supplement the proceeds of sales of securities already received.

Kada se javljaju zajedno sa modalnim glagolima ograničenja mogu važiti samo u kombinacijama sa glagolom *must* (Hoye, 1997: 195):

(486) *Conceivably/(?) Maybe/(?) Perhaps/Possibly there must have been a mistake.

Ipak, autor ne isključuje u potpunosti mogućnost kombinovanja modalnog glagola *must* sa priložima *maybe* i *perhaps* (Hoye, 1997: 195):

(487) A: You think maybe there must have been maybe a mistake somewhere?

B: I consider it extremely probable, Mr Aaronson.

Tematizacija modalnih vrednosti uobičajena je u epistemičkim kontekstima, mada se može javiti u okruženju koje nije epistemičko, kao u primeru (488) (Hoye, 1997: 195):

(488) Clearly, a mutation in a regulatory gene could bring about a substantial change in the appearance of an organism at one blow.

Kada su u epistemičkom okruženju, prilog i modalni glagol istovremeno izražavaju govornikovo mišljenje o istinosnoj vrednosti propozicije. To mišljenje može se izraziti kao sumnja ili uverenje u istinitost onoga o čemu govori, odnosno, biti u vezi sa govornikovim zapažanjem ili percepcijom stanja stvari (Hoye, 1997: 195).

Sa druge strane, uloga priloga u inicijalnoj poziciji u deontičkim okruženjima nije toliko da tematizuje modalni sadržaj iskaza već da ublaži silu nametanja (Hoye, 1997: 196). Stoga su uobičajene formulaičke kombinacije priloga *perhaps* i *possibly* sa modalnim glagolima *can, could, will, would* i *should* koje u iskazima u kojima se javljaju označavaju ilokucionu silu zahteva (Hoye, 1997: 195-196):

(489) Perhaps/Possibly you can /could/will/would/should meet them at the airport, as I shall be busy.

Zbog navedenog, disjunktne sadržaja se u neepistemičkim kontekstima mogu kombinovati sa subjunktivima učtivosti *please* i *kindly* koji imaju ulogu pragmatičkih markera učtivosti ili ublažavanja (Hoye, 1997: 196):

(490) Perhaps you would kindly call at my offices when this is convenient.

(491) Could you possibly get the pending file for me, please.

5.3.5.2 Interpolacija

Poput tematizacije, interpolacija je tipična za epistemičke kontekste sa sličnim efektom interpretiranja iskaza sagovorniku ne bi li se podstakao određeni stav (Hoye, 1997: 196). Interpolacija podrazumeva da se disjunkt javlja u medijalnoj poziciji (ili nekoj od njenih varijanti), pri čemu je često intonacijski ili interpunkcijski odvojen od ostatka rečenice. Zanimljivo je da u modalnim okruženjima interpolacija češća kod priloga koji izražavaju sumnju, odnosno, neki stepen neizvesnosti, a da prilozi koji označavaju govornikovo uverenje u medijalnoj poziciji po pravilu funkcionišu kao subjunkti naglašivači. Disjunki sadržaja *probably* i *possibly* se prema CGEL gramatici uobičajeno javljaju u nekoj varijanti medijalne pozicije, pri čemu se u pogledu funkcije nalaze negde između modalnog pojačavanja (engl. *reinforcement*) i umanjivanja (engl. *diminution*) (Hoye, 1997: 197).

Prilozi sa značenjem govornikovog uverenja u istinitost propozicije koji u inicijalnoj poziciji u rečenici vrše funkciju disjunkta sadržaja, u medijalnim pozicijama redovno funkcionišu kao subjunkti naglašivači (Hoye, 1997: 197). Osim u slučajevima kada je disjunkt sadržaja intonacijski ili interpunkcijski odvojen od ostatka rečenice, blizina modalnog glagola podriiva nezavisni status priloga koji se u takvom okruženju pre može povezati sa funkcijom naglašavanja nego sa interpolacijom (Hoye, 1997: 197):

(492) You will undoubtedly have a very strong field for this appointment.

(493) The statutory implied conditions would certainly seem to be material parts of a contract so that any breach of them, however slight, would seem to entitle the buyer to reject the goods, treat the contract as repudiated, and recover the price.

Pauza u govoru, odnosno, zarezi u pisanju signaliziraju da se radi o interpolaciji disjunkta sa značenjem uverenja (Hoye, 1997: 198):

(494) Plato, certainly, would have none of it.

(495) This would, clearly, be a fault.

(496) Other people using the same supply can, of course, apply for shares in the same way as other members of the public who are not British Gas customers.

U situacijama gde prilog nije jasno odvojen od ostatka rečenice možemo govoriti o neodređenosti u pogledu njegovog opsega i funkcije. Ukoliko se radi o interpolaciji, neki govornici mogu smatrati da je opseg priloga uži od čitave rečenice ili čak da je njegov fokus na modalnom glagolu, kada bi funkcija priloga bila naglašavanje. Primer (497) pokazuje da su različite interpretacije moguće (Hoye, 1997: 198):

(497) for the second force airline well I would certainly regret it

Međutim, kada se prilog nalazi tačno ispred modalnog glagola, tada je njegov status naglašivača nedvosmislen (Hoye, 1997: 198):

(498) That certainly would be very convenient, wouldn't it?

Autor opravdava svoj pristup razlikovanja priloga prema funkciji u rečenici (npr. disjunki vs subjunkti) time što postoje veoma jasni slučajevi koji to potvrđuju, ali i priznaje da je neodređenost ponekad neizbežna kada se radi o semantički veoma bliskim ulogama (Hoye, 1997: 199).

5.3.5.3 Tagovanje

U finalnoj poziciji u iskazu se pored priloga tipa A (*actually, really i in fact*) mogu javiti i drugi disjunktivi sadržaja koji tada imaju efekat naglašavanja sadržaja propozicije koja im prethodi i potvrđuju autoritet govornika (Hoye, 1997: 199):

(499) What I was wondering was whether it would be better to have her under Mrs. Clarke – that would be a bit too obvious, perhaps.

(500) And Rose will be a mother certainly, and Sheila – she may be a mother too.

U pogledu pragmatike, autor uviđa da se prilozima u finalnoj poziciji mogu svesno upotrebiti za postizanje retoričkih ciljeva.

5.3.6 Ambivalentnost modalnih priloga

U prethodnim poglavljima već je bilo reči o tome da se disjunktivi i subjunktivi razlikuju prema opsegu, pri čemu prvi obuhvataju čitavu klauzu, a drugi su najčešće fokusirani na jedan konstituent ili grupu konstituenata. To je ujedno i kriterijum koji se koristi za razlikovanje ove dve podvrste adverbijala, ali je opseg sam po sebi neuhvatljiv pojam koji je teško definisati, pa u praksi razlikovanje priloga koji modifikuju rečenice od onih koji modifikuju reči (ili grupe reči) nije uvek lako niti moguće:

„Though grammarians are fully agreed that a division of adverbials into sentence-modifiers and word or word-group modifiers can be made, they usually show a great deal of hesitation about how to distinguish between these two categories in practice“. (Jacobson, 1964: 29, cit. u Hoye, 1997: 200)

Uporedimo primere (501) i (502) gde je *surely* subjunktiv naglašivač sa primerima (503)-(506) gde je ovaj prilog u ulozi disjunktiva (Hoye, 1997: 200-201):

(501) Some England fans might save up to make such a trip, but they would surely be extremely thin on the ground.

(502) Although previous police investigations have turned up no significant National Front influence in soccer violence these shameful events must surely lead to a call for further enquiries.

(503) Surely the run must be nearly over now.

(504) There is no hell of course but surely there ought to be one for such a woman...

(505) But they must have already delivered the parcel, surely?

(506) What if the old man complained...to the Provost himself? It would mean, surely, Bruno's being chucked out of the college on his ear.

U primerima (501) i (502) prilog *surely* nesumnjivo naglašava modalne glagole *would* i *must* uz koje stoji i potvrđuje/pojačava njima iskazana modalna značenja. Međutim, iako prilog *surely* primarno ističe modalni glagol u ovim slučajevima, ne možemo tvrditi da ne naglašava i druge konstituente u klauzi ili čak čitavu klauzu (Hoye, 1997: 201). Kao disjunktiv u primerima (503)-(506)

prilog *surely* pokazuje veliku mobilnost u rečenici javljanjem u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji i zbog svog nadređenog statusa obuhvata čitavu klazu. Ipak, ne može se reći da ne postoji interakcija između priloga i modalnih glagola *ought to*, *must* i *would* koji se javljaju u datim primerima (Hoye, 1997: 201). U govornom jeziku prozodija u većini slučajeva signalizira koji su konstituenti naglašeni, odnosno, šta je to što ima najveću informacijsku vrednost (Hoye, 1997: 201).

Jasna granica između rečeničnih modifikatora i priloga koji modifikuju pojedinačne reči ili grupe reči ne postoji, ali adverbijali koji se javljaju u inicijalnoj poziciji (ili naginju ka tome) imaju tendenciju da obuhvataju čitavu rečenicu⁷¹ (Bolinger, 1972: 34, cit. u Hoye, 1997: 201). Dakle, prilog postavlja modalnu temu iskaza i čini ga prominentnim usled jake povezanosti sa modalnim glagolom (Hoye, 1997: 201):

(507) At the same time, the novel as we know it to-day is a late growth... Certainly it cannot, in England, be traced back to earlier than the sixteenth century.

(508) The legend that Milton was an unpopular poet has lived so long that probably it will never be destroyed.

Međutim, videli smo u primerima sa prilogom *surely* da, čak i situacijama kada je disjunkt u medijalnoj (interpolacija) i finalnoj poziciji (tagovanje), njegov opseg može da obuhvata čitavu rečenicu, naročito kada prilog sa glagolom koji modifikuje deli izražavanje sličnih modalnih vrednosti (Hoye, 1997: 202).

Subjunktivi su u poređenju sa disjunktivima više integrisani u strukturu rečenice, ali i oni mogu biti ambivalentni kada je u pitanju opseg. U principu bi bilo moguće napraviti razliku onoga što subjunktiv primarno modifikuje (modalni glagol) i onoga što je sekundarno u njegovom opsegu (čitav predikat ili ostatak klauze), ali to je u praksi ponekad neizvodljivo (Hoye, 1997: 202). Gramatika CGEL ističe da subjunktivi naglašivači koji intonacijom i interpunkcijom nisu odvojeni od konstituenta koji modifikuju najčešće naglašavaju samo taj element, ali i da može biti neodređeno da li je pored toga naglašena i čitava klauza (cit. u Hoye, 1997: 202).

Budući da su modalni prilozi često multifunkcionalne jedinice, nameće se pitanje semantičke povezanosti između različitih funkcija koje vrše u rečenici. U engleskom jeziku je naročito slučaj da jedan te isti oblik vrši nekoliko funkcija koje se relativno lako mogu razgraničiti, kao što je to slučaj sa prilogom *clearly* (Hoye, 1997: 203):

(509) I think he'd be good – he can expound things clearly, and he is a really nice humane person.

(510) She is more at home in the Name than in Name and would clearly have no problems about setting down in Name if appointed.

(511) Clearly, a mutation in a regulatory gene could bring about a substantial change in the appearance of an organism at one blow.

U primeru (509) *clearly* je prilog za način i označava da se radnja vrši „na jasan način“. Kao subjunktiv naglašivač u primeru (510) prilog naglašava/pojačava jedan konstituent, a u primeru (511) disjunktiv *clearly* ima ulogu izražavanja stava govornika prema sadržaju propozicije (Hoye, 1997: 203).

⁷¹ Na osnovu principa „linerne modifikacije“, prilog koji ima status disjunktiva modifikuje ili svojim opsegom obuhvata sve čemu prethodi u iskazu (Bolinger, 1972: 34, cit. u Hoye, 1997: 201).

Prilozi koji izražavaju modalna značenja često su u različitim fazama procesa promene funkcije, što ponekad ima za posledicu spajanje ili mešanje različitih uloga koje imaju (Hoye, 1997: 203). Modalne priloge je, u odnosu na sve druge tipove priloga, naročito teško raspodeliti u podvrste jer je često slučaj da postoji kontinuum, a ne jasne razlike među podtipovima (Hoye, 1997: 205). Kada govorimo o stepenu promene funkcije, imamo situacije gde je prilog u najvećoj mogućoj meri izgubio semantički sadržaj i postao gramatikalizovan, kao što je to slučaj sa prilogom *really* kada je u neposrednom okruženju glagola *must* ili kada naglašava modalne glagole u negaciji (Hoye, 1997: 204):

(512) and time's running out we really must get it concluded mustn't we

(513) you know it really couldn't be done

U nekim drugim modalnim kontekstima, međutim, prilog *really* još uvek ima naznake svoje rečenične funkcije čije se značenje može parafrazirati sa „istinito je reći da“ (Hoye, 1997: 204):

(514) We have already asserted that the initial paradox is not resolved, as it really would be in a poem which hymned the joys of nature as opposed to art.

Nasuprot prilogu *really*, prilog *actually* je manje gramatikalizovan i moglo bi se reći da u današnjoj ulozi subjunkta zadržava značenje rečeničnog priloga „u stvarnosti/stvari“ (engl. *in actual fact*), što je vidljivo u primeru (515), pa čak i kada je u okruženju glagola *must*, kao u primeru (516) (Hoye, 1997: 204):

(515) If there was a controlling power outside the universe, it could not show itself to us as one of the facts inside the universe – no more than the architect of the house could actually be a wall or staircase or fireplace in that house.

(516) Here the words 'whip of cords' ... represent a sort of minimal toning down of what actually must have been a massive undertaking.

Postoje, dakle, razlike između modalnih priloga koje se tiču stepena promene funkcije (npr. iz rečeničnog priloga u subjunkt naglašivač), a intuitivno možemo reći da postoji pozitivna korelacija između veće frekvencije u upotrebi date lekseme i promene funkcije koja je završena (Hoye, 1997: 204-205).

Kada isti oblik ima različita značenja, neminovno se postavlja pitanje da li se između tih značenja radi o odnosu polisemije ili homonimije, a kao najvažniji kriterijum koji može da prevagne u korist jednog od ova dva odnosa je svakako povezanost između različitih značenja. Ipak, povezanost značenja je pre stvar stepena nego jasne distinkcije između ova dva koncepta (Hoye, 1997: 205). Imajući to u vidu, klasifikacija priloga koju predlaže CGEL i koju smo razmotrili u prethodnim poglavljima može se smatrati delimično proizvoljnom (Hoye, 1997: 205). Česta su semantička preklapanja subjunkta fokusiranja, naglašivača i intezifikatora u modalnim okruženjima, a videli smo da u pogledu funkcije i opsega nije uvek moguće razgraničiti subjunkte i disjunkte. Modalni prilozi mogu da imaju dve ili više sintaksičkih funkcija, pri čemu te funkcije vrše identični oblici⁷² (govorni i pisani), a često postoji i određeni stepen semantičkog afiniteta između različitih uloga (Hoye, 1997: 205).

⁷² Ovi oblici mogu se nazvati i sintaksičkim homonimima (Greenbaum, 1969: 4, cit. u Hoye, 1997: 205).

Na primeru priloga *simply*⁷³ vidimo da ista jedinica može imati čak četiri odvojene upotrebe koje su u odnosu homonimije ili polisemije (Hoye, 1997: 206):

(517) He must just do the right thing simply, even surreptitiously, and let what would follow follow mechanically.

(518) He must simply have <burned with hatred> not to send some sort of conciliatory signal to me.

(519) He's worried...but he simply will not face anything.

(520) So I will conclude my preamble by remarking, simply, that I am proud to be present.

U primeru (517) *simply* je prilog, odnosno, adjunkt za način koji se može parafrazirati sa „na način koji je jednostavan i nekomplikovan“ (Hoye, 1997: 206-207). Subjunkt fokusiranja *simply* u primeru (518) označava da je sadžaj propozicije lak ili jednostavan za razumevanje ukazujući na to da je fokusirani deo rečenice označen zagrada istinit. Uz to, prilog potvrđuje/pojačava modalno značenje iskazano modalnim glagolom (Hoye, 1997: 207). Primerima (518) i (519) zajedničko je to što postoje naznake da govornik bira da se izrazi na što jednostavniji način, ali je to manje izraženo u primeru (519) gde *simply* ima funkciju subjunkta naglašivača čija je primarna uloga da potvrdi/istakne modalnost izraženu glagolom (Hoye, 1997: 207). Disjunkt stila *simply* u (520) ima nadređen status I direktno se odnosi na formu i sadržaj onoga što govornik izgovara, a može se parafrazirati sa „kako bih izrazio ono što želim na najjednostavniji mogući način“ (Hoye, 1997: 207).

Neka od ovih značenja su bliže povezana od drugih jer je, kao smo već pomenuli, semantička povezanost pitanje stepena, ali je nesumnjivo da postoji zajednička nit koja povezuje sva četiri značenja priloga *simply* i stoga se odnos između njih kod mnogih autora posmatra kao polisemija (Hoye, 1997: 207). Međutim, kako polisemija ne može da objasni jasno identifikovane razlike u sintaksičkim funkcijama, Greenbaum koristi termin *sintaksička homonimija* kako bi zaobišao problem pravljenja jasnih distinkcija između polisemije i homonimije (Hoye, 1997: 207).

Razmotrili smo, dakle, jedan od mogućih tretmana modalnih priloga u engleskom jeziku, ali i priloga i adverbijala uopšte, i uvideli kompleksne semantičke odnose koje imaju sa ostalim konstituentima u rečenici i nejasne granice između različitih podtipova. Za nas je naročito zanimljiva ambivalentnost između različitih funkcija istovetnih oblika u odnosu na kontekst i poziciju u iskazu, pri čemu je ponekad nemoguće razgraničiti da li se radi o disjunktima ili subjunktima. Ovom problematikom, kao i pitanjem opsega priloga koji imaju modalna značenja ćemo se baviti i u empirijskom delu teze. Ono što sledi je pregled tretmana priloga u srpskom jeziku jedinog nama poznatog obimnijeg rada na temu priloga u domaćoj literaturi. Videćemo da se priložima sa modalnim značenjem pristupa na sasvim drugačiji način nego što je to slučaj u engleskom jeziku, ali i pokušati da pronađemo elemente za poređenje dvaju jezika.

⁷³ Definicije u rečniku prilogu *simply* pripisuju četiri odvojena značenja: in a separate manner; merely, only; absolutely, altogether, undoubtedly, really; frankly, candidly (Hoye, 1997: 206).

5.4 Načinski prilozi u srpskom jeziku – Stana Ristić

Vođene idejama Elizabeth Traugott i saradnika (Traugott 1989, 1995, 1999; Schwenter and Traugott 2000; Traugott and Dasher 2002) autorke monografije *A Corpus-Based Study of English Adverbs* razmatraju modalne priloge iz ugla gramatikalizacije i ukazuju na to da su se epistemički modalni prilozi razvili iz priloga sa propozicionim sadržajem, među kojima su i prilozi za način, putem procesa subjektifikacije i intersubjektifikacije (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007). U domaćoj literaturi prilozi za način ili načinski prilozi nisu precizno definisana kategorija:

„Izrazom *način* nije data adekvatna kvalifikacija odredbenih odnosa koji se imaju u vidu. Iza termina ne leži, u stvari, nikakva precizna definicija teorijskog koncepta „prilog za način“. Stoga i ne začuđuje upadljiva neusaglašenost u kvalifikatorskom postupku serbokroatista.“ (Ivić, 1989: 1)

Tradicionalna podela na priloge za mesto, vreme i način nije usaglašena kod domaćih autora, kao što ni definicije priloga kao odelite vrste reči nisu usaglašene u pogledu aspekata koji se ističu. Videli smo, na primer, da se prilozi kojima ćemo se detaljnije pozabaviti u empirijskom delu rada često svrstavaju među rečce. Stana Ristić u prerađenoj doktorskoj disertaciji detaljno istražuje načinske priloge u srpskohrvatskom književnom jeziku:

„Ono što priloge izdvaja u posebnu klasu reči jeste opšte značenje koje se u nauci o jeziku definiše uglavnom kao značenje neprocesualnog svojstva, čiji je formalno znak odsustvo promene oblika reči⁷⁴, a na sintaksičkom planu funkcija priloga se određuje kao funkcija odredbe (glagola, prideva i priloga), funkcija dela predikata i funkcija odredbe rečenice.“ (Ristić, 1990: 7)

U podeli reči na punoznačne (autosemantične ili leksičke) i nepunoznačne (sinsemantične ili gramatičke) prilozi kao punoznačna vrsta nalaze se uz imenice, prideve, zamenice, glagole i brojeve (Ristić, 1990: 7-8). Takve reči su leksički samostalne, a karakteristično im je da imenuju predmete ili svojstva ili upućuju na njih (Ristić, 1990: 8). U vezi sa ovom podelom, međutim, ima nesuglasica i među domaćim, ali i među stranim autorima. Kada su u pitanju prilozi sa značenjem epistemičke sigurnosti, na primer, Simon-Vandenberg i Aijmer iznose kao mogućnost da u ovim rečima koegzistiraju značenja sadržaja i proceduralna značenja (2007: 54).

Punoznačne reči se dalje mogu podeliti na nominacione i zameničke (deiktičke), pri čemu prve imenuju predmete i svojstva, a druge ukazuju (upućuju) na predmete ili svojstva. Nominacione⁷⁵ reči nazivaju se još i neupućivačkim i nezameničkim rečima, a ovoj grupi pored imenica, prideva, glagola i brojeva pripada i većina priloga. Nominacione reči mogu se dalje podeliti na one koje u odnosu prema denotatu imaju funkciju imenovanja — imenice, odnosno funkciju karakteristike (svojstva, predikcije) — prilozi, pridevi i glagoli (Ristić, 1990: 8). Zatim, nominacione reči koje imaju funkciju svojstva mogu imenovati procesualno svojstvo (glagoli) i neprocesualno svojstvo (pridevi i prilozi), a na drugoj osnovi podela se vrši na reči koje imenuju predmetno svojstvo (glagoli i pridevi) i one koje izražavaju svojstvo svojstva (prilozi). Ristić ističe

⁷⁴ Izuzetak čine prilozi koji imaju stepene poređenja (Ristić, 1990: 7).

⁷⁵ Nominacione reči imaju još neke opšte osobine: nadsituativne su, neegocentrične su, one imenuju (izdvajaju) određeni objekat nezavisno od njegove prisutnosti u datom trenutku čulne situacije, izbor reči nije zavistan od govornika, mesta i vremena govornog čina, objektivne su, imenovanje predmeta i svojstva vrši se po relevantnim svojstvima samog predmeta, semantički su nepromenljive i konstantne itd. (Ristić, 1990: 8).

da se ovime ne iscrpljuju grupisanja reči prema još nekim kriterijumima, te da postoje podele koje se ukrštaju sa gorepomenutim (1990: 9).

Prilikom određivanja pripadnosti nekoj od tradicionalno utvrđenih deset vrsta reči u srpskom (srpskohrvatskom) jeziku Ristić u prvi plan ističe tri kriterijuma, odnosno, u lingvistici bitne pretpostavke, a to su oblik, funkcija i značenje. Služeći se opštim svojstvima priloga koje smo naveli u prethodnom pasusu i sledeći ove tri pretpostavke u nauci o jeziku, autorka teži da pokaže priloge za način kao jedinstven, iako heterogen, leksičko-gramatički sistem.

5.4.1 Oblik načinskih priloga

Najveći broj načinskih priloga nastao je od prideva koji se završavaju na *-o*, *-e* i *-i* i to je najproduktivniji tip derivacije u srpskom (srpskohrvatskom) jeziku kojim se popunjava leksičko-gramatički sistem načinskih priloga (Ristić, 1990: 45).

Načinski prilogi izvedeni od opisnih i odnosnih prideva na *-o* i *-e* imaju oblik neodređenih prideva srednjeg roda i gramatički su najodređeniji. Njihove opšte karakteristike su da imaju oblike poređenja, da se od njih u specifičnim sintaksičkim okruženjima mogu dobiti prilogi sa značenjem intenziteta u funkciji modifikacije i da se od njih izdvaja leksičko-sematička grupa priloga u funkciji dela predikata (Ristić, 1990: 45). Priloška odredba za način je njihova najčešća funkcija u rečenici, dok sintaksičko okruženje, distribucija upravnih reči i njihovo opšte značenje uslovljavaju javljanje načinskih priloga u svim ostalim funkcijama. Pored gorenavedenih, vrše i funkciju obavezne determinacije i funkciju odredbe rečenice (Ristić, 1990: 45).

Prilogi koji se završavaju na *-o* najčešće vrše funkciju dopune, a motivisani su sufikslnim pridevima sa značenjem odnosa prema predmetu, a posredno i imenicama koje su u osnovi pomenutih prideva. Ovakvi prilogi, pre svega, imaju značenje upućivanja na pojave u vezi sa kojim se realizuje značenje upravne reči (npr. *kameno*, *mineralno*, *naučno* i dr.) (Ristić, 1990: 45).

Prilogi koji se završavaju na *-i*, a koji su motivisani pridevima sa sufiskima *-ski*, *-čki*, *-ći* i *-ji* imaju značenje svojstva koje se zasniva na poređenju, odnosno, njihovo značenje je „onako kako je svojstveno onom pojmu koji je imenovan motivirajućom osnovom“ (Klajn, 1985: 31-32, cit. u Ristić, 1990: 45). Ovi prilogi u rečenici vrše funkciju priloške odredbe za način, a autorka ih svrstava u posebnu leksičko-gramatičku grupu koju naziva poredbenim prilozima.

Predložko-padežni oblici u genitivu i akuzativu sa predlozima *s*, *do*, *iz*, *na* i *u* takođe u svojoj osnovi imaju prideve (*sleva*, *dopola*, *iznova*, *naveliko*, *udesno* itd.), a leksičko značenje ovih priloga je, najopštije posmatrano, značenje okolnosti (Ristić, 1990: 46). Ovi prilogi mogu vršiti funkciju priloške odredbe, ali i dopune i modifikacije.

Kada su u pitanju morfološki tipovi, manji broj načinskih priloga čini heterogeni skup leksičkih jedinica u čijoj osnovi se mogu naći ostale punoznačne reči poput imenica, glagola, brojeva i njihovih sintagmi. Ristić zapaža da je najproduktivniji transpozicioni tip prevođenja značenja motivišućih reči u klasu reči priloga, te da je većina priloških leksema nastala promenom sintaksičke funkcije prideva, odnosno leksikalizacijom imeničkih i glagolskih oblika (1990: 46-47). Dakle, prilogi se najčešće morfološki ne razlikuju od reči koje su ih motivisale (mada se u nekim slučajevim razlikuju po akcentu), a promena funkcije nosi sa sobom i promenu smisla reči koje su u osnovi i koje postaju apstraktnije i dobijaju karakteristike priloga kao vrste reči (Ristić, 1990: 47).

5.4.2 Funkcije načinskih priloga

Kada se povezuju sa drugim jedinicama u iskazu, načinski prilozi realizuju odnose koji predstavljaju različite stepene obaveznosti zavisnog člana prema glavnom i prema sadržaju rečenice, a ti odnosi mogu biti odredbeni, odredbeno-dopunski ili dopunski (Ristić, 1990: 36).

Funkcija odredbe podrazumeva da prilog određuje pojavu sa stanovišta unutrašnje ili spoljašnje karakteristike i sa rečju koju određuje ostvaruje neobavezni (fakultativni) tip slabe veze, a pojave koje određuje mogu biti iskazane glagolima, pridevima i priložima (Ristić, 1990: 36). U ulozi glavne reči veoma retko se javljaju imenice⁷⁶, zamenice i redni brojevi. Ukoliko prilozi određuju pojave koje su formalno izražene u vidu čitavog iskaza, govorimo o funkciji odredbe rečenice (poseban vid odredbe). Kao odredbeni deo sintagme prilog u njoj može ostvarivati funkciju priloške odredbe i funkciju modifikacije (Ristić, 1990: 36). Navedene odredbene funkcije načinskih priloga za gramatičku i semantičku strukturu iskaza nisu po značaju jednake sa dopunama i obaveznim determinatorima (Ristić, 1990: 38). Ukoliko se načinski prilog sa funkcijom odredbe izostavi, gramatička struktura iskaza ostaje nepromenjena, a glavna reč ostaje informativno potpuna (Ristić, 1990: 36).

5.4.2.1 Odredbeni tip veze – funkcija priloške odredbe

Funkcija priloške odredbe najčešća je funkcija načinskih priloga kojom se određuje sadržaj predikata prema nekom unutrašnjem svojstvu ili okolnosti za realizaciju tog sadržaja, pri čemu načinska kvalifikacija osim na predikat (521) može biti usmerena i na bilo kog učesnika procesa (radnje, situacije) (Ristić, 1990: 38):

(521) On brzo trči.

(522) On zbunjeno odgovara.

(523) Testo meko zamesiti.

Priloška odredba naziva se kod nekih autora i adverbijalom (npr. Piper i Klajn, 2017) i definiše kao drugostepeni rečenični član koji odgovara na različita pitanja i okolnosti u vezi sa kojima se ostvaruje radnja ili stanje. Ovakva definicija adverbijala razlikuje se, na primer, u odnosu na adverbijale o kojima smo govorili u Hoye (1997). U literaturi nije redak slučaj da se funkcija odredbe i funkcija modifikacije poistovećuju, te Ristić u svojoj analizi ističe da modifikacijom smatra samo one sintagmatske veze i funkcije načinskih priloga koje NE izražavaju (podvukla M.S.) svojstvo koje upravna jedinica sadrži već se odnose na subjektivnu ocenu sadržaja upravne jedinice makar to bilo i puko naglašavanje (1990: 39).

⁷⁶ *Normativna gramatika srpskog jezika* ističe da se prilozi kao neposredna odredba imenice najčešće sreću u tipovima rečenica u kojima je pomoćni ili polupomoćni glagol u predikatu (npr. *Ovo je park zimi*) (Piper i Klajn, 2017: 305).

5.4.2.2 Odredbeni tip veze – funkcija modifikacije

U poređenju sa funkcijom priloške odredbe koja je vođena informacionim ciljevima, funkcija modifikacije tiče se više pragmatičkih ciljeva da se pojava subjektivno oceni, da joj se odredi stepen i intenzitet, uobičajenost, učestalost, ograničenost, uopštenost, izdvojenost, da se istakne i sl. (Ristić, 1990: 39). Ova funkcija uobičajena je, na primer, za priloge koji označavaju stepen i intenzitet, ali nije ograničena na njih. Prilozi sa modalnim značenjem, prilozi sa značenjem ocene, stava i suda i prilozi sa značenjem odnosa mogu se naći u funkciji modifikatora. Autorka uviđa da se modifikacija može ostvarivati u sintagmatskim vezama priloga sa pridevima i drugim priložima, ali i u uvodno-umetnutim jedinicama u funkciji odredbe rečenice i u predikatskim jedinicama kada su prilozi pomoćna modalna komponenta u okviru analitičkog predikata (Ristić, 1990: 39).

5.4.2.3 Odredbeni tip veze – funkcija odredbe rečenice

Načinski prilozi prema tome kako se uključuju u značenjsku strukturu rečenice kao modifikatori ostaju izvan propozicionog sadržaja rečenice i čine njenu posebnu modalnu komponentu (Ristić, 1990: 39). Kada su načinski prilozi uvodne ili umetnute jedinice i svoju funkciju realizuju na ovakav nesintagmatski način govorimo o funkciji odredbe rečenice koju mogu ostvarivati neki modalni prilozi, odnosno, prilozi sa značenjem ocene, stava i suda. Takođe, u priloge koji mogu vršiti odredbu rečenice spadaju i oni sa značenjem opštih odnosa, kako ih Ristić naziva, a koji izražavaju subjektivni stav prema propozicionom sadržaju ili prema nekom delu rečenice u smislu nužnosti, neophodnosti, obaveznosti, istinitosti, emotivnog stava i sl. (1990: 39). Stana Ristić ne upotrebljava termine „modalan“ i „modalnost“ na isti način kao što mi to u ovom radu činimo, ali je vidljivo da se reči koje ćemo mi nazivati modalnim priložima u velikoj meri poklapaju sa podtipovima načinskih priloga Ristićeve koji mogu vršiti funkciju odredbe rečenice.

5.4.2.4 Dopunski tip veze – funkcija dela predikata

Dopunsku ili odredbeno-dopunsku funkciju načinski prilozi imaju kada je reč koju određuju značenjski nepotpuna⁷⁷ ili ima visoku regularnost potrebe za okolnosnom ili nekom drugom dopunom (Ristić, 1990: 36). U takvim situacijama je veza između priloga i glavne reči jaka, a stepen obaveznosti zavisi od komunikativnih ciljeva i značenjske strukture same glavne reči (1990: 36-37):

(524) Njegovi poslovi stajali su slabo.

(525) Ne uzimajte ga ozbiljno.

U primeru (524) načinski prilog *slabo* u obaveznoj je vezi sa leksički nepotpunim glagolom u sklopu složenog predikata. Postoje i jedinice koje imaju potpuno leksičko značenje i koje se mogu javljati i sa obaveznom dopunom i bez nje. Takve reči na planu sintakse mogu da ispoljavaju manju

⁷⁷ Pojedine reči koje imaju nepotpuno leksičko značenje ostvaruju svoje puno značenje samo u sintagmatskim spojevima s dopunskim rečima i veza između njih je uvek obavezna (Ristić, 1990: 36).

ili veću zavisnost, a obaveznost veze zavisi od komunikativnih ciljeva i smisla iskaza (Ristić, 1990: 37). U iskazima poput (525) gde je ta veza obavezna govorimo o dopunskim, odnosno, odredbeno-dopunskim odnosima.

Videli smo već u poglavlju 5.2 da se u određenim tipovima rečenica prilozi javljaju u sastavu složenog predikata koji se dopunjava glagolom u *da-* konstrukciji sa prezentom ili sa glagolom u infinitivu u bezličnim iskazima. Funkcija koju prilog vrši u takvim situacijama naziva se pomoćnom (gramatičkom) komponentom, a sadržaj iskazan dopunom predikata modifikuje se u pogledu modalnosti (Ristić, 1990: 34). Zbog toga je pozicija pomoćne komponente rezervisana samo za pojedine semantičke podgrupe načinskih priloga među kojima su modalni prilozi sa značenjem nužnosti, neophodnosti i obaveznosti, prilozi sa značenjem ocene, stava i suda i sl. (v. str. 129). U pojedinim slučajevima veoma je teško razlikovati funkciju pomoćne komponente od funkcije leksičkog jezgra predikata koju može zauzeti veći broj semantičkih podgrupa priloga, kao što smo videli u primerima (405) i (406) sa prilogom *korisno*, a suštinsku razliku među njima (osim redosleda rečeničnih članova) ne uspevamo da uočimo. Ristić zapaža da se distinkcija između dveju funkcija ne tiče toliko leksičko-semantičkog aspekta načinskih priloga, već sintaksičkog plana iskaza, te se odlučuje da ih posmatra kao jedan tip veze, odnosno, kao funkciju dela predikata. U tipovima rečenica gde prilozi vrše funkciju dela predikata govorimo o dopunama koje su obavezne i bez kojih su rečenice negramatične (Ristić, 1990: 40):

(526) *Pokazalo se.

(527) Pokazalo se nepodnošljivo.

5.4.2.5 Dopunski tip veze – funkcija dopune

Načinski prilozi drugačiju vrstu dopunske veze ostvaruju kada se javljaju uz reči (glagole ili prideve) koje su značenski potpune kada mogu da dopunjuju neku od njihovih deiktičkih komponentata, pri čemu su obavezni/neispustivi deo rečenice samo u datoj situaciji (Ristić, 1990: 40):

(528) Tu pojavu treba medicinski ispitati.

(529) Tu pojavu treba ispitati.

Po tome što se izostavljanjem dopune menja leksičko značenje upravne reči i gramatičko značenje rečenice, odnosno, po tome što je njena obaveznost komunikativne prirode, ona se razlikuje od fakultativne priloške odredbe. Dopuna se javlja uz jedinice koje imaju opšte, apstraktno značenje kako bi ga upotpunila ili konkretizovala u skadu sa komunikativnim ciljevima (Ristić, 1990: 40).

5.4.2.6 Dopunski tip veze – funkcija obavezne determinacije

Slično kao i u slučaju funkcije dopune, prilog u funkciji obaveznog determinatora obavezan je član rečenice u komunikativnom smislu. Glagol se dopunjava u pogledu kvalifikacije radnje (procesa) pri čemu je determinacija uslovljena i „leksičkim značenjem glagola koje se može sintaksički realizovati samo pod uslovom da bude ispunjen zahtev za potpunom informativnošću iskaza“ (Petrović, 1986: 31, cit. u Ristić, 1990: 40). Kada se u funkciji predikata rečenice nađe

takav glagol bez dopune, rezultat je negramatičnost i neinformativost iskaza kao u primeru (530) (Ristić, 1990: 40-41):

(530) *On se ponaša. (Petrović, 1986: 27, cit u Ristić, 1990: 41).

Kratkim predstavljanjem funkcija koje načinski prilozima mogu da vrše u rečenici ukazali smo i na tendencije njihovih semantičkih podgrupa u pogledu vršenja opisanih funkcija. Prilozi sa modalnim značenjem najčešće imaju funkciju dela predikata i funkciju odredbe rečenice, pri čemu se sintaksički ne vezuju za ostale članove iskaza.

5.4.3 Semantička podela načinskih priloga

Leksičko-semantičke grupe načinskih priloga koje oslikavaju njihovu semantičku strukturu Ristić predstavlja na sledeći način (1990: 54):

- 1) prilozima koji označavaju svojstva inherentna pojavama koje se određuju;
- 2) prilozima sa značenjem svojstva učesnika radnje i same radnje, odnosno date situacije iskazane predikatom;
- 3) prilozima sa značenjem osećanja (raspoloženja) i stanja kao svojstva učesnika radnje i same radnje, odnosno situacije iskazane predikatom;
- 4) prilozima sa značenjem stanja pojava u prirodi i sredini;
- 5) prilozima sa značenjem svih drugih spoljašnjih okolnosti koje doprinose utisku o načinu vršenja radnje, trajanja procesa;
- 6) prilozima sa značenjem ocene;
- 7) prilozima sa značenjem stepena, intenziteta;
- 8) prilozima sa modalnim značenjem;
- 9) prilozima koji ukazuju na pojave u pogledu kojih (u vezi sa kojim) se realizuju sadržaji upravnih reči;
- 10) poredbeni prilozima;
- 11) prilozima sa značenjem opštih odnosa.

Ovih jedanaest značenjskih podvrsta jednake su po rangu, ali samo prva grupa pojave određuje na način koji je neposredan, a jedinice koje joj pripadaju načinske priloge predstavljaju dosledno u pogledu funkcije, značenja i oblika. Ostale podgrupe su gramatički heterogenije i nedosledno predstavljaju priloge za način najčešće u pogledu funkcije ili značenja (Ristić, 1990: 55).

Prilozi koji pripadaju grupama 2-5 mogu se objediniti u okviru nadgrupe kao „prilozi pratećih okolnosti“, a oni koji pripadaju grupama 6-11 imaju zajedničko to što izražavaju „odnose u najširem smislu“ (Ristić, 1990: 55). U ovu drugu grupu spadaju i prilozima koji su tema ovog rada, a njihovo značenje odnosa realizuje se u opštem smislu kao značenje subjektivnog stava ili objektivnog odnosa i kao značenje objektivnog odnosa (Ristić, 1990: 55). Ovakva formulacija zbunjujuća je za svakog ko se bavi modalnošću i već smo napomenuli da pojam modalnosti Ristić tretira na drugačiji način nego što je to slučaj u modernim raspravama. Značenje subjektivnog stava ili objektivnog odnosa, prema autorki, tiče se modalnosti u najširem smislu i ostvaruje u odnosima govornog lica, sadržaja iskaza i stvarnosti (Sesar, 1989: 40, cit. u Ristić, 1990: 55). Odnos govornika prema sadržaju iskaza u smislu ocene (stepena, intenziteta, etičke ocene, estetičke ocene itd.) ili emocionalan odnos (6. i 7. grupa priloga) tiče se subjektivnog stava, dok se objektivni odnos

ostvaruje kao stav govornika o relaciji koju sadržaj iskaza ima prema stvarnosti u pogledu istinitosti, nužnosti, neophodnosti, uverenosti ili stav prema činjenicama stvarnosti u pogledu slaganja/neslaganja, celishodnosti, čulnih i racionalnih utisaka i dr. (8. grupa priloga). Odnosi koji se realizuju između predmeta i pojava vanjezičke realnosti predstavljaju značenje objektivnih odnosa koje se ne tiče modalnosti, a njihovi članovi mogu da budu predmeti, procesi, apstraktne pojave i sl. Prilozi mogu imenovati sam odnos (11. grupa priloga) ili neke članove tog odnosa (9. i 10. grupa priloga) (Ristić, 1990: 55).

Razmotrićemo detaljnije samo priloge 8. grupe koji su nazvani prilozima sa modalnim značenjem⁷⁸:

„Svoje značenje ovi prilozi realizuju kao objektivni⁷⁹ stav govornika o odnosu sadržaja iskaza prema stvarnosti, ili kao stav govornika prema činjenicama stvarnosti. Ovaj prvi odnos realizuje se u smislu istinitosti/neistinitosti, mogućnosti, nužnosti i uverenosti, a drugi odnos se realizuje u smislu prihvatljivosti/neprihvatljivosti (preporuke, čuđenja), celishodnosti, čulnih i racionalnih utisaka i sl. I u prvom i u drugom odnosu iskazuje se stav govornog lica o činjenicama stvarnosti, što čini suštinu pojmovnog značenja modalnih priloga.“ (Ristić, 1990: 122)

U skladu sa ovakvom definicijom, jasno je da će se u kategorizaciji Ristićeve naći i mnogi za nas nemodalni prilozi. Primeri koji ilustruju grupu priloga sa modalnim značenjem su sledeći:

Verovatno, nesumnjivo, nedvosmisleno, sigurno, pouzdano, obavezno, izvesno, neosporno, osnovano, neosnovano, neminovno, neizbežno, naravno, bezuslovno, nužno, eventualno, neodložno, nepotrebno, bespredmetno, nedozvoljeno, nemoguće, moguće, izvodljivo, stvarno, odista, istinski, prividno, praktično, objektivno, prirodno, bukvalno, apsurdno, paradoksalno, srećom, nečuvano, razumljivo, prihvatljivo, neprihvatljivo, karakteristično, uputno, zanimljivo, interesantno, značajno, beznačajno, važno, zabavno, dosadno, korisno, štetno, rentabilno, beskorisno, funkcionalno, razumljivo, opravdano, razložno, nedužno, zasluženo, savremeno, zastarelo, moderno, spektakularno, smešno, tragično, komično, dramatično, čudno, začudo, obično, neobično, naročito, specijalno, redovno, neredovno, ustaljeno, uobičajeno, posebno, jedinstveno, lako, teško, olako i dr.

Ova grupa razlikuje se od drugih načinskih priloga semantički i funkcionalno. Najčešće ostvaruju nesintagmatski tip veze u iskazu, a funkcija im je uslovljena pozicijom u rečenici (Ristić, 1990: 123). U situacijama kada se nalaze u prepoziciji (i u fokusu) sadržaj propozicije koja ulazi u njihov modalni okvir im je sematički podređen i vrše funkciju predikativa, a u postpoziciji i tematskom delu rečenice imaju funkciju rečeničnih priloga (Piper, 1983: 53, cit. u Ristić, 1990: 123). Dok se pojedini prilozi ove grupe češće javljaju u funkciji dela predikata, drugi imaju tendenciju da se javljaju u uvodnim ili umentnutnim delovima iskaza koji su sintaksički nezavisni i sintagmatski nevezani i da vrše funkciju odredbe rečenice (Ristić, 1990: 123).

Ristić priloge sa modalnim značenjima dalje deli u pet podgrupa prema njihovim integralnim semama. Prilozi sa integralnom semom istinitosti/neistinitosti, odnosno realnosti/nerealnosti koja se realizuje kao ocena odnosa sadržaja propozicije prema stvarnosti predstavlja prvu podgrupu kojoj pripadaju prilozi poput: *stvarno, faktički, praktično, objektivno, bukvalno, istinski, uistinu, odista, doista, zbiljski, lažno, prividno* i sl. (Ristić, 1990: 123-124). Ove

⁷⁸ Mnogi od ovih priloga prema definiciji modalnosti koju smo u ovom radu usvojili nemaju modalno značenje.

⁷⁹ „Objektivni stav“ u terminologiji Ristićeve nije u vezi sa opozicijom objektivnih i subjektivnih značenja koja smo razmatrali u poglavlju 3.9.3.

lekseme uređene su u dva adverzativno postavljena sinonimijska reda od kojih jedan čine prilozi sa afirmativnim značenjem (npr. *stvarno, istinski, doista*), a drugi prilozi sa negativnim značenjem (*lažno, prividno*) (Ristić, 1990: 124).

U pogledu funkcije, najčešće se javljaju kao odredbe rečenice bez obzira na intonaciju i poziciju u rečenici (Ristić, 1990: 124):

(531) Ako se...ovakva pitanja zaobilaze onda se faktički puca ćorcima. (cit. u Ristić, 1990: 124)

(532) Ako je to stvarno napisao tvoj otac on je učinio strašnu nepravdu. (cit. u Ristić, 1990: 124)

Prilozi sa integralnom semom mogućnosti i nužnosti koja se ostvaruje kao ocena odnosa sadržaja propozicije prema stvarnosti druga su podgrupa priloga sa modalnim značenjem koja obuhvata lekseme poput: *nužno, nepobitno, neminovno, obavezno, neizbežno, neizostavno, neodložno, moguće, nemoguće, izvodljivo* i sl. Lekseme u podgrupi karakteriše odnos inkompatibilnosti između sinonimijskih redova koji se razlikuju po stepenu nužnosti predstavljene skalom *nužno – moguće – nemoguće* (Ristić, 1990: 125). Na primer, prilozi *nužno, nepobitno, neophodno, neminovno, obavezno, neizbežno, neizostavno* i *neodložno* stoje zajedno u sinonimijskom redu, dok su *moguće* i *izvodljivo* takođe u sinonimijskom odnosu.

Ova podgrupa priloga sa modalnim značenjem najčešće se javlja u funkciji odredbe rečenice i u funkciji leksičkog jezgra predikata (Ristić, 1990: 125):

(533) Prebrzo devalviranje dinara ... nepobitno podiže troškovnu inflaciju. (cit. u Ristić, 1990: 125)

(534) Izdvajanje „krupnijih“ novčanica je neophodno. (cit. u Ristić, 1990: 125)

Trećoj podgrupi pripadaju prilozi koji sadrže integralnu semu uverenosti, pri čemu govorno lice izražava veći ili manji stepen uverenosti u realnost sadržaja propozicije (Ristić, 1990: 125). Lekseme koje pripadaju ovoj podgrupi su: *verovatno, nesumnjivo, sigurno, zasigurno, posigurno, naravno, eventualno, nedvosmisleno, pouzdano, neosporno, izvesno, neizvesno*, i sl. Kao i u slučaju druge podgrupe, lekseme treće podgrupe karakteriše odnos inkompatibilnosti između sinonimijskih redova, a skala različitih stepena uverenosti može se predstaviti na sledeći način: *neizvesno – eventualno – verovatno – posigurno – izvesno – sigurno* (Ristić, 1990: 126). U istom sinonimijskom redu, na primer, stoje lekseme *sigurno, nesumnjivo, zasigurno, nasigurno, naravno, nedvosmisleno, pouzdano* i *neosporno*.

Ovi prilozi najčešće se javljaju u funkciji dela predikata i u funkciji odredbe rečenice (Ristić, 1990: 126):

(535) Naglo obaranje kursa dinara nesumnjivo podstiče uvećan izvoz. (cit. u Ristić, 1990: 125)

(536) Neizvesno je da li će novčanici Jugoslovena iduće godine biti puniji. (cit. u Ristić, 1990: 125)

Prve tri podgrupe priloga sa modalnim značenjem razlikuju se od preostale dve podgrupe po tome što se njihovo značenje realizuje kao odnos sadržaja iskaza prema stvarnosti (objektivni odnos), što se u pogledu sintakse ispoljava njihovim češćim javljanjem u funkciji odredbe rečenice (Ristić, 1990: 126).

Četvrtoj podgrupi načinskih priloga sa modalnim značenjem pripadaju prilozi sa integralnom semom prihvatljivosti/neprihvatljivosti (čuđenja, neverice, preporuke, uputstva i sl.) koja se ostvaruje kao ocena ili stav govornika prema sadržaju propozicije, kao odnos koji je subjektivan (Ristić, 1990: 126). Lekseme koje pripadaju ovoj podgrupi autorka dalje raspoređuje u

tri paradigme na osnovu integralnih sema čuđenja (neverice), preporuke (uputstva) i ocene logičnosti/nelogičnosti:

- 1) *neverovatno, nezamislivo, nečuveno, čudno, začudo* i dr.
- 2) sa afirmativnim značenjem: *uputno, umesno, dozvoljeno, potrebno*
sa negativnim značenjem: *neuputno, neumesno, nedozvoljeno, nepotrebno*
- 3) sa afirmativnim značenjem: *razumljivo, prihvatljivo, osnovano*
sa negativnim značenjem: *apsurdno, paradoksalno, neprihvatljivo, neosnovano* i dr. (Ristić, 1990: 127).

U paradigrama su sinonimijski redovi postavljeni adverzativno tako da se među jedinicama redova ostvaruje odnos antonimije (*uputno – neuputno, umesno – neumesno, dozvoljeno – nedozvoljeno* i dr.). Ako pogledamo prilog ove podgrupe *neverovatno*, uvidećemo da leksema *verovatno* nije njegov antonim i da pripada trećoj podgrupi. U vezi sa tim Ristić ističe da je modalnost pre svega gramatička kategorija, te da jedinice sa modalnim značenjem, poput *verovatno*, funkcionišu kao gramatičke jedinice i da se usled toga neke leksičke pojave koje su karakteristične za druge načinske priloge ne ispoljavaju kod modalnih priloga. Antonimijska opozicija između osnovnih priloga i njihovih tvorbenih oblika izvedenih negacijom u određenim paradigrama biva neutralisana tako da parovi poput *verovatno – neverovatno, sumnjivo – nesumnjivo* i *sigurno – nesigurno* nisu antonimi već pripadaju različitim podgrupama (Ristić, 1990: 126).

Poput ostalih priloga sa modalnim značenjem, i prilozima ove podgrupe najčešće vrše funkciju dela predikata ili odredbe rečenice:

(537) Neprihvatljivo je da se zbog nekih formalističkih ... razloga ovaj postupak pružanja pomoći odugovlači. (cit. u Ristić, 1990: 127)

(538) On je bio čovek znanja ... koji neverovatno uprošćava sve složenosti predmeta. (cit. u Ristić, 1990: 127)

Prilozima sa integralnom semom racionalnih i čulnih utisaka govornika o činjenicama stvarnosti članovi su pete podgrupe priloga sa modalnim značenjem koja se ostvaruje kao ocena, stav ili komentar o sadržaju propozicije, kao stav koji je subjektivan (Ristić, 1990: 128). Lekseme pete podgrupe raspoređene su dalje u četiri paradigme sa integralnim semama komentara uopšte, komentara o celishodnosti, komentara o aktualnosti i komentara uobičajenosti/neuobičajenosti:

- 1) *zanimljivo, interesantno, karakteristično, indikativno, zabavno, dosadno, razumljivo, nerazumljivo, razložno, zaslužno, nezaslužno, bezizgledno, srećom, ubedljivo, adekvatno, pregledno, pristupačno, namešteno, smešno, tragično, komično, dramatično, lako, teško, olako* i dr.
- 2) sa afirmativnim značenjem: *značajno, važno, korisno, rentabilno, zauvar, funkcionalno, opravdano* i dr.
sa negativnim značenjem: *beznačajno, štetno, beskorisno, zalud, jalovo, isprazno, nepravdano* i dr.
- 3) sa afirmativnim značenjem: *savremeno, moderno, aktualno* i dr.
sa negativnim značenjem: *zastarelo, starovremenski, konzervativno, neaktualno* i dr.
- 4) sa afirmativnim značenjem: *obično, redovno, ustaljeno, pretežno, uobičajeno, stalno, mahom, očekivano* i dr.

sa negativnim značenjem: *neobično, osobito, naročito, specijalno, neredovno, neuobičajeno, izuzetno, iznimno, isključivo, neočekivano* i dr. (Ristić, 1990: 128)

Samo prva od ove četiri paradigme nije predstavljena u adverbzivno postavljenim sinonimijskim redovima, ali je i ona uređena odnosima sinonimije (npr. *zanimljivo, interesantno; karakteristično, indikativno*) i antonimije (npr. *zanimljivo – nezanimljivo; zabavno – dosadno*) (Ristić, 1990: 130). U pojedinim slučajevima sinonimija leksema u redovima paradigmi nije potpuna jer pored osnovne seme neki prilozi ispoljavaju i dodatne komponente značenja. Neki od priloga pete podgrupe značenjski su bliski priložima drugih podgrupa priloga sa modalnim značenjem, čime je uslovljena i sličnost na funkcionalnom planu (Ristić, 1990: 130).

Semantika priloga pete podgrupe ne ograničava ih u pogledu povezivanja sa drugim jedinicama ni po tipu veze ni po tipu odnosa, te oni mogu vršiti sve funkcije koje su karakteristične načinskim priložima (Ristić, 1990: 129-130). Tipične za ove priloge su funkcija priloške odredbe, funkcija dela predikata i funkcija odredbe rečenice, a do promene značenja može doći u nekim slučajevima modifikacije kada se značenje gramatikalizuje (Ristić, 1990: 130):

(539) Došlo mu je nekako neobično žao.

Primeri (540)-(545) ilustruju različite funkcije pete podgrupe priloga sa modalnim značenjem:

(540) Kratkotrajna odustva zatvorenika *tragično* se završavaju. (cit. u Ristić, 1990: 129)

(541) Videlo se da je vojska *moderno* uređena i spremljena. (cit. u Ristić, 1990: 129)

(542) On se jako zbuni i *lako* porumeni. (cit. u Ristić, 1990: 129)

(543) Pri svakom zalogaju hleba boli me što ga *nezasluzeno* jedem. (cit. u Ristić, 1990: 129)

(544) *Začudo*, hrana je bolja i obilnija. (cit. u Ristić, 1990: 129)

(545) Bilo bi sada *neobično* govoriti o lakiranim postolama. (cit. u Ristić, 1990: 129)

Prema Ristićevoj, modalni prilozi su jedinice pragmatičkog plana koje funkcionišu u sferi gramatike, pa se pre svega po funkciji i poziciji u rečenici razlikuju od ostalih načinskih priloga (Ristić, 1990: 130). Videli smo da su funkcija odredbe rečenice i funkcija dela predikata najčešće funkcije koje realizuju ovi prilozi kao nezavisni članovi formalne strukture iskaza, čineći pri tome i modalnu komponentu semantičke strukture (Ristić, 1990: 130-131). U situacijama kada se modalni prilog nađe na mestu (gramatičke) komponente predikata sadržaj čitave rečenice mu je podređen, a njegova pozicija (distribucija) određuje formalnu strukturu iskaza (Ristić, 1990: 131).

Autorka na više mesta ističe da svaka priloška jedinica ne oslikava svoju potklasu jednako prema svim bitnim pretpostavkama (oblik, funkcija, značenje), već da se u nekima od njih približavaju drugim potklasama, pa i drugim vrstama reči. Dakle, lekseme koje ispunjavaju sva tri kriterijuma zauzimaju centralno mesto među načinskim priložima, dok nije redak slučaj da prilog odstupa u jednom od navedenih segmenata i tada se njegova pripadnost (pot)klasi priloga može dovesti u pitanje. Međutim, kad god se u nauci o jeziku govori o podeli na vrste reči, gotovo nikada se ne može govoriti o jasnim granicama između njih, te je prirodno postojanje graničnih slučajeva i prelaznih oblika. U vezi sa tim napominjemo da Ristić u priloge sa modalnim značenjem eksplicitno ne ubraja lekseme *možda*, a nije nam poznato ni da li smatra da pripada nekoj drugoj vrsti reči (npr. rečcama). Moguće je i da autorka leksemu *možda* smatra perifernim/graničnim modalnim prilogom zbog toga što ne oslikava potklasu prema sva tri gorepomenuta kriterijuma, a da su nabrojani samo

centralni nosioci potklase. Iako po svome obliku *možda* nije morfološki tipičan primer, mi ćemo ovu leksemu posmatrati kao prilog koji ima modalno značenje, budući da se prema funkcijama koje vrši u rečenici i prema značenju uklapa u ovu potklasu načinskih priloga.

Poglavlje 6

Empirijsko istraživanje epistemičkih modalnih priloga

6.1 Ciljevi

„Typological and cognitive analyses of language are not two unrelated strands: they are both involved in the same ambitious enterprise of understanding language as a universal yet also highly variable and flexible type of behavior emanating from the human mind. No doubt, cognitive research must urgently start taking language typology seriously, after many decades of nearly complete neglect. But, in the same vein, typological research urgently needs to take serious the cognitive dimension of language. If not, both are bound to lose sight of the very nature of the subject matter and the limits this imposes on theorizing.“
(Nuyts, 2001: 333)

Predstojeća analiza priloga sa epistemičkim značenjem u dva jezika temelji se na ideji da su tipološka istraživanja nezaobilazna komponenta pri sklapanju kockica od kojih će jednog dana biti sačinjen sveobuhvatni model jezičke produkcije. Ali, sličnosti i razlike koje proističu iz takvih istraživanja treba sagledati iz šire perspektive koja može da objasni razloge za njihovo postojanje u strukturi različitih jezika. Stoga je koncept dubine (Nuyts, 2001) od suštinskog značaja kada je u pitanju funkcionalna metodologija kojom ćemo se služiti.

Ciljevi našeg empirijskog istraživanja su deskriptivni i teorijski. Na primerima iz korpusa ćemo epistemičke modalne priloge u engleskom i srpskom jeziku sintaksički (funkcionalno) i semantički opisati, te uporediti njihove paradigme u dva jezika. Opisivanje priloga sa epistemičkim značenjem podrazumeva njihovu kvantitativnu i kvalitativnu analizu koje će poslužiti kao osnova za donošenje zaključaka koji su u vezi sa statusom epistemičke modalnosti u ljudskom kognitivnom sistemu. Pretpostavka je da se epistemička kvalifikacija nalazi na dubljem nivou od nivoa jezičke upotrebe, tj. na nivou konceptualizacije. Nastojaćemo da pokažemo da funkcionalna analiza jezičkih pojava mora prethoditi zaključcima koji su u vezi sa kognitivnim modelom jezičke produkcije.

Kvantitativna analiza od manjeg je značaja kada su u pitanju pojave koje želimo da ispitamo, ali odnos frekvencija određenih reči bi trebalo da ukaže na tendencije u jezičkoj strukturi koje su posledica funkcionalnih faktora odgovornih za odabir jedne od nekoliko alternativa za izražavanje epistemičke modalnosti. Kvalitativna obrada podataka dobijenih na primerima iz korpusa trebalo bi da potvrdi zaključke do kojih je Nuyts došao na osnovu analize

zapadnogermanskih jezika i na taj način pruži skroman doprinos teorijskim implikacijama za formiranje modela jezičke produkcije.

6.2 Metodologija

6.2.1 Integrisani model za ispitivanje epistemičkih modalnih priloga

Razmatranjem pojma modalnosti u dostupnoj literaturi dotakli smo se mnogih poteškoća sa kojima se istraživač u datoj oblasti susreće, kako u teorijskom, tako i u empirijskom pogledu. U vezi sa tim su i odluke koje donosimo kako bismo pristupili poređenju jednog segmenta modalnosti koji je sadržan u leksici srpskog i engleskog jezika, a koje čine naš pristup eklektičnim.

Teorijsko-metodološko uporište za analizu primera pronalazimo u kognitivnoj i funkcionalističkoj tradiciji, a autor koji nam je bio najveća inspiracija je Jan Nuyts. Sa njim smo saglasni da svaka disciplina koja se bavi jezikom nužno potpada pod kognitivne nauke, budući da jezik kao jedna od dimenzija mentalne aktivnosti čoveka mora u svojoj osnovi imati kognitivnu infrastrukturu koja je implementirana u mozgu. On razmatra problem „crne kutije“ u vezi sa čime je i „skrivenost“ kognitivnih sistema i procesa unutar ljudskog uma koji se ne daju direktno posmatrati. Zbog toga analiza funkcionalne dimenzije mora prethoditi otkrivanju kognitivne i stoga ćemo se, kao i Nuyts, služiti funkcionalističkom metodologijom i terminologijom koja joj je svojstvena. Treba napomenuti da se u ovom radu „funkcionalno“ ne odnosi eksplicitno na lingvističkoj publici opšte poznatu Funkcionalnu Gramatiku (Halliday, 1994), već značenje termina shvatamo uopštenije i prvenstveno kao metodološki postupak, kao što je to slučaj u Nuyts (2001).

S obzirom na to da je modalnost kroz istoriju označavala različite pojmove i da je usled toga postala česta praksa za autore u ovoj oblasti da precizno iskažu na koje od njegovih značenja se konkretan rad odnosi kako ne bi došlo do konfuzije među potencijalnom publikom, i mi ćemo bliže odrediti pojam modalnosti. Dakle, modalnost se u ovom radu posmatra u okviru TAM (Tense, Aspect, Modality) kategorija kao jedna od tri potkategorije koje se tiču govornikove kvalifikacije stanja stvari markirane glagolom i pokrivaju tri ključna semantička domena. Drugim rečima, modalnost se, pored glagolskog vremena i vida, odnosi samo na jedan segment šireg domena kvalifikacionih TAM kategorija. Prema našem viđenju termina, modus je morfosintaksičko sredstvo koje je različito od modalnosti, ali se sa njom može preklapati. Prihvatamo Palmerovu definiciju modusa kao gramatičkog fenomena koji se izražava flektivnim nastavcima glagola i u određenim tipovima rečenica (1986).

Kada su u pitanju različita modalna značenja i načini za njihovo grupisanje, prihvatamo tradicionalnu trodelnu podelu na deontičku, epistemičku i dinamičku modalnost. Deontičku modalnost vidimo kao kao indikaciju stepena moralne poželjnosti stanja stvari izraženim u iskazu (ne nužno) od strane govornika (Nuyts, 2016b: 36), pri čemu je koncept moralnog široko shvaćen (v. poglavlje 3.6). Dinamička značenja tiču se sposobnosti i volje subjekta rečenice, odnosno, označavaju unutrašnji potencijal ili nužnost subjekta da nešto učini. Termin „neepistemički“ služiće da pokrije obe ove podvrste modalnosti. Epistemičku modalnost posmatramo kao jasno uočljivu i odvojenu kategoriju od neepistemičke modalnosti, kao što to čini Nuyts u monografiji iz 2001. godine.

Epistemička modalnost nije isključivo jezička kategorija budući da je procena stepena istinitosti određenog stanja stvari u svetu osnovni sastojak bilo kakve percepcije ili akcije, kao što je i tačnost ljudskog razumevanja sveta od ključne važnosti za njegovo adekvatno funkcionisanje u njemu (Nuyts, 2001: 23). Zbog toga Nuyts pretpostavlja da su epistemičke evaluacije osnovna kategorija ljudske konceptualizacije, te je njihovo istraživanje teško ograničiti na čisto jezički opis.

Za razliku od njegove monografije iz 2001. godine koju smo u kratkim crtama predložili u poglavlju 2.3.2 gde se ispituje čitava epistemička paradigma u zapadnogermanskim jezicima, mi ćemo se fokusirati na ispitivanje jezičkih pojava u okvirima jedne vrste reči, njihovih funkcija i značenja. Sistemima i procesima koji se tiču mišljenja i konceptualizacije (koji su neminovno isprepletani sa jezičkom upotrebom) bavićemo se u diskusiji. Komparativnom analizom priloga sa epistemičkim značenjem u engleskom i srpskom jeziku pokušaćemo da ukažemo na pojedine odlike epistemičke modalnosti koje su se pokazale kao značajne u autorovoj analizi i na taj način damo skromni doprinos boljem razumevanju samog fenomena modalnosti, potvrdimo neke od njegovih zaključaka i uporedimo dva jezika u odnosu na pomenute parametre.

Epistemički modalni prilozi ne postoje kao posebna grupa reči u engleskom i srpskom jeziku pa je potrebno da definišemo šta ova potklasa priloga za nas obuhvata i na osnovu kojih kriterijuma smo vršili odabir leksema koje ćemo podrobnije ispitivati. Razmatraćemo priloge sa epistemičkim značenjem koji se mogu locirati na skali kao lekseme koje označavaju nizak, srednji i visok stepen uverenja u istinitost propozicije. Polazna definicija epistemičke modalnosti koja je u vezi sa njenim skalarnim osobinama preuzeta je iz Nuyts (2001):

„Epistemička modalnost se ovde definiše kao (jezički izraz) procene šansi da će se određeno hipotetičko stanje stvari koje se razmatra (ili neki njegov aspekt) dogoditi, da se događa ili da se dogodilo u mogućem svetu koji služi kao univerzum za interpretaciju procesa evaluacije koji je, u podrazumevanom slučaju, stvarni svet (ili, pak, njegova interpretacija od strane onoga ko vrši evaluaciju).“

Komplementarno ovoj definiciji je određenje modalnosti u vidu referiranja na aktualizaciju situacije u svetu koji se ne predstavlja kao faktualan (Declerk, 2011) (v. poglavlje 3.4). Precizna terminologija ovog autora odgovara potrebama našeg istraživanja i ne kosi se sa poimanjem epistemičke modalnosti u Nuyts (2001) koji je za nas u teorijsko-metodološkom smislu bio najveća inspiracija. Podsetimo se da je *situacija* u Declerk (2011) pokrivni termin za sve što može biti izraženo klauzom (stanje, akcija, proces, događaj), a da je *aktualizacija* pokrivni termin različite vrste glagola koji su u vezi sa navedenim tipovima situacija. Suštinska razlika između propozicije koja je „istinita“ u nekom t svetu i situacije označene propozicijom koja se „aktualizuje“ u tom t svetu ne postoji (Declerk, 2011: 23). S svet je t svet koji je stvarni i koji važi u trenutku govorenja, a može biti faktualan, kontrafaktualan i teoretski. Mi, dakle, ispitujemo *modalizatore* koji su zaslužni za interpretaciju S sveta kao nefaktualnog, konkretno modalne priloge.

Epistemička modalnost je stepen kompatibilnosti ili preklapanja modalnog i faktualnog sveta, a epistemički iskazi izražavaju govornikovu evaluaciju odnosa između ta dva sveta (Declerk, 2011: 33). Pošto nas interesuje samo epistemička podvrsta modalnosti, treba još i napomenuti da Declerk razlikuje dva njena tipa, određeni i neodređeni, od kojih je samo prvi u našem fokusu. O određenom epistemičkom značenju govorimo kada izražavamo znanje ili stepen (ne)sigurnosti u aktualizaciju situacije u faktualnom svetu, odnosno, govornik izražava svoje mišljenje o šansama da se nefaktualni svet u kom se situacija aktualizuje poklopi sa faktualnim svetom. Videli smo u poglavlju 3.4.1 da te šanse predstavljaju različite vrednosti na epistemičkoj skali, kao i da se kontinuum može podeliti na onoliko kategorija koliko se želi. Autor smatra da, kada su u pitanju

modalni glagoli u engleskom jeziku, treba razlikovati najmanje devet vrednosti na skali čiji je tačan redosled podložan diskusiji. Naša je odluka da modalizatore u vidu priloga sa epistemičkim značenjem u engleskom i srpskom jeziku svrstamo u tri kategorije u odnosu na njihovu poziciju na epistemičkoj skali.

Za sve moguće svetove koji se ne predstavljaju ili ne interpretiraju kao faktualni postoji „sredstvo“, odnosno, modalizator koji je zaslužan za njihov nefaktualni status, a svaki nefaktualni svet je modalni svet. Kada se modalizator apstrahuje iz propozicije ostaje rezidua, a situacija na koju se ta propozicija odnosi naziva se rezidualnom situacijom. Važno je napomenuti da nefaktualni svet nije nužno drugačiji od faktualnog, ali se ne predstavlja i ne interpretira kao takav, a modalni svet u kom se aktualizuje rezidualna situacija može na više načina biti u vezi sa faktualnim svetom (v. poglavlje 3.4). Epistemički modalni prilozi kao modalizatori stvaraju nefaktualni svet koji je u vezi sa faktualnim u pogledu vrednosti faktualnosti na sledeći način:

(546) Mary is possibly home alone.

Modalizator possibly stvara nefaktualni (modalni) svet gde se aktualizuje rezidualna situacija *Mary be home alone* i taj svet je u vezi sa faktualnim svetom u pogledu vrednosti faktualnosti. Drugim rečima, svet u kome je Meri sama kod kuće se moguće poklapa sa faktualnim svetom, odnosno, njegova vrednost faktualnosti je „moguće faktualan“.

Shvatajući evidencijalnost kao principijelno odvojenu kategoriju od modalnosti koja se tiče govornikovog ukazivanja na prirodu dokaza za pretpostavljanje o stanju stvari, u obzir ćemo uzeti samo priloge sa „čisto“ epistemičkim značenjem ili sa primarno epistemičkim značenjem gde se eventualno ukazivanje na izvor informacija može smatrati sekundarnom značenjskom nijansom. Ponekad je veoma teško razgraničiti epistemičku modalnost od evidencijalnosti s obzirom na to da, iako ove kategorije izražavaju različite aspekte statusa konceptualnog znanja, u praksi sama priroda dokaza (vrsta i kvalitet) implicitno ukazuju na stepen verovatnoće istinitosti određenog stanja stvari. Srpski i engleski spadaju u jezike koji evidencijalnost markiraju prevashodno leksički, a samim ukazivanjem na poreklo znanja ili vrstu dokaza koji su nas naveli da nešto kažemo primalac poruke putem ekstenzije može leksemu sa evidencijalnim značenjem interpretirati na takav način da ona označava i svojevrsnu epistemičku procenu. Prožimanje dveju kategorija neizbežno je kada se radi o priložima sa modalnim značenjem, te njihovu selekciju za poređenje vršimo sa namerom da što više umanjimo uticaj dimenzije evidencijalnosti na analizu. Takođe, dijahronijske promene značenja koje su putevima gramatikalizacije iznedrile priloge sa epistemičkim značenjem iz nekih drugih značenja neminovno dovode do semantičke višeslojnosti, a naš fokus će prevashodno biti na onom segmentu značenja reči koji se odnosi na epistemičku modalizaciju iskaza.

U zapadnogermanskim jezicima modalni prilozi mogu se smatrati „najčistijim“ izrazima epistemičke modalnosti u tom smislu što su najpreciznije i najspecifičnije sredstvo za obeležavanje stepena verovatnoće određenog stanja stvari (Nuyts, 2001: 55). Predstavnik visokog stepena uverenosti u istinitost propozicije u engleskom jeziku je prilog *certainly*, odnosno, prilog *sigurno* u srpskom jeziku. Manje ili više na sredini pozitivne strane skale nalazi se prilog *probably* u engleskom i *verovatno* u srpskom jeziku, dok su prilozi *possibly* i *moguće* u neutralnoj tački (ili blizu nje) između pozitivne i negativne strane skale. Ove tri vrednosti na skali nazivaćemo još i epistemičkom nužnošću, probabilitetom i mogućnošću. Usled prostorne ograničenosti ovog rada, detaljno ispitivanje modalnih priloga u korpusima engleskog i srpskog jezika biće vršeno na leksemama koje su najzastupljenije za stepen verovatnoće koji predstavljaju i koje se mogu posmatrati kao prototipi svoje podgrupe priloga, a zaključci i generalizacije koje ćemo donositi smatramo validnim za čitavu paradigmu. Pristalice smo mišljenja da pravi sinonimi ne postoje, te da

uvek postoji razlog za odabir jedne konkretne lekseme u odnosu na njene „sinonime“ u datom kontekstu, a odluka govornika može biti zasnovana na različitim funkcionalnim, semantičkim, stilskim ili pragmatičkim aspektima reči. Nuyts u vezi sa tim iznosi tvrdnju da su regionalna i stilsko varijacija veliki faktor zbog kojeg postoje takve značenjske alternative poput *certainly*, *surely* i *undoubtedly* u engleskom jeziku, ali i da se ponekad radi o malim razlikama u jačini epistemičke procene (2001: 56). Stoga bi, u perspektivi, bilo poželjno detaljno ispitati svaku leksemu ponaosob.

Videli smo u teorijskom delu teze da leksema *verovatno* u srpskom jeziku može biti prilog ili pridev, a ima i autora koji je svrstavaju u rečce. U narednim pasusima ćemo jasno odrediti u kojim situacijama reči *sigurno*, *verovatno* i *moгуće* tretiramo kao priloge, a u kojim kao prideve. Lekseme *možda* i *valjda* možemo jasno locirati na epistemičkoj skali, a pošto u rečenici najčešće funkcionišu kao nadređeni članovi koji je u celosti modifikuju u pogledu modalnosti, mi ćemo ih nazivati epistemičkim modalnim priložima. To ne znači da ne vidimo opravdanost drugačijeg viđenja ovog pitanja i da odbacujemo razloge za njihovo svrstavanje u rečce kod drugih autora.

Kada je u pitanju integrisanost priloga sa modalnim značenjem u strukturi rečenice i njihova funkcija, Hoyer prateći uticajne gramatike engleskog jezika pravi razliku između adverb koji modifikuju čitave rečenice (S-adverb) i onih koji modifikuju jedan od njenih konstituenata (VP-adverb). Ristić na sličan način govori o funkciji odredbe rečenice (v. poglavlje 5.4.2.3) kada su u pitanju načinski prilozima koji se u značenjsku strukturu rečenice uključuju kao modifikatori i ostaju izvan propozicionog sadržaja čineći njenu posebnu modalnu komponentu (Ristić, 1990: 39). Otuda i podela na disjunkte i subjunkte koju smo podrobnije razmatrali u poglavlju 5.3.3 za koju se Hoyer zalaže uprkos sumnji mnogih lingvista da je često nemoguće napraviti jasnu distinkciju između njih. Ovo je naročito slučaj kada je modifikovani konstituent modalni glagol i kada je njegova modifikacija gotovo ekvivalentna modifikaciji čitave rečenice.

Saglasni smo sa Perkinsom koji kaže da su „non-sentential uses of modal adverbs are more apparent than real“ (1983: 90f, cit. u Hoyer, 1997: 146) iako postoje primeri gde jedan te isti prilog očigledno vrši različite funkcije u pogledu opsega modifikacije elemenata rečenice. Stoga u daljem tekstu priloge nećemo deliti na disjunkte i subjunkte, ali ćemo, ukoliko je potrebno, istaći da li se radi o rečeničnoj upotrebi ili o ulozi modifikatora pojedinačne reči/skupa reči. Različito sintaksičko ponašanje adverb značajno je za naše istraživanje utoliko što odražava semantičke razlike: rečenični prilozima označavaju komentar govornika koji se tiče sadržaja čitavog iskaza i više su leksički markirani, dok VP-adverbi pojačavaju ili intenzifikuju (modalni) glagol u svom opsegu i centralniji su u pogledu sintakse.

U srpskom jeziku Ristićeva razmatra priloge koji se javljaju u određenim tipovima rečenica u sastavu složenog predikata koji se dopunjava glagolom u *da*- konstrukciji ili sa infinitivom u bezličnim konstrukcijama, a funkciju koji vrše naziva funkcijom dela predikata. Međutim, razmotrivši na nekoliko mesta u teorijskom delu teze razlike između priloga i prideva koji imaju epistemičko značenje i isti oblik, donosimo odluku da forme koje se javljaju u *da*- konstrukciji tretiramo kao prideve. Dakle, leksemu *verovatno* u primeru (547) posmatramo kao prilog, a u primeru (548) kao pridev:

(547) Verovatno dolaze kući oko podneva.

(548) Verovatno je da dolaze kući oko podneva.

U pogledu epistemičke kvalifikacije suštinski nema razlike između ova dva primera budući da oba izražavaju probabilitet, odnosno, srednji stepen uverenja govornika da će se situacija aktualizovati. Za razliku od primera (547) koji je neutralan, za primer (548) možemo reći da implicira podeljenu odgovornost učesnika u razgovoru za donošenje suda tj. intersubjektivnost. Podsetimo da Nuys ne zaključuje da je intersubjektivnost inherentna samim epistemičkim pridevima, već da je u vezi sa konstrukcijom u kojoj se pridev javlja. S obzirom na to da se radi o izmišljenim, a ne o korpusnim primerima, možemo zamisliti različite kontekste koji bi naveli govornika da se opredeli za jednu od ovih opcija. Primera radi, ukoliko govornik iz nekog razloga želi da istakne epistemičku kvalifikaciju i da je, samim tim, naglasi akcentom⁸⁰, upotrebiće modalni pridev u te svrhe:

(549) Da li oni dolaze kući oko podneva?

(550) *Verovatno* je da dolaze kući oko podneva.

Iako autor analizira primere u holandskom i nemačkom jeziku, njegova zapažanja vezana za razliku između epistemičkih prideva i priloga validna su i za srpski jezik, a to ćemo pokušati da pokažemo na većem broju primera.

Da bismo u kontekstu monografije (Hoye, 1997) lakše locirali lekseme koje nas interesuju, razmatramo autorove disjunkte sadržaja koji izražavaju direktna zapažanja u vezi sa istinosnom vrednošću rečenice (v. poglavlje 5.3.5.2). Hoye ovaj podtip oprezno naziva i *centralnim modalnim priložima*. Njih je na osnovu različitih kriterijuma dalje moguće podeliti na više podvrsta, ali nisu sve podvrste relevantne za naše istraživanje. Na primer, disjunki sadržaja koji ukazuju na percepciju nekog stanja stvari poput *apparently, evidently, clearly* i *obviously* nisu u našem fokusu jer ističu evidencijalnu značenjsku dimenziju. Takođe, disjunki sadržaja koji označavaju tvrdnju o realnosti (*actually, really* i *in fact*) ne pripadaju grupi leksema koju ćemo analizirati. Razlog za njihovo isključenje pronalazimo i kod Simon-Vandenberg i Aijmer (2007: 70) prema kojima ovi prilozi ne izražavaju uverenje već suprotnost očekivanjima. Makar u nekim od svojih upotreba lekseme *actually, really* i *in fact* imaju značenje koje ukazuje na to da stanje stvari nije onakvo kakvo govornik ili primalac poruke očekuju, te prilagođavaju propoziciju tim očekivanjima (v. Aijmer & Simon-Vandenberg, 2004). U srpskom jeziku kompatibilni ovoj podvrsti priloga su tzv. prilozi fakticiteta koji potvrđuju faktivnost propozicije poput *stvarno, zbilja, odista, uistinu, zaista* (Trbojević-Milošević, 2004: 171). Autorka zapaža da, strogo uzevši, ovi prilozi ne bi spadali u priloge koji označavaju epistemičku modalnost budući da je faktivnost propozicije modalno neobeležena. Oni, u izvesnom smislu, potvrđuju postojanje modalnosti u bilo kom stepenu, odnosno iskazuju tvrđenje o postojanju modalnosti (Trbojević-Milošević, 2004: 171).

To ne znači da navedene podvrste centralnih modalnih priloga ne smatramo (epistemički) modalnim, već da njihovo pozicioniranje na skali epistemičkih vrednosti ne smatramo primarnim razlogom govornika da ih upotrebi u rečenici. Centralni modalni prilozi koji su u direktnoj vezi sa znanjem i jasno označavaju nužnost, probabilitet ili mogućnost na epistemičkoj skali su oni koje ćemo detaljnije analizirati.

Čak i pomenuti „čisto“ epistemički prilozi poput *certainly* nisu uvek monosemični. Govoreći o priložima koji označavaju epistemičku sigurnost Simon-Vandenberg i Aijmer

⁸⁰ Budući da se mi u ovom radu, a i generalno, ne bavimo prozodijom, nećemo dublje zalaziti u problematiku akcentovanja priloga. Dodaćemo samo još da smo svesni da se bilo koja reč u rečenici može „nasilno“ akcentovati u specifičnim kontekstima, a to uključuje i rečenične modalne priloge.

primećuju da „it is possible that they have both ‘contentful’ and procedural meaning“ (2007: 54). Drugim rečima, u situacijama kada prilog *certainly* označava epistemičku sigurnost njegovo značenje je značenje sadržaja. Sa druge strane, kada se posmatra iz perspektive indeksiranja stava govornika/pisca prema tekstu ili nekom od njegovih učesnika, radi se o proceduralnom značenju (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 54). Ova zapažanja su kompatibilna sa teorijom gramatikalizacije (Hopper and Traugott, 1993; Traugott and Dasher, 2002, cit. u Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 54) koja ukazuje na procese gde leksička značenja menjaju svoj status prema gramatičkim. Pominjali smo u teorijskim poglavljima da je ustanovljeno (i u srpskom i u engleskom jeziku) da prilozi za način putem gramatikalizacije postaju rečenični prilozi. Postoji i tendencija da se rečenični prilozi razvijaju u markere diskursa (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 54).

Zbog svoje relativno periferne uloge u strukturi rečenice, epistemički modalni prilozi imaju nadređeni status i njihov opseg najčešće obuhvata čitavu rečenicu. Mogu da zauzmu inicijalnu poziciju u iskazu, ali mogu se javiti i u svim drugim manje karakterističnim pozicijama u rečenici. U nekim slučajevima pozicija utiče na njihov semantički i gramatički status. Na primer, kada se modalni prilog javi u medijalnoj poziciji tačno ispred modalnog glagola, najveće su šanse da se tada radi o modifikaciji jednog konstituenta u rečenici, odnosno, modalnog glagola, a da je njegova uloga da pojačava ili intenzifikuje modalnost iskazanu glagolom. U takvim slučajevima je značenje modalnog priloga više gramatičko nego što je to situacija kada se taj isti prilog nađe u inicijalnoj poziciji u iskazu (otud i česta podela na S-adverbe i VP-adverbe). Ipak, prilozi o kojima ovde govorimo imaju inherentno modalno značenje koje se eksplicitno tiče procene istinitosti stanja stvari u iskazu i teško da postaju u potpunosti leksički redundantni, pa nije lako reći u kojoj meri funkcionišu kao naglašivači jednog konstituenta, a koliko se odnose na čitavu rečenicu.

Svi centralni modalni prilozi mogu biti u vezi sa postavljenjem teme tj. tematizacijom i oni najčešće nisu najvažnija informacija u rečenici (Hoye, 1997: 187-188), a ovo zapažanje je u skladu sa rezultatima analize u Nuyts (2001) koja ukazuje na to da se epistemički rečenični prilozi upotrebljavaju upravo onda kada epistemička kvalifikacija nije u fokusu. Za razliku od priloga, epistemički modalni pridevi se upotrebljavaju u situacijama koje zahtevaju da epistemička kvalifikacija bude istaknuta informacija, bilo da je to zbog kontrastiranja, negacije ili drugog razloga koji iziskuje fokus na tom elementu rečenice. Budući da zadiranje dublje u složenu temu informacijske strukture u pogledu teorije i empirijske analize izlazi izvan okvira ove teze, pratićemo Nuyts (2001) u pojednostavljenju terminološkog aparata koji zadovoljava potrebe naše analize. U pogledu informacijske strukture za nas je, dakle, od značaja samo jedna uopštena kategorija, a to je *informacija u fokusu*. Fokus definišemo kao informacijski najvažniji element u iskazu koji zbog toga može (ali ne mora) da bude i jezički istaknut posredstvom jednog ili više gramatičkih sredstava (intonacija, poseban red reči ili sintaksička konstrukcija, itd.) (Nuyts, 2001: 43).

Kada pri analiziranju primera budemo govorili o performativnoj upotrebi priloga, značenje termina *performativnost* odnosiće se na distinkciju performativne/deskriptivne upotrebe eksponenata epistemičke modalnosti, kao u Nuyts (2001) (v. poglavlje 2.3.2.5). Ovaj termin u okvirima teorije govornih činova ima slično značenje, ali se i bitno razlikuje utoliko što se ne može lako primeniti na epistemičke i druge kvalifikacione izraze. Performativni govorni čin upućen slušaocu postoji samo ukoliko je izgovoren, dok mentalni čin evaluacije stanja stvari može postojati i bez njegovog verbalnog izražavanja (Nuyts, 2001: 40).

Epistemički izrazi se često upotrebljavaju za postizanje specijalnih efekata u diskursu i služe za strateško prilagođavanje iskaza kako bi govornici postigli željene ciljeve u interpersonalnim

odnosima sa slušaocem/čitaocem (Nuyts, 2001: 44). Razlozi za upotrebu epistemičkih izraza koje pokrivamo terminom *strategije diskursa* mogu biti učtivost, namera govornika da se hvališe ili da deluje skromno, namera da se „ublaži“ situacija i sl.

6.2.1.1 Korpus

Korpus koji smo koristili za kvantitativnu i kvalitativnu analizu primera na engleskom jeziku je BNC (British National Corpus) koji sadrži 100 miliona reči iz tekstova koji pripadaju različitim žanrovima među kojima su govorni jezik, fikcija, časopisi, dnevni listovi, akademski članci i dr. Za primere na srpskom jeziku koristili smo Korpus savremenog srpskog jezika iz 2013. godine (KSSJ 2013) koji broji 122 miliona reči iz različitih vrsta tekstova poput administrativnih, naučnih i naučno-popularnih tekstova, članaka iz dnevnih novina, časopisa i magazina, tekstova sa internet portala, vesti i feljtona, kao i prevodnih tekstova čiju većinu čine književnoumetnički tekstovi. Odabir ova dva korpusa kao osnove za analizu primera izvršen je na osnovu njihove dostupnosti, sličnosti u pogledu veličine kao i raznovrsnosti zastupljenih žanrova.

Treba naglasiti da nas prvenstveno zanima kvalitativna analiza pojedinačnih primera i ilustracije konkretnih funkcionalno-semantičkih fenomena, te da je u tom pogledu prednost kada se koriste ovako veliki korpusi jer su njima obuhvaćene i retke pojave u jeziku. Sa druge strane, obim korpusnog materijala čini dubinsku analizu svih leksičkih jedinica kojima se bavi ovaj rad neizvodljivom za jednog istraživača, pa ćemo detaljno obraditi samo neophodan broj primera koji služe za ilustraciju fenomena od značaja.

Saglasni smo da je statistička obrada kvantitativnih podataka iz korpusa veoma nezahvalna (v. Nuyts, 2001: 52), te ćemo, kao što to čini Nuyts, kvantitativna poređenja zasnivati na procentima (analizirajući najviše 100 primera za konkretnu pojavu koja se ispituje) i zdravorazumski ih interpretirati. Kada budemo govorili o frekventnosti upotrebe pojedinačnih leksema, tačni podaci biće izraženi u tabelama u dodatku. Međutim, u samom opisu ćemo najčešće govoriti o tendencijama koristeći manje određene kvantifikatore budući da nam je namera da prikazemo funkcionisanje priloga u različitim kontekstima i njihova značenja u datim okruženjima, pri čemu bi precizno brojanje izražavanje podataka moglo samo da ometa čitanje. Mnoštvo faktora utiče na frekvenciju leksema (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 80-81), a razloge za češće javljanje jednog modalnog priloga u odnosu na drugi koji izražava približno istu vrednost na epistemičkoj skali možemo tražiti u semantici, pragmatici i stilistici. U pogledu semantike, na primer, možemo češće birati *sigurno* nego *definitivno* jer prvi ima značenje koje je manje specifično. Pragmatski posmatrano, frekventost pojave priloga može se dovesti u vezu sa retoričkim funkcijama koje poseduje ili, primera radi, njegovim razvijanjem u marker diskursa. Dakle, što više funkcija i značenja neki prilog ima (što je više polisemičan), veće su šanse da je visokofrekventan (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 81). Kada je u pitanju stilistika, pojedini prilozima više su markirani od drugih, pa tako možemo reći da su manje frekventni oni koji su obeležje, na primer, formalnog stila.

Korpusni materijal prenosimo verodostojno i stoga lekseme koje analiziramo nećemo podvlačiti, podebljavati ili stavljati u kurziv, mada će zbog toga biti manje uočljive. Originalni tekst nećemo ispravljati ni u pogledu pravopisa niti u pogledu gramatike, ali ćemo eliminisati razmake između reči i znakova interpunkcije koje korpusi sadrže, kao i sitne slovne greške.

Napomena o izvorima primera

Primeri iz korpusa na engleskom jeziku obeleženi su oznakom BNC (British National Corpus). Primeri koje smo preuzeli iz drugih publikacija adekvatno su citirani, dok su primeri koji nose oznaku KSSJ 2013 preuzeti iz korpusa savremenog srpskog jezika (verzija SrpKor2013) Copyright Grupe za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>) autora Duška Vitasa i Miloša Utvića. Primeri koji su korišćeni iz englesko-srpskog paralelnog potkorpusa nose oznaku KSSJ ParKor, dok su neobeleženi primeri naši.

Poglavlje 7

Analiza epistemičkih modalnih priloga u engleskom i srpskom jeziku

7.1 Prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti

Kada se prilikom vršenja epistemičke evaluacije izražava jako uverenje da će se rezidualna situacija aktualizovati, modalizatori koje govornici koriste mogu pripadati različitim vrstama reči, a među njima su svakako i modalni prilozi prikazani u tabelama 2 i 3. Razmatrali smo u nekoliko navrata kriterijume koji su bili odlučujući pri odabiru leksema koje su se našle u tabelama, te ćemo još jednom istaći da liste epistemičkih modalnih priloga u engleskom i srpskom jeziku nisu iscrpne i da se na njima nisu našli pojedini prilozi koji u određenim kontekstima imaju epistemičko značenje. U nekim slučajevima razlog za to je retkost upotrebe i arhaičan prizvuk, npr. priloga *posigurno* koji prema našem shvatanju svakako pripada „čisto“ epistemičkim priložima, ali se u modernom srpskom jeziku gotovo i ne koristi. Takođe, prilozi koji imaju epistemičko značenje, ali i izraženu evidencijalnu dimenziju, nisu dospeli na liste iako smo svesni fluidnih granica između njih i priloških leksema sa „isključivo“ epistemičkim značenjem. Lekseme koje retko i samo u određenim kontekstima direktno ukazuju na znanje, odnosno, epistemičku procenu govornika koja je u vezi sa aktualizacijom situacije nismo uzimali u razmatranje. Kada se uzmu u obzir navedeni kriterijumi, epistemički modalni prilozi u velikoj meri pripadaju rečeničnim priložima, kao što i Nuyts zapaža u svojoj studiji iz 2001. godine, ali se mi (za razliku od njega) nećemo ograničiti isključivo na rečeničnu upotrebu ovih priloga.

Na epistemičkoj skali verovatnoće prilozi koje ćemo analizirati u narednim pasusima naginju ka ekstremu visokog probabiliteta, ali ne izražavaju „apsolutnu sigurnost“ koja bi odgovarala faktualnim izrazima koji su nemodalni. To ne znači ni da svaki od priloga sigurnosti iz tabela označava potpuno isti stepen probabiliteta u svim kontekstima u kojima se javlja (niti da u svim kontekstima nužno izražava probabilitet), mada u određenim situacijama mogu imati istovetno značenje. Pomenuto je već da smo mišljenja, kao i mnogi lingvisti, da ne postoje pravi sinonimi, pa tako govornici imaju specifične razloge za upotrebu jedne od ovih leksema.

Tabela 2. Epistemički modalni prilozi u srpskom jeziku

Epistemički modalni prilozi u srpskom jeziku	
epistemička nužnost/sigurnost	sigurno, zasigurno, zacemento, definitivno, nesumnjivo, besumnje (bez sumnje)
probabilitet	verovatno, valjda
mogućnost	možda, moguće, moguće

Tabela 3. Epistemički modalni prilozi u engleskom jeziku

Epistemički modalni prilozi u engleskom jeziku	
epistemička nužnost/sigurnost	certainly, surely, definitely, undoubtedly, no doubt
probabilitet	probably
mogućnost	possibly, perhaps, maybe

7.1.1 Prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti u srpskom jeziku

Prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti u srpskom jeziku su *sigurno*, *definitivno*, *zacemento*, *zasigurno*, *nesumnjivo* i *bez sumnje* (koji se u korpusu ređe javlja u obliku *besumnje*), a njihovu zastupljenost upotrebe možemo videti u tabeli 4.

Tabela 4. Distribucija leksema sa značenjem sigurnosti u KSSJ (2013)

Leksema	Broj javljanja u korpusu
sigurno	20219
definitivno	3181
zacemento	821
zasigurno	577
nesumnjivo	345
bez sumnje (besumnje)	214 (5)
Ukupno:	25362

Ubedljivo najveći broj javljanja ima leksema *sigurno* koju možemo smatrati i prototipičnim predstavnikom ove podgrupe epistemičkih priloga. Međutim, u tabeli vidimo ukupan broj javljanja lekseme *sigurno* u svim njenim značenjima, a to obuhvata i neepistemička značenja priloga za način kao u primeru (551) i prideva *sigurno* u primeru (552):

(551) Ja sam stajala ukočeno ali sigurno i čekala. (KSSJ 2013)

(552) Gore je ostrvce koje je stolecima bilo jedino sigurno sedište francuske posade u zapadnoj Africi. (KSSJ 2013)

Priloški izraz *polako ali sigurno* takođe se javlja u korpusu:

(553) Čini vam se da se vašim mukama polako ali sigurno bliži kraj. Sestra vas, međutim, obaveštava da je gužva ogromna i da ćete na red doći zato što ste joj simpatični već za 15 dana, inače biste čekali i više od mesec dana. (KSSJ 2013)

(554) U početku mu je novac izgledao neiscrpan, ali posle pet ili šest meseci putovanja potrošio je više od polovine. Polako ali sigurno, avantura se pretvarala u paradoks. (KSSJ 2013)

(555) Smrt novinara i masakr u Valjevu „Svakodnevno pronalazimo nova lica sa kojima razgovaramo i na taj način vršimo eliminaciju sumnjivih. Radimo polako ali sigurno da ne izgubimo pravi trag“, odgovara Knežević na pitanje dokle se stiglo sa rasvetljavanjem ubistva jagodinskog novinara Milana Pantića. (KSSJ 2013)

Ovaj izraz u nekim slučajevima ima značenje koje je neepistemičko i gotovo idiomatsko, a njegova interpretacija zavisi od konteksta u kojem se javlja. U primeru (553) izraz *polako ali sigurno* ima funkciju priloške odredbe za vreme i značenje koje se može poistovetiti sa prilogom *uskoro*⁸¹. Uloga istog izraza u primeru (554) je da opiše da je način na koji se radnja vršila stabilan i da neprekidno napreduje, pa mu je značenje blisko prilogu *postepeno*. Za razliku od ova dva primera, izraz *polako ali sigurno* u (555) ima značenje koje je u većoj meri skup značenja pojedinačnih leksema *polako* i *sigurno*, odnosno, može se parafrazirati kao *sporo ali temeljno*. Moglo bi se reći da, pored navedenih neepistemičkih značenja, primeri (553)-(555) sadrže i dodatnu epistemičku značenjsku nijansu u vidu procene da će se rezidualna situacija aktualizovati.

Značenje lekseme *sigurno* je primarno epistemičko u primerima (556)-(558):

(556) Kad bi trebalo da najpre poverujem u to, sigurno je da ne bih došla. (KSSJ 2013)

(557) Sigurno je da svaki od nas voli svoju otadžbinu više od ijedne druge zemlje na svetu. (KSSJ 2013)

(558) E pa hajdemo odmah – sigurno da još nije legao. (KSSJ 2013)

Međutim, odluka koja se tiče razlikovanja epistemičkih prideva i priloga u srpskom jeziku (v. poglavlje 6.2.1) na osnovu javljanja u *da*- konstrukciji sa glagolom *jesam/biti* podrazumeva da ove primere smatramo (epistemičkim) pridevima. Iz (558) vidimo da i iskaze gde je izostavljen pomoćni glagol takođe smatramo primerima sa epistemičkim pridevom u *da*- konstrukciji. U pogledu semantike ne bi došlo do značajne promene kada bismo prideve zamenili priložima:

(559) Kad bi trebalo da najpre poverujem u to, sigurno ne bih došla.

(560) Sigurno svaki od nas voli svoju otadžbinu više od ijedne druge zemlje na svetu.

(561) E pa hajdemo odmah – sigurno još nije legao.

Skupovi epistemičkih modalnih prideva i priloga u srpskom jeziku imaju relativno stabilan broj članova i čest je slučaj da je oblik priloga nastao upravo od prideva⁸². Epistemički pridevi u *da*-

⁸¹ Semantička višeslojnost ovog izraza, kao i mnogih drugih koje ćemo analizirati, podrazumeva da naša interpretacija značenja iskaza posmatrana iz ugla primaoca poruke nije nužno jedina i najispravnija, te da je govornik/autor poruke mogao imati i druga značenja na umu, ponekada i više njih istovremeno.

⁸² Lingvistička literatura često sugeriše da su prilozi nastali od prideva, ali, barem kada su u pitanju prilozi sa značenjem epistemičke procene, skloni smo da posumnjamo u prvenstvo prideva. Nuyts (2001) ukazuje na mogućnost da su

konstrukciji se javljaju u obliku srednjeg roda jednine, te se na osnovu forme ne mogu razlikovati od epistemičkih priloga. Zbog toga smo i bili primorani da donosimo odluke koje se tiču njihovog razlikovanja u rečenici na osnovu sintaksičkog ponašanja, budući da i u pogledu značenja, odnosno, epistemičke procene nema značajnih razlika među njima. Te odluke su u izvesnoj meri inspirisane engleskim jezikom gde takođe postoje oblici priloga koji su nastali od prideva, ali se oni jasno razlikuju u pogledu morfologije (prilozi imaju nastavak *-ly*) i nema mesta za nedoumice koja je vrsta reči upotrebljena u konkretnom slučaju. U prilog ovoj odluci idu i zapažanja mnogih lingvista da epistemički modalni prilozi nemaju negaciju, odnosno, da njihovo značenje ne može biti negativno. Razmotrimo sledeće primere:

(562) Ipak, zaključiti, ne bi trebalo noćas putovati. Nesigurno je. - Kuda ćete? - začuje studenta u hodniku i tresak ulaznih vrata. (KSSJ 2013)

(563) - Ja sam ponekad razmišljala o tome - reče Katarina nesigurno - da li žene zaista pišu bolja pisma nego muškarci. (KSSJ 2013)

Leksema *nesigurno* zastupljena je u KSSJ 2013, ali njeno značenje najčešće nije epistemičko. U primeru (562) izraz *nesigurno je* možemo parafrazirati sa *nebezbedno je*, a u primeru (563) *nesigurno je* prilog za način i odnosi se na nedostatak samopuzdanja ili stidljivost subjekta da izgovori propoziciju – „reče Katarina na način koji je *nesiguran*“. Ipak, ne možemo isključiti da se u ovom primeru u izvesnoj meri oseća i epistemičko značenje, odnosno, da govornik iznosi svoju procenu (sumnju) u to „da li žene zaista pišu bolja pisma nego muškarci“. Treba imati u vidu da čak i ako *nesigurno* tumačimo epistemički, to značenje nije suprotno epistemičkom *sigurno*, već se radi o značenjima koja izražavaju različite vrednosti na epistemičkoj skali. Dakle, *nesigurno* nije sinonimno sa *sigurno ne*, već označava vrednost na skali koja je bliska mogućnosti. U velikoj većini slučajeva, međutim, leksema *nesigurno* u korpusu nema značenje koje se može protumačiti kao epistemičko:

(564) Konobar ga je posmatrao kako odlazi niz ulicu; starac koji hoda nesigurno, ali dostojanstveno. (KSSJ 2013)

Čak i kada *nesigurno* možemo locirati na epistemičkoj skali, najčešće se radi o pridevu, a ne prilogu:

(565) Ništa nije tako nesigurno kao uverenje zemalja na istoku i jugu Balkana da su daleko od zla. (KSSJ 2013)

(566) Ona ga voli od prvog trenutka kad su se sreli, i kad je bilo još nesigurno da li će moj otac dati pristanak; uzbuđivala se toliko da je gotovo dobila groznicu. (KSSJ 2013)

Pored toga, primer (566) ne zvuči sasvim prirodno prema našem jezičkom osećanju, a proverom izvora smo utvrdili da se ne radi o originalu, već o prevodu sa engleskog jezika, što znači da je prevodilac mogao biti „povučen“ konstrukcijom koja je svojstvena stranom jeziku.

Brojčano posmatrano, epistemičkih modalnih priloga ima znatno više nego prideva, što je u vezi sa činjenicom da se prilozi mnogo češće upotrebljavaju. Konkretno, u slučaju lekseme *sigurno*, približno 13% javljanja u korpusu čine epistemički modalni pridevi (prilog A: tabela 1), dok je epistemičkih priloga najmanje 60%. Značenje priloga za način prisutno je u 15% javljanja, a

pridevi poput *probable* nastali od priloga, a ne obrnuto. Potrebno bi bilo dijahronijski ispitati nastanak epistemičkih prideva/priloga u različitim jezicima kako bismo sa većom sigurnošću tvrdili koja vrsta reči se prethodi nastanku druge.

preostalih 12% u tabeli smo nazvali kategorijom „diskurs“ koju ćemo preciznije odrediti. Dakle, u ovu kategoriju svrstali smo primere gde *sigurno* ima ulogu povezivanja diskursa u vidu uvažavanja onoga što je sagovornik prethodno rekao, saglašavanja sa njim i sl., što ne znači da prilog u ovoj upotrebi ne može imati i značenje epistemičke procene govornika koja se odnosi da prethodni diskurs. Primeri (567)-(569) ilustruju upotrebu priloga kao markera diskursa:

(567) A: - - Ne znam. Tek mislim da kada bi svi u svetu radili prosto na tome da se ima što više za jelo, bilo bi dosta za ceo svet. Ovako jedni kažu: mi hoćemo da jedemo najviše! a onda drugi kažu: mi ne smemo dati da pojedete što pripada nama! I tako dok se prepiru prođe vreme za ručak ili treći pojestu sve, iako nisu gladni.

B: - - Sigurno, samo da objasnite i tu svoju ideju svetu vi morate naći pristalice i ove bi u stvari bile jedna nova sekta. (KSSJ 2013)

(568) A: - - Ali dotle, dok to ne dođe, jedna zemlja ne može dopustiti da je druge ugnjave, jedino što čeka da dođe vreme pravoga mira.

B: - - Sigurno. . . Zamislite, ja sam danas kod vas, na vašem ostrvu, koje je jedinstveno u svojoj prostoti i lepoti. (KSSJ 2013)

(569) A: - - Šta ste rekli?

B: - - Da je život u mnogo časova divan. Čak i kad čovek ima da živi i da umre u Huenti i inače.

A: - - Sigurno, sigurno. . . Ali ja sam uvek. . . Evo oca! Pričekasmo nekoliko trenutaka dok nam stari ne priđe. (KSSJ 2013)

7.1.1.1 Upotreba modalnog priloga *sigurno*

U svom epistemičkom značenju prilog *sigurno* pokazuje izrazitu pokretljivost i u klauzi može zauzeti inicijalnu, medijalnu i finalnu poziciju. Kada se javi na početku i odvojen je zarezmom (pauzom u govoru) od ostatka rečenice, prilog *sigurno* će tada imati čitavu propoziciju u svom opsegu:

(570) Sigurno, sasvim opivši se i oslobodivši se, počeoše ovamo i kod nje da dolaze i ne pitajući da li je slobodno. (KSSJ 2013)

U ovakvim primerima modalni prilog je element koji je u pogledu sintakse najperiferniji član rečenične strukture, ali, semantički posmatrano, ima nadređeni status jer se odnosi na čitav iskaz. Interpunkcija (prozodija) može da signalizira sintaksičku perifernost i u medijalnoj i finalnoj poziciji, što ilustruju primeri (571)-(574):

(571) To je nasledstvo, sigurno, moralo iznositi... (KSSJ 2013)

(572) Odakle taj novac? Od neke krađe, sigurno, koja je počinjena za vreme njihovih inženjerskih obilaženja. (KSSJ 2013)

(573) Pozvao sam i kapetana Ventvorta. En neće imati ništa protiv da nam se pridruži, sigurno. (KSSJ 2013)

(574) Niste je videli? Gospođa Marija se uplašila. - - Ne, ona je zaspala iza kokošarnika sigurno. Čeka da se ispile mali. (KSSJ 2013)

Razmotrimo primer (573) koji, značenjski posmatrano, ne bi bio drastično promenjen da se prilog *sigurno* našao na drugom mestu:

(575) En sigurno neće imati ništa protiv da nam se pridruži.

Procena govornika u (575) i dalje se nalazi visoko na skali epistemičkih vrednosti, ali je primer (573) iz korpusa više obeležen s obzirom na to da prilog zauzima poziciju u rečenici koja nije u tolikoj meri uobičajena. Efekat koji se takvom markiranošću postiže jeste da se ta naknadno izgovorena misao, odnosno, epistemička procena, shvati kao nešto što bi trebalo dodatno da ubedi/razuveri sagovornika. Iz primera (574) vidimo da modalni prilog ne mora nužno biti odvojen zarezom da bi njegov opseg obuhvatao čitavu propoziciju, a ista je situacija i kada se nalazi u inicijalnoj i medijalnoj poziciji. Kada je u pitanju frekvencija, ubedljivo najčešće javljanje priloga *sigurno* je u medijalnoj poziciji i to ispred finitnog glagolskog oblika:

(576) One sigurno idu na nešto jedinstveno i divno, i čak, četvrta koja je prošla bila je izvanredno lepa. (KSSJ 2013)

Poziciju priloga u primeru (576) možemo smatrati nemarkiranom, a kada su u pitanju složeni glagolski oblici, neutralan položaj lekseme *sigurno* je između pomoćnog i glavnog glagola:

(577) I odmah sam sebi odgovorio kako su sigurno došli da učine nešto loše, jer dobra dela ne traže zaklon mraka i nepogode. (KSSJ 2013)

U situacijama gde se prilog nalazi iza glagolskog oblika, odnosno, izvan neutralnog položaja, najčešće podrazumeva njegovu veću istaknutost u rečenici:

(578) On je pojava kakvih je bilo u istoriji i biće ih sigurno još. (KSSJ 2013)

(579) Seća se sigurno da sam sprečavala udadbu Juličinu za njega, i mrzi me. (KSSJ 2013)

Funkciju saglašavnja sa sagovornikom koju prilog *sigurno* ima u odgovorima ilustruju sledeći primeri:

(580) A: Ja nalazim da je rat strahovita stvar. On je uništio celu generaciju pre nas, u celom svetu.

B: Sigurno. I ja ne želim rat; ali ako do njega dođe, promeniću svoj život. (KSSJ 2013)

(581) A: ...Nisam luda! Fabriku sam mogla i ovde imati da sam htela...

Jevrem je odahnuo i završio započet i iščekivanjem okamenjen pokret - kresnuo je šibicu.

B: Sigurno - pohvalio je Emiliju. (KSSJ 2013)

(582) A: Da li je sasvim vrela?

B: Sigurno! (KSSJ 2013)

Prilog *sigurno* u odgovorima odnosi se na diskurs koji mu prethodi, odnosno neki njegov segment, a ponekad je nemoguće precizno odrediti opseg priloga u takvim situacijama. Na primer, u iskazu (580) možemo reći da je govornik B saglasan sa svime što je sagovornik A prethodno izgovorio, ali i da se prilog odnosi samo na rečenicu koja direktno prethodi odgovoru. Moguće je zamisliti i kontekst gde se *sigurno* odnosi samo na naredbu *u celom svetu*.

Pored toga što *sigurno* najčešće u svom opsegu ima čitavu propoziciju, postoje i primeri koji ukazuju na to da se ovaj prilog može odnositi na jedan element rečenice koji je u njegovom fokusu:

(583) Baš ću i ja tako dati malo podići pojas. Došla tanja, a bogami joj struk može da ima 70, a 65 sigurno. (KSSJ 2013)

(584) Ako je Verlen jedna od ovih silueta koje evociraju uspomene, onda je sigurno on onaj prvi koji insistira, koji se seća zanosa negdanjih, a ono drugo lice, puno gorkog cinizma i još uvek spremno da vređa, to je pre Verlenov dvojniki nego recimo ona žena opevana u pesmi *Mon reve familier*, dvojniki koji se ruga njegovim sentimentalnim evokacijama, suprotstavljajući im realnost starosti, smrt i zaborav. (KSSJ 2013)

(585) -Sutra će već osetiti, sutra sigurno. (KSSJ 2013)

(586) Zar on misli da je jedini na svetu? Ima još lekara, hvala Bogu! Možda i boljih od njega! I sigurno boljih! (KSSJ 2013)

(587) A on u sredi, sa zaogrnutom kolijom, zavaljenom šubarom, razgrnuta vrata i prsiju, te mu se beli nova, svilena, sa čipkama košulja, sigurno Sofkin dar. (KSSJ 2013)

(588) Da Kostica već odavno ima makaze i odavno zna krojiti pantalone, i sigurno i gerok i pelerinu; da je lisac lukavi; da ga treba izbaciti iz društva i iz čitaonice zanatliske; da s krojenjem pantalona još nije dokazao da je muško. (KSSJ 2013)

Funkcija fokusiranja, odnosno, naglašavanja pojedinačnih elemenata u rečenici može podrazumevati i fokusiranje predikata, što smo već imali prilike da vidimo u nekim primerima iz korpusa. Međutim, kada prilog *sigurno* stoji neposredno uz glagol koji je u njegovom opsegu, samim fokusiranjem i isticanjem centralnog elementa klauze možemo reći da se opseg priloga proširuje na čitavu klauzu:

(589) Mislila sam kako bi se to hrkanje sigurno svidelo mome mužu. (KSSJ 2013)

Ukoliko je fokusirani glagol modalni, a modalnost koju iskazuje epistemička, tada će biti u sinergiji ili harmoničnoj kombinaciji sa prilogom. Pogledajmo primere iz korpusa:

(590) "Večernji list", na primer, prenosi negiranje ministra Vuka Jeremića da ti snimci potiču iz prošle godine, ali navodi i da je "zanimljivo da je u vreme nastajanja snimaka u Srbiji ministar odbrane bio Boris Tadić, koji je sigurno morao znati za ove događaje". (KSSJ 2013)

(591) Nekom ko je, poput Mendesa, već etabliran kao vrsni poznavalac naoko idiličnog američkog predgrađa u čijim dvorištima cvetaju ruže a u životima njegovih žitelja - trnje, sasvim se sigurno morala dopasti ideja o filmskoj adaptaciji kultnog romana Ričarda Jejsa u kojem pisac skenira Ameriku pedesetih 20. veka, dakle na početku njenog političkog i ekonomskog uspona u prvu svetsku silu, na svet tehnomenadžera koji piju i jure za sekretaricama dok ih u velikim kućama čekaju depresivne žene - domaćice. (KSSJ 2013)

(592) Rekla je to 5. oktobra 2005, dok je hvalila saradnju Podgorice sa Hagom, iako je sasvim sigurno morala znati da je Đukanović predmet nekoliko sumnjičenja i istraga zbog veza sa organizovanim zločinom i krijumčarima. (KSSJ 2013)

Epistemičko tumačenje glagola *morati* koji se javlja zajedno sa prilogom *sigurno* češće je kada se radi o proceni koja se tiče prošlosti. Pri tome, prilog je performativno upotrebljen i odnosi na sadašnju procenu govornika, dok modalni glagol u prošlom vremenu signalizira da se radi o

epistemičkoj evaluaciji događaja iz prošlosti. Za primere koje smo pronašli u korpusu, a koji se odnose na sadašnje/buduće vreme, možemo reći da su dvosmisleni u pogledu vrste modalnosti koju izražavaju:

(593) Mlekare tvrde da, iako su cene mleka sada slobodne, tu okolnost i političke prilike ne koriste da bi ih povećali, ali naglašavaju da u narednom periodu - do toga sigurno mora doći. (KSSJ 2013)

(594) "Svi znamo kakav sistem imaju izraelski treneri i neće biti problem da se pripremimo, a Geršon je poznat kao majstor psihološke pripreme igrača. Bugari igraju izvanredno. Džaber ima punu slobodu u igri i dobro kontroliše svoj šut ", objasnio je Ivković. "Mi ovu utakmicu sigurno moramo dobiti. Treba da popravimo odbranu, da odigramo čvršće i da ne dozvolimo nijedan laki poen. Odbrana treba da nam da ono što želimo, a to je oko 30 odsto poena iz kontranapada ", objasnio je selektor. (KSSJ 2013)

U primeru (593) *do toga sigurno mora doći* može se odnositi na procenu mlekara da će se cena mleka povećati u predstojećem periodu. Pored epistemičkog, validno je i deontičko tumačenje da postoji spoljašnji autoritet koji aktualizaciju situacije (poskupljenje mleka) čini obaveznom. Koje od dva značenja se imalo na umu pri konstituisanju iskaza u mnogim slučajevima gde se susrećemo sa ambivalentnim tumačenjima modalnosti nije od presudnog značaja za primaoca poruke. Drugim rečima, za učesnike u razgovoru nije suštinski bitno da li neki autoritet sa uverenjem govori da će mleko poskupeti ili drugi autoritet (a možda i isti) pokušava da utiče na to da mleko poskupi. I u primeru (594) vidimo dvosmislenost modalnog značenja: sa jedne strane selektor epistemički procenjuje da su šanse velike da utakmica bude dobijena, a sa druge strane može govoriti o kvalitetima tima ili pritiscima da se pobeđi, pa bi u tom slučaju tumačenje bilo neepistemičko (dinamičko ili deontičko).

7.1.1.2 Uloga kontrastiranja

Kada govorimo o ulozi fokusiranja samo jednog elementa klauze, korpusna analiza priloga *sigurno* ukazuje na to da fokusirana reč/konstituent može biti u kontrastu sa nekim drugim delom rečenice. Na taj način govornik može isticati da je siguran u vezi sa nečim, a implikacija je da je manje siguran u vezi sa nečim drugim:

(595) Ako si bolesna, reci mi da odem! - Izmotavala se ja ili ne za Stevana, to je za tebe u svakom slučaju svedjedno, pošto, budi siguran, za tobom sigurno nisam bolesna. (KSSJ 2013)

Ako razmotrimo klauzu *za tobom sigurno nisam bolesna* rekli bismo da je čitava u opsegu priloga *sigurno*, ali kada imamo kontekst koji nam ukazuje na to da *nisam bolesna* nije nova informacija, uvidećemo da je *za tobom* deo klauze koji se prevashodno želi istaći, te je implikacija da za nekim drugim sagovornicima potencijano jeste bolesna. U nekim primerima je eksplicitnije iskazano na koju se skalarnu vrednost (koja je manja od sigurnosti) misli za neki drugi element diskursa koji nije u opsegu priloga *sigurno*:

(596) A: Pa Mimić je kulturnan, kulturniji od mene i od tebe.

B: Od mene, sigurno, od tebe, ne znam, ali u njegovoj kulturi nedostaje s v e t, svet van Austrije! (KSSJ 2013)

(597) On možda nije bio dobar čovek, ali zao sigurno nije bio: bio je uvek spreman da pomogne svakom ako to ne zahteva žrtava i truda. (KSSJ 2013)

(598) Zalazim u religije, u filosofije, o istoriji da ne govorim, i sve više znam da su Jevreji, ako ne najjača, ali možda i najjača, a sigurno jedna od najduhovnijih rasa... (KSSJ 2013)

(599) Jedan je od retkih koji su se snašli, ali - takav je on. Neki se, jednostavno, uvek i svugde snađu, život se pred njima pruža kao beskonačan crveni tepih. Valjda ga zato nisam voleo, ali sigurno zato pišem o njemu. Bio mi je samo školski drug, ništa bitno, a sad mi se čini: družio bih se s njim. (KSSJ 2013)

Govoreći o tome koliko je Mimić kulturnan u primeru (596), govornik kontrastira sigurnost na epistemičkoj skali kada dotičnog gospodina poređi sa sobom i kontingenciju iskazanu sa *ne znam* kada se poređenje vrši u odnosu na sagovornika. U primeru (597) ponovo imamo kontrast između neutralne pozicije na epistemičkoj skali priloga *možda* i visokog probabiliteta iskazanog prilogom *sigurno*. Govornik u primeru (598) prilogom *sigurno* izražava svoju sigurnost o tome da su Jevreji jedna od najduhovnijih rasa, nasuprot sumnji da su i najjača koju izražava prilogom *možda*. Manji kontrast na epistemičkoj skali očitava se u primeru (599) gde *valjda* i *sigurno* predstavljaju vrednosti koje obe naginju ka visokom probabilitetu/sigurnosti, ali je prilog *sigurno* bliži ekstremu.

U engleskom jeziku slični primeri sa prilogom *certainly* smatraju se neepistemičkim od strane pojedinih autora (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 91). Primer (600) ilustruje situaciju gde se *certainly* tumači na takav neepistemički način i ima značenje „naročito“:

(600) It did because we didn't really want to go to Holland and certainly not to northern Holland which is not near all the famous places. (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 91)

Međutim, saglasni smo sa Aijmer i Simon-Vandenberg da nije korisno odvajati ovu upotrebu od epistemičke, što ćemo detaljnije razložiti kada budemo analizirali prilog *certainly* poglavlju 7.1.2.2.

7.1.1.3 Javljanje uz modalne glagole

Prilog *sigurno* može se javiti uz sve modalne glagole u srpskom jeziku. Kada se kombinuje sa glagolom *morati*, modalni glagol najčešće ima značenje koje je neepistemičko:

(601) On je istakao da se Bulatović sigurno mora ubrojati u nekoliko najvećih srpskih pisaca 20. veka i u sam vrh evropske književnosti, da je "razbio u paramparčad proletkultovsku i nobovsku literaturu" i da se u književnosti bojao samo - Bore Stankovića. (KSSJ 2013)

(602) "Na ovo se sigurno mora reagovati i politički i diplomatski, ali se mora i razmotriti mogućnost sudske tužbe protiv Joahima Rikera zbog grubog narušavanja međunarodnih principa i normi, i u takvom slučaju nikakav imunitet, niti diplomatski, niti službeni, ne može ga zaštititi", ocenio je Proroković. (KSSJ 2013)

Videli smo u primerima (593) i (594) da sinergija priloga *sigurno* sa modalnim glagolom *morati* može dovesti do dvosmislenosti značenja kada se propozicija odnosi na sadašnje vreme, a kada se odnosi na prošlost, značenje glagola može biti epistemičko, kao u primerima (591)-(592). U korpusu smo, međutim, pronašli i primer gde se prilog *sigurno* javlja uz epistemičko značenje glagola *morati* koji se odnosi na sadašnje vreme:

(603) -Ah! Kako ste dobri, gospođo! Širak pusti Fosezinu ruku -A ja - reče on - sada znam kakva je vaša boljka. -Znate? - prošapta Foseza i uzdrhta. -Jeste, znamo da sigurno morate mnogo da patite, - dodade Margarita. (KSSJ 2013)

Kada je reč o modalnom glagolu *moći*, jasno je da u svom epistemičkom značenju on ne izražava isti stepen verovatnoće kao prilog *sigurno*, te ne možemo govoriti o kombinaciji koja je harmonična. Razmotrimo primere iz korpusa:

(604) On najviše voli konjetinu (sa dosta kostiju), a to možete sigurno da kupite u Bakši, kod gospodina Feješa, mesara. (KSSJ 2013)

(605) Ali, stasali su novi momci koji sigurno mogu uspešno da ih zamene. (KSSJ 2013)

Modalni glagol ukazuje na postojanje neepistemičke mogućnosti da se rezidualna situacija aktualizuje, dok je prilogom izražen visok stepen uverenja u postojanje takve mogućnosti. U primeru (604) govornik sa sigurnošću procenjuje da postoji mogućnost kupovine konjetine u Bakši, a u primeru (605) se na isti način procenjuje da su novu momci u stanju da zamene stare. Dakle, ovde se radi o dvema vrstama modalnosti, epistemičkoj i neepistemičkoj (dinamičkoj) i stoga se lako kombinuju elementi koji naizgled predstavljaju neharmoničan spoj. Kako glagol *trebati* pretežno izražava neepistemička modalna značenja, javljanje priloga *sigurno* uz njega slično je kao u situaciji sa glagolom *moći*:

(606) Janković je istakao da niko ne bi smeo da dozvoli da se na jedan nečovečan i nehuman način pokušava rešiti pitanje koje sigurno treba da bude u interesu i zaposlenih i poslodavaca. (KSSJ 2013)

(607) Možda nije trebalo da dođem, ponavljaš dalje te svoje varijacije, sigurno nije trebalo da dođem. (KSSJ 2013)

Govornik u primeru (606) izražava sopstvenu sigurnost u to da je moralno poželjno da pomenuto pitanje bude u interesu zaposlenih i poslodavaca. Primer (607) ilustruje sadašnju evaluaciju događaja iz prošlosti, pri čemu isprva okleva da li je to što je učinjeno pogrešno, a potom sa sigurnošću zaključuje da je u pitanju bila greška. Prilog *sigurno* i glagol *trebati* kombinuju se tako što izražavaju različite vrste modalnosti: epistemičku i neepistemičku.

Kada je u pitanju modalni glagol *hteti*, njegovo značenje je prevashodno neepistemičko (značenje volje/želje) i može se javiti zajedno sa epistemičkim prilogom *sigurno*:

(608) "Sigurno hoće da živi kod mene!", rekao je. (KSSJ 2013)

Uz epistemički glagol *hteti*, prilog *sigurno* ulazi u harmoničnu kombinaciju i zajedno izražavaju visok stepen uverenja u aktualizaciju rezidualne situacije, što je ilustrovano primerom (609). Pod uticajem priloga *sigurno*, epistemička procena govornika izražena glagolom *hteti* pomera se na skali bliže ekstremu sigurnosti, ali atenuator *gotovo* ublažava tu sigurnost i služi kao ograda. Prema našem jezičkom osećaju, nemodifikovan glagol *hteti* u svom epistemičkom značenju na skali ima vrednost približnu probabilitetu.

(609) To će, ako Gul bude izabran - a gotovo sigurno hoće - i dalje biti jabuka razdora između stare, sekularističke elite i novih snaga, koje imaju islamističke korene, a koje sebe pokušavaju da predstave kao velike borce za demokratiju. (KSSJ 2013)

U nekim kontekstima ne možemo biti potpuno sigurni da li se glagol tumači epistemički ili ne:

(610) Hal može - odnosno, sasvim sigurno hoće - da besprekorno djeluje i biće kadar da se uhvati ukoštac sa bilo kojom razložnom situacijom. (KSSJ 2013)

Dakle, u primeru (610) govornik je mogao imati na umu neepistemičko značenje da Hal, pored toga što ima mogućnost/sposobnost/dozvolu, ima i volju da besprekorno djeluje. Sa druge strane, tumačenje koje nam se čini verovatnijim jeste da je u pitanju govornikova epistemička evaluacija da će subjekat rečenice besprekorno djelovati. U tom slučaju i glagol *moći* bi se mogao epistemički protumačiti na taj način što govornik svoju prvobitnu procenu da postoji mogućnost obistinjenja propozicije koriguje i izražava viši stepen uverenja da će se rezidualna situacija aktualizovati.

7.1.1.4 Deskriptivnost

U uobičajenoj upotrebi, prilog *sigurno* odnosi se na epistemičku procenu govornika u trenutku govorenja koja je performativna. Pronašli smo, međutim, i primere koji potencijalno mogu ukazivati na deskriptivnu upotrebu:

(611) On je uveren da vampiri postoje i sigurno misli da smo i mi, ako smo živi, postali vampiri. (KSSJ 2013)

(612) On mi je sam juče rekao, a on to sigurno dobro zna. (KSSJ 2013)

(613) Žena se zaputila do vile u kojoj su stanovali njihovi bečki prijatelji. Oni su tek doručkovali. Brišući zadovoljno usta, umirivali su je da je čovek sigurno nekud odšetao, da će se vratiti, ako ne ranije, a ono svakako na ručak. (KSSJ 2013)

U primerima (611) i (612) opisuje se procena druge osobe, a ne govori eksplicitno da li je to evaluacija govornika. Ipak, utisak koji ovaj primeri ostavljaju jeste da je govornik taj koji (performativno) vrši procenu o tome šta neko drugi misli, odnosno, šta zna. Na prvi pogled u primeru (613) vidimo evaluaciju koja je deskriptivna utoliko što se odnosi na prošlost, ali kada pažljivo razmotrimo konstrukciju, uvidećemo da se radi o neupravnom govoru koji smatramo izuzetkom utoliko što se doslovno prenose reči koje su važile za govornikovo „ovde i sada“. Na osnovu analize velikog broja korpusnih primera, zaključujemo da je i naizgled deskriptivna upotreba zapravo performativna (kao u slučaju primera 611- 613), što ne opovrgava zapažanja u Nuyts (2001) da se epistemički prilozi upotrebljavaju performativno. Videćemo u sledećem pasusu da deskriptivnost priloga *sigurno* u upitnoj rečenici u primeru (614) javlja pod veoma specifičnim okolnostima gde njegova upotreba nije performativna.

7.1.1.5 Upitni oblik

Prilog *sigurno* prvenstveno se javlja u deklarativnim rečenicama, mada postoje i primeri upitnih rečenica u korpusu:

(614) On je odgurivao kamen, a iza njega, koraknuvši sasvim blizu, upitao Braten: "Hoćeš li sigurno dovesti?" (KSSJ 2013)

Ovaj primer je zanimljiv zato što na prvi pogled opovrgava tvrđenje da se performativna epistemička evaluacija može dovesti u pitanje. Podsetimo se da prisustvo epistemičkog priloga

podrazumeva da govornik u trenutku izgovaranja propozicije donosi epistemičku evaluaciju koju upravo zbog toga i nema smisla dovoditi u pitanje. Nuyts (2001) ističe kako se iz tog razloga epistemički pridevi, ali ne i prilozi, javljaju u upitnom obliku. Međutim, kada pažljivo pogledamo primer (614), uvidećemo da je prilog *sigurno* deskriptivno upotrebljen, odnosno, ovde se ne radi o evaluaciji govornika u trenutku govorenja, već o epistemičkoj proceni sagovornika koja je ponovljena. Iako nam kontekst propozicije u KSSJ 2013 ne daje konkretnije informacije, čini se da govornik proverava da li sagovornik i dalje stoji iza svoje procene i traži od njega potvrdu, a moguće i ponovnu evaluaciju stanja stvari. U engleskom jeziku u situacijama koje su uporedive sa našim primerom ne bi mogao da se upotrebi epistemički prilog. Razmotrimo sledeći primer iz Englesko-srpskog paralelnog korpusa 2012⁸³:

(615) "Jesi li sigurno zapamtio?"

"Are you sure you remember everything? (KSSJ ParKor)

Srpski jezik, za razliku od engleskog, dozvoljava da se epistemički prilog *sigurno*, odnosno, njime iskazana evaluacija dovodi u pitanje:

(616) Jevrem mu nije ponudio da sedne. - Sigurno? - zapitao je. Čovek je potvrdio glavom i značajno stisnuo vilice. (KSSJ 2013)

Međutim, ono što je zajedničko svim primerima rečenica u upitnom obliku koji sadrže prilog *sigurno* jeste deskriptivna upotreba priloga od strane govornika. Drugim rečima, pitanje ima svrhu da potvrdi ili proveri da li sagovornik i dalje stoji iza svoje evaluacije/konstatacije.

7.1.1.6 Intenzifikacija

Stepen modalnosti koji prilog *sigurno* izražava može biti dodatno intenzifikovan priložima intenzifikatorima (v. Trbojević-Milošević, 2004: 170-171). Pomoću amplifikatora (pojačivača) ili atenuatora (oslabljivača) značenja govornik može još preciznije da označi svoju evaluaciju na epistemičkoj skali.

Apsolutno, potpuno i sasvim prilozi su sa značenjem totaliteta koji pojačavaju značenje priloga *sigurno* i njegovih sinonima (Trbojević-Milošević, 2004: 170). Primeri (617)-(622) ilustruju intenzifikaciju (pojačavanje) značenja priloga *sigurno* kada označava način ili epistemičku procenu govornika:

(617) Iako protiv Mađarice i Amerikanke nije delovala potpuno sigurno, nema sumnje da je Ruskinja zaista prva veća prepreka na njenom putu ka završnici. (KSSJ 2013)

(618) Da bi vas ohrabrila, daće vam na znanje da ovaj deo opatije u kojem stanujete potpuno sigurno obilaze duhovi i obavestiće vas da u toku noći nećete moći dozvati nikoga od posluže. (KSSJ 2013)

(619) Međutim, ovi podzemni objekti ispod Kalvarije deluju apsolutno sigurno. (KSSJ 2013)

⁸³ Potkorpus paralelnih korpusa KSSJ.

(620) "Znam apsolutno sigurno koje će novine objaviti neki tekst protiv mene, a koje neće. (KSSJ 2013)

(621) Ali, sasvim sigurno, ostavila je utisak. (KSSJ 2013)

(622) Ni po čemu nisam bio uveren da je čuo zvuke o kojima je reč, iako se sasvim sigurno pojavila čudna promena u njegovom držanju u toku tih nekoliko poslednjih minuta. (KSSJ 2013)

Pojačivač *sasvim* svojim prisustvom garantuje da se radi o epistemičkom značenju priloga *sigurno*. Kolokacije *potpuno sigurno* i *apsolutno sigurno* veoma su retke u korpusu (prilog A: tabela 2) i često signaliziraju da se radi o leksemi *sigurno* kao prilogu za način. Ako pogledamo primere (618) i (620) gde ovi amplifikatori stoje uz *sigurno* u svom epistemičkom značenju, jezički osećaj nam govori da ove kombinacije ne zvuče gramatično, odnosno, u duhu srpskog jezika, te možemo pretpostaviti da se radi o uticaju stranog (najverovatnije engleskog) jezika.

Intenzifikatori *veoma* i *vrlo* imaju značenje visokog, ali ne i apsolutnog stepena (Trbojević-Milošević, 2004: 170), što znači da sa prilogom *sigurno* ne ulaze u kombinaciju koja je harmonična. Razmotrimo primere iz korpusa:

(623) Nataša Bojković je igrala veoma sigurno protiv Džakove i osvojila čitav poen, vodeći crne figure. (KSSJ 2013)

(624) Odlučujući set Đoković je počeo vrlo sigurno. (KSSJ 2013)

Ovde, dakle, imamo *sigurno* u značenju priloga za način, što znači da *veoma* i *vrlo* intenzifikuju značenje koje se tiče nečijeg samopouzdanja i stoga ne možemo reći da se radi o kombinaciji koja je neharmonična. U korpusu smo, međutim, pronašli i primer gde se *vrlo* javlja uz epistemičko značenje priloga *sigurno*:

(625) - A ti pitaj svoje roditelje da li znaju ko je Flamel - reče Ron. - Sigurnije je njih da pitaš. -Vrlo sigurno, pošto su oboje zubari - reče Hermiona. (KSSJ 2013)

Gramatičnost ovog primera je pod znakom pitanja, a pošto se radi o prevodu sa engleskog na srpski jezik, možemo pretpostaviti da se radi o grešci prevodioca.

Atenuatori *gotovo* i *skoro* umanjuju jačinu modalnog značenja priloga *sigurno*, odnosno, pomeraju ga bliže ka vrednosti probabiliteta na epistemičkoj skali:

(626) Gotovo sigurno su otvarali misteriozni sef njenog dede. (KSSJ 2013)

(627) Njegov izveštaj, poručuju iz Brisela, ovog puta skoro sigurno će biti pozitivan. (KSSJ 2013)

Oslabljiivači se mogu javljati i uz pojačivač totaliteta *sasvim* koji stoji uz modalne priloge. Dakle, značenje priloga *sigurno* se može prvo pojačati, a zatim se govornik upotrebom atenuatora može ograditi od uverenja izraženog sintagmom sa modalnim prilogom:

(628) Rešenje je, međutim, u nečem trećem, u onome kakvo je, ili kako se čini da jeste, gotovo sasvim sigurno, većinsko raspoloženje građana koje je usmereno na očuvanje zajedničke države Srbije i Crne Gore. (KSSJ 2013)

(629) A: "Berninijevo delo koje je u pitanju", prekinuo ih je Oliveti, "da li je načinjeno dok je Bernini radio za Vatikan?"

B: "Skoro sasvim sigurno", reče Lengdon." (KSSJ 2013)

7.1.2 Prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti u engleskom jeziku

Prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti u engleskom jeziku su *certainly*, *surely*, *no doubt*, *definitely* i *undoubtedly*, a njihovu zastupljenost upotrebe u BNC korpusu možemo videti u tabeli 5.

Tabela 5. Distribucija leksema sa značenjem sigurnosti u BNC korpusu

Leksema	Broj javljanja u korpusu BNC
certainly	17964
surely	5970
no doubt	5903
definitely	3009
undoubtedly	2320
Ukupno:	35166

U engleskom jeziku prilog *certainly* najfrekventniji je prilog u klasi onih koji označavaju epistemičku sigurnost (tabela 4) i, kao i ostali prilozi ove grupe, razvio je svoju rečeničnu funkciju, odnosno značenje, od priloga za način (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 85). Kao prototipičan prilog u semantičkom polju epistemičke sigurnosti, pandan je prilogu *sigurno* u srpskom jeziku sa kojim deli i to što je izveden od prideva (*certain – certainly*, *siguran – sigurno*). Takođe, u oba jezika postoje imenice sa istom osnovom, a to su *certainty* i *sigurnost*. Pored toga, prototipičnim u svojoj klasi čini ga i to što ne poseduje dodatne značenjske odlike poput referiranja na to da se znanje „deli“ sa drugim učesnicima u razgovoru, ukazivanja na izvor informacija ili očekivanja sagovornika i sl.

7.1.2.1 Upotreba modalnog priloga *certainly*

Kada je u pitanju pozicija u kojoj se ovaj prilog može javiti, *certainly* pokazuje izrazitu pokretljivost i u klauzi može zauzeti inicijalnu, medijalnu i finalnu poziciju. Diskutovali smo u teorijskom delu rada o tačnom broju pozicija koje razlikuje CGEL gramatika, jer svaka od tri pomenute pozicije zapravo ima po nekoliko varijanti za koje se različiti autori koriste i različite termine (v. poglavlje 5.3.1.1). Iz primera ćemo videti koje pozicije u iskazu se mogu dovesti u vezu sa različitim značenjima/funkcijama priloga *certainly*.

(630) Certainly, these early learning years are crucial to a child's educational development. (BNC)

(631) Certainly, this picture deserves to be qualified. (BNC)

(632) Well, certainly, who ever it was I spoke to today said their files show they was, was still dealing with it. (BNC)

(633) But certainly, we don't operate. We don't amputate. (BNC)

Kada se javi na početku rečenice, a naročito kada je od nje odvojen zarezom, prilog *certainly* u svom opsegu nedvosmisleno ima čitavu klauzu i funkciju koja je najbližnja markeru diskursa. Slučajeve poput primera (632) i (633) takođe tretiramo kao javljanje priloga u inicialnoj poziciji jer ispred njega ne stoji sintaksički neizostavan konstituent rečenice. U primeru (633) čak možemo reći da se opseg epistemičkog priloga proteže izvan okvira jedne rečenice i obuhvata i susednu *We don't amputate*. Odvajanje interpunkcijom nije nužno kako bi se u opsegu priloga našla čitava rečenica, što ilustruje primer (634):

(634) As Socrates so philosophically put it, since we don't know what death is, it is illogical to fear it. It might be... very nice. Certainly it is a release from the burden of life, and, for the godly, a haven and a reward. (BNC)

Javljanje priloga *certainly* u inicijalnoj poziciji, pored toga što izražava pozitivno uverenje u istinitost propozicije, neretko povezuje rečenicu sa širim kontekstom u kojem se ona javlja. Vidimo iz primera (634) da, polemišući o smrti, govornik iznosi svoje ideje o tome zašto ne bi trebalo da je se plašimo. Kontrast koji se pri tome pravi između modalnosti koja je izražena glagolom *might* i onom koju označava prilog *certainly* povezuje ove dve rečenice ukazujući na različite vrednosti na epistemičkoj skali. Analiza korpusa pokazala je da ovakva kontrastivna uloga priloga *certainly* nije retka pojava, što ćemo pokazati i na primerima gde se prilog *certainly* javlja u medijalnoj poziciji.

Različite pozicije unutar rečenice, koje se pokrivno nazivaju medijalnim, mogu imati različite funkcije i opseg kada je u pitanju prilog *certainly*. Primer (635) oslikava situaciju gde *certainly* možemo smatrati rečeničnim prilogom sa širokim opsegom. Modalni prilog se ovde svakako odnosi na klauzu sa svoje desne strane, ali nije sasvim jasno da li je u njegovom opsegu i klauza sa leve strane. Ambivalentost u pogledu opsega u vezi je sa pokretljivošću lekseme unutar rečenice, kao i sa njenom višeznačnošću, što nije retka pojava kada su u pitanju epistemički modalni priloz.

(635) She had never said so, certainly, because she hated to admit that she minded anything, but she had seemed evasive about the future, and had shown no great enthusiasm over the journalistic course she was going to take. (BNC)

Sledeći primer ilustruje javljanje priloga *certainly* u medijalnoj poziciji koji se odnosi na propoziciju koja mu prethodi:

(636) What had she expected? Nothing, certainly, so like the satanic mills of the early Industrial Revolution. (BNC)

Vidimo da *certainly* u ovom konkretnom slučaju u svom opsegu ima samo jednu reč, ali u datom kontekstu ta reč predstavlja čitavu propoziciju *She had expected nothing*. Da se prilog *certainly* može odnositi na klauzu koja mu prethodi ilustruju i sledeći primeri gde je njegova pozicija finalna:

(637) He thinks it would be wrong. That means he doesn't really want to. If men want to they usually do.' He said: 'That has been my experience, certainly.' (BNC)

(638) 'We are going to meet, certainly. But it will be on my terms.' (BNC)

Javljanje priloga sa modalnim značenjem na kraju rečenice često se tumači kao naknadna misao, epistemička procena koja je donesena nakon izgovaranja propozicije koja je čitava u njenom opsegu. Govornik može upotrebiti epistemički prilog kao dodatni komentar na iskaz koji mu prethodi i na taj način pokušati da razuveri ili umiri sagovornika:

(639) A: As far as I've been is the airport.

B: Mm. Now can you see Edmund's cos he changed (unclear) You see it's a terrible erm

C: Well I'll go and get it, I've got it written down there in my place.

B: Well it's here darling (unclear) but it's just a question of finding it, it's (unclear)

C: right

B: Just go through, you'll find it certainly. (BNC)

Kada je u pitanju frekvencija, prilog *certainly* se ubedljivo najčešće javlja u medijalnoj poziciji. Javljanje tačno ispred ili iza glagola u finitnom obliku smatra se nemarkiranom pozicijom ove lekseme u iskazu (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 86):

(640) He's certainly not her type. (BNC)

(641) # SMOOTH OPERATOR Sean Connery certainly looked the part of secret agent 007 -- but he was no real-life hero # (BNC)

Saglasni smo sa Simon-Vandenberg i Aijmer da u ovoj poziciji prilog ima čitavu propoziciju u svom opsegu ukoliko nema kontekstualnih dokaza da je drugačije ili se intonacijom signalizira uži opseg. U situacijama gde je moguće da se prilog javi tačno posle finitnog glagolskog oblika, a njegova pozicija je ispred glagola, kao u primerima (642) i (643), govorimo o poziciji koja je više markirana:

(642) It certainly is everything that has been fended off by the ego, so to that extent it, it corresponds more closely to erm to the unconscious. (BNC)

(643) Of course, the considerations of cost and benefit in this paragraph are all surmise, but something like this almost certainly must be going on. (BNC)

Takav položaj priloga u iskazu još više će naglasiti istinitost propozicije upravo tako što je fokusiran na glagolski oblik (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 86). Pozicija je više markirana ukoliko prilog ide više ulevo u odnosu na centralni deo rečenice u vidu predikata.

Simon-Vandenberg i Aijmer (2007: 92) ukazuju na ulogu koju *certainly* ima u odgovorima, a to je emfatično slaganje. Primeri koji ilustruju ovu funkciju su sledeći:

(644) A: Do you think they're being slapped down over dialect? (pause) (whispering) Erm I must have gon na put yeah Do you think they're being slapped down over dialect at school? Made Orcadians very reluctant to speak up in public?

B: Oh certainly. In fact you couldn't adequately express yourself in English you were just better to shut up. (BNC)

(645) "This is the camp, isn't it? "Certainly."Where are the other Englishmen?" In the camp.' (BNC)

(646) A: You know so there is not only is the product (unclear) design here it's er selling the kitchen but actually closing a sale when there's other various options on the market. You know there's there was Texas B and Q (unclear) er Moben Kitchens that type of thing.

B: Plus plus the er Kitchens Direct and people like that?

A: That's right. Certainly. (BNC)

(647) Oh, waitress,' said the lady in a distressed tone,' Just who I wanted, could I have three of today's specials, two strawberry milkshakes and one prawn cocktail with extra mayonnaise. Actually, you had better make that two prawn things.'" Certainly,' answered Joy,' Anything else?" (BNC)

Kada su u pitanju odgovori, u nekim kontekstima je očigledna epistemička procena vrednosti priloga *certainly* i to da se ona odnosi da određeni segment diskursa koji joj prethodi. Na primer, u (645) prilog se može parafrazirati iskazom *This certainly is the camp*. U drugim kontekstima saglasnost sa sagovornikom može biti manje očigledna u pogledu opsega. Vidimo primer (644) gde osoba A postavlja sagovorniku B nekoliko pitanja, te *certainly* ima ulogu potvrđivanja svega što je u diskursu koji prethodi pretpostavljeno u obliku tih pitanja. Razmotrimo i primer (647) gde konobarica odgovara mušteriji na porudžbinu prilogom *certainly*. U ovom kontekstu lako možemo da zamislimo i drugačiji odgovor, npr.: *got it, yes, ok, mhm, of course* i dr. od kojih se leksema *certainly* razlikuje po tome što je formalnija, odnosno, učtivija. Da li se u ovom slučaju zaista radi o epistemičkoj proceni govornika *Certainly I will get it for you* koja se odnosi na čitavu porudžbinu ili o dinamički modalnom *Certainly you could have?* Ili se odgovor, pak, odnosi na ispravku mušterije da želi dve umesto jedne porcije jela sa škampima? A može biti da su i sva ova značenja stopljena u iskazu konobarice koji predstavlja očekivani odgovor u kontekstu u kojem se javlja i u tom smislu je možda bolje posmatrati *certainly* kao marker diskursa čije je značenje apstraktnije od ostalih rečeničnih konstituenata.

7.1.2.2 Uloga kontrastiranja

U korpusu se prilog *certainly* često odnosi na samo jedan element rečenice koji je u njegovom fokusu:

(648) He described her as unfit to be called a Catholic and certainly unfit for motherhood. (BNC)

(649) Samantha looked tired, haggard and unkempt, but otherwise well, disorientated and distressed certainly, maltreated probably not. (BNC)

(650) -Alfred is widely regarded as one of Britain's most talented actors and certainly one of the busiest. (BNC)

(651) He said: 'No-one is flying away, certainly none of the top sides. (BNC)

Izražavajući svoju sigurnost u nešto, govornik implicira da je u vezi sa nečim drugim manje siguran. Opisujući ženu u primeru (648) govornik izražava jako uverenje da ona nije podobna da bude majka, a u manjoj meri je uveren da nije podobna da se naziva katolkinjom. Ponekad samo implicitno zaključujemo u vezi sa čime je govornik manje siguran, a u nekim situacijama je to i eksplicitno izraženo, kao što je to slučaj sa *may not be* u sledećem primeru:

(652) He is a bubbly character and while he may not be a favourite of the Everton fans he is certainly a favourite among his team mates. (BNC)

U prethodnom poglavlju smo spomenuli da se prilog *certainly* u određenim upotrebama ne smatra epistemičkim (primer 600) i da ima značenje slično sa *particularly*, a Byloo i saradnici

(2007) tu upotrebu nazivaju *skalarnom* (cit. u Simon-Vandenberg& Aijmer, 2007: 91). Prilog je taj koji neki element locira na skali ili ga postavlja u nizu sa drugim povezanim elementima koji daju kontekst podrazumeva, a to je upravo ono što čine tipične skalarnе partikule poput *even* i *still* (Byloo i saradnici, 2007, cit. u Simon-Vandenberg& Aijmer, 2007: 91). Međutim, teško je razdvojiti ovu upotrebu od epistemičke i ne može se za svaki primer gde je vidljiv kontrast između onog što je manje i više sigurno prilog *certainly* zameniti sa *particularly* (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 91):

(653) I wonder who supplies them at the moment because uh uh certainly none of the locals do (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 91)

Dakle, *who* kao element koji je nesiguran kontrastiran je sa sigurnim elementom *none of the locals*. To što je upotreba priloga *certainly* „skalarna“ u situacijama gde postoji kontrast sa manje sigurnim elementima diskursa za nas ne ide u prilog tome da je njegova upotreba neepistemička upravo zbog definicije epistemičke modalnosti koju smo uzeli kao polaznu tačku istraživanja, a koja podrazumeva skalarnost kao suštinski važno obeležje. Element koji se kontrastira sa *certainly* može se javiti u istoj rečenici gde i prilog ili u nekoj od propozicija u diskursu koji prethodi, a može biti slučaj da se ono što je manje sigurno (ili nesigurno) ne spominje, već podrazumeva na osnovu konteksta. U primeru (654) govornik tvrdi da se čekanje rezultata testova sigurno popravilo, a implicitno je da neke druge stvari nisu bolje nego što su bile:

(654) I have another query on the world women women's erm work from Margaret who isn't here I don't think this afternoon, and that was about erm you know the female test and the time taken for the results to come through. Well I, I've been on to world wom-- women's committee and they assure me that they, the hospital says these tests should come through in a week, at the most three week's, but you can phone them, so that certainly has improved, there doesn't seem to be a back log. (BNC)

I u narednim primerima sigurnost govornika u vezi sa nekim elementom propozicije stoji naporedo sa manje sigurnim elementom koji ne mora biti iskazan u istoj rečenici, već se naslućuje na osnovu konteksta ili diskursa koji prethodi. Klauzu koja sadrži prilog *certainly* može uvoditi veznik *but*, a može i da bude praćena klauzom koju uvodi veznik *but*:

(655) In the past Ford has been criticised for lack of security on certain models, but they have certainly got their act together with this time. (BNC)

(656) Sean Connery certainly looked the part of secret agent 007 -- but he was no real-life hero (BNC)

(657) The booklet tells us further' Butter is a healthy food, there's no evidence to the contrary.' But (one splutters) surely there is epidemiological evidence that too much Fat is a bad thing, and experimental evidence that saturated fats are more harmful than polyunsaturates, and not even the BIC would deny that butter is one of the great saturates of our time? No conclusive evidence, certainly. No proof (a word much beloved of non-scientists), absolutely. But no evidence, not even of the teeny bit suggestive kind? (BNC)

(658) Kevin and I had a bit of a scuffle, but it was nothing that didn't happen all over the park and certainly nothing to warrant our marching orders. (BNC)

(659) But it was in reasonable condition like, you know. But certainly not good condition cos it wasn't used by much, of course being a dead end see. (BNC)

Ukoliko se pozadinska informacija koja se kvalifikuje prilogom *certainly* kontrastira sa informacijom u klauzi koju uvodi *but*, dobijeni efekat može biti dopusno značenje priloga. Razmotrimo primer koji daju Simon-Vandenberg i Aijmer (2007: 92):

(660) And I put forward the argument which could certainly be contested uh but which I have some faith in that some residue remains... (ICEGB:S1B-028/30)

Autorke ističu da govornik koristi alternativni način posmatranja situacije kako bi učvrstio svoj način posmatranja stvari u klauzi koju uvodi veznikom *but*, te da se ovakva strategija može (zlo)upotrebiti u argumentativnoj prozi gde pisac brani sopstveni argument na taj način što u izvesnoj meri pokazuje svoje slaganje sa drugim hipotetičkim glasovima (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 92).

7.1.2.3 Javljanje uz modalne glagole

U korpusu pronalazimo da se svi modalni glagoli u engleskom jeziku mogu javiti u iskazu sa prilogom *certainly*. Harmonična kombinacija priloga *certainly* sa epistemičkim *must* ilustrovana je sledećim primerom:

(661) Of course, the considerations of cost and benefit in this paragraph are all surmise, but something like this almost certainly must be going on. (BNC)

Relativna retkost javljanja modalnog glagola *must* sa prilogom *certainly* objašnjava se potencijalnom željom govornika da izbegne redundantnost (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007: 90). Razlika u značenju nije velika kada se jedan od ovih elemenata isključuje:

(662) Of course, the considerations of cost and benefit in this paragraph are all surmise, but something like this is almost certainly going on.

(663) Of course, the considerations of cost and benefit in this paragraph are all surmise, but something like this must be going on.

Ipak, *must* ukazuje na dostupnost dokaza za donošenje suda, dok *certainly* nema tu evidencijalnu značenjsku nijansu, tako da je (663) semantički bliži primeru iz korpusa. Sintagma *almost certainly* u originalnom primeru služi kao svojevrsna „ograda“ govornika u to koliko je zapravo uveren u istinitost propozicije. *Must* se sa *certainly* kombinuje i u svojim neepistemičkim značenjima:

(664) I must certainly look my very best then! (BNC)

U poređenju sa glagolom *must*, daleko je veći broj zajedničkog javljanja priloga *certainly* sa glagolima koji izražavaju nešto niži stepen uverenja na epistemičkoj skali: *will* i *would* (prilog *certainly* se kombinuje i sa neepistemičkim značenjima ovih glagola):

(665) It certainly will cost them an awful lot of money, hundreds. (BNC)

(666) Oh no, they've just run out, yeah. I, I think you really should stay on those. If you stop them, you'll be fine initially but there's a fair chance you could actually get a lot worse without them. That's the catch, they won't affect your heart, your blood pressure or anything else. From that point of view you're fi-- that's fine. But they certainly will help you sleep. (BNC)

(667) A: Er we have got one suggestion here from Madeleine and that's (unclear) sports park, anyone else?

B: What about the er centenary sports ground? Well that would certainly be my favourite, we we'll be coming up to our hundredth anniversary aren't we fairly soon? (BNC)

(668) The point is not to prove that officials are everywhere politically dominant. This would certainly not be the pluralist position. (BNC)

Kada se javlja uz ove glagole, *certainly* naglašava njima iskazano modalno značenje (kao što je i inače slučaj kada stoji neposredno uz modalne glagole), ali i pomera vrednost na epistemičkoj skali od probabiliteta, koji *will* i *would* samostalno izražavaju, bliže ka značenju sigurnosti.

Iako ima značenje sigurnosti, prilog *certainly* se lako kombinuje sa modalnim glagolima koji izražavaju značenja mogućnosti (epistemičke i dinamičke):

(669) The decision may certainly be said to be out of line with the recent trend, that a defendant should be judged on the facts as he believes them to be; and this led the Criminal Law Revision Committee to recommend that the rules should be harmonized and that the prosecution should prove that the man realized that the girl was under 16. (BNC)

(670) It has been suggested that the shock of widowhood for a woman is like compulsory redundancy for a man; and for a woman whose career has been as a housewife this might certainly be the case, even though for others it could prove a relief from the narrow constraints of their domestic role. (BNC)

(671) "Do explain," Mackie begged. I told her what I'd told Erica at Tremayne's dinner, and said it might not lead to anything helpful.' But it certainly might,' Mackie said. (BNC)

(672) And they certainly couldn't be called poor, living in this house. (BNC)

(673) Its considerable size -- population about 2,500 -- certainly can not be the whole explanation, for a much smaller place could display a more distinctive social structure. (BNC)

Kada se javlja uz glagole koji izražavaju mogućnost/nemogućnost, dakle, *certainly* ima ulogu da naglasi postojanje nekakve mogućnosti ili istakne njeno odsustvo (kada je u pitanju odričan oblik), bilo da je ona epistemička ili neepistemička. Prisustvo priloga uz epistemička značenja modalnih glagola koji označavaju mogućnost naglašava da je govornik siguran da je aktualizacija situacije moguća ili priznaje takvu mogućnost (dopusno značenje).

Značenje (epistemičko i neepistemičko) modalnog glagola *should* dodatno je naglašeno kada se nalazi u opsegu priloga *certainly*:

(674) Macca certainly should have a grey change strip all his own. (BNC)

(675) People in those categories certainly should not be described as rich. (BNC)

(676) He should certainly be able to check whether or not the feather came from a swan. (BNC)

7.1.2.4 Deskriptivnost

Certainly u svim analiziranim primerima izražava epistemičku procenu govornika u trenutku izgovaranja propozicije, te možemo reći da je upotreba ovog priloga uvek performativna. Čak i u slučajevima gde subjekat rečenice nije govornik, gde modalni glagol uz koji stoji ima neepistemičko značenje i gde se situacija odnosi na prošlost, prilog *certainly* i dalje označava govornikovu evaluaciju u momentu govorenja. Deskriptivna upotreba (ukoliko postoji) nije pronađena.

7.1.2.5 Upitni oblik

Prilog *certainly* se u najvećem broju slučajeva javlja u deklarativnim rečenicama. U korpusu nismo pronašli primere gde se ovaj prilog javlja u upitnom obliku. Pojedini modalni prilozima koji funkcionišu kao naglašivači prema CGEL gramatici mogu se javiti u imperativu, iako je to nije uobičajena pojava (1985: 587, cit. u Simon-Vanderbergen & Aijmer 2007: 89). *Definitely* se navodi kao jedan od takvih naglašivača i potkrepljuje primerom *Definitely buy one now*, dok Aijmer i Simon-Vanderbergen pronalaze i takvu upotrebu i kod priloga *certainly*:

(677) Oh and certainly use the time to visit schools different sorts of schools. (ICE-GB)

I mi smo pronašli prilog *certainly* u imperativu koji ima ulogu da naglasi zahtev u negaciji:

(678) Erm but I mean i-- i-- you know the reason I asked this question is that, if this group said now, Absolutely no way. then we would-- probably wouldn't go any further with it. You know. But if you are saying, you know, We need more evidence and we will and we you know, certainly don't rule it out of court. Well you could make a proviso. (BNC)

To što se *certainly* javlja u imperativu suštinski se ne kosi sa zapažanjem u Nuyts (2001) da se epistemički prilozima javljaju u deklarativnim klauzama. Primeri (677) i (678) ukazuju na to da ovaj prilog u pojedinim kontekstima ima i funkciju naglašivača kada ističe konstituent uz koji neposredno stoji i kada njegovo značenje suštinski nije epistemičko.

7.1.2.6 Intenzifikacija

Amplifikatori pronađeni u korpusu koji služe za pojačavanje intenziteta epistemičke evaluacije izražene prilogom *certainly* su *most* i *very*:

(679) She was most certainly subjected to some sort of ordeal. (BNC)

(680) One could say very certainly, therefore, that the book could not be complete until Lewis as a 'character' was complete. (BNC)

Very u kombinaciji sa *certainly* javlja u svega 3 primera (u poređenju sa 260 primera *most certainly*), a razloge za to možemo tražiti u činjenici da ovaj amplifikator označava da je neka osobina izražena „u velikoj meri“. Značenje priloga *certainly* izražava uverenje najvišeg mogućeg stepena, pa je zbog toga i neobično da ga pojačava intenzifikator poput *very*. Sa druge strane, *most*

certainly označava stepen uverenja govornika koji na epistemičkoj skali ima vrednost koja je bliža ekstremu u odnosu na samostalno upotrebljen prilog *certainly*.

Intenzifikator koji se ubedljivo najčešće upotrebljava uz prilog *certainly* je *almost* (v. prilog A: tabela 4), a njegova uloga je da umanjí jačinu govornikovog uverenja u aktualizaciju situacije. Oslabljivač uz modalni prilog sigurnosti može biti u *quite*, kao u primeru (682), ali je ova kombinacija retka:

(681) The importance of Carmarthen Town is almost certainly due to its geographical location on the River Towy. (BNC)

(682) Quite certainly, Maurice did not want the police on his boat. (BNC)

7.2 Prilozi sa epistemičkim značenjem probabiliteta

Epistemička procena verovatnoće/probabiliteta u engleskom i srpskom jeziku može se na leksičko-gramatičkom planu izraziti na nekoliko načina, a tu svakako spadaju i prilozi sa značenjem probabiliteta, kao što je prikazano u tabelama 2. i 3. Ono što je već na prvi pogled očigledno jeste da je u oba jezika broičano najmanje priloga koji na epistemičkoj skali izražavaju vrednost koja je negde između sigurnosti i mogućnosti. U narednim pasusima ćemo detaljnije razmotriti njihove funkcionalno-semantičke i sintaksičke aspekte.

7.2.1 Prilozi sa epistemičkim značenjem probabiliteta u srpskom jeziku

Prilozi kojima se u srpskom jeziku izražava probabilitet u vezi sa aktualizacijom situacije su *verovatno* i *valjda*, pri čemu je prvi daleko zastupljeniji u korpusu, te ga možemo posmatrati kao prototipičnog. Retkost javljanja priloga *valjda* možemo pripisati i njegovoj stilskog obeležnosti, odnosno, neformalnosti. Pošto se korpus koji smo koristili bazira isključivo na pisanim tekstovima, niža frekvencija priloga *valjda* potencijalno ne oslikava situaciju u kolokvijalnom jeziku.

Tabela 6. Frekvencija leksema sa značenjem probabiliteta u KSSJ 2013 korpusu

Leksema sa značenjem probabiliteta	Ukupan broj javljanja u KSSJ 2013 korpusu
verovatno	20560
valjda	6218

Treba imati u vidu da smo prilog *valjda* svrstali u lekseme sa značenjem probabiliteta na osnovu sopstvenog jezičkog osećaja, ali je takođe naš utisak da se na epistemičkoj skali vrednost ovog priloga nalazi bliže sredini, odnosno, da izražava procenu manje verovatnoće u odnosu na prilog *verovatno*. Tako, na primer, Trbojević-Milošević za prilog *valjda* kaže da stoji u sinonimijском redu sa *možda* (2004: 170).

(683) A ono jedno zeleno oko mu se cakli a onda je u izmaglici ostala praznina u obliku lisca kad se ovaj okrenuo i zapalio tako naglo, kroz živicu pa uz Pen Dinas, čelo grada, gde valjda i živi. (KSSJ 2013)

Ako *valjda* zamenimo sa *možda* u primeru (683) dobićemo značenje koje sugerise da govornik u datom trenutku samo nagađa gde bi čovek o kome govori mogao da živi. Ukoliko upotrebimo *verovatno* na mestu modalnog priloga, dobićemo iskaz koji ukazuje na to da govornik (na osnovu informacija koje poseduje) misli da dotični čovek živi u „čelu grada“, ali da u to nije siguran. Nama se originalni primer čini bliži ovom drugom tumačenju. Stoga je naša odluka da ga tretiramo kao prilog koji izražava probabilitet, a ne epistemičku mogućnost, u izvesnoj meri arbitrarna jer *valjda* u različitim kontekstima možemo protumačiti na oba ova načina. Ipak, nesigurnost govornika koja je učitana u značenju ovog priloga u većini analiziranih primera manja je od potpune nesigurnosti/kontingencije iskazane prilogom *možda*:

(684) A njegov, da dokaže da je vredan ljubavi, pa ga svi moraju voleti, jer valjda ću ga i ja na kraju zavoleti. (KSSJ 2013)

(685) I dok hrvatski funkcioneri u MUP - u osuđuju takav način hapšenja Ilijaševića, a pre svega mimo znanja onih koji su to morali znati, Bošnjaci se uglavnom ne oglašavaju, smatrajući valjda da je sve regularno. (KSSJ 2013)

(686) Pored ovih 'časnika', potpisala se i Helena Mandić, kao šef pravnog odjela ove komisije, valjda da potvrdi da je sve po zakonu sile. (KSSJ 2013)

(687) A i kul je; ne zarezuje ove odrone oko nje, a oni valjda došli svi po gudru na recept, a ona samo čita i čita i čeka ko da je to ič ne tangira. (KSSJ 2013)

(688) Valjda je Čarli okej; valjda jeste, ma sigurno jeste, dao sam mu rotkvicu pre nego što sam pošao i smestio ga u kavez. (KSSJ 2013)

Zajedničko svim ovim primerima je to što govornik iznosi svoje mišljenje uprkos sumnji u aktualizaciju situacije.

Podsetimo da leksema *verovatno* može biti prilog, kao u primeru (689), ili pridev, što ilustruje primer (690):

(689) Što se tiče njihovih ličnih života, oni su se, verovatno, našli u središtu pažnje upravo zbog te uočljive intelektualne nadmoći. (KSSJ 2013)

(690) Sasvim je verovatno da bi bio gotovo uništen i sav život na ovoj planeti. (KSSJ 2013)

Brojčano posmatrano, *verovatno* kao pridev javlja se u svega 10% slučajeva (prilog A: tabela 5), što je u skladu sa već pomenutom činjenicom da modalni prilozi upotrebljavaju češće od prideva.

Leksema *neverovatno* zastupljena je korpusu desetostruko manje od lekseme *verovatno* (prilog A: tabela 6), ali je njena upotreba i dalje relativno česta. Na prvi pogled bi moglo biti opovrgnuto zapažanje mnogih autora da epistemički modalni prilozi ne mogu imati značenje koje je negativno. Razmotrimo na primerima:

(691) Toj jevtinoj, ali neverovatno živoj verskoj umetnosti muslimani suprotstavljaju svog jedinog i zvaničnog slikara: Čagtaj je engleski akvarelista koji se nadahnjuje rajputskim minijaturama. (KSSJ 2013)

(692) Okružen ljudima, bio je neverovatno zabavan - ne toliko njih radi koliko zato što je bio organski nesposoban za banalnost. (KSSJ 2013)

(693) "Baš sam neverovatno glup!" -pomisli. (KSSJ 2013)

Ukazujući na veliki stepen izraženosti neke osobine, iskazi (691)-(693) ilustruju značenje priloga *neverovatno* koje je sinonimno sa priložima *mного* i *veoma*. Praćen uzvičnikom prilog *neverovatno* može označavati ljutnju ili frustraciju, kao u primerima (694) i (695):

(694) Gospodin Kušner ponavlja reči američkog pukovnika, i on demonstrira da se saradnja može zadobiti silom; i, konačno, priznaje da on predvodi one koji zlostavljaju i progone Srbe! Neverovatno! Svakom priznanju prethodi strah. (KSSJ 2013)

(695) A kad je neko mali i glup, onda su za njega sve uniforme iste... Neverovatno! (KSSJ 2013)

U primerima (696)-(698) vidimo da prilog *neverovatno* može imati značenje koje ukazuje na to da je u nešto „teško poverovati“:

(696) Na prvi pogled, ovo deluje krajnje neverovatno, zato što bi broj haotičnih i nepravilnih područja znatno nadmašio ovakve ravnomerne oblasti. (KSSJ 2013)

(697) Ubrzo je došao na pomisao da se devojka počela zaljubljuje u njega. To mu je prvo bilo neverovatno, zatim i neverovatno i smešno i na kraju, kada više nije mogao da ne vidi istinu - tužno. (KSSJ 2013)

(698) Neverovatno, ali zaspala sam kako sam legla na kauč, kao zaklana. (KSSJ 2013)

Isto značenje ima i izraz „neverovatno, ali istinito“:

(699) Smiruje me. Neverovatno, ali istinito. (KSSJ 2013)

U retkim slučajevima u korpusu *neverovatno* ima epistemičko značenje, ali nam ti primeri zvuče pomalo neprirodno:

(700) Ali, ma šta da su njihove želje, vrlo je neverovatno da bi se one suprotstavile željama svoga brata. (KSSJ 2013)

(701) Kad on izađe iz sobe, Elizabet oseti koliko je neverovatno da će ikad opet njih dvoje imati takve srdačne susrete kakve su imali u Dabiširu. (KSSJ 2013)

Čak i kada leksema *neverovatno* ima značenje epistemičke evaluacije, vidimo da se tada radi o pridevu, a ne prilogu. Interesantno je da smo proverom izvora utvrdili da su primeri (700) i (701) prevodi, i to istog dela, te da je originalni tekst mogao uticati na prevodioca da upotrebi konstrukciju koja nije u duhu srpskog jezika. Dakle, prvobitno zapažanje lingvista da modalni prilozi ne izražavaju negativna značenja i dalje nije opovrgnuto.

7.2.1.1 Upotreba modalnih priloga *verovatno* i *valjda*

Epistemički prilozi *verovatno* i *valjda* u klauzi mogu zauzimati inicijalne, medijalne i finalne pozicije. Inicijalna pozicija često podrazumeva da prilog ima čitavu propoziciju u svom opsegu:

(702) Verovatno, kao što rekosmo, nema velike dileme koja je od ovih poruka bliža Tadićevom srcu. (KSSJ 2013)

(703) Verovatno smo se kretali ukруг. Ne vidim drugo objašnjenje. (KSSJ 2013)

Verovatno se na početku rečenice najčešće javlja kada je subjekat rečenice izostavljen, odnosno, kada se podrazumeva, kao u primeru (703). Inicijalna pozicija u nekim kontekstima signalizira da se radi o proceni koja je odgovor na pitanje iz diskursa koji prethodi i tada se najčešće odvaja zarezom:

(704) Da li je putovao? Verovatno, jer niko od njega nije bolje poznavao kartu sveta. (KSSJ 2013)

(705) -Da nije klopotaenje lađina točka? zapitao je astronom. -Verovatno, gospodine Emeri. (KSSJ 2013)

Prilog *valjda* na početku rečenice upotrebljava se na sličan način kao i prilog *verovatno* predstavljajući najperiferniji član rečenične strukture u pogledu sintakse koji se semantički odnosi na čitav iskaz. Na početku rečenice prilog neće biti odvojen zarezom, osim u slučajevima gde to drugi članovi strukture iskaza iziskuju, kao što je to prilog *najzad* u apoziciji:

(706) Valjda će ovde biti još takvih trenutaka izliva radosti. (KSSJ 2013)

(707) Valjda, najzad, svi to vidimo i osećamo. (KSSJ 2013)

Medijalne pozicije priloga probabiliteta u pogledu opsega mogu se odnositi na čitave rečenice, kao u primerima (708) i (709), ali i na pojedinačne elemente strukture, što ilustruju primeri (710) i (711):

(708) Poštari su, verovatno, jedini prijatelji koje je ikad imao. (KSSJ 2013)

(709) Biće ih, valjda, uskoro još. (KSSJ 2013)

(710) Kaput je zakopčavao jednim velikim dugmetom, verovatno od jorgana. (KSSJ 2013)

(711) A na groblju, tamo ima jedan grob a u njemu samo jedna noga: neki lik, mornar valjda, šta li, tom mornaru ofikarili nogu a on je sahranio na osveštanom tlu, ono, sa svim počastima, veliko bogosluženje, velika povorka na sahrani, i sve to samo za jednu nogu. (KSSJ 2013)

Nemarkirana pozicija priloga probabiliteta u našem jeziku je ispred glavnog glagola, odnosno, između pomoćnog i glavnog glagola u složenijim oblicima:

(712) Ona ga je verovatno izula i pokrila ćebetom, jer se on nije sećao da je to uradio. (KSSJ 2013)

(713) Takva namenska štednja bi valjda vratila narod bankama. (KSSJ 2013)

Finalna pozicija rezervisana je za primere gde se prilog *verovatno* (ili *valjda*) iznosi kao naknadna misao govornika, kao u primerima (714)-(717). Propozicija koja prethodi prilogu je ona na koju se epistemička procena odnosi i koja isprva označava apsolutnu sigurnost govornika u aktualizaciju situacije, odnosno, nemodalna je sve do trenutka kada se izgovori i ta poslednja reč u iskazu. Zbog toga priloz *verovatno* i *valjda* u finalnoj poziciji imaju efekat ublažavanja ili ograđivanja govornika:

(714) A: -Pa vi ste lekar, šta bi vama moglo da bude strašno?

B: -Ne znam. Nešto što nikad nisam video, verovatno. (KSSJ 2013)

(715) Biće u žurnalu, verovatno. (KSSJ 2013)

(716) Takav je život, valjda! (KSSJ 2013)

(717) Slično se ponašaju i ljudi iz politike strahujući valjda da im neko ne prebaci nameru da manipulišu sportom i sportistima zbog svoje lične promocije, valjda. (KSSJ 2013)

Epistemička procena priloga probabiliteta može biti praćena glagolom u negaciji:

(718) Zbog toga ga je radovala ova prilika da priča o Koziliji nekom nepoznatom starcu, koga više nikada verovatno neće videti u životu. (KSSJ 2013)

(719) Valjda nije znao da smo sve to gledali, da smo prisustvovali pokolju. (KSSJ 2013)

Vidimo u primerima (718) i (719) da se ovde radi pozitivnoj evaluaciji negativnih događaja i da se prilozi *verovatno* i *valjda* u ovakvim kontekstima slično ponašaju. Drugim rečima, situacije koje su negativne nalaze se u opsegu modalnog priloga. Međutim, kada negacija obuhvata prilog (što je slučaj kada se glagol u negaciji javlja neposredno ispred njega), uviđamo da postoje značajne razlike između leksema *verovatno* i *valjda*. Analizirajmo značenja primera iz korpusa:

(720) Nije verovatno da će Bušova vlada ići na aktivnu, intervencionističku politiku. (KSSJ 2013)

(721) Mi smo zaključili da se jedan minimalni broj naših snaga uđe u borbu, a nije verovatno da će Englezi tražiti sve naše snage, da ih izgubimo. (KSSJ 2013)

Primeri (720) i (721) potvrđuju ono što smo na nekoliko mesta razmatrali, a to je da epistemički prilozi ne mogu imati negativno značenje. Dakle, da bi se postiglo značenje koje izražava vrednost na epistemičkoj skali na suprotnom polu u odnosu na značenje visokog probabiliteta iskazano prilogom *verovatno*, neophodno je upotrebiti pridev. Leksema *verovatno* u slučajevima gde govornik želi da iskaže značenje niske, a ne visoke, verovatnoće da će se situacija aktualizovati nužno mora pripadati pridevima, kao u primerima (720) i (721). Na prvi pogled, prilog *verovatno* je obuhvaćen negacijom u sledećem primeru:

(722) U Poljskoj ratifikacija sporazuma u parlamentu neće verovatno imati problema, za razliku od Češke gde je to potpuno neizvesno i gde je pritisak javnosti, preko raznih oblika protesta i odbijanja radara, sve jači. (KSSJ 2013)

Semantička analiza, međutim, ukazuje na to da je glagol u negaciji u opsegu modalnog priloga, a ne obratno, te da se ipak radi o pozitivnoj epistemičkoj proceni govornika. Red reči koji je očekivan u ovakvim slučajevima podrazumeva da se prilog nalazi ispred glagola (...*verovatno neće imati problema...*), ali slušaocu ni obrnut red reči ne predstavlja problem kako bi na odgovarajući način rastumačio poruku.

Za razliku od priloga *verovatno*, prilog *valjda* ima specifično značenje kada se nađe iza glagola u negaciji:

(723) -Ma nije valjda - opet se ja čudim. - Jest - jeste - kaže Borislav Antović. (KSSJ 2013)

(724) Čuo sam da je Partiju napustio 1966. godine. (Zašto baš 1966. godine? Nije valjda da se naljutio zbog smenjivanja šefa Udbe Aleksandra Rankovića?) (KSSJ 2013)

(725) Nije valjda da moj komšija nema građevinsku dozvolu? (KSSJ 2013)

(726) Neće valjda svi oni zajedno opet da čekaju predsednika republičke vlade da obavi njihov posao. (KSSJ 2013)

(727) Nije lako, ali to im je posao. Neće valjda narod i to da radi umesto njih a oni samo da primaju plate. (KSSJ 2013)

(728) Kakav si ti to čovek, Rudi? Nisi valjda toliko na oca? (KSSJ 2013)

Ono što je zajedničko svim ovim primerima u pogledu značenja jeste element čuđenja ili iznenađenja koji je izražen kombinacijom glagola u negaciji i priloga *valjda*. U primeru (723) govornik čak i eksplicitno izražava svoju začuđenost sa *opet se ja čudim*. Propozicije koje prate prilog *valjda* u ovim primerima ne predstavljaju se kao da pripadaju realnom svetu, iako se sa njim mogu poklapati. Kao što je to često slučaj sa negacijom, njena svrha u rečenici jeste da ukaže na izvestan kontrast sa alternativnim (pozitivnim) značenjem koje je implicitno. Razmotrimo primer (725) koji je mogao glasiti i ovako:

(726) Da li moj komšija ima građevinsku dozvolu?

Dakle, ovako je moglo da glasi pitanje da je govornik samo želeo da dođe do informacija koje ne poseduje, što je i osnovna komunikativna svrha pitanja. Ukoliko postoje izvesni dokazi (direktni ili indirektni) da komšija nema dozvolu, validnost zaključka da je zapravo tako govornik bi mogao proveriti postavljajući sledeće pitanje:

(727) Da li moj komšija nema građevinsku dozvolu?/Moj komšija nema građevinsku dozvolu?

Pitanje koje je formulisano na ovakav način upotrebom negacije istovremeno može ispitivati validnost zaključka, ali i ukazivati na to da je posedovanje građevinske dozvole ono što je očekivano (od strane društva, zakona, zajednice i sl.). *Nije valjda* u originalnom primeru iz korpusa ima svrhu da iskaže čuđenje ili nevericu govornika u sadržaj propozicije koja sledi. U zavisnosti od konteksta, to čuđenje (neverica, iznenađenje) koje je iskazano negacijom uz prilog *valjda* može podrazumevati i želju ili nadu govornika da je stanje stvari suprotno od onog koje je iskazano u propoziciji:

(728) Nećemo valjda dozvoliti da u vreme socijalizma i tokom sankcija Ujedinjenih nacija beše više inostranih gostovanja nego sada, kada su sankcije i socijalizam - prošlost! (KSSJ 2013)

Govornik, dakle, istovremeno iskazuje epistemičku procenu da će se situacija aktualizovati i sopstvenu nadu/želju da se ne aktualizuje.

7.2.1.2 Javljanje uz modalne glagole

Prilozi probabiliteta u srpskom jeziku retko se javljaju uz glagol *morati*, što se može objasniti različitim vrednostima koje izražavaju na epistemičkoj skali. Kada se prilog *verovatno* ipak javi uz glagol *morati*, njihova kombinacija najčešće nije neharmonična budući da modalni glagol izražava neepistemičko značenje:

(729) Život lika u piscu - neodvojiv je od njegovog, piščevog. Lik verovatno mora dugo živeti u nesvesnom, da bi negde isplovio i rekao: "Tu sam!" (KSSJ 2013)

(730) Otmičari takvog tankera postaju politički faktor sa kojima se verovatno mora pregovarati. (KSSJ 2013)

(731) Jer, u svakom slučaju, upravo takvom viđenju čovečanstva moramo verovatno pribeći da bismo objasnili i razumeli osnovno svojstvo ove mitologije - a to je stalno i bolno osciliranje između nemoći da se obnovi ono što je bilo i čvrsto uvrežene nade, zahvaljujući neugaslim uspominama, da će se izgubljeno povratiti. (KSSJ 2013)

Pronašli smo i primer gde se glagol *morati* u kombinaciji sa *verovatno* tumači epistemički:

(732) Bez obzira na to što je Mijušković bio samo u Nišu, naš sagovornik pretpostavlja da je verovatno moralo da bude nekog "poslovnog prostora" i u Beogradu. (KSSJ 2013)

U ovom konkretnom slučaju deluje nam suvišno upotreba modalnog glagola, a iskaz bi imao isto značenje i da je epistemička procena izražena samo modalnim prilogom:

(733) Bez obzira na to što je Mijušković bio samo u Nišu, naš sagovornik pretpostavlja da je verovatno bilo nekog "poslovnog prostora" i u Beogradu.

Sa jedne strane, u primeru (732) ističe se uverenost u to da je postojao poslovni prostor u Beogradu, ali, sa druge strane, postoji i želja za ograđivanjem da to ne mora biti stoprocentna istina. Otuda i neharmonična kombinacija glagola koji označava maksimalnu sigurnost na epistemičkoj skali i priloga koji ukazuje na postojanje izvesne sumnje. Ono što čini ovaj primer složenijim za analizu jeste činjenica da se ovde radi o neupravnom govoru. Dakle, „sagovornik“ je taj čije bi reči trebalo da se prenesu u neizmenjenom obliku, ali originalni iskaz može pretrpeti i izvesne promene od strane govornika. Primera radi, iskazi (734)-(738) ilustruju potencijalne reči sagovornika:

(734) „Pretpostavljam da je verovatno moralo da bude nekog „poslovnog prostora“ i u Beogradu.“

(735) „Verovatno je moralo da bude nekog „poslovnog prostora“ i u Beogradu.“

(736) „Moralo je da bude nekog „poslovnog prostora“ i u Beogradu.“

(737) „Moralo je da bude nekog „poslovnog prostora“ i u Beogradu, pretpostavljam.“

(738) „Moja je pretpostavka da je bilo nekog „poslovnog prostora“ i u Beogradu.“

Kada uporedimo ove primere sa (733), uviđamo da govornik može „učitati“ u iskaz (koji se interpretira kao dosledno prenošenje tuđih reči) i dodatne elemente koji služe za čuvanje sopstvenog obraza ili, pak, elemente koji koriguju vrednost epistemičke procene sagovornika u skladu sa sopstvenom procenom. Stoga, primeri sa neupravnim govorom zaslužuju poseban prostor za analizu i interpretaciju kojom se mi ovde nećemo baviti, ali smo ukratko hteli da skrenemo pažnju na njihovu kompleksnu semantiku.

Slično kao i prilog *verovatno*, *valjda* se kombinuje sa modalnim glagolom *morati* u kontekstima gde je njegovo značenje neepistemičko. Drugim rečima, govornik kombinacijom ovih elemenata pretpostavlja postojanje nekakve obaveze, nužnosti ili sigurnosti:

(739) Tražili da on, lično, preduzme odgovarajuće korake: njegova, valjda, mora da se sluša. (KSSJ 2013)

(740) Jeste, često mi zasmeta kraj, sve se nekako reši, valjda tako mora, gledaoce namiriti raspletom. (KSSJ 2013)

(741) Magistrirali su, doktorirali, a da bi to učinili valjda su morali da prouče i shvate Rene Veleka, Bahtina, Kjerkegora, Ničea, Isaiju Berlina, Kolakovskog, Zorana Kostantinovića, Bataja, velike šekspirologe, tumače Mana, Džojasa... (KSSJ 2013)

Uz modalni glagol *moći*, prilozi probabiliteta se nešto češće javljaju nego uz glagol *morati*, ali je u ovim kombinacijama značenje glagola takođe neepistemičko:

(742) -Ako je sve ovo 1937. godine bilo perspektivno za državu, verovatno može da bude i danas. (KSSJ 2013)

(743) Ali sve zajedno verovatno samo može uvećati šanse Britanaca da dobiju za sebe mesto visokog predstavnika za spoljnu politiku EU. (KSSJ 2013)

(744) Kaže, sad će valjda da poskupe banane, pa će on valjda moći da proda svoj proizvod. (KSSJ 2013)

(745) "Valjda može da se upali", rekao je Karlson sumnjičavo i pritisnuo dugme za uključivanje. (KSSJ 2013)

Verovatno i *valjda* ukazuju na uverenost govornika da rezidualna situacija može (ili da će moći) da se aktualizuje. Epistemičko značenje je, dakle, sadržano u priložima, dok modalni glagol označava mogućnost/sposobnost koja je neepistemičke prirode, najčešće dinamičke. Međutim, glagol *moći* u srpskom jeziku je često dvosmislen ili višesmislen utoliko što se može istovremeno interpretirati kao dinamički modifikator i kao operator epistemičke modalnosti koji modifikuje čitavu propoziciju. Bezlični oblik glagola generalno ukazuje na epistemičku upotrebu. Ako razmotrimo primere (746) i (747), videćemo da se pored značenja epistemičke procene o postojanju nekakve mogućnosti glagol u bezličnom obliku može neepistemički interpretirati:

(746) Možda bi mi u suviše dobrim uslovima zapadnog fudbala bilo teže, a verovatno svuda može da se postane čuveni trener. (KSSJ 2013)

(747) - -Svakako, sad je ta stvar svršena, ispričana i protumačena, pa se valjda može i prekinuti razgovor o njoj - dodade on i neki suv, tvrd zvuk oseti se u njegovom glasu. (KSSJ 2013)

Dinamička interpretacija primera (746) značila bi da govornik misli da bi svuda bio u stanju da postane čuveni trener, a u primeru (747) možemo govoriti o odsustvu deontičke obaveze da se razgovor nastavi.

Glagol *trebati* najčešće ima značenje moralne obaveze, odnosno, izražava slabiju deontičku modalnost u poređenju sa modalnim glagolom *morati*. Kada je u bezličnom obliku, glagol *trebati* može imati i značenje epistemičke procene čija je vrednost na skali između sigurnosti i mogućnosti, te stoga kombinovanje sa priložima probabiliteta daje harmonične kombinacije. Prilog *verovatno* se često javlja uz glagol *trebati*, pri čemu interpretacija modalnog glagola može biti i epistemička i neepistemička:

(748) Verovatno treba to razmatrati, ali je za to potrebno i više vremena i više pažnje. (KSSJ 2013)

(749) -Verovatno bi trebalo da pitate mog kolegu, ambasadora Montgomerija o tome, jer to nije u mojoj nadležnosti. (KSSJ 2013)

(750) Odgovore verovatno treba tražiti u konceptu pažljivog mapiranja recentne scene, validnim kritičarskim recepcijama, teoretskom i praktičnom utemeljenju, pametnom trošenju malih budžeta i entuzijazmu. (KSSJ 2013)

(751) Ovi pokreti Bange verovatno je trebalo da znače da on teši svoga gospodara i njegovu nesreću spreman je da podnese zajedno s njim. (KSSJ 2013)

(752) -Atribut "takozvani" verovatno treba da označi smešu televizijskih žanrova ili gubljenje razlika između TV drame i TV filma. (KSSJ 2013)

(753) Sadašnje ubrzano zблиžavanje Beograda i Evrope verovatno treba da ukaže kako su oba zaokreta istovremeno u toku. (KSSJ 2013)

(754) I izjavu jednog člana današnje vlade o tome da se narod ne sme "deliti" između dve stranke - verovatno treba tumačiti kao podsvesni refleks da se ne glasaju stranke nego "Srbija" kao celina. (KSSJ 2013)

U primerima (748) i (749) modalni glagol tumačimo deontički kao indikaciju govornika šta je „poželjno“. Uloga modalnog priloga u iskazu (749) nije toliko da označi epistemičku procenu onoga što je poželjno, kao u primeru (748), već da ublaži silu nametanja sagovorniku. Slična je i uloga potencijala u primeru (749) koji, kao i prilog *verovatno*, signalizira veću učtivost. Iskazi (750)-(754) sadrže epistemičku evaluaciju sagovornika označenu i prilogom i modalnim glagolom koji su u harmoničnoj kombinaciji. Budući da oba modalna elementa izražavaju probabilitet na epistemičkoj skali, izostavljanje jednog od njih ne bi se značajno odrazilo na semantiku iskaza. Uporedimo, primera radi, iskaze (755) i (756) sa primerima iz korpusa (752) i (753):

(755) -Atribut "takozvani" treba da označi smešu televizijskih žanrova ili gubljenje razlika između TV drame i TV filma.

(756) Sadašnje ubrzano zблиžavanje Beograda i Evrope verovatno ukazuje na to kako su oba zaokreta istovremeno u toku.

Ipak, možemo reći da prilog *verovatno* u iskazu (752) ističe ili fokusira modalnost iskazanu glagolom *trebati*. S obzirom na to da se radi o glagolu koji iskazuje probabilitet na epistemičkoj skali, mogli bismo očekivati da je uloga priloga pomeranje te vrednosti za nijansu bliže ekstremu, odnosno, bliže vrednosti sigurnosti. Nama se, međutim, čini da prilog ovde ima sasvim suprotan efekat i da ono što zapravo ističe jeste elemenat sumnje (nesigurnosti) govornika koji sadrži svaka leksema sa značenjem probabiliteta. U zavisnosti od konteksta, dakle, prilog *verovatno* u kombinaciji sa drugim modalnim rečima uz koje stoji može „pojačavati“ ili „ublažavati“ njima izraženo značenje, što podrazumeva i njegovu ulogu markera za ograđivanje i učtivo obraćanje.

Prilog *valjda* uz modalni glagol *trebati* pretežno se javlja kada se glagol tumači neepistemički, kao u primerima (757)-(759), ali i onda kada je njegova interpretacija epistemička, što ilustruje primer (760).

(757) Na kraju krajeva, oni koji su svesni puta izlaska iz krize valjda treba plemenito da izvedu sve ljude, a ne samo sebe i svoje istomišljenike. (KSSJ 2013)

(758) Po tome valjda treba da ih biramo, a ne po boji kravate u predizbornim spotovima, zar ne? (KSSJ 2013)

(759) Valjda je trebalo prvo sačekati obrazloženje i pročitati ga. (KSSJ 2013)

(760) Knjigu tu sačinjava niz manje ili više dugih monologa, i to valjda treba da znači da je knjiga sačinjena od kraćih i dužih monologa. (KSSJ 2013)

Ponekad je teško utvrditi da li se radi epistemičkom ili deontičkom značenju modalnog glagola, dok prilog *valjda* uvek ima epistemičko značenje:

(760) -Istovremeno, Kejsi tvrdi da nezavisno Kosovo ne znači stvaranje velike Albanije, što valjda treba da bude argument da je nezavisnost pokrajine jedino rešenje - rekao je Đurić. (KSSJ 2013)

Sa jedne strane, Kejsijeva tvrdnja o nezavisnom Kosovu može biti posmatrana kao argument da je nezavisnost jedino rešenje i tada se sintagma *valjda treba da bude* tumači kao epistemička procena govornika da se radi o argumentu. Sa druge strane, glagol *trebati* se može i deontički protumačiti kada bi označavao slabiju nužnost da se Kejsijeva tvrdnja posmatra kao argument.

Sa epistemičkim glagolom *trebati* prilog *valjda* ulazi u harmonične kombinacije, što je vidljivo u primeru (760) gde oba modalna elementa (prilog i glagol) označavaju (relativno) visoku uverenost govornika u istinitost propozicije, a izostavljanje jednog od njih ne bi mnogo uticalo na značenje čitavog iskaza:

(761) Knjigu tu sačinjava niz manje ili više dugih monologa, i to valjda znači da je knjiga sačinjena od kraćih i dužih monologa.

(762) Knjigu tu sačinjava niz manje ili više dugih monologa, i to treba da znači da je knjiga sačinjena od kraćih i dužih monologa.

Funkcija koju prilog *valjda* ima u ovakvim rečenicama je da dodatno istakne modalno značenje iskazano glagolom. Kako glagol *trebati* i prilog *valjda* u svom značenju sadrže element sumnje/nesigurnosti, njihovo zajedničko javljanje taj element ističe u prvi plan i na taj način postiže efekat ograđivanja govornika.

Modalni glagol *hteti* kombinuje se sa priložima probabiliteta u svom neepistemičkom i epistemičkom značenju:

(763) Nije mi jasno zašto se Srebrenica vodi kao jedna tačka, a ovih 11 gradova kao tačka dva. Verovatno hoće preko Srebrenice samo da pretrče, zato što je to već dokazano", kaže Vujačić. (KSSJ 2013)

(764) Verovatno hoćeš da kažeš da ga često posećuju junaci i avanturisti? (KSSJ 2013)

(765) Ukoliko se to ponovi (a verovatno hoće) i u ovoj sezoni, EPS će morati da pronađe dodatno rešenje. (KSSJ 2013)

(766) Stenjući, on se diže sa stolice. Valjda hoće da govori. (KSSJ 2013)

(767) Još mi je ostalo u pameti, jer je bilo dirljivo, kako se Dejan, tokom čitave posete, nadao da će ga, kad izađe, napolju sačekati oktobarsko sunce, koje je posmatrao kroz prozor sobe. "Valjda hoće", odgovorio sam glupo, i slegnuo ramenima. (KSSJ 2013)

Kada glagol *hteti* označava volju/želju, prilozi *verovatno* i *valjda* ukazuju na uverenje (ali i sumnju) govornika da takva volja/želja postoji, odnosno, u takvim slučajevima imamo epistemičku procenu neepistemičkih modalnih značenja, kao u primerima (763), (764) i (766). Harmonična modalna kombinacija ilustrovana je primerom (765) gde prilog i glagol izražavaju približno istu vrednost na epistemičkoj skali. Primer (767) možemo tumačiti epistemički kao procenu govornika da će Dejana zaista napolju sačekati oktobarsko sunce. Ali, značenje odgovora „valjda hoće“ može se čitati i kao „nadam se da hoće“, te još jednom vidimo dvosmislenost pri tumačenju modalnih iskaza.

Ono što možemo zaključiti nakon analize primera gde se prilozi probabiliteta javljaju uz modalne glagole jeste da su u takvim kombinacijama značenja glagola pretežno neepistemička. To

se može objasniti neharmoničnim spojem epistemičkih vrednosti glagola i vrednosti na skali koja je izražena priložima *verovatno* i *valjda*. Drugim rečima, u srpskom jeziku jedino modalni glagol *hteti* (čiji je status modalnog glagola pod znakom pitanja u literaturi) u svom epistemičkom značenju izražava visoku, ali ne potpunu uverenost u aktualizaciju rezidualne situacije. Međutim, takvo značenje glagola *hteti* retka je pojava u korpusu, te se za označavanje probabiliteta prvenstveno koriste prilozima.

7.2.1.3 Deskriptivnost

Prilozima probabiliteta su uvek performativni utoliko što se u svojoj uobičajenoj upotrebi odnose na epistemičku procenu govornika u trenutku govorenja. U retkim slučajevima možemo da kažemo da je evaluaciju izvršio neko ko nije govornik ili u momentu koji se razlikuje od trenutka govorenja, što nas navodi na zaključak da je u pitanju deskriptivna upotreba. Razmotrimo na primerima:

(768) Osećao je kraj sebe ženu koja ga je dovela. Ona ga je verovatno izula i pokrila ćebetom, jer se on nije sećao da je to uradio. (KSSJ 2013)

Za prilog *verovatno* u iskazu (768) ne možemo reći da označava evaluaciju govornika (pripovedača), već da se radi o zaključku koji je je objekat izuvanja i pokrivanja (muškarac iz priče) doneo jer nije mogao da se seti da je to sam uradio. Međutim, pripovedanje nosi sa sobom pregršt specifičnosti u odnosu na „normalan“ diskurs, te prividna deskriptivnost priloga u ovakvim slučajevima ostaje pod znakom pitanja. U korpusu ima sličnih primera „deskriptivno“ upotrebljivog priloga *verovatno*, ali su svi ograničeni na javljanje u okvirima nekakve naracije ili upravnog/neupravnog govora:

(769) Znao sam da je Magdalena bila tamo, verovatno vrlo blizu. I zaista je bila. (KSSJ 2013)

(770) Trgovina, kao uvek na granicama, nečista, prikrivana, većinom transitna. Stoji li: pamuk, verovatno je duvan. Stoji li: staklo, pazi! verovatno su dragocenosti i važne hatije. (KSSJ 2013)

(771) Vuk je posetio lekare i ovi su mu, što su obazrivije mogli, rekli da za njegovu bolest leka, verovatno, nema: čitav splet živaca, koji mu je u ratu bio oštećen, s vremenom je potpuno uništen, a taj baš splet imao je bitne veze sa snom. (KSSJ 2013)

(772) Upitao je Daubmanusa da li bi izdao knjigu koja ima malo čudan sadržaj, verovatno takav da se niko neće usuditi da je štampa. (KSSJ 2013)

S obzirom na to da bi govornik u nepravnom govoru trebalo neutralno da predstavi poziciju drugog govornika, može se reći da je upotreba epistemičkog priloga performativna iz perspektive govornika čije se reči prenose (Nuyts, 2001: 72). Drugim rečima, (sadašnji) govornik u izvesnom smislu ponovo izvršava epistemičku procenu umesto drugog govornika, a u slučajevima gde je nepravni govor manje formalno obležen možemo se zapitati da li je i on sam posvećen takvoj evaluaciji stanja stvari (Nuyts, 2001: 72). I u pripovedanju je često slučaj da se reči (kao i misli) drugog lica prenose iz njegovog ugla, mada, ponekada je nejasno da li i u kojoj meri narator kroz pripovedanje provlači sopstvene stavove. Ova tema, doduše, zaslužuje daleko veći prostor i detaljniju analizu, a to u ovom trenutku ne možemo sebi da priuštimo

7.2.1.4 Upitni oblik

Prilozi probabiliteta u srpskom jeziku prevashodno se javljaju u deklarativnim rečenicama. Analiza korpusa pokazala je da, kada se želi dovesti u pitanje epistemička procena, leksema *verovatno* javlja kao pridev, a ne prilog:

(773) Kad ovako živimo i kad već sve ovo znamo, imamo pravo da "u duhu" postavimo sledeće pitanje: Da li je verovatno i moguće da neki stručni tim ekonomista i pravnika kreira takvu privrednu i socijalnu reformu da Srbija i pre nego što postane kandidatkinja za članstvo u Evropskoj uniji, nalikuje nekoj razvijenoj evropskoj zemlji? (KSSJ 2013)

(774) Da li je verovatno da je Labrini uložio toliki napor da bi doterao svoje delo a da nije želeo da mi to primetimo, kao ni da se divimo strategiji koju je upotrebio da bismo se mi izgubili? (KSSJ 2013)

(775) One se mogu uzajamno bombardovati energijom bilo koje jačine; je li verovatno da će unutarnja čvrstina prekoračiti svaku granicu? (KSSJ 2013)

Sa druge strane, leksema *valjda* ne može biti pridev i nismo pronašli primere gde je ona u fokusu pitanja. Ipak, to ne znači da se prilog *valjda* ne može naći u upitnim rečenicama:

(776) Krećemo se valjda i unutar nas samih? (KSSJ 2013)

(777) I ja valjda imam pravo na svoje "sad"? (KSSJ 2013)

(778) Kakav vagnerijanski obrt. Valjda kopernikanski? (KSSJ 2013)

(779) Misim, u ovako malom gradu valjda nema neznamkolko baksuza s jednom rukom, a? (KSSJ 2013)

(780) Valjda postoji još neki svet izvan moje glave? (KSSJ 2013)

(781) Nije život bioskop. Ali i tada, valjda, sam odabereš film koji želiš da vidiš? (KSSJ 2013)

No, ovi primeri imaju formu deklarativnih rečenica, a interpunkcija u pisanju, odnosno intonacija u govoru, signaliziraju da se radi o pitanjima. Prilog *valjda* i njime označena procena ne dovodi se u pitanje, već neki drugi element u rečenici. Zanimljivo je da bi ponekad izostavljanje priloga probabiliteta u ovakvim i sličnim primerima iziskivalo dodavanje upitne rečice *li* kako bismo mogli da ih tumačimo kao pitanja. Uporedimo:

(782) *Krećemo se i unutar nas samih?

(783) Krećemo li se i unutar nas samih? (KSSJ 2013)

(784) *I ja imam pravo na svoje "sad"?

(785) Imam li i ja pravo na svoje "sad"? (KSSJ 2013)

(786) *Postoji još neki svet izvan moje glave?

(787) Postoji li još neki svet izvan moje glave? (KSSJ 2013)

Zvezdicom obeleženi primeri možda su u teoriji mogući, jer, na kraju krajeva, govornici (nasilno) mogu upotrebiti intonaciju pitanja za bilo koju formu iskaza. Ipak, ovakvi primeri pitanja bez priloga *valjda* ne zvuče nam gramatično.

Prisetimo se da glagol u negaciji ispred *valjda* može značiti da prilog, pored značenja epistemičke procene, u zavisnosti od konteksta izražava i čuđenje, iznenađenje ili nevericu. To značenje ima i u pitanjima:

(788) Jo, bre, nećeš sad valjda opet o tome? (KSSJ 2013)

(789) Nećeš se valjda vraćati u Beograd? (KSSJ 2013)

(790) --Nećete mi valjda reći da su kokoške zaista nosile jaja sa natpisima? (KSSJ 2013)

Kada pažljivo pogledamo primere gde se *valjda* javlja u pitanjima, uvidećemo da generalno nije moguće zameniti ga prilogom *verovatno*:

(791) *I ja verovatno imam pravo na svoje "sad"?

(792) *Kakav vagnerijanski obrt. Verovatno kopernikanski?

(793) *Nije život bioskop. Ali i tada, verovatno, sam odabereš film koji želiš da vidiš?

(794) *Jo, bre, nećeš sad verovatno opet o tome?

To nas navodi na zaključak da je u pitanjima značenje probabiliteta koje ovi prilozima dele od manjeg značaja. Leksema *verovatno* je u pogledu semantike „čistija“ od lekseme *valjda* koja, pored značenja epistemičke procene, ima i neke dodatne značenjske nijanse. Korpusna analiza potvrđuje da se performativna epistemička evaluacija ne može dovoditi u pitanje, te da se u tu svrhu koriste deskriptivno upotrebljeni pridevi. Stoga pretpostavljamo da se drugi elementi značenja priloga *valjda* koji ga razlikuju od priloga *verovatno* ističu u prvi plan, poput gorepomenutih značenja čuđenja i inenađenja. Prisetimo se, takođe, da *valjda* izražava nešto niži stepen uverenja govornika od lekseme *verovatno* koji je u određenim kontekstima bliži značenju mogućnosti nego probabiliteta. Usled toga prilog *valjda* u pitanjima može imati ulogu nagađanja/pretpostavljanja koja je karakteristična pre svega za priloge sa značenjem mogućnosti.

7.2.1.5 Intenzifikacija

Amplifikatori *apsolutno*, *potpuno* i *sasvim* imaju značenje totaliteta i koriste se za pojačavanje značenja priloga poput *sigurno* i njegovih sinonima (Trbojević-Milošević, 2004: 170). Ipak, u korpusu smo pronašli i primer gde se *potpuno* javlja uz prilog *verovatno*, ali nam ta kombinacija ne zvuči prirodno:

(795) U magiji ove slike, nadrealističko smeštanje crvenoga divana u prašumi izgleda potpuno verovatno i nužno. (KSSJ 2013)

Štaviše, suprotno našem jezičkom osećaju, analiza korpusa pokazala je da se intenzifikator *sasvim* relativno lako kombinuje sa leksomom *verovatno*:

(796) Ne baš na Everestu, ali sasvim verovatno na gotovo podjednako nepristupačnom i hladnom - Severnom polu. (KSSJ 2013)

(797) Uprkos držanju kakvo je škola nesumnjivo videla, sasvim verovatno, kao negativno, izabran sam iz male grupe ljudi za jednog koji će pod vođstvom profesora Krita učestvovati na Konkursu za saradnju sa Rimom (Rome Collaborative Competition). (KSSJ 2013)

(798) Njena kasno raspaljena ambicija pokušala je docnije da umanjí sve i da ga degradira na nivo jedne dugo i skupo izdržavane nule, ali njihov je odnos bio već pre toga prirodno završen i sećanje na to bilo je nešto najlepše u njegovom, a sasvim verovatno i u njenom životu. (KSSJ 2013)

Kombinovanjem intenzifikatora sa značenjem totaliteta sa prilogom koji označava probabilitet dobijamo, u principu, neharmoničan spoj. Ali, s obzirom na to da se već javlja u jeziku, primalac poruke razumeo bi da se radi o isticanju/pojačavanju modalnog značenja iskazanog prilogom. Od ukupno 17 zajedničkih javljanja leksema *sasvim* i *verovatno* u KSSJ 2013 korpusu, 9 primera su prevodi, što nas navodi na zaključak da je strani jezik mogao imati uticaja na kolokacijsku povezanost pomenutih leksema u srpskom jeziku (prilog B).

Amplifikatori *veoma* i *vrlo* sa značenjem visokog (ali ne i apsolutnog) stepena često modifikuju prilog *verovatno* jer sa njim ulaze u harmonične kombinacije:

(799) Pod tim uslovima neće biti dogovora o rezoluciji i veoma verovatno neće biti rezolucije. (KSSJ 2013)

(800) "Ti misliš da bi Vatikan zakopao svaki dokaz koji potvrđuje iluminatsku pretnju?" "Veoma verovatno. Bilo kakva pretnja, stvarna ili zamišljena, slabi veru u moć crkve." (KSSJ 2013)

(801) I kako je sada bilo rano jutro i Gorenflo je vrlo verovatno bio još praznog stomaka, on izabra jednu dobru naslonjaču i bez reči sede kraj ognjišta ispruži noge na gvozdenu ogradu i uvali se u meki naslon. (KSSJ 2013)

(802) "Embriionalni period" budućeg vladara odgovarao je procesu sazrevanja Univerzuma i izvorno je, vrlo verovatno, bio povezan s dozrevanjem žetve. (KSSJ 2013)

(803) To će se vrlo verovatno desiti. (KSSJ 2013)

Prilog *verovatno* ubedljivo je najčešće intenzifikovan prilogom *vrlo* koji njegovo značenje probabiliteta pomera bliže ekstremu sigurnosti. U korpusu nisu pronađeni primeri ublažavanja modalnog značenja priloga *verovatno* atenuatorima *gotovo* i *skoro*.

Leksema *verovatno* u ulozi prideva može se porediti tako što se njime iskazana epistemička procena locira na skali kao manje ili više izvesna u odnosu na neki drugi element diskursa:

(804) Ukoliko pak, što je više verovatno, ostane dosledan svojoj životnoj formuli - da za javnost ostane nevidljiv, ali da bude i te kako prisutan - koju je uspostavio onog trenutka kada je zakoračio u svet biznisa, spektakl će posmatrati sa nekog "bezbednijeg" mesta. (KSSJ 2013)

(805) Doskora je to bio "Play station", a sada bi verovatnije bilo očekivati da to bude neki DVD plazma 43 TV. (KSSJ 2013)

(806) Jedna od mogućnosti je da se nalaze u Ministarstvu unutrašnjih poslova Hrvatske ili da su još pre dvadesetak godina završili u Beogradu, što je ipak malo manje verovatno. (KSSJ 2013)

Na sličan način, iako veoma retko, prilog *verovatno* izražava poredbene odnose:

(807) Od svih istočnih zemalja, Slovenija je najopreznije menjala sistem. Uprkos tome, ili verovatnije baš zbog toga, Slovenija je najuspešnije istočnoevropsko društvo. (KSSJ 2013)

(808) Hidrocentrala i danas postoji, ali više nije u funkciji. Mada se razmišljalo o ponovnom pokretanju, verovatnije će završiti kao muzej. (KSSJ 2013)

(809) Ukoliko pak, što je više verovatno, ostane dosledan svojoj životnoj formuli - da za javnost ostane nevidljiv, ali da bude i te kako prisutan - koju je uspostavio onog trenutka kada je zakoračio u svet biznisa, spektakl će posmatrati sa nekog "bezbednijeg" mesta. (KSSJ 2013)

Intenzifikacija koju ovi primeri ilustruju (ukoliko bi se uopšte mogla nazvati intenzifikacijom) je relativna utoliko što se dve vrednosti na epistemičkoj skali lociraju jedna u odnosu na drugu. Tako u iskazu (808) govornik procenjuje da je, koliko god da su velike ili male šanse da se ponovo pokrene hidrocentrala, veća verovatnoća da će je pretvoriti u muzej.

Kada je u pitanju prilog *valjda*, korpusna analiza pokazala je da se on ni na koji način ne može modifikovati, odnosno, njegovo značenje ne može se ni ublažiti ni pojačati. To bi moglo da ide u prilog njegovom svrstavanju u modalne rečice, a ne priloge, što je i čest slučaj u literaturi. Međutim, još jedan prilog sa epistemičkim modalnim značenjem ne može se kombinovati ni sa amplifikatorima niti sa atenuatorima značenja, a to je prilog *možda*. Razlog za to Trbojević-Milošević vidi u tome što ovaj prilog izražava stepen „prave kontingencije“, te da usled toga „svako pojačanje ili smanjenje govornikovog opredeljenja prema izvesnosti propozicije povlači i upotrebu drugog, tom stepenu odgovarajućeg priloga“ (2004: 171). Ovoj temi ćemo se vratiti kad budemo analizirali prilog *možda* u poglavlju 8.3.1.

7.2.2 Prilozi sa epistemičkim značenjem probabiliteta u engleskom jeziku

U engleskom jeziku, značenje koje se na epistemičkoj skali može locirati između značenja mogućnosti i sigurnosti sa sobom nosi prilog *probably*. Za razliku od značenja maksimalne uverenosti u aktualizaciju situacije koje sadržano u većem broju priloga sigurnosti (v. poglavlje 7.1), probabilitet u okvirima ove vrste reči izražen je samo prilogom *probably*.

Tabela 7. Frekvencija priloga *probably* u BNC korpusu

Leksema	Broj javljanja u korpusu
probably	26239

Prilog *probably* izveden je od prideva *probable*, a postoji i imenica *probability* sa istom osnovom. U odnosu na prilog, leksema *probable* se znatno ređe javlja u korpusu (prilog A: tabela 7), što je delimično posledica sintaksičkih ograničenja koje ima pridev kao deo predikata. Pozicija izraza *it is probable that* unutar rečenice je fiksna, dok ćemo videti da prilog ima veliku slobodu i može se javiti na gotovo bilo kom mestu u iskazu. Kada je u pitanju semantika priloga *probably*, treba napomenuti da se uvek tumači epistemički i da izražava značenje visokog, ali ne apsolutnog, uverenja govornika u aktualizaciju rezidualne situacije.

7.2.2.1 Upotreba modalnog priloga *probably*

Leksema *probably* može se javiti u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji u klauzi. Prilog sa značenjem probabiliteta ubedljivo se najčešće javlja u medijalnoj poziciji ispred ili iza glagola i to mesto u klauzi možemo smatrati nemarkiranim. U složenim glagolskim oblicima javlja se najčešće između pomoćnog i glavnog glagola, odnosno iza pomoćnog glagola u različitim konstrukcijama:

(810) You probably took chances rather than precautions. (BNC)

(811) 'The stress is probably the same, however rich you are,' the friend said. (BNC)

(812) He is of the opinion that Mr Prescott has probably given wide broadcast of these questions. (BNC)

Pozicija priloga ispred glagola, u principu, znači da se iskazana epistemička procena odnosi na situaciju označenu predikatom. Kada je glagol u fokusu priloga, možemo reći da samim isticanjem centralnog elementa rečenice (predikata) čitava klauza ulazi u opseg priloga. U situacijama gde se prilog *probably* javlja u poziciji koja je više markirana, na primer ispred pomoćnog glagola (a moguće je iza), možemo reći da je taj element posebno naglašen:

(813) Permit me to correct you: it probably is your fault. (BNC)

(814) What they will say, and probably are already saying, is that no matter what else may be dissimilar there is in fact a shared experience, a shared guilt, a similar anguish or torment, an identity of sin and shame and former behaviour between Miller and myself. (BNC)

Ukoliko bi se prilog našao na mestu u rečenici koje je manje karakteristično od gorenavedenih, njegov fokus može biti samo na jednoj reči ili grupi reči:

(815) And I think if you're going to open it up, you must consider probably a wicker gate or something s-- so that a child can not run onto (-----) Road. (BNC)

(816) I suppose one wonders whether the Financial Times feels un-- uneasy about the proposed reduction in the price of the er, of the Times, as, as no doubt the Independent, probably the, the Telegraph. (BNC)

(817) But for a variety of reasons, some of them historical, the province has the lowest incidence of breast-feeding in the UK, and probably in Europe. (BNC)

U inicijalnoj poziciji ili nekoj od njenih varijanti, bilo da je zarezom odvojen od ostatka rečenice ili ne, prilog *probably* će, poput drugih modalnih priloga, imati čitavu propoziciju u svom opsegu:

(818) Probably, some band members will contribute more than others. (BNC)

(819) Probably, at the present day, such service on such request would have raised a promise by implication to pay what it was worth, and the subsequent promise of a sum certain would have been evidence for the jury to fix the amount. (BNC)

(820) Most probably, that's just another story. (BNC)

(821) More probably, however, Cordoba is yet another potential champion from Michael Stoute's Newmarket production line, an opinion the son of El Gran Senor can underline by galloping off with today's Middle Park Stakes at Newmarket, writes John Karter. (BNC)

Pored primera (818)-(821) gde je modalni prilog najperiferniji član rečenične strukture i stoga svojim značenjem obuhvata čitav iskaz, postoje i konteksti gde *probably* u inicijalnoj poziciji ima manji opseg:

(822) Probably aged 35 to 55, the first Director of the new initiative will co-ordinate, manage and inspire the establishment of the new venture. (BNC)

Prilog *probably* javlja se u odgovorima i tada označava epistemičku procenu koja se odnosi na neki segment diskursa koji prethodi. U primeru (823) govornik B ponavlja, odnosno, saglašava se sa izrečenom evaluacijom govornika A. Međutim, odgovor se može odnositi i na iskaz koji je deklarativan, kao u primeru (824) gde govornik A iznosi svoje maksimalno pozitivno uverenje u istinitost propozicije, a govornik B daje nešto drugačiju procenu stanja stvari. Vidimo u (825) da se prilog ne mora odnositi na iskaz koji mu direktno prethodi, te da kontekst određuje njegov opseg. Takođe, u ovom primeru vidljiva je i nesigurnost/sumnja kao jedan deo značenja priloga *probably*, budući da se nadovezuje na govornikovo „ne znam“.

(823) A: Yeah but probably now they'd call it hyperactivity.

B: Probably. (BNC)

(824) A: I got the wrong book out

B: Probably. (BNC)

(825) A: Have we got any screwdrivers around?

B: I do n no. Probably. (BNC)

Pauza u govoru ili zarezi u pisanju ukazuju na to da je i prilog *probably* koji se javlja u medijalnoj poziciji sintaksički periferan:

(826) But what would happen, probably, was that his spirit wife would take over the computer, just as she took over almost everything. (BNC)

U pogledu semantike, međutim, prilog u ovakvim strukturama ima nadređeni status budući da se odnosi na čitav iskaz. Kao što je to slučaj u inicijalnim i medijalnim pozicijama, interpunkcija (prozodija) signalizira sintaksičku perifernost priloga i u finalnoj poziciji:

(827) A complete revolution in the way we run things, probably. (BNC)

Vidimo u primeru (827) da prilog *probably* na kraju rečenice ima u svom opsegu čitav iskaz koji mu prethodi, kao što bi bio slučaj i da se našao na početku rečenice ili, pak, u neutralnoj medijalnoj poziciji. Razmotrimo:

(828) Probably a complete revolution in the way we run things.

(829) (It is) probably a complete revolution in the way we run things.

Razlika je u tome što se radi o epistemičkoj proceni koja je naknadno doneta u primeru (827). Drugim rečima, govornik isprva iznosi nešto kao činjenicu u koju je potpuno uveren, da bi se, na kraju, ogradio time što kvalifikuje prethodno izrečenu propoziciju kao verovatnu.

7.2.2.2 Javljanje uz modalne glagole

Epistemički glagol *must* se, videli smo, često javlja uz prilog *certainly* sa kojim ulazi u harmonične kombinacije. Vrednost na epistemičkoj skali iskazana prilogom *probably*, u principu, nije kompatibilna sa sigurnošću koja je izražena epistemičkim *must*. Jedini primer koji smo u korpusu pronašli gde se prilog *probably* javlja uz modalni glagol *must* je sledeći:

(830) Phil joined the Palace in February 1984 for a modest 10,000 fee from Aylesbury Town, but he soon established himself as a valuable member of our League side, playing either on the left of midfield or up front as a striker, and he must probably be reckoned to be the best signing made for our club by manager Alan Mullery. (BNC)

Interesantno je da ne možemo sa sigurnošću tvrditi da glagol *must* u ovom primeru ima epistemičko tumačenje. Sa jedne strane, govornik potencijalno iznosi svoje mišljenje/procenu da se *verovatno* radi o najboljem ugovoru dotičnog menadžera, a, sa druge strane, govornik bi mogao biti autoritet koji nameće mišljenje da se taj ugovor posmatra kao najbolji. Ukoliko iskaz epistemički tumačimo, *must probably* ima značenje probabiliteta, odnosno, vrednost na skali koju bi prilog samostalno označavao.

Prilog *probably* često modifikuje značenja iskazana glagolima *will* i *would* i sa njima ulazi u harmonične kombinacije:

(831) As you will probably know, if you think you can do better by making independent provision, you are not obliged to remain in SERPS but instead can invest in a personal pension. (BNC)

(832) I think members will probably by now, be aware that a decision has been taken to leave the offices in Bedford Square where we have been for so many years. (BNC)

(833) Road, I think he would probably be (pause) quite a good candidate. (BNC)

(834) Such cases are rare, though the Queen would probably prefer them to be nonexistent. (BNC)

Budući da glagoli *will* i *would*, poput priloga *probably*, izražavaju procenu koja se nalazi negde između nužnosti i mogućnosti, njihovo zajedničko javljanje utvrđuje tu poziciju na epistemičkoj skali, a u određenim kontekstima ima i efekat tentativnijeg izražavanja i ograđivanja.

U korpusu je veoma malo primera zajedničkog javljanja priloga *probably* sa glagolima *may* i *might* (koji često izražavaju značenja epistemičke mogućnosti):

(835) Similarly, women are not beyond attraction to a young boy, although it may probably be said that this is less often the case. (BNC)

(836) An application under this rule shall be supported by an affidavit stating -- (a) the grounds on which the application is made, and (b) in what place or country the person to be served is, or probably may be found. (BNC)

(837) A: Did you ever have an opportunity to to see what the tramps actually carried with them?

B: No well I could never say I I was kept well away out of the but my father probably might have seen (BNC)

Zbog semantičke nekompatibilnosti epistemičkog probabiliteta i epistemičke mogućnosti modalni glagoli *may* i *might* se, u principu, ne kombinuju sa prilogom *probably* (izuzev nekolicine

primera pronađenih u BNC korpusu). Daleko je češće zajedničko javljanje priloga *probably* sa modalima *can* i *could*, a razloge za to možemo pronaći upravo u tome što oni u odnosu na *may* i *might* imaju veću tendenciju da izražavaju neepistemička/dinamička značenja. Da bi se izrazilo značenje probabiliteta u iskazu sa glagolima *may* i *might* neretko se javlja prilog *well*:

(838) But he may well have kicked up another by exposing the eight other Test-playing nations. (BNC)

(839) However, there might well be other reasons for this. (BNC)

May well/might well ima značenje koje je gotovo idiomatsko i označava epistemičku verovatnoću.

Modalni glagol *should* može da se kombinuje sa prilogom *probably*, ali je njegovo značenje tada, kao i kada je nemodifikovan, pretežno neepistemičko:

(840) The teacher's role may well and probably should be the major one with computer programs providing plenty of illustrations and challenges. (BNC)

Vidimo u primeru (840) da govornik iskazuje epistemičku procenu o važnosti uloge nastavnika idiomatskim izrazom *may well*. Stoga prilog *probably* ukazuje na evaluaciju govornika o tome da je, pored toga što uloga nastavnika „verovatno“ jeste velika, takvo stanje stvari „verovatno“ i poželjno. Modalni glagol *should*, dakle, ima neepistemičko značenje iako je modifikovan prilogom sa epistemičkim značenjem.

7.2.2.3 Deskriptivnost

Poput priloga *certainly*, *probably* se u svim primerima koje smo analizirali tiče govornikove epistemičke procene stanja stvari u trenutku izgovaranja propozicije. I u situacijama gde subjekat rečenice nije govornik, odnosno gde se radi o događaju iz prošlosti, prilog je performativno upotrebljen:

(841) IT'S been a bad week for a bunch of well-connected folk who probably thought they were immune to the worst ravages of the recession. (BNC)

Govornik se u ovom primeru može identifikovati kao vršilac epistemičke evaluacije, a prilog označava govornikovu evaluaciju u momentu govorenja. Deskriptivna upotreba priloga *probably* nije pronađena.

7.2.2.4 Upitni oblik

U korpusu smo pronašli nekolicinu primera gde se prilog *probably* javlja u pitanjima. Razmotrimo:

(842) You're going to use those avocados? You gon na do those avocado and prawn dip probably? (BNC)

Ovaj iskaz ima formu deklarativne rečenice koja sadrži epistemičku modalnu procenu kao naknadnu misao, a primaocu poruke jedino je intonacijom (interpunkcijom) stavljeno do znanja da

se radi o pitanju. Govornik traži potvrdu da je doneo ispravan zaključak, a modalni prilog služi kao svojevrsna ograda i nije u fokusu pitanja. Sa druge strane, prilog *probably* u sledećem primeru jeste posebno istaknut, ali ni to ne znači da se njime iskazana epistemička procena dovodi u pitanje:

(843) A: 'DS Bazalgette, aren't you?'

B: 'Probably.' The man laughed nervously. He was in his mid-forties, his hair liberally splashed with grey.

A: 'What do you mean, probably?'

B: 'Well, I'm goin' through a bit of a personality crisis at the moment. I often wake up in the morning and wish I was Eddie Murphy.' (BNC)

Odgovor govornika B na pitanje koje se tiče njegovog identiteta nije u skladu sa očekivanjima onoga ko je postavio pitanje budući da se podrazumeva da (izuzev u slučaju nekakvog mentalnog poremećaja) svaki čovek zna ko je. Odgovor „probably“ koji označava epistemičku procenu izvesnosti sopstvenog identiteta stoga je nelogičan i govornik A traži pojašnjenje. Jasno je da se ovde ne dovodi u pitanje epistemička procena koju prilog *probably* označava već validnost njene upotrebe u datom kontekstu. Govornik B pojašnjava da se, u suštini, radi o pošalici. Konstrukcija „what do you mean“ uz odgovarajuću intonaciju može se, u principu, upotrebiti kada se traži objašnjenje za bilo koji segment diskursa koji prethodi, pa tako i za modalni prilog. Primera radi, ova konstrukcija u (844) iziskuje različita pojašnjenja od govornika B u zavisnosti od toga koje premise poseduje govornik A:

(844) A: She will be 65 this July.

B: a) What do you mean, will be?

b) What do you mean, July?

c) What do you mean, she?

d) What do you mean, 65?

Pitanje pod a) ima smisla ukoliko govornik B zna da je osoba o kojoj se radi tragično preminula, te da bi 65 godina napunila da je i dalje živa. Ukoliko govornik pouzdano zna je osoba rođena u Junu i da to znanje poseduje i sagovornik A, mogao bi formulirati pitanje kao u b). Kontekst koji podrazumeva da se osoba kojoj se bliži rođendan deklariše kao „nebinarna“ i da za sebe koristi zamenice *they/them* mogla bi navesti govornika B da postavi pitanje pod c). U primeru pod d) govornik čudeći se proverava da li će dotična osoba zaista napuniti 65 godina budući da izgleda neuporedivo mlađe. Dakle, primer (843) iz korpusa ne opovrgava osnovno zapažanje da se epistemički modalni prilozima, odnosno, njima izvršene procene, ne mogu dovesti u pitanje.

Sledeći primer iz korpusa takođe sadrži prilog *probably*, ali je njegova gramatičnost upitna:

(845) A: Sweets.

B: Sweets. Is that what you spend most of it on probably? (BNC)

Ni u ovom slučaju ne možemo reći da se dovodi u pitanje epistemička procena iskazana prilogom, kao što bi to bio slučaj sa pridevom *probable*. Uporedimo:

(846) Is it probable that that is what you spend most of it on?

Odgovor na ovo pitanje bio bi ili *yes, it is (probable)* ili *no, it isn't (probable)*, dok bi se na pitanje iz korpusa moglo odgovoriti sa *yes, it is (what I spend most...)*, odnosno, sa *no, it isn't (what I spend most...)*.

U sledećem primeru ispituju se razlozi za nedonošenje jačeg suda:

(847) A: The feast will probably be held tomorrow.

B: Why only probably?

A: 'It depends on the moon,' replied the doctor. (BNC)

Na osnovu premisa koje poseduje, govornik B očekuje održavanje gozbe narednog dana i stoga traži od sagovornika pojašnjenje za izraženu sumnju. Pitanje, dakle, nije formulisano na takav način da se preispituje epistemička procena sagovornika A, već se traži obrazloženje takve procene.

7.2.2.5 Intenzifikacija

Amplifikatori koji služe za pojačavanje intenziteta epistemičke evaluacije izražene prilogom *probably* su *most* i *very*:

(848) It will be replaced, most probably, by a modern sports centre which will have no room for cricket. (BNC)

(849) Certainly nothing in the recent history, and very probably nothing in the ancient history, of what were once the prerogative writs, has been seen to match this stream of applications. (BNC)

Označavajući osobinu koja je „u velikoj meri“ izražena, intenzifikator *very* dodatno pojačava značenje probabiliteta koje suštinski znači da je govornik „u velikoj meri“ uveren u aktualizaciju rezidualne situacije. Amplifikator *most* takođe pomera značenje probabiliteta bliže epistemičkoj nužnosti, a ujedno je i načešći intenzifikator priloga *probably*.

Slabljenje značenja priloga *probably* postiže se njegovim kombinovanjem sa atenuatorom *quite*:

(850) Quite probably it was the truth, as I can't think of any good reason for you to have lied... (BNC)

Kada se želi govoriti o izvesnosti jednog segmenta u iskazu u odnosu na neki drugi element u okviru iste rečenice ili diskursa koji je okružuje, prilog *probably* može biti modifikovan sa *more* i *less*:

(851) Within Kent itself it may be possible to identify a shift, or more probably a division, of power through the distribution and date of certain imports. (BNC)

(852) Drawing on research by Nordenstam (1979), Rogers (1981) and Trudgill (1982), Trudgill reaches the conclusion that the fixed route of acquisition is confined to adults, or perhaps more probably to adolescents. (BNC)

(853) Born in 645 or, less probably, in 646, he is first heard of in 655, at the time of the battle of the Winwaed between the Mercians and the Northumbrians, when he was a hostage with Queen Cynewise of Mercia. (BNC)

U primeru (851) govornik želi da istakne svoju procenu da je mogućnost identifikacije podele moći „izvesnija“ od njene promene, kao što se u (852) procenjuje da je veća verovatnoća da je fiksirani način usvajanja ograničen na adolescente pre nego na odrasle. Na sličan način se u primeru (853) šansa da je neko rođen 646. godine procenjuje kao manja u odnosu šansu da se to dogodilo 645. godine. Modifikacija sa *more* i *less* signalizira relativnu verovatnoću nekog stanja stvari, odnosno, da li je nešto manje ili više verovatno u poređenju sa nečim drugim. Pridev *probable* takođe izražava poredbene odnose kada se uz njega javljaju *more* i *less*:

(854) Hence character combinations that form words are considered to be more probable than character combinations which are not words. (BNC)

(855) Being struck by light, the Inspectors informed me, was statistically even less probable than being struck by a bolt of lightning. (BNC)

7.3 Prilozi sa epistemičkim značenjem mogućnosti

Modalni prilozi koji u srpskom i engleskom jeziku izražavaju značenja epistemičke mogućnosti prikazani su u tabelama 2 i 3. Ovo značenje locirano je na epistemičkoj skali na sredini između pozitivnog i negativnog pola i, prema našem shvatanju, obuhvata i aletičko značenje kontingencije koje govornici u prirodnom jeziku ne razlikuju od epistemičkog „neodlučeno“.

7.3.1 Prilozi sa epistemičkim značenjem mogućnosti u srpskom jeziku

Epistemička mogućnost se u srpskom jeziku izražava priložima *možda*, *moguće* i *mogućno*:

(856) U tom slučaju moguće je da, možda, niste baš sasvim gubili vreme. (KSSJ 2013)

(857) Ja sam vas, moguće, zamorio mnoštvom tuđih mišljenja o tome kako se čita poezija. (KSSJ 2013)

(858) Vučić, moguće, strahuje da napadom na Koštunicu može da od sebe odbije moguće glasače, zbog eventualne računice da se birači SRS - a i DSS - a delom preklapaju. (KSSJ 2013)

Međutim, lekseme *moguće* i *mogućno* prevashodno se upotrebljavaju kao pridevi, i to češće sa značenjem koje je neepistemičko/dinamičko, što je ilustrovano sledećim primerima:

(859) Ne, ne, nije moguće da ću se ubiti, sada kada za to više nemam razloga! (KSSJ 2013)

(860) Interesovao sam se kako je moguće da ga poučavaju ljudi umrli pre više stoleća. (KSSJ 2013)

(861) Da samo dokaže kako je ipak ta nije nadmašila, u inat javno, pred celim svetom bi se otkrila, pa čak i podala, samo da ih uveri kako njenoj lepoti, razbludnosti njene snage i vrelini i strasnosti nije moguće da ikoja bude ravna. (KSSJ 2013)

(862) "Zar je moguće da je moja sestra u Turskoj?" pitaše on. (KSSJ 2013)

U kontekstima gde se prilozi se *moguće* i *mogućno* tumače epistemički, kao na primer u iskazima (857) i (858), ne menja se značenje ukoliko ih zamenimo prilogom *možda*:

(863) Ja sam vas, možda, zamorio mnoštvom tuđih mišljenja o tome kako se čita poezija.

(864) Vučić, možda, strahuje da napadom na Koštunicu može da od sebe odbije moguće glasače, zbog eventualne računice da se birači SRS - a i DSS - a delom preklapaju.

Do zamene prilogom *možda* ne može doći kada se radi o pridevu ili kada je značenje ovih leksema neepistemičko. Pogledajmo na prethodnom primeru leksemu, odnosno, pridev *moguće* koji ne može biti zamenjen sa *možda*:

(865) *Vučić, moguće, strahuje da napadom na Koštunicu može da od sebe odbije možda glasače, zbog eventualne računice da se birači SRS - a i DSS - a delom preklapaju.

U pogledu izražavanja vrednosti na epistemičkoj skali prilog *možda* se ne razlikuje od priloga/prideva *moguće* i *mogućno*, a sve tri lekseme označavaju epistemičku mogućnost. Njihovu frekvenciju upotrebe vidimo u tabeli 8:

Tabela 8. Frekvencija priloga sa značenjem mogućnosti u KSSJ 2013 korpusu

Leksema	Ukupan broj javljanja u KSSJ 2013 korpusu
možda	48831
moguće	24864
mogućno	1365

Prilog *mogućno* retko se upotrebljava, naročito u savremenom i govornom srpskom jeziku, te se na njega nećemo fokusirati pri analizi korpusa. Kada je u pitanju leksema *moguće*, primećen je obrnuti trend u odnosu na leksemu *sigurno* koja se u većini slučajeva upotrebljava kao prilog. Na uzorku od 100 primera javljanja lekseme *moguće* u korpusu, više od 90% čine pridevi sa epistemičkim ili neepistemičkim tumačenjem, pri čemu je ponekad veoma teško odrediti o kojem se značenju radi. Razlog za to možemo tražiti u frekventnosti priloga *možda* koji gotovo bez izuzetka označava epistemičku mogućnost, te su upotrebe lekseme *moguće* rezervisane za kontekste u kojima se prilog ne može, ali pridev može javiti (npr. deskriptivne upotrebe). Zbog komplikacija koje bi mogle nastati prilikom analize priloga *moguće* i dvosmislenosti između njegovih dinamičkih i epistemičkih značenja, naš fokus u ovom poglavlju biće prevashodno na prilogu *možda*.

7.3.1.1 Upotreba modalnog priloga *možda*

Do sad smo već imali prilike da vidimo pokretljivost priloga sa modalnim značenjem koji mogu zauzeti praktično bilo koju poziciju u iskazu, a situacija je ista i sa prilogom *možda* koji se može naći u varijantama inicijalne, medijalne i finalne pozicije u rečenici. Prilog u medijalnoj i finalnoj poziciji može biti zarezima odvojen u pisanju, odnosno intonacijom u govoru, mada to nije obavezno:

(866) Držao je ruke na čelu. Možda je i plakao. (KSSJ 2013)

(867) Možda je još bio pod utiskom guslareve pesme. (KSSJ 2013)

(868) Odšetao sam možda nekoliko desetina koraka, ako se ne varam, u smeru ka gradu i zaustavio se na jednoj čistini. (KSSJ 2013)

(869) Ili, možda, nije bilo slučajno što je meni Šmetau pao na pamet baš u tom trenutku. (KSSJ 2013)

(870) "Biće nam potrebno malo vremena", primeti Luis. "Moraće da ga prebace avionom. Dvadeset četiri časa, možda." (KSSJ 2013)

Epistemička procena mogućnosti iskazana prilogom *možda* najčešće se odnosi na predikat uz koji stoji u medijalnoj poziciji, a, samim tim, i na čitavu propoziciju. Ta procena je istaknutija ukoliko se pozicija priloga pomera ulevo i čest je slučaj da rečenica počinje prilogom *možda*. Uporedimo primer (867) iz korpusa sa alternativnim (871):

(871) On je možda još bio pod utiskom guslareve pesme.

Postoje, međutim, i konteksti gde se *možda* odnosi samo na jedan segment rečenice, kao u primeru (868). Govornik ističe da ne zna koliko je tačno koraka napravio, a ne dovodi u pitanje činjenicu da je odšetao i zaustavio se na čistini. Već je bilo reči o tome da prilog *možda* izražava značenje kontingencije, odnosno, zauzima neutralno mesto na skali epistemičkih vrednosti poput odričnog oblika glagola *znati* (Trbojević-Milošević, 2004: 171). Zbog toga se upotrebom priloga *možda* u diskursu neretko postiže efekat nuđenja alternativne pretpostavke, rešenja, mogućnosti i sl. jer govornik „ne zna“ ili nema informacije da proceni stanje stvari sa većom sigurnošću. U primeru (872) to možemo videti:

(872) Ne možete da znate čak ni da li šapuće muškarac ili žena, a kamoli da prepoznate glas određene osobe. Na maskenbalima se često šaputalo. To što je šaputala moglo je da znači samo jedno: da misli da se poznamo; dalje bi značilo da je znala ko sam ja, ili je bar verovala da zna. Ili je možda mislila da sam ja onaj drugi, možda nas je pomešala, a ja sam mudrim pitanjima mogao to da otkrijem. (KSSJ 2013)

Finalna pozicija priloga *možda* rezervisana je za naknadno donošenje epistemičke procene:

(873) Ali će mi to trebati možda. (KSSJ 2013)

Budući da ta procena zauzima neutralno mesto na skali, možemo reći da govornik koristi prilog *možda* za nagađanje, kao u primeru (874):

(874) "Sefardska transliteracija, možda?... " (KSSJ 2013)

Prilog *možda* se u odgovorima odnosi na iskaz koji mu prethodi, odnosno neki njegov segment koji određuje kontekst. Na pitanja zatvorenog tipa očekivani odgovor su *da* ili *ne*, a *možda* kao odgovor upućuje na neodlučnost ili oklevanje govornika da se opredeli za jednu od ove dve opcije:

(875) A: Rekoh joj: -- Mislite li da je opasno od vaših ako duže ostanete?

B: -- Možda. (KSSJ 2013)

(876) A: Hoćeš li doći posle?

B: -- Možda. (KSSJ 2013)

(877) A: -- Vidimo uvek jezero. Ponekad pobesni.

B: -- Noćas će biti mirno?

A: -- Možda i ne. Izgleda da će tramontana. (KSSJ 2013)

U primeru (875) vidimo da je opseg modalnog priloga u odgovoru kontekstualno uslovljen i ne obuhvata čitavo pitanje govornika A, tj. govornik B nije imao na umu značenje „možda mislim da je opasno...“ već „možda je opasno...“. Značenje modalnog priloga tačno je „na pola puta“ između potpuno pozitivnog i negativnog opredeljenja govornika prema aktualizaciji situacije, odnosno, njegova vrednost je na sredini epistemičke skale. Govornik B u primeru (876) neodlučan je po pitanju sopstvenog dolaska tako da prilog označava „možda hoću“ u istoj meri kao i „možda neću“. Postavljeno pitanje u (877) pretpostavlja pozitivan odgovor, te govornik B ističe da je i negativan jednako moguć.

7.3.1.2 Uloga kontrastiranja

Prilog *možda* u određenim kontekstima može biti kontrastiran sa drugim elementima iskaza koji, implicitno ili eksplicitno, podrazumevanju epistemičku procenu koja je na skali bliža polu koji označava sigurnost:

(878) Ali, čvrsto sam verovao da ga sopstvena žena nije zanimala. Tuđe možda. (KSSJ 2013)

(879) Sjahala sam i zagrlila je: nek zna da drugi ljudi nisu zveri koje prolaze hladna srca, zla jezika i možda preke ruke. (KSSJ 2013)

Iako je *možda* prilog koji je prototipično rečenični, te se njegovo značenje epistemičke mogućnosti gotovo uvek proteže na čitavu propoziciju, u situacijama gde stoji naporedo sa elementima koji izražavaju neke druge vrednosti na skali ovaj prilog može imati i uži opseg. U kontekstima gde postoji kontrast sa drugim konstituentima u diskursu, prilog *možda* naglašava element uz koji stoji. To što je nekakva mogućnost istaknuta u rečenici, međutim, ne znači i da je to najvažnija informacija. Kada pogledamo primere (878) i (879) intuitivno možemo reći da bi u govoru prilog *možda* u oba slučaja imao „posebnu“ intonaciju (a potencijalno bi bio praćen i posebnim izrazom lica), ali da je glavna informacija u (878) *tuđa žena*, a u (879) to što „drugi ljudi *nisu zveri*“.

7.3.1.3 Javljanje uz modalne glagole

Prilog *možda* javlja se uz sve modalne glagole i njegovo značenje je (gotovo) uvek epistemičko. Međutim, značenja modalnih glagola koji se u iskazima kombinuju sa prilogom *možda* gotovo uvek su neepistemička:

(880) Iako se nada povratku ubrzo posle operacije početkom januara, Nju Džersi možda mora da posegne za kakvim - takvim pojačanjem. (KSSJ 2013)

(881) Možda bismo pisca, i nehotice, zbog svega toga mogli okriviti. Možda je morao predvideti pogrešna i iskrivljena čitanja. (KSSJ 2013)

(882) A: -- Mislite li da "levičarski" način razmišljanja može da preživi u SAD danas?

B: - Možda. Ako raspoložete podatkom da je sindikat kancelarijskih čistača uspeo, posle borbe i sindikalnog organizovanja, da izdejstvuje mnogo povoljnije ugovore kroz novi razvojni program, onda možda može. (KSSJ 2013)

(883) Iz tog ugla, njeni rezultati, a ove godine je na svih sedam turnira dogurala najmanje do četvrtfinala, možda treba da budu prihvaćeni s razumevanjem. (KSSJ 2013)

(884) 'Šta li će mu Biblioteka?' upita mršteći se. 'Možda hoće nešto da proveri?' (KSSJ 2013)

U primerima (880)-(884) vidimo epistemičku procenu govornika iskazanu modalnim prilogom, odnosno procenu da je moguće da postoji izvesna nužnost, (dinamička) mogućnost, moralno poželjno stanje ili volja (želja) koji su označeni modalnim glagolima. Dakle, prilog *možda* ne utiče na modalno značenje iskazano glagolom, a ni obratno nije slučaj.

U nekim kontekstima prilog *možda* ima svrhu da „ublaži“ iskaz ili ogradi govornika:

(885) Ustvari, teško mu je naći neke ozbiljnije zamerke u ovoj kategoriji. Možda je moglo da bude više prostora za noge na suvozačkom sedištu (ograničeno se pomera nazad), čini se da mu ni više držača za ruke ne bi smetalo, s obzirom na namenu, neki detalji su mogli da budu urađeni sa više rafinmana, neko će zameriti prosečnu potrošnju od oko 12 litara na 100 km. (KSSJ 2013)

(886) Na pitanje novinara da li su vršena zdravstvena ispitivanja stanovnika koji su najviše bili izloženi bombama sa osiromašenim uranom i nad pripadnicima Vojske Jugoslavije, dr Miloš Milosavljević, pomoćnik ministra, odgovorio je: "Na žalost, ne raspoložemo ni sa tim podacima, jer nam ni jedna zdravstvena ustanova koja se bavi ispitivanjima radijacijskih i kancerogenih bolesti nije dostavila svoje rezultate, pa ih možda možete potražiti u legitimnim kućama kao što su Institut za onkologiju, bolnice koje se bave istraživanjima ovih bolesti i Vojska Jugoslavije". (KSSJ 2013)

(887) Galeb je uvidao da to zamara Bucku. - Trebalo bi, možda, da se napijemo pa bi lakše išlo - reče Bucka. (KSSJ 2013)

Govoreći o tome šta je sve „moglo da bude, a nije“ u primeru (885) govornik pokušava da ublaži svoja negativna zapažanja upotrebom dinamički modalnog glagola *moći*, a svrha modalnog priloga je da dodatno umanjiti zamerke. Pomoćnik ministra u primeru (886) upućuje novinare da potraže željene informacije od drugih izvora, a prilogom *možda* se ograđuje od svoje sugestije koja potencijalno ne vodi do odgovora koji se traži. Bucka u iskazu (887) predlaže napijanje, ali prilogom *možda* „čuva obraz“ u slučaju da njena sugestija ne bude prihvaćena od strane sagovornika.

Kada govorimo o modalnom glagolu *moći* i činjenici da se njime može iskazivati značenje epistemičke mogućnosti isto kao i prilogom *možda*, njihove potencijalne kombinacije bile bi modalno harmonične. Međutim, veoma je malo takvih primera u korpusu i teško je odrediti da li modalni glagol zaista treba tumačiti epistemički. Razmotrimo sledeći primer:

(888) To je sumnja u plodonosnost znanja koje ljude izvlači iz jednog kruga predstava koji možda može biti pun iluzija, ali ipak pruža duhovno sklonište u životnim odnosima. (KSSJ 2013)

Nije sasvim jasno kako treba tumačiti *možda može* u iskazu (888). Značenje se ne bi drastično promenilo ukoliko bismo parafrazirali iskaz:

(889) To je sumnja u plodonosnost znanja koje ljude izvlači iz jednog kruga predstava koji je možda pun iluzija, ali ipak pruža duhovno sklonište u životnim odnosima.

(890) To je sumnja u plodonosnost znanja koje ljude izvlači iz jednog kruga predstava koji uprkos tome što je pun iluzija, ipak pruža duhovno sklonište u životnim odnosima.

(891) To je sumnja u plodonosnost znanja koje ljude izvlači iz jednog kruga predstava koji je (možda) ponekad pun iluzija, ali ipak pruža duhovno sklonište u životnim odnosima.

Parafraza (889) u kojoj je modalni glagol izostavljen ukazuje nam na epistemičko tumačenje glagola *moći* u originalu (888) budući da je značenje epistemičke mogućnosti zadržano u prilogu *možda*. Dakle, govornik kaže da postoje jednake šanse da krug predstava o kojem se govori jeste, odnosno, nije pun iluzija. Tako shvaćen iskaz (888) sadrži harmoničnu kombinaciju epistemički modalnog glagola i priloga *možda* koja se veoma retko javlja u korpusu. Ono što možemo zaključiti iz parafraze (890) jeste da se ovde uopšte ne radi o epistemičkom značenju modalnih markera, već se ističe pozitivna osobina koja prkosi negativnoj. U parafrazi (891) modalni glagol i prilog takođe tumačimo neepistemički. Prilog *možda* ima slično (neepistemičko) značenje i u drugim primerima:

(892) Možda nisam Edi Marfi, ali imam smisao za humor. (KSSJ 2013)

(893) Smislio sam i prigodan pobednički govor: "Možda nisam pobedio u maratonu, ali sam ,bez ikakve sumnje, pobedio maraton! (KSSJ 2013)

(894) Možda nisam osvojio deset trofeja, ali to nije presudno da bi se zadržalo prvo mesto. (KSSJ 2013)

Ovi primeri potvrđuju da prilog *možda* u određenim kontekstima nema svoju osnovnu funkciju označavanja epistemičke procene govornika. Govornik u iskazu (892) svestan je da on nije Edi Marfi i to se ne dovodi u pitanje, što znači da uloga modalnog priloga nije da locira vrednost na epistemičkoj skali, kao što nije ni u primerima (893) i (894). Zajedničko im je i to što je stanje stvari u klauzi koja počinje veznikom *ali* istinito uprkos situaciji koju uvodi prilog *možda*.

7.3.1.4 Deskriptivnost

Prilog *možda* se uvek upotrebljava performativno, odnosno, tiče se govornikove procene „ovde i sada“, a nemogućnost deskriptivne upotrebe potvrđuje i analiza korpusa. Čak i u slučajevima gde subjekat rečenice nije govornik, kao i u onim gde se govori o stanju stvari u prošlosti, prilog *možda* i dalje izražava govornikovu epistemičku evaluaciju u trenutku govorenja.

7.3.1.5 Upitni oblik

U korpusu postoje primeri javljanja priloga *možda* u upitnim rečenicama, iako se prvenstveno javlja u deklarativnim. Retorička pitanja (na koja se ne očekuje odgovor) i pitanja koja imaju formu deklarativne rečenice (čiji se status pitanja postiže posebnom intonacijom) nemaju za cilj da preispitaju epistemičku evaluaciju izraženu modalnim prilogom:

(895) Ali što bi meni onda mahala? Možda nije meni ni mahala. Možda je njima davala znakove? (KSSJ 2013)

(896) -Možda je ipak sišao u cisternu? (KSSJ 2013)

(897) Ko je bio on? I da li je uopšte postojao? Možda su moji živci...popustili? Možda sam ja poludeo? (KSSJ 2013)

(898) Da mu nije pozlilo? -Možda mu se štogod desilo? -Da mu nisu mangupčići nešto ukrali?- Možda se izgubio? -Možda ga je strah? (KSSJ 2013)

U primerima (895)-(898) nesigurnost govornika ili nedostatak dokaza za donošenje jačeg epistemičkog suda od onog koji je izražen prilogom *možda* označava nagađanje/pretpostavljanje za koje se nužno ne traži potvrda niti bilo kakav odgovor od strane sagovornika.

Kako se performativna epistemička evaluacija ne može dovesti u pitanje, leksema *možda* nikada nije u fokusu upitnih rečenica, iako se u njima može javiti:

(899) Da li možda domišljajući pesmu oštećujemo njeno srce? (KSSJ 2013)

(900) Da li možda gradite politiku mržnje? (KSSJ 2013)

Komunikativna svrha pitanja je, uopšteno posmatrano, dobijanje informacija kojima govornik ne raspolaže od sagovornika. Ukoliko govornik u primeru (899) ne zna da li se domišljanjem pesme oštećuje njeno srce, odnosno, u iskazu (900) da li se gradi politika mržnje, onda značenje kontingencije izraženo prilogom *možda* suštinski označava isti nedostatak informacije kao i samo pitanje. U pogledu semantike, pitanja (899) i (900) se ne menjaju značajno kada se modalni prilog izostavi:

(901) Da li domišljajući pesmu oštećujemo njeno srce?

(902) Da li gradite politiku mržnje?

Stoga zaključujemo da prilog *možda* u ovim primerima nije u fokusu pitanja, te da je njegova svrha da naglasi nesigurnost govornika. Nagađanje usled nedostatka informacija za zaključivanje, koje se jedno od osnovnih značenja priloga *možda*, naročito je je vidljivo u pitanjima gde se prilog gotovo uvek može zameniti frazom *kojim slučajem*:

(903) -Da ne znaš možda latinski?

-Ne, ali znam španski - odgovorio je otac Manuil. (KSSJ 2013)

(904) Da li možda neko među hrišćanima zna svog čitača snova i zastupnika grčke vere na četvornim razgovorima u hazarskom dvoru? (KSSJ 2013)

(905) -Ruskinja, kažeš? Da nije možda Nemica? (KSSJ 2013)

(906) -Da nećete možda da mi pričate kako spomenik s krstom košta danas tri četvrt miliona kad se kupuje? (KSSJ 2013)

Na isti način se i fraza *kojim slučajem* u sledećim primerima može zameniti prilogom *možda*:

(907) Uzgred da te pitam, baćo, nemaš li kojim slučajem da mi pozajmiš neki žilet? Nijedan, reče Vinston. Već šest nedelja se brijem jednim istim. (KSSJ 2013)

(908) Prosjak ogrnu svoju somotsku odoru oko sebe. 'Da ne biste kojim slučajem mogli da uđelite...' zastade računajući sumu u skladu sa svojim položajem'...oko tri stotine dolara za gozbu od dvanaest jela, kojim slučajem?' (KSSJ 2013)

Ponekada se prilog *možda* u pitanjima javlja i u pleonastičkoj kombinaciji sa izrazom *kojim slučajem*, što je ilustrovano sledećim primerom:

(909) A: "Eto, znate one patke što plivaju po njemu? U proleće i sve? Znate li možda, kojim slučajem, kuda one odlaze preko zime?"

B: "Ko kuda odlazi?"

A: "Patke. Znate li možda? (KSSJ 2013)

Kao i u deklarativnim rečenicama, prilog *možda* u pitanjima može imati funkciju ublažavanja nametanja, odnosno, učtivijeg obraćanja:

(910) Hoćete li možda da vam pomognem? (KSSJ 2013)

(911) -Hoćeš, možda, neku supicu? - upitao je Bojanu, pogledavši je preko jelovnika po kojem je ronio. (KSSJ 2013)

Analizirajući primere javljanja priloga *možda* u pitanjima možemo zaključiti da epistemička procena govornika nikada nije u fokusu pitanja, što je i jedna od pretpostavki u Nuyts (2001) u vezi sa modalnim priložima. Ipak, prilog koji je tema ovog poglavlja javlja se u upitnom obliku, ali njegova uloga tada nije da locira vrednost na epistemičkoj skali. Videli smo da u pitanjima može imati funkcije poput isticanja nesigurnosti govornika, nagađanja, učtivog obraćanja („čuvanja obraza“) i sl.

7.3.1.6 Intenzifikacija

Prilog *možda* se od ostalih epistemičkih priloga u srpskom jeziku izdvaja po tome što se ni na koji način ne može intenzifikovati. U ovoj činjenici se mogu tražiti argumenti za svrstavanje ove lekseme u drugu vrstu reči: rečce. Ipak, mi smo se zbog semantičkih i funkcionalnih sličnosti sa ostalim priložima koji izražavaju epistemička značenja, kao i iz praktičnih razloga, odlučili da *možda* posmatramo kao modalni prilog. Prilozi *moguće* i *mogućno* dozvoljavaju modifikaciju značenja u vidu njegovog pojačavanja:

(912) Verovatno će nam biti potreban štoper, vrlo moguće i desni bek, možda i zadnji vezni. (KSSJ 2013)

(913) Važno je da je Andrić bio zadovoljan Jeremićevim predgovorom i da je izjavio (vrlo moguće: Andrić je, kažu, znao da bude vrlo pogan, vrlo ciničan) da Jeremić iz reči čita misli. (KSSJ 2013)

Za nas je naročito zanimljiv primer (912) gde govornik u istoj rečenici upotrebljava tri priloga koji ukazuju na različite vrednosti na epistemičkoj skali: *verovatno*, (vrlo) *moguće* i *možda*. Iz njega vidimo da je govornik imao potrebu da ono u šta nije siguran iskaže rangirajući svoju procenu od „najjače“ ka „najslabijoj“. U našoj klasifikaciji priloga sa epistemičkim modalnim značenjem mi smo se iz praktičnih razloga odlučili za trodelnu podelu, te stoga govorimo o priložima sigurnosti,

probabiliteta i mogućnosti (koje je relativno jednostavno izdvojiti u srpskom i engleskom jeziku). Međutim, granice između njih su fluidne u zavisnosti od konteksta u kojem se javljaju i ne možemo govoriti o diskretnim vrednostima na epistemičkoj skali koja suštinski predstavlja kontinuum. Primer (912) upravo pokazuje da između značenja probabiliteta i mogućnosti postoji najmanje još jedna vrednost na skali, a koja se u ovom konkretnom slučaju iskazuje intenzifikacijom priloga *moguće*. Vidimo da (izuzev priloga *možda* koji ne može biti modifikovan) prilozi sa značenjem mogućnosti mogu stajati uz pojačivače sa značenjem visokog, ali ne i apsolutnog stepena (Trbojević-Milošević, 2004:170) čija je uloga da „pomere“ vrednost na epistemičkoj skali bliže vrednosti probabiliteta.

Amplifikatori totaliteta *apsolutno*, *potpuno* i *sasvim*, u principu, ne bi trebalo da ulaze u harmonične kombinacije sa priložima mogućnosti. Međutim, analiza ukazuje na njihovo zajedničko javljanje u korpusu. Pojačivači *apsolutno* i *potpuno* se veoma retko kombinuju sa leksemom *moguće*, a u pronađenim primerima se pretežno radi o njenoj pridevskoj upotrebi. Amplifikator *sasvim* u korpusu češće pronalazimo uz prilog *moguće*, mada je u nekim slučajevima teško razgraničiti epistemičko od neepistemičkog značenja ove sintagme. Razmotrimo primere:

(914) Možda ćete se zapitati da li sam sve ovo radio zbog svojih sinova? Sasvim moguće, jer kada budu odrasli i budu pogledali ovaj film, možda će im pomoći da donesu pravilne odluke: da ne učestvuju ni u jednom ratu, bilo čiji da je. (KSSJ 2013)

(915) Na prethodno pitanje je teško odgovoriti s pouzdanošću, ali je činjenica da se kasnija, razvijena grčka nauka, a pre svega matematika, razlikuje od egipatske i vavilonske ne po količini znanja, ili ne pre svega po tome, već kvalitativno, za šta je - sasvim moguće - bar delom bio zaslužan i Tales. (KSSJ 2013)

(916) Na svoj trapavi birokratski način, Srbija "brine" o svojim talentima, sasvim moguće na štetu i tih talenata i ostalih građana. (KSSJ 2013)

(917) Ali činjenica je da je Kosovo sasvim moguće jedno od središta organizovanog kriminala u Evropi i šire", dodao je on. (KSSJ 2013)

Rekli bismo, na prvi pogled, da u ovim primerima sintagma *sasvim moguće* ima epistemičko značenje: govornik u datom trenutku procenjuje kolike su šanse da se rezidualna situacija aktualizuje (da je već aktualizovana). Specifična kombinacija amplifikatora sa značenjem totaliteta i priloga koji govornikovu evaluaciju smešta na sredinu epistemičke skale mogla bi se parafrazirati na sledeći način:

(918) Uveren (siguran) sam da postoji mogućnost da...

U ovoj parafrazi vidimo elemente značenja sigurnosti sadržane u pojačivaču i elemente značenja mogućnosti čiji je nosilac prilog. Nije, međutim, potpuno jasno da li se kolokacija *sasvim moguće* u gorepomenutim primerima može i neepistemički tumačiti. Iskazi (919) i (920) jasnije ilustruju neepistemičko značenje:

(919) Uglavnom, suština je da je juče Mesec obilazeći oko Zemlje preklopio Sunce, što se obavezno desi bar dva puta godišnje, ponekad triput, a retko, ali sasvim moguće, i pet puta za 12 meseci. (KSSJ 2013)

(920) Verujemo da su velike životinje pametnije većinom zbog povezanosti telesne i moždane krupnoće, ali je sasvim moguće - i podjednako verovatno - da su delom imale potrebu da očuvaju veću "živčanu pričaonicu" (mreža nerava) zaključuje Robert Diner. (KSSJ 2013)

Mesec ima (dinamički) potencijal/mogućnost da preklopi Sunce čak pet puta godišnje, ali se ovde ne govori o proceni šansi kada bi to moglo ponovo da se dogodi. U primeru (920) govornik epistemičku verovatnoću da su velike životinje delom imale potrebu da očuvaju veću mrežu nerava iskazuje prilogom *verovatno* i, sematički posmatrano, ne bi imalo smisla da se i prilog *moguće* odnosi na epistemičku procenu te iste situacije. Stoga sintagmu *sasvim moguće* tumačimo neepistemički/dinamički.

Kada su u pitanju atenuatori, u korpusu nije pronađen nijedan primer njihovog javljanja uz priloge *možda*, *moguće* i *mogućno*. To što oslabljivači značenja ne kolociraju sa priložima sa značenjem mogućnosti nije iznenađujuće budući da oni na epistemičkoj skali predstavljaju najniži stepen uverenja u aktualizaciju situacije. Svaka potencijalna vrednost niže na skali koja bi se želela iskazati približavala bi se njenom negativnom polu, odnosno, imala bi i negativno značenje koje se postiže drugim jezičkim sredstvima.

7.3.2 Prilozi sa epistemičkim značenjem mogućnosti u engleskom jeziku

Prilozi sa epistemičkim značenjem mogućnosti u engleskom jeziku su *possibly*, *perhaps* i *maybe*, a njihovu zastupljenost upotrebe u BNC korpusu možemo videti u tabeli 9.

Tabela 9. Frekvencija priloga sa značenjem mogućnosti u BNC korpusu

Leksema	Broj javljanja u korpusu BNC
perhaps	33306
maybe	9883
possibly	6974

Prilog *possibly* koji se javlja i u obliku prideva *possible* može, pored epistemičkog, imati i neepistemičko/dinamičko modalno značenje. Takvu smo situaciju imali i u srpskom jeziku kada smo govorili o prilogu, odnosno, pridevu *moguće*. Postoji i imenica *possibility* sa istom osnovom u engleskom, kao i imenica *mogućnost* u srpskom jeziku. U engleskom jeziku prilog *perhaps* najfrekventniji je prilog u klasi onih koji označavaju epistemičku mogućnost (tabela 9), dok je prilog *maybe* funkcionalno i semantički gotovo istovetan sa njim. Ono po čemu se razlikuju ova dva priloga, a što je ujedno razlog za nižu frekvenciju upotrebe priloga *maybe* u korpusu BNC, jeste njegovo karakteristično javljanje u neformalnom/govornom stilu. Stoga ćemo se pri analiziranju primera više fokusirati na priloge *possibly* i *perhaps*. Implikacija koju sa sobom nosi ovaj tip epistemičkih priloga jeste da govornik „ne prihvata odgovornost ili ne veruje naročito u propozicioni sadržaj“ izgovorenog (Swan, 1987: 445, cit. u Hoyer, 1997: 195). Pored očigledno epistemičkog značenja koje izražavaju prilozi sa značenjem mogućnosti, videćemo da postoje i konteksti gde se tumače neepistemički (deontički).

7.3.2.1 Upotreba modalnih priloga *possibly* i *perhaps*

Kada je u pitanju pozicija u kojoj se ovi prilozi mogu javiti, *possibly* i *perhaps* pokazuju izrazitu pokretljivost i u klauzi mogu zauzeti inicijalnu, medijalnu i finalnu poziciju. Ukoliko se jave na početku rečenice, ovi prilozi u svom opsegu mogu imati čitavu klauzu. Modalizacijom iskaza na njegovom početku govornik postavlja ton nesigurnosti da će se rezidualna situacija aktualizovati/da je aktualizovana.

(921) Possibly, they might not have come back from that either. (BNC)

(922) Possibly, HLA heterogeneity or the presence of other not yet identified immunogenetic markers may be responsible for the existence of a perinuclear antineutrophil cytoplasmic antibody positive and negative subgroup in ulcerative colitis. (BNC)

(923) Perhaps the reason lies in their keep-fit routine. (BNC)

(924) Perhaps that will be a thought for people who foolishly keep money under the mattress or in a jam jar. (BNC)

Odvajanje interpunkcijom nije nužno kako bi se u opsegu priloga našla čitava rečenica, a *perhaps* se na samom početku rečenice najčešće ne odvaja zarezom. To bi značilo da u govoru nema pauze i da prilog *perhaps* ne može zauzimati „pre-front field“. Takođe, daleko je ređe za prilog *possibly* da se javi na početku rečenice (u svega 2% analiziranih primera) nego što je to slučaj sa prilogom *perhaps* (u 30% analiziranih primera⁸⁴). Iako retko, prilog *possibly* se, za razliku od *perhaps*, može naći na početku rečenice odvojen zarezom, tj. zauzimati „pre-front field“, kao što vidimo u primerima (921) i (922). Čini se da je inicijalna pozicija nemarkirana kada je u pitanju prilog *perhaps*, dok je *possibly*, poput drugih modalnih priloga, neobebežen kada stoji ispred predikata u medijalnoj poziciji:

(925) Perhaps I cut them absent-mindedly, when I'm thinking of something else. (BNC)

(926) Perhaps your sister will take her. (BNC)

(927) Opting for science will permit and possibly reinforce emotional reticence. (BNC)

(928) But you possibly have security and so on? (BNC)

Kada predikat u svom sastavu ima pomoćni glagol, prilog *possibly* najčešće zauzima poziciju iza njega:

(929) This is possibly the central argument for constitutional constraints on democracy: without such constraints democracy itself becomes weaker, not stronger. (BNC)

Prilozi sa značenjem mogućnosti se ponekad javljaju i u finalnoj poziciji (koja nije karakteristična za ovu vrstu reči), naročito kada se radi o govornom jeziku i neformalnom stilu:

(930) Er so one would like a little bit more clarification there perhaps. (BNC)

⁸⁴ Na ovom mestu zbog jednostavnosti analize govorimo broju slučajeva gde inicijalna pozicija podrazumeva da se prilog nalazi na početku rečenice, a ne klauze.

(931) The whole thing had the feel of a palace of some mad potentate, a train-obsessed latter-day equivalent of Ludwig of Bavaria, perhaps. (BNC)

(932) Well we've wanted to move for twenty five years possibly. (BNC)

(933) I should think you probably just about got through the toast possibly. (BNC)

Kada govornik upotrebljava prilog sa značenjem mogućnosti na samom kraju iskaza, utisak koji ostavlja na primaoca poruke jeste da je epistemička evaluacija stanja stvari naknadno učinjena. Isprva se stanje stvari može predstavljati kao činjenično jer je rečenica sve do poslednje reči deklarativna (nemodalna), kao u primeru (932). Prilog *possibly* u ovom slučaju modalizuje iskaz i zamenjuje prvobitnu procenu maksimalne uverenosti u istinitost propozicije znatno „slabijom“ evaluacijom. Na taj način se govornik ograđuje, a strategija „čuvanja obraza“ posredstvom priloga sa značenjem mogućnosti vidljiva je i u primeru (930) gde se prilikom zahtevanja pojašnjenja na nekoliko načina ublažava sila nametanja. Iskaz (933) već je modalizovan upotrebom priloga sa značenjem verovatnoće i modalnog glagola, ali se na kraju vrši korekcija procene i sugeriše da je govornik manje uveren u istinitost propozicije nego što je prvobitno izrečeno. Ta nesigurnost govornika po pitanju izbora reči koje će najbolje opisati ono što se želi preneti primaocu poruke karakteristična je za govorni jezik, pa je i logično da se u pisanom jeziku (kada se pažljivo osmisli poruka) prilog sa modalnim značenjem mogućnosti retko javlja u finalnoj poziciji.

U najvećem broju slučajeva prilog *possibly* se javlja u različitim varijantama medijalne pozicije. Kada stoji uz predikat, možemo reći da je u njegovom opsegu čitava klauza:

(934) In the case of a defendant who uses words, a person can hardly fail to be aware of what he is saying, although he may possibly not know that what he is displaying (if it be a book) contains offensive material of which others are aware but he is not. (BNC)

(935) Much truancy in schools is of the 'hidden' variety (in one survey of fifth-formers, 52 per cent. admitted to playing truant for the odd lesson here or there); as such it possibly lies beyond the scope of the law at present. (BNC)

(936) The first answer contains concise and accurate information; the mind is possibly satisfied. (BNC)

Prilog *perhaps* se takođe javlja u medijalnoj poziciji, što ilustruju primeri (937)-(939):

(937) Fans perhaps remember him best in Carry On Doctor as the hapless Dr Kilmore, who is found in compromising positions with nurses. (BNC)

(938) At such times, perhaps, coincidentally, the leaves might fall, somewhere, by repute. (BNC)

(939) Taylor, of course, would need to do a deal with his Williams-Renault team and a little matter of around 8million would perhaps secure his services -- he would guarantee to put Taylor's men in pole position! (BNC)

Ipak, za razliku od priloga *possibly* koji pretežno stoji uz predikat u medijalnoj poziciji, *perhaps* se znatno češće javlja na početku klauze/rečenice kada je čitava propozicija u njegovom opsegu:

(940) Perhaps you would prefer a crack at archery, however. (BNC)

(941) If you can't find the right staff, perhaps you're looking in the wrong place. (BNC)

(942) Maybe you have visited Amsterdam and want to venture further afield, or perhaps you prefer to stay outside the city and just visit Amsterdam for a day excursion. (BNC)

(943) Perhaps it's a small thing but it's a touchstone of other things and a reflection of the importance given to God and christian principles in the home. (BNC)

U situacijama gde je *perhaps* moguće upotrebiti na početku klauze, a to nije učinjeno, govornik može ukazivati na to da se neki deo rečenice posebno ističe.

(944) The image of a leaping salmon is perhaps an apt metaphor for modern-day Glasgow. (BNC)

U primeru (944) iz korpusa reklo bi se da je pridev *apt* istaknutiji nego što bi bio da je govornik na upotrebio prilog *perhaps* u inicijalnoj poziciji, kao u primeru (945):

(945) Perhaps the image of a leaping salmon is an apt metaphor for modern-day Glasgow.

7.3.2.2 Uloga kontrastiranja

Kada prilog *possibly* stoji uz neki drugi element rečenice koji nije predikat/glagol, opseg priloga *possibly* je znatno uži i odnosi se samo na jednu reč ili grupu reči:

(946) This meant having to work in hard labour, alongside her husband and possibly children, in order to support her family. (BNC)

(947) Then, when the glider pilot recognises he is far too low, any quick movement to regain position takes the glider up through the same wind gradient, causing a sudden surge of speed and producing an unexpected and possibly uncontrollable gain of height. (BNC)

(948) The threshing-machine, the power-loom, the spinning-jenny, and possibly the steam-engine, would have been prohibited... (BNC)

Reč uz koju prilog *possibly* stoji u primerima (946)-(948) istaknuta je u rečenici jer govornik, pored onoga što navodi kao izvesno, prebacuje fokus na ono što je neizvesno/moguće. Dakle, to što je u primeru (946) žena morala naporno da radi uz svog muža se predstavlja kao činjenica, a uz decu kao mogućnost, odnosno, nešto po pitanju čega je govornik nesiguran. Nabrajajući šta bi sve bilo zabranjeno u iskazu (948) govornik ističe jedinu stvar za koju nije uveren da pripada tom spisku. Slično tome, u primeru (947) dobijanje na visini se predstavlja kao nešto što je sigurno neočekivano u datim okolnostima, a moguće i nekontrolisano. U ovom slučaju se potencijalno radi o neepistemičkom značenju modalnog priloga koji označava dinamički potencijal nekontrolisanog dobijanja na visini.

U svom opsegu prilog *possibly* ima samo jedan element iskaza i u primerima poput sledećih:

(949) There were one, or possibly two, Afro-Caribbean children overall and one or two Asian children in each group. (BNC)

(950) There's five, possibly six. (BNC)

Govornik u iskazima (949) i (950) sa sigurnošću govori o minimalnom broju nečega, dok procenjuje mogućim da je taj broj veći. Svi izdvojeni primeri iz korpusa (946)-(951) gde se prilog *possibly* ne odnosi na čitavu klauzu već na samo jedan od njenih elemenata neodoljivo podsećaju na

ulogu kontrastiranja priloga *certainly* koju smo razmotrili u poglavlju 7.1.2.2. U takvim slučajevima prilog *possibly* ima funkciju koja je suprotna, odnosno, kompatibilna prilogu *certainly*. Dakle, kada govornik upotrebom priloga *possibly* fokusira neku reč/grupu reči, on taj isti segment rečenice kontrastira sa drugim elementom u vezi sa kojim je u većoj meri siguran. Sledeći primer je očigledan pokazatelj takvog kontrasta:

(951) Possibly for that reason, and certainly for others, minimum recommendations came to be made in only a small proportion of cases.

U ovoj situaciji govornik na epistemičkoj skali postavlja razloge koje procenjuje kao manje ili više verovatne upotrebljavajući prilog *possibly* i *certainly*, što ne znači da uvek mora biti eksplicitno iskazano ono u šta je govornik siguran. Ako se vratimo na prethodni primer (950), uvidećemo da je u nemodalnoj (deklarativnoj) klauzi *There's five* element koji takođe predstavlja ono u šta je govornik siguran nije označen nikakvim posebnim jezičkim znakom. Kontrast sa drugim elementom koji se predstavlja kao moguć postiže se uvođenjem priloga *possibly*.

Prilog *perhaps* takođe može ukazivati na kontrast između stvari u vezi kojih je govornik manje, odnosno više siguran:

(952) This is the first and perhaps the last time that I shall desire it. (BNC)

(953) Plenty of time for her to have had a string of boyfriends and perhaps kiss and tell lovers... (BNC)

(954) I'm sorry, Mr Spratt, that I know of no cure for either her disorder or yours, except, perhaps, tolerance. (BNC)

U ovim primerima *perhaps* ima uži opseg i ne odnosi se na čitavu klauzu, već samo na element uz koji stoji. Govornik je, dakle, u primeru (952) uveren da je prvi put nešto poželeo, ali nije siguran da je to i poslednji put. U iskazu (954) govornik sa sigurnošću tvrdi da ne postoji lek za određeno stanje, što se kontrastira sa mogućim izuzetkom – tolerancijom.

7.3.2.3 Javljanje uz modalne glagole

Kombinacije priloga *possibly* i modalnog glagola *must* nisu pronađene u korpusu. Iako veoma retko, prilog *perhaps* može se javiti uz modalni glagol *must*:

(955) Ultimately, however, we must perhaps admit deeper obstacles. (BNC)

(956) Nave unsophisticated statements such as these marked a regeneration which perhaps must be experienced by more than a handful of prisoners if we are to care enough about civilization to want to save it. (BNC)

Nužnost koju označava glagol *must* češće je deontička i u slučajevima kombinovanja sa modalnim prilogom govorimo o epistemičkoj proceni mogućnosti koju izražava *perhaps*, a koja se odnosi na postojanje neepistemičke neophodnosti/obaveze. Tada ne govorimo o neharmoničnoj kombinaciji modalnih značenja. Kada modalni glagol i prilog označavaju različite vrednosti na epistemičkoj skali kao što su nužnost/sigurnost i mogućnost, njihov spoj nije harmoničan. Ukoliko govornik ima „dovoljno jake dokaze“ doneće sud koji izražava njegovu uverenost, bilo da upotrebi deklarativnu rečenicu ili neki od modalizatora koji oslikavaju jačinu njegove procene, poput glagola

must. Sa druge strane, ukoliko nema na osnovu čega da bude toliko siguran, govornik će se opredeliti za neki od modalizatora koji označava njegovu sumnju, poput priloga *perhaps*. Nelogično je da osoba istovremeno ima i nema razloge da u nešto čvrsto veruje, pa je sledeći primer iz korpusa zanimljiv za analizu:

(957) However, definition of these latter events perhaps must be that they are unnecessitated events. (BNC)

Epistemičko tumačenje modalnog glagola ukazuje na to da govornik čvrsto veruje da su događaji o kojima govori prestali da budu neophodni. Paradoksalno, prilog *perhaps* u ovom slučaju ima ulogu atenuatora, odnosno, ograđuje govornika koji nije potpuno siguran u istinitost propozicije.

Prilozi *possibly* i *perhaps* se, u principu, mogu kombinovati sa svim ostalim modalnim glagolima u engleskom jeziku (mada su značenja glagola u kombinaciji sa ovim priložima češće neepistemička):

(958) Those of you who know York will perhaps remember that you used to have to duck if you were any height at all to get underneath there, well you don't now. (BNC)

(959) This will possibly be the easiest of the aircraft moves as the Mossie is nearest the doors of the Museum. (BNC)

(960) I would perhaps add that erm the structure plan policy shouldn't exclude criteria that er are in P P G three. (BNC)

(961) The way I would possibly define active and reactive, I would see active as things that actually take your department forward a step. (BNC)

(962) There is reference in paragraph two point two to the local ombudsman and I, I, I should perhaps add that during the year in question, there is one current matter er which er with the subject of the referral to the local ombudsman and that of course has not been included because of definition reasons in this report. (BNC)

(963) Horticultural papers should possibly be included in the Edinburgh Journal of Botany, or one issue annually to be devoted to horticultural papers. (BNC)

Posebno ćemo se osvrnuti na glagole *can/could* i *may/might* koji u engleskom jeziku označavaju mogućnost. Glagoli *can* i *could* pretežno izražavaju značenja dinamičke mogućnosti, dok *may* i *might* imaju većeg udela u označavanju epistemičke procene govornika. Iako slični i međusobno zamenljivi u pojedinim kontekstima, glagoli *can* i *may* u kombinaciji sa priložima sa značenjem mogućnosti imaju drugačije tendencije.

Kada govorimo o epistemičkom značenju ovih glagola, kolokacije *may/might perhaps* i *may/might possibly* su harmonične jer prilozi označavaju isti stepen uverenja u istinitost propozicije kao i modali. Ako pogledamo primere (964) i (965) koji se odnose na sadašnjost/budućnost, uviđamo da bi značenje iskaza ostalo gotovo nepromenjeno ukoliko modalni prilog ne bi bio upotrebljen, što može biti jedan od razloga zašto pojedini lingvisti, poput Palmera, takve kombinacije prilog+glagol nazivaju pleonastičkim. Glagol *might* u epistemičkom značenju ponaša se veoma slično kao glagol *may*, s tim što se smatra njegovim tentativnijim oblikom. I u primerima (966) i (967) značenje iskaza ne bi bilo drastično promenjeno kada bi se izostavio prilog, međutim, *perhaps* i *possibly* doprinose još tentativnijem tumačenju iskaza.

(964) Klima may perhaps be a common name in Czechoslovakia, and Kundera has become a common name in the conversation of Western readers, who are drawn to these reciprocal concerns of his. (BNC)

(965) Even one may be too many. The ITC says it may possibly award none at all. (BNC)

(966) Paper is creatively recycled by citizens of the future in our day-care centre.' The company might perhaps be saying that, as happens throughout Britain, nursery children are drawing on waste computer paper. (BNC)

(967) Louise laughed, but she felt that it might possibly be true. In fact, it was not. (BNC)

Glagol *can* u potvrdom obliku ne može imati epistemičko značenje, što možemo videti i u iskazima (968) i (969). U ovim primerima epistemičko značenje mogućnosti izraženo prilozima *perhaps* i *possibly* tiče se postojanja dinamičke mogućnosti i stoga ne govorimo o harmoničnoj (niti o neharmoničnoj) kombinaciji, a spoj dveju različitih vrsta modalnosti na srpskom jeziku mogao bi se parafrazirati sa *moгуće je da može*.

(968) The postclassical version of human rationality and motivation can perhaps be illustrated by taking a simple example -- my relationship with the laws against speeding when I am driving home late at night. (BNC)

(969) The attractions of Dworkin's thesis can possibly be explained by this need for a new unitary formulation of legal theory -- the irony, of course, is that Dworkin shares with other approaches this simplified view of today's society. (BNC)

Međutim, negacija glagola *can* može se tumačiti kao epistemička nemogućnost, tj. čvrsta uverenost govornika da nešto nije slučaj (npr. *That can't be the case*). Prilog *possibly*, sa druge strane, nema uvek epistemičko značenje kada se javlja uz glagol *can*:

(970) No other revelation in this case can possibly surprise us after this. (BNC)

(971) How do you think we can possibly afford this sort of thing? (BNC)

(972) I'm afraid there's no way I can possibly pay it at the moment. (BNC)

(973) He said: 'The court can not possibly pass over these offences. (BNC)

U ovim primerima prilog *possibly* nema svoje uobičajeno značenje (epistemičke) nesigurnosti, naprotiv, njime se intenzifikuje ili pojačava značenje iskazano predikatom. Hoyer ističe da je u kombinacijama *couldn't possibly* i *can't possibly* (kao i slučaju *may/might well*) „the process of delexicalization, integration and grammaticalization⁸⁵ has moved a step further“ (1997: 210). Vidimo u iskazima (970)-(973) da ovakvo, gotovo idiomatsko, značenje kolokacija *can possibly* ima u neasertivnim kontekstima. Iako u primerima (970) i (972) glagol nije u negaciji, odrična rečica *no* na drugim mestima u rečenici ukazuje na to da se ipak radi o kontekstu koji nije asertivan. Kada prilog *possibly* ima značenje intenzifikatora u okruženju glagola *can/could*, on se tada ne može zameniti prilogom *perhaps*:

⁸⁵ Autor ne tvrdi da se ovde radi o potpuno gramatikalizovanim oblicima koji bi mogli imati status gramatičke kategorije kao što je npr. subjunktiv, ali se i poziva na Palmera koji kaže da je „grammaticalization is a matter of degree, of more or less rather than yes or no“ (Palmer, 1986: 5, cit. u Hoyer, 1997: 211).

(974) No one lucky enough to be at Newmarket when he first appeared can possibly forget it. (BNC)

(975) *No one lucky enough to be at Newmarket when he first appeared can perhaps forget it.

Čak i kada bismo zamislili kontekst gde bi iskaz (975) bio izgovoren, prilog *perhaps* bismo morali da protumačimo epistemički. Slično prilogu *possibly* ponaša se prilog *conceivably* u pogledu deleksikalizacije i uloge intenzifikatora u kontekstima gde se naglašava značenje iskazano modalima *can* i *could*:

(976) But whatever criteria we use, we can not conceivably make valid judgements unless we spell out what we are attempting to achieve and try to measure whether we have achieved it or not. (BNC)

Prilog *perhaps* je u pogledu izražavanja vrednosti na epistemičkoj skali sinonim priloga *possibly*, ali, za razliku od njega, ne može funkcionisati kao intenzifikator u okruženju modalnih glagola *can* i *could*. Za ovaj prilog je karakteristično da u kombinaciji sa modalnim glagolima ublažava silu nametanja prilikom obraćanja sagovorniku, odnosno, da se javlja u okviru učtivih zahteva:

(977) Er the communications from Hatfield, Hertford are first class into the centre of London er is an option that perhaps you can consider but the fact that we can also then look at the (unclear) Sunderland example. (BNC)

(978) But perhaps you could look into that. (BNC)

(979) I thought that see as we've given them five hundred before, perhaps you'd consider giving them, perhaps two hundred and fifty this time. (BNC)

U ovom svom značenju teško ga je zameniti prilogom *possibly*. Uporedimo iskaz (980) sa originalnim primerom iz korpusa (977):

(980) *I thought that see as we've given them five hundred before, possibly you'd consider giving them, possibly two hundred and fifty this time.

Iako znatno ređe nego *perhaps*, prilog *possibly* može imati ulogu pri učtivom obraćanju:

(981) Can you possibly, to oblige an old friend, lay on an engine and one coach to get us to Regina tonight? (BNC)

Prilog *maybe* u svim upotrebama može zameniti prilog *perhaps*, ali nam to govori da je reč o neformalnom stilu.

7.3.2.4 Deskriptivnost

Epistemički upotrebljeni prilozima *possibly* i *perhaps* uvek su performativni, odnosno, izražavaju govornikovu epistemičku evaluaciju u trenutku govorenja, što potvrđuje i analiza korpusa. U kontekstima gde se govori o stanju stvari u prošlosti, ovi prilozima i dalje označavaju govornikovu procenu prošle situacije u momentu izgovaranja propozicije. Pridev *possible* je taj za kojim će se posegnuti ukoliko postoji potreba za deskriptivnim izražavanjem (epistemičke) mogućnosti:

(982) Daum said that he had thought before Wednesday's 4-1 defeat that it was possible to field four non-German players. (BNC)

7.3.2.5 Upitni oblik

Komentarisali smo već da retorička pitanja (na koja se ne očekuje odgovor) i pitanja koja imaju formu deklarativne rečenice (čiji se status pitanja postiže posebnom intonacijom) nemaju za cilj da preispitaju epistemičku evaluaciju izraženu modalnim prilogom ukoliko se isti javi u okviru njih. Tako je i sa priložima *perhaps* i *possibly*:

(983) It is worth considering if and how those already validated might be open to review (possibly under the 1981 Minerals Act?) in light of the outcome of the Carmel case. (BNC)

(984) Our sales team achieved its budgeted contract sales requirement and in Roland Huggett (and possibly one other?) a Chief Prize winner. (BNC)

(985) 'Would it be impertinent to ask why?' he gritted. 'Money, possibly?' (BNC)

Iako se uobičajeno javljaju u deklarativnim rečenicama, prilozi sa značenjem mogućnosti u engleskom jeziku mogu se javiti u direktnim i indirektnim pitanjima:

(986) Can you possibly/perhaps see the patient now? (Hoye, 1997: 186)

[Is there a possibility of your seeing the patient now?]

(987) She asked him whether he could possibly see the patient now. (Hoye, 1997: 186)

Hoye ovu činjenicu navodi kao izuzetak budući da drugi disjunktivi sadržavaju⁸⁶ (prema njegovoj podeli) u normalnim situacijama nemaju slobodu da se javljaju u upitnim rečenicama. Takođe, autor ističe da se primeri poput ovog suprotstavljaju viđenju pojedinih lingvista da se modalni prilozi ne mogu javiti u pitanjima (Hoye, 1997: 187). Primeri ovakve upotrebe modalnog priloga sa značenjem mogućnosti u pitanjima veoma se retko javljaju u korpusu. Razmotrimo iskaz (988) iz korpusa koji bismo na sličan način kao što to čini Hoye mogli parafrazirati sa (990):

(988) Do you think death could possibly be a boat? (BNC)

(989) Do you think death could perhaps be a boat?

(990) Is there a possibility of death being a boat?

Iz primera (989) vidimo da prilog *perhaps* može u datom kontekstu zameniti *possibly*, ali epistemička procena u oba slučaja nije u fokusu pitanja. To nam sugeriše i iskaz (991) koji ima približno isto značenje iako je modalni prilog izostavljen:

(991) Do you think death could be a boat?

Uloga priloga *possibly* u (988) je da naglasi govornikovu nesigurnost, a u pitanjima se slično ponaša kao i prilog *možda* u srpskom jeziku. Nagađanje usled nedostatka informacija za zaključivanje

⁸⁶ U potklasu disjunktiva sadržaja prema Hoye (1997) spadaju svi analizirani prilozi u ovom radu.

naročito je vidljivo u pitanjima sa prilogom *možda*, a tu upotrebu ima i prilog *perhaps* u engleskom jeziku:

(992) Well then -- one of the Greeks, perhaps? (BNC)

(993) I mean this was written in nineteen, was it sixty four perhaps? (BNC)

(994) What the hell was Beavers? Some neo-Fascist organization perhaps? (BNC)

Kao i u deklarativnim rečenicama, prilog *perhaps* u pitanjima može biti znak učtivosti/ublažavanja ili ograđivanja govornika:

(995) I'm sorry to disturb you, but could you perhaps spare a little time to come and talk to the Chief Superintendent? (BNC)

(996) We would not ask you to appear in one of our modest productions, but would you perhaps come and give us some advice? (BNC)

(997) Or should we perhaps seize the opportunity, when the whole curriculum is in disarray, to put forward a case for excluding the moral, the social, and the religious from the schoolteacher's sphere of responsibility? (BNC)

U korpusu nalazimo pregršt primera gde se *possibly* javlja u okviru upitnih rečenica, a najčešće se radi o njegovoj upotrebi kao intenzifikatora koji stoji uz glagole *can* i *could*:

(998) What could possibly be more romantic than a wedding on a tropical island? (BNC)

(999) How can we possibly sustain the change process for seven years? (BNC)

(1000) Oh not poor, come on! How, how can you possibly like poor? The negative connotations of a word like that, come on! (BNC)

(1001) What could possibly go wrong? (BNC)

Dakle, značenje koje prilog *possibly* ima u ovim primerima nije značenje epistemičke procene govornika.

7.3.2.6 Intenzifikacija

Poput priloga *možda* u srpskom jeziku, prilog *perhaps* u engleskom se ni na koji način ne može intenzifikovati. Za razliku od njega, značenje priloga *possibly* se može pojačati. Amplifikator *very* može se javiti u kombinaciji sa *possibly* kada se značenje priloga mogućnosti na epistemičkoj skali pomera bliže značenju probabiliteta:

(1002) High wages at some undefined earlier date had very possibly induced many Cornishmen to abandon husbandry for tinning. (BNC)

(1003) For example, it is probably important in relation to educational or occupational choices; it may affect the nature of the marriage relationship, and also, very possibly, the way in which a mother brings up her daughters. (BNC)

Da je značenje intenzifikovanog priloga na epistemičkoj skali bliže značenju probabiliteta možemo videti i na primeru iz paralelnog englesko-srpskog korpusa gde je kolokacija *very possibly* prevedena sa *to lako može biti*:

(1004) A: "As a bystander," said Fanny, "perhaps I saw more than you did; and I do think that Mr. Rushworth was sometimes very jealous."

B: "Very possibly."/To lako može biti. (KSSJ ParKor)

Intenzifikator *quite* se najčešće javlja uz prilog *possibly*:

(1005) This is unlikely to mean Scotland. Almost certainly, it means Wales and, quite possibly, Ireland. (BNC)

(1006) The kidnappers will quite possibly call off the whole operation. (BNC)

(1007) Until last year the balancing item (ie, errors and omissions) in the over-seas accounts was larger than the recorded current-account deficit: so that deficit quite possibly did not really exist. (BNC)

Iako se *quite* može tretirati kao oslabljivač značenja kada se javlja u određenim kontekstima, vidimo u primerima (1004)-(1007) da je u kombinaciji sa *possibly* njegova uloga da pojača modalno značenje iskazano prilogom.

7.4 Diskusija

Nakon nezavisne analize primera u okvirima sistema priloga sa modalnim značenjem u srpskom i engleskom jeziku, koje smo prema poziciji na epistemičkoj skali podelili u tri grupe, razmotrićemo dobijene rezultate i uporediti ih. Analizirani primeri birani su sa ciljem da ilustruju i ukažu na neke od zapažanja u Nuyts (2001) u vezi sa upotrebom/odabirom modalnih priloga kada se želi iskazati epistemičko značenje. U svojoj monografiji autor poklanja pažnju ključnim sistemima za izražavanje epistemičke modalnosti u holandskom, nemačkom i (delimično) engleskom jeziku, a priloge koji su u fokusu našeg rada analizira zajedno sa modalnim pridevima.

Srpski jezik takođe poseduje sisteme koji, kako na gramatičkom, tako i na leksičkom planu, mogu označiti epistemičku procenu govornika, ali smo analizu ograničili na leksičke izraze epistemičke modalnosti, konkretno samo na modalne priloge. Uočene tendencije u monografiji (Nuyts, 2001) primećene su i na primeru srpskog jezika. Informacijska struktura je u najvećem broju slučajeva „odgovorna“ za odabir između priloga ili prideva sa istom epistemičkom vrednošću na skali poput *probably* i *probable*. Konkretnije, modalni prilog je taj koji ne može biti najvažnija informacija u rečenici i samim tim ne može biti nosilac iskaza u pogledu akcenta/prozodije. Iako se mi nismo bavili fonetskom analizom primera, uvideli smo da drugi činiooci naše analize ne opovrgavaju autorova zapažanja.

7.4.1 Prilozi sa značenjem sigurnosti

Kada su u pitanju lekseme sa značenjem sigurnosti, srpski i engleski jezik se apsolutno poklapaju u smislu da oba jezika poseduju priloge kojima se može izraziti epistemička nužnost. Srpski i engleski slični su po pitanju broja modalnih priloga sa značenjem sigurnosti gde ih prvi ima šest, a drugi pet. Iz tabela 2 i 3 takođe je jasno uočljivo da jezici koje poredimo imaju najviše leksema iz redova priloga kojima se može izraziti epistemička sigurnost/nužnost, a najmanje priloga sa značenjem probabiliteta. Prototipični predstavnici ove grupe *sigurno* i *certainly* najzastupljeniji su prilozi sa epistemičkim značenjem sigurnosti u svojim jezicima i obe lekseme postoje u varijanti prideva (kao i imenice). Razlika postoji u pogledu morfologije gde u engleskom nastavak *-ly* jasno ukazuje na prilog, a u srpskom na osnovu konteksta i sintaksičkog ponašanja možemo zaključiti da li se radi o prilogu ili pridevu. Leksema *sigurno* u korpusu najčešće je prilog, ali se ne radi uvek o modalnim značenjima, već je na određenom broju primera zastupljeno i značenje priloga za način. *Certainly*, sa druge strane, gotovo isključivo ima funkciju modalnog priloga.

Prilikom analize korpusa zaključili smo i da u srpskom jeziku, kao i u engleskom, epistemički modalni prilog ne može biti negativan. Oblik *nesigurno* postoji u srpskom jeziku, ali najčešće izražava neepistemička značenja. U retkim slučajevima gde se tumači epistemički, *nesigurno* pripada pridevima kao vrsti reči.

Prilozi sa značenjem epistemičke sigurnosti u srpskom i engleskom jeziku slični su i po pitanju fleksibilnosti u rečenici, odnosno, zauzimanja gotovo bilo koje pozicije u propoziciji u zavisnosti od konteksta. Najčešća pozicija u oba slučaja je medijalna, i to tačno ispred ili iza finitnog glagolskog oblika. Ukoliko se drugim jezičkim sredstvima ne ukazuje na suprotno, ova pozicija podrazumeva da je čitava propozicija u opsegu priloga. U finalnoj poziciji *certainly* i *sigurno* se javljaju retko i označavaju naknadnu misao, odnosno, epistemičku procenu sigurnosti u istinitost propozicije koja prethodi.

Tematizacija/postavljanje teme o kojoj Hoyer govori u vezi sa inicijalnom pozicijom modalnih priloga svakako je moguća i u srpskom kao i u engleskom jeziku, ali *certainly* i *sigurno* na početku rečenice daleko češće imaju druge funkcije. Nuyts nema objašnjenje za svoje zapažanje da prototipični rečenični prilozi sa značenjem sigurnosti (*zeker*, *sicher(lich)* i *certainly*) u holandskom, nemačkom i engleskom jeziku u inicijalnoj poziciji predstavljaju marginalne slučajeve, a da se drugi epistemički modalni prilozi lako mogu naći na početku rečenice (2001: 94). Prilog *sigurno* se u tome razlikuje od svog ekvivalenta u engleskom jeziku, što može biti u vezi sa karakteristikom srpskog jezika u kojem se subjekat u mnogo više slučajeva izostavlja ili podrazumeva nego što je to slučaj u engleskom, te neki drugi element mora da „popuni“ inicijalnu poziciju.

(1008) Sigurno bi mogla da se otme od njega, i, makar sva izgrebana, sasvim gola, ona bi utekla. (KSSJ 2013)

(1009) Ipak će oživeti, mislio je starac. Sigurno će oživeti da pomogne desnoj. (KSSJ 2013)

Ako bismo primer (1008) preveli na engleski jezik, subjekat u vidu zamenice ženskog roda jednine ne bi mogao biti izostavljen (npr. *She could certainly escape him...*), dok su u originalu rod i broj svakako već sadržani u predikatu. Mogli bismo, dalje, reći da ne postoji sintaksičko ograničenje u engleskom jeziku da se prilog *certainly* u ovom primeru nađe u inicijalnoj poziciji (*Certainly she could escape him...*), ali bi u tom slučaju bio jedan od „marginalnih“ primera takve

konstrukcije. Kao što Nuyts zapaža, nije važno da li je nešto (gramatički) moguće u jeziku, već treba ispitati zbog čega se uprkos tome neke konstrukcije jednostavno ne javljaju ili se javljaju veoma retko. Sa druge strane, prilog *surely*⁸⁷ koji takođe označava epistemičku sigurnost lako može biti na početnom mestu u rečenici (*Surely she could escape him...*). Kada se pogleda širi kontekst primera (1009) saznajemo da je podrazumevani subjekat iskaza „leva ruka“, ali u prevodu na engleski se u vidu zamenice ipak mora javiti (*It will certainly heal...*), odnosno, i ovaj primer ilustruje razliku između dva jezika u pogledu izostavljanja subjekta rečenice.

Uloga priloga *certainly* i *sigurno* na početku rečenice može biti isticanje pojedinačnih reči/konstituenta:

(1010) Back in the good old days Turkey used to be part of what was know as 'Asia Minor', or the 'Near East', to distinguish its differences from Europe. Certainly from the moment you land you realise that you are no longer on familiar ground. (BNC)

(1011) Sigurno srećne što se time pokazuje Sofka viša, jer eto hoće sama ona da igra, a ne kao ostale udavače, koje se tek moraju tražiti, izvlačiti iz kutova. (KSSJ 2013)

Funkcija fokusiranja pojedinih elemenata nije rezervisana za inicijalnu poziciju, već se i na različitim mestima unutar rečenice (kada ne stoje uz glagol) ovi prilozi mogu odnositi prvenstveno na jednu reč ili grupu reči. Ipak, epistemičko značenje se gotovo uvek odnosi na čitavu klauzu/predikaciju, iako je to u kontekstima poput onih u (1010) i (1011) „sekundarni“ opseg priloga.

Prilozi sa značenjem sigurnosti u engleskom i srpskom jeziku u inicijalnoj poziciji mogu se odnositi i na diskurs koji prethodi rečenici u kojoj se javljaju:

(1012) A: And now, if you'll excuse me.

B: Certainly, but before you go I would be interested to learn whether Mother managed to convince you that your grandfather was to blame. (BNC)

(1013) A: Da li mislite da će i Srbija više koristiti Internet u političkim kampanjama?

B: Sigurno, čak iako je internetska pokrivenost ovde između 30 i 40 odsto, dok je u Americi veća od 80 odsto. (KSSJ 2013)

U kontekstima gde se odnose na već izrečeni segment diskursa, prilozi sa značenjem sigurnosti mogu biti odgovori kojima se potvrđuje izrečeno ili saglašava sa sagovornikom tako što se procenjuje istinitost, a neretko je ta funkcija isprepletana sa upotrebom ovih reči kao markera diskursa. Ukoliko govornik vrši evaluaciju već izgovorenih sopstvenih reči ili reči sagovornika, teško je odvojiti funkciju modalnog priloga od uloge povezivanja diskursa u vidu njegove kohezije jer su granice fluidne. *Certainly* i *sigurno* su u pisanju najčešće odvojeni zarezom (u govoru pauzom) od ostatka rečenice kada imaju ulogu markera diskursa:

(1014) At the conclusion of the prosecution it may be that a submission of no case was made and rejected. Certainly, the judge had indicated in the earlier argument that if such a submission were made he would reject it. (BNC)

⁸⁷ Nuyts, doduše, pretpostavlja da je *surely* više evidencijalni nego epistemički prilog (2001: 94).

(1015) Sigurno, kad se više odmaknemo od prošlog veka, i kad se otvore arhive i "odvežu" ispovesti onih koji su "mudro ćutali", za vreme Brionskog monarha i posle njega, videće se mnogo toga što još ne znamo. (KSSJ 2013)

Pozicija modalnih priloga u ovim primerima se kod nekih autora označava kao „pre-front field“ kako bi se napravila razlika između nje i, na primer, uobičajene pozicije subjekta na početku rečenice koja je frontalna (engl. *front*) i nije odvojena zapetom. Upravo to mesto u iskazu zanimljivo je jer „it is a preferred locus for processes of grammaticalization“ (Auer, 1996: 297, cit. u Simon-Vandenberg & Aijmer 2007: 87), odnosno, na toj poziciji se odvijaju procesi pretvaranja adverba u markere diskursa (Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007 : 87).

Nuyts, međutim, zapaža da je ta ista pozicija prema teoriji Funcionalne Gramatike tradicionalno smatrana osetljivom na faktore koji se tiču informacijske strukture utoliko što je zauzimaju konstituenti sa posebnim informacijskim statusom (2001: 94-95). Elementi koji su u fokusu, naročito zbog kontrasta sa drugim elementima u rečenici, primer su konstituenta sa posebnom informacijskom strukturom, te se možemo zapitati koji su razlozi da se modalni prilog nađe na ovoj poziciji (Nuyts, 2001: 95). Mi smo na više mesta potvrđivali autorovu pretpostavku da prilog nikada nije najvažnija informacija u rečenici i da bi se za potrebe posebnog isticanja epistemičke procene govornika upotrebio modalni pridev. Navode se bar dva razloga za to što prilozi zauzimaju inicijalnu poziciju kao u primerima (1014) i (1015), od kojih je prvi u vezi sa subjektom rečenice. Naime, u mnogim jezicima (među kojima su i engleski i srpski) tipično je da subjekat zauzima prvo mesto u rečenici, ali, ukoliko govornik ima razlog da subjekat stavi na neko drugo mesto u iskazu, inicijalna pozicija ostaće „upražnjena“. Kako nečime mora da se započne rečenica, na njenom početku mora biti neki drugi konstituent koji nije subjekat, pa čak i ako nema poseban informacijski status. Adverbijali su često elementi koji će biti upotrebljeni za popunjavanje inicijalne pozicije, što može uzrokovati i rečenične modalne priloge da se nađu na tom mestu (Nuyts, 2001: 95). Za drugi razlog može se reći da je više stilske prirode i tiče se tendencije da se konstituenti u klauzi ređaju na takav način da se povećava njihova unutrašnja složenost. Drugim rečima, prostiji konstituenti u rečenici imaju tendenciju da prethode kompleksnijim, a modalni prilozi svakako spadaju u veoma proste elemente rečenice. To u pojedinim slučajevima može biti razlog da ih govornik upotrebi na početku rečenice, naročito ako je subjekat složenije strukture (Nuyts, 2001: 95).

Analizirajući priloge sa značenjem sigurnosti u engleskom i srpskom jeziku jednu smo njihovu funkciju izdvojili pod nazivom „uloga kontrastiranja“ i sada ćemo se još jednom osvrnuti na nju. Videli smo da *certainly* i *sigurno* u određenim kontekstima označavaju sigurnost govornika u vezi sa nekim elementom rečenice koja stoji naporedo sa nekim drugim elementom u koji govornik nije jednako siguran. U nekim slučajevima je taj drugi element samo implicitno prisutan na osnovu kontekstualnih informacija i diskursa koji prethodi, ali može biti i eksplicitno izražen. Ono što je za nas značajno jeste da kontrastivnost kao takva povlači sa sobom istaknutost u pogledu informacijskog statusa u rečenici, što se kosi sa zapažanjem da modalni prilozi ne mogu biti najvažnija informacija u rečenici. Razmotrimo još jednom primer (597):

(597) On možda nije bio dobar čovek, ali zao sigurno nije bio: bio je uvek spreman da pomogne svakom ako to ne zahteva žrtava i truda. (KSSJ 2013)

Govornik u primeru (597) procenjuje kakav je čovek bio lice koje je subjekat i vršeci tu procenu upotrebljava negaciju prideva *dobar* i *zao* koji predstavljaju dva ekstrema na skali „dobrote“. Na taj način što se sagovorniku daje do znanja kakav neko nije bio, ostavlja se da procenu kakav jeste bio sagovornik izvrši sam. Prilozi *možda* i *sigurno* pružaju okvir tako što

smeštaju procenu karaktera subjekta negde između *dobrog* i *zlog* (ostavljajući mogućnost da čak i jeste bio dobar). U ovom primeru modalni prilog *sigurno* ima svrhu da naglasi ono što je suština, a to je da dotični čovek (subjekat) nije bio zao, odnosno, sam prilog nije najvažnija informacija u rečenici. Treba imati na umu da je ovakvo kontrastiranje najverovatnije posledica pretpostavki koje govornik ima u vezi sa znanjem/mišljenjem sagovornika. Odnosno, u prvoj klauzi u primeru (597) epistemički prilog *možda* ima ulogu uvažavanja mišljenja sagovornika ili čuvanja njegovog obraza, što bi značilo da se ovde uopšte ne radi o (performativnoj) epistemičkoj proceni stanja stvari jer nije u pitanju evaluacija govornika. U drugoj klauzi kvalifikacija stanja stvari jeste performativna, jer na tom mestu govornik iznosi sopstvenu procenu stanja stvari.

Prilozi *certainly* i *sigurno* kolociraju sa svim modalnim glagolima u engleskom i srpskom jeziku, ali je značenje modalnih glagola u ovim kombinacijama retko epistemičko u oba jezika. U slučajevima gde se radi o epistemičkim značenjima modalnih glagola, harmonične kombinacije sa priložima *certainly* i *sigurno* podrazumevaju da se njima naglašava modalno značenje iskazano glagolom ili da se značenje glagola na epistemičkoj skali pomera bliže ka značenju sigurnosti. Ukoliko se radi o modalnim glagolima koji označavaju mogućnost, možemo biti gotovo sigurni da su upotrebljeni u nekom od svojih neepistemičkih značenja kada se jave u kombinaciji sa priložima *certainly* i *sigurno*. Ono što je prilikom analize korpusa u oba jezika postalo očigledno kada je u pitanju epistemička procena govornika jeste to da su kombinacije priloga sa značenjem sigurnosti i modalnih glagola sa sličnim epistemičkim značenjem relativno retka pojava. Drugim rečima, kada govornik čvrsto veruje u aktualizaciju situacije upotrebiće najčešće jedan od modalizatora koji ima značenje epistemičke sigurnosti (modalni prilog, modalni pridev, modalni glagol i sl.), a ne više njih zajedno.

Prilozi *certainly* i *sigurno* su slični i utoliko što uvek izražavaju procenu govornika u trenutku govorenja, odnosno, nemaju mogućnost deskriptivne upotrebe u deklarativnim rečenicama. Međutim, razlika postoji kada govorimo o upitnom obliku gde za prilog *sigurno* ne možemo reći da je performativan. Podsetimo se primera (615) iz paralelnog korpusa:

(615) "Jesi li sigurno zapamtio?"

"Are you sure you remember everything?"

Iz prevoda ovog jednog primera već naslućujemo nemogućnost da se u engleskom jeziku prilog *certainly* nađe u pitanjima (izuzetak su tzv. „eho“ pitanja koja imaju formu deklarativne rečenice) i da bi se morao upotrebiti npr. modalni pridev:

(1016) Are you certain you remember?

Nuyts smatra da se epistemička kvalifikacija iskazana prilogom ne može dovesti u pitanje, te da će modalni pridev biti upotrebljen u slučajevima gde je potrebno preispitati epistemičku procenu. Njegovi zaključci za jezike koje ispituje logični su budući da nema smisla u istom trenutku epistemički procenjivati situaciju i preispitivati je. Situacija sa prilogom *sigurno* u srpskom jeziku je drugačija jer u primerima koje smo analizirali ne možemo reći da je prilog performativno upotrebljen. Upravo tu činjenicu nam ilustruje primer (615) jer se iz prevoda jasno vidi da govornik ne dovodi u pitanju sopstvenu procenu, već procenu sagovornika ili trećeg lica. Ponovićemo i primer (614) iz analize kako bismo potvrdili da je prilog *sigurno* u upitnom obliku deskriptivno upotrebljen:

(614) On je odgurivao kamen, a iza njega, koraknuvši sasvim blizu, upitao Braten: "Hoćeš li sigurno dovesti?" (KSSJ 2013)

Vidimo, dakle, da Braten (govornik) nije osoba koja procenjuje da li će sagovornik nekoga dovesti, već pokušava da sazna koliko je to dovođenje izvesno. Prisetimo se da govornik mora biti vršilac epistemičke procene kada se radi o performativnoj upotrebi modalizatora, što znači da je ovde reč o deskriptivnoj upotrebi. Jedna je mogućnost da je „dovođenje“ implicitno u diskursu koji prethodi ili eksplicitno jezičkim sredstvima već procenjeno kao nešto što je izvesno od strane drugog lica, a da govornik pitanjem traži potvrdu da je to zaista tako. Druga je mogućnost da prilog *sigurno* u ovom primeru zapravo ima sasvim suprotno značenje od uobičajenog, odnosno, izraz je govornikove nesigurnosti. U oba slučaja modalizator jeste u fokusu pitanja i traži se potvrda od sagovornika.

Nameće se pitanje zbog čega se srpski jezik razlikuje od engleskog u mogućnosti priloga da bude deskriptivno upotrebljen, jer su se do sada jezici pokazali kao veoma slični kada se radi o priložima sa epistemičkim značenjem. Odgovor možda treba tražiti u činjenici da se prilog i pridev *sigurno* ne razlikuju po pitanju forme. Razmotrimo sledeće primere:

(1017) Dolaziš li sigurno?

(1018) Da li je sigurno da dolaziš?

U oba primera se od sagovornika traži potvrda epistemičke procene, odnosno, ispituje se da li neko stanje stvari jeste ili nije sigurno. Međutim, konstrukcija sa pridevom je bezlična i zbog toga se stiče utisak da dolazak sagovornika ne zavisi od njega samog, već od spoljnih faktora (iako to ne mora biti slučaj u svakom kontekstu). Za primer (1015) možemo reći da je neutralan u tom pogledu. U gorepomenutom primeru (614) Braten je mogao upotrebiti i konstrukciju sa modalnim pridevom (*Da li je sigurno da ćeš dovesti?*) koja se nama čini stilski „manje elegantnom“. Takođe, u primeru (615) iz paralelnog korpusa vidimo da je istaknuta agentivnost subjekta, te bi bezlična konstrukcija sa pridevom promenila taj segment značenja rečenice:

(1019) Da li je sigurno da si zapamtio?

Sa druge strane, pridev *siguran* može biti upotrebljen u okviru konstrukcije koja nije bezlična:

(1020) Jesi li/Da li si siguran da si zapamtio?

Semantički posmatrano, reklo bi se da iskaz (1020) u najvećoj meri odgovara originalnom primeru (615). Iskaz sa prilogom je kraći i stoga prihvatljiviji sa stanovišta jezičke ekonomije, dok je forma priloga *sigurno* istovetna pridevu u bezličnoj konstrukciji. Ukoliko bezlična konstrukcija sa modalnim pridevom nije neophodna za postizanje specifičnih komunikativnih ciljeva, govornik u srpskom jeziku može upotrebiti konstrukciju sa modalnim prilogom koja je lična i stilski elegantnija.

Intenzifikacija priloga sa značenjem sigurnosti moguća je i u srpskom i u engleskom jeziku, a videli smo da se priložima *certainly* i *sigurno* značenje može kako pojačati, tako i oslabiti. Uočena razlika između dva jezika po pitanju „finog podešavanja“ epistemičkog značenja ovih priloga jeste činjenica da se značenje priloga *certainly* mnogo češće ublažava, a značenje priloga *sigurno* pojačava.

7.4.2 Prilozi sa značenjem probabiliteta

Apsolutno poklapanje srpskog i engleskog jezika pronalazimo u tome što mogu prilozi da izražavaju značenje na epistemičkoj skali koje je između značenja apsolutne uverenosti i mogućnosti da će se situacija aktualizovati. Takođe, brojčano posmatrano, oba jezika imaju najmanje priloga sa značenjem probabiliteta u odnosu na ostale epistemičke priloge. U engleskom jeziku ova klasa broji svega jednog člana i to je prilog *probably*, dok u srpskom jeziku imamo dva predstavnika priloga sa značenjem probabiliteta: *verovatno* i *valjda*. Za razliku od *probably* u engleskom jeziku koji se od prideva *probable* jasno razlikuje u pogledu morfologije, prilog *verovatno* ima isti oblik kao i pridev. Pridev *verovatno*, doduše, ima značajno nižu učestalost javljanja u odnosu na prilog. Razmatrali smo opravdanost svrstavanja lekseme *valjda* (koja se u literaturi ponekad svrstava u rečice) u klasu priloga i odlučili da je svrstamo u priloge sa značenjem probabiliteta. Međutim, isticali smo u više navrata da su granice fluidne, kako među vrstama reči, tako i među potklasama u okviru iste vrste, a leksema *valjda* dobro ilustruje tu pojavu.

Nemogućnost epistemičkih priloga da imaju negativno značenje potvrđena je i u analizi priloga sa značenjem probabiliteta u srpskom jeziku. U engleskom jeziku je situacija transparentnija utoliko što ne postoje negativni oblici sa *probably* u svojoj osnovi (**unprobably*, **disprobably*, i sl.). Sa druge strane, videli smo da je leksema *neverovatno* i te kako zastupljena u korpusu srpskog jezika, dok oblik **nevaljda* nije moguć. U zavisnosti od konteksta u kom se javlja leksema *neverovatno* može imati više značenja, a sintaksički sklop rečenice određuje kada se ona posmatra kao prilog, odnosno, pridev. Uopšteno govoreći, leksema *neverovatno* nema epistemičko značenje, uprkos tome što su u korpusu pronađena dva primera koja bi nas mogla navesti da pomislimo suprotno. Analizirajući (700) i (701) došli smo do zaključka da, iako se u ovim primerima radi o pridevu (a ne prilogu) *neverovatno*, njegova epistemička upotreba u datim kontekstima zvuči krajnje neprirodno i potencijalno je posledica greške prevodioca.

Po pitanju pozicije koju prilozi sa značenjem probabiliteta mogu zauzeti u rečenici i srpski i engleski jezik veoma su fleksibilni. U oba jezika prilozi probabiliteta mogu zauzimati različite varijante inicijalne, medijalne i finalne pozicije, pri čemu se najčešće čitava propozicija nalazi u opsegu priloga. Nemarkirana i najfrekventnija pozicija priloga *probably*, *verovatno* i *valjda* jeste neposredno uz finitni glagolski oblik, te javljanje uz neki drugi element u rečenici obično znači da im je opseg uža i da se primarno odnose na pojedinačne reči/grupe reči. U inicijalnoj poziciji češće ćemo pronaći priloge probabiliteta u srpskom nego u engleskom jeziku. Ovo zapažanje analizirali smo i u vezi sa prilozi sa značenjem sigurnosti na prethodnim stranama. Sintaksički sklop rečenice na srpskom jeziku gde je subjekat često izostavljen/podrazumevan jer su kategorije lica, roda i broja vidljive u predikatu ostavlja upražnjenu inicijalnu poziciju koju rečenični modalni prilozi mogu lako da popune. „Pre-front field“ pozicija o kojoj je takođe bilo reči na prethodnim stranama i u slučaju priloga sa značenjem probabiliteta može biti mesto gde se odvijaju procesi gramatikalizacije. Drugim rečima, rečenični prilozi na toj poziciji u iskazu često preuzimaju ulogu povezivanja diskursa.

Semantički posmatrano, prilog *valjda* nema ekvivalent među modalnim prilozi u engleskom jeziku kada je u opsegu negacije. Značenje koje tada izraženo izrazom *ne + pomoćni glagol + valjda* (*nisi valjda*, *nećeš valjda*, *nije valjda* i sl.) je gotovo idiomatsko i sadrži element čuđenja, iznenađenja ili neverice:

(1021) Naopako, nije valjda već došlo to vreme. (KSSJ 2013)

Kada je negacija u opsegu priloga *valjda* (npr. *valjda nije*), njegovo značenje je epistemičko i procenjuje se verovatnoća neke negativne propozicije. Ali u primerima poput (1021) gde se prilog nalazi u opsegu negacije, njegovo osnovno epistemičko (pa i modalno) značenje je gotovo iščezlo, a fokus je na emocionalnom stavu govornika prema propoziciji. Takva značenja, doduše, nisu u fokusu našeg rada.

Neepistemička značenja modalnih glagola u srpskom i u engleskom jeziku kombinuju se lako sa svim epistemičkim priložima, pa tako i priložima probabiliteta. U takvim kombinacijama prilozi *probably*, *verovatno* i *valjda* označavaju visoku (ali ne i apsolutnu) uverenost govornika u postojanje nekakve nužnosti, mogućnosti, želje, potrebe i sl. koje izražavaju modalni glagoli sa neepistemičkim značenjem. Neharmonične kombinacije modalnih glagola koje tumačimo epistemički i priloga probabiliteta marginalno se javljaju u korpusima srpskog i engleskog jezika i stoga se mogu zanemariti.

Harmonične kombinacije priloga probabiliteta i modalnih glagola relativno su retka pojava i tu pronalazimo sličnost između srpskog i engleskog jezika. Takođe, vrednost na epistemičkoj skali koju izražavaju prilozi probabiliteta ne izražava se često modalnim glagolima. U engleskom jeziku glagoli *will* i *would*, a u srpskom glagol *hteti*, mogu se tumačiti epistemički i, kada se u tim slučajevima javljaju uz priloge probabiliteta, govorimo o harmoničnim kombinacijama. Ipak, neepistemička tumačenja pomenutih glagola značajno premašuju epistemička. Očigledno je da izražavanje probabiliteta u oba jezika nije retka pojava, kao i da će govornici najpre posegnuti za modalnim prilogom (ili pridevom) ukoliko postoji potreba da se izrazi vrednost na epistemičkoj skali koja je između mogućnosti i sigurnosti.

Prilozi sa značenjem probabiliteta uvek označavaju govornikovu procenu u trenutku govorenja, odnosno, imaju isključivo performativnu upotrebu i u srpskom i u engleskom jeziku. U oba jezika ova potklasa epistemičkih priloga pretežno se javlja u deklarativnim rečenicama. Kada se želi preispitati epistemička procena u pitanju će biti upotrebljeni modalni pridevi *probable* i *verovatno*. Prilog *valjda* može se javiti u pitanjima koja imaju formu deklarativne rečenice, a epistemička procena probabiliteta tada nije u fokusu pitanja. Takođe, videli smo da prilog *valjda* može biti u opsegu negacije i kao takav se naći u upitnom obliku. U takvim kontekstima u prvom planu nalaze se drugi elementi značenja koje prilog *valjda* u opsegu negacije označava (inenadenje, čuđenje, neverica i sl.). Prilog *probably* može se javiti u pitanjima, ali kao i prilog *valjda*, potrebno je da pitanje ima formu deklarativne rečenice. U engleskom jeziku, kao i u srpskom, prilog sa značenjem probabiliteta u pomenutim situacijama nije istaknuta informacija u rečenici i može služiti kao svojevrsna ograda govornika.

Značenje priloga probabiliteta u engleskom i srpskom jeziku može se intenzifikovati. Amplifikatori koji se kombinuju sa prilogom *probably* su *most* i *very*, dok su *vrlo* i *veoma* najčešći su pojačivači priloga *verovatno*. Analiza korpusa pokazala je da se i amplifikatori sa značenjem totaliteta mogu javljati uz prilog *verovatno*, iako bi, u principu, trebalo da pojačavaju značenja iskazana prilogom *sigurno* i njegovih sinonima (Trbojević-Milošević, 2004: 170). Konkretno, sintagma *sasvim verovatno* pronađena je na izvesnom broju primera koji, prema našem jezičkom osećaju, ne zvuče prirodno ili „u duhu srpskog jezika“. Ispostavilo se da su ti primeri većim delom prevodi, što nas je navelo na zaključak da je strani jezik mogao imati uticaja na kolokacijsku povezanost pomenutih leksema u srpskom jeziku.

Prilog *verovatno* ne može se ublažiti posredstvom atenuatora, dok se značenje priloga *probably* na epistemičkoj skali može pomeriti bliže ka vrednosti mogućnosti kada uz njega stoji intenzifikator *quite*. Takođe, prilog *valjda* ne može biti intenzifikovan ni na koji način i ta

karakteristika ga čini različitim od svih drugih priloga sa značenjem probabiliteta. Da li je to dokaz da je semantički bliži prilogu *možda* koji takođe ne može biti intenzifikovan? Na ovo pitanje tačan odgovor mogla bi da pruži detaljnija analiza leksema *možda* i *valjda*.

7.4.3 Prilozi sa značenjem mogućnosti

Kada govornik ne veruje naročito u propozicioni sadržaj ili ne želi da prihvati odgovornost za njegovu istinitost na raspolaganju ima, među ostalim jezičkim sredstvima, i modalne priloge sa značenjem mogućnosti. U ispitivanim jezicima imamo po tri takva priloga, a to su *možda*, *moguće* i *mogućno* u srpskom i *perhaps*, *maybe* i *possibly* u engleskom jeziku. U oba jezika prilozi sa značenjem mogućnosti (*possibly*, *moguće*) imaju svoje parnjake u modalnim pridevima (*possible*, *moguće*) i imenice sa istom osnovom (*possibility*, *mogućnost*). Lekseme *moguće* i *mogućno* takođe imaju istu osnovu, ali je prva daleko frekventnija. Za razliku od lekseme *sigurno* koja se kao prototipični predstavnik svoje grupe najčešće javlja kao prilog, lekseme *moguće* i *mogućno* najčešće se upotrebljavaju kao pridevi. Značenje mogućnosti sadržano u prilogima *moguće* i *mogućno* neretko je neepistemičko/dinamičko, te stoga prototipičnim predstavnikom priloga sa značenjem epistemičke mogućnosti u srpskom jeziku smatramo leksemu *možda* koja se ubedljivo najčešće javlja u korpusu. U engleskom jeziku slična je situacija sa prilogom *possibly* koji, pored epistemičkih, ima i neepistemička tumačenja, dok *perhaps* kao najfrekventniji prilog sa značenjem mogućnosti gotovo isključivo označava epistemičku procenu govornika. Prilog *maybe* funkcionalno i semantički gotovo je istovetan sa *perhaps*, a ono po čemu se razlikuju ova dva priloga (što je ujedno i razlog za nižu frekvenciju upotrebe priloga *maybe* u korpusu) jeste njegovo karakteristično javljanje u neformalnom stilu.

Prilozi sa značenjem epistemičke mogućnosti ne mogu biti semantički negativni u engleskom, kao ni u srpskom jeziku. Oblici *nemoguće* i *nemogućno* prisutni su u korpusu, ali se najčešće radi o pridevima čije značenje nije epistemičko. U engleskom jeziku pored prideva *impossible* postoji i prilog *impossibly* koji u većini slučajeva ima ulogu intenzifikatora.

Značenje priloga *perhaps* i *možda* zauzima neutralno središnje mesto na skali epistemičkih vrednosti, odnosno, može se reći da ovi prilozi izražavaju značenje prave kontingencije. Pored modalnih priloga sa značenjem mogućnosti u srpskom i engleskom jeziku, postoje i druga sredstva koja izražavaju značenje kontingencije, poput odričnog oblika glagola *znati* i *know*. Jedan od razloga što smo odabrali da leksemu *valjda* posmatramo kao prilog sa značenjem probabiliteta, a ne mogućnosti, upravo je taj što njeno značenje nije tačno na sredini epistemičke skale. Uporedimo:

(1022) Možda jeste, a možda i nije.

(1023) *Valjda jeste, a valjda i nije.

Upotrebom priloga *valjda* govornik ukazuje na to da je njegova procena situacije ipak na pozitivnoj strani epistemičke skale.

Kada su u pitanju pozicije koje zauzimaju u rečenici, prilozi sa značenjem mogućnosti veoma su fleksibilni i u srpskom i u engleskom jeziku budući da, u zavisnosti od konteksta, mogu da se nađu u inicijalnim, medijalnim i finalnim pozicijama. Finalna pozicija rezervisana je, kao i kod drugih priloga sa epistemičkim značenjem, za naknadno donošenje procene. U slučaju procene koja ima vrednost epistemičke mogućnosti, finalna pozicija često znači da se govornik ograđuje od

istinitosti prethodno izrečene propozicije. Prilog *možda* i u drugim pozicijama može imati (više pragmatičku nego semantičku) ulogu ublažavanja sile nametanje, tentativnijeg ili učtivijeg obraćanja i sl. Govornik će upotrebiti neki od priloga sa značenjem mogućnosti kada ne poseduje informacije za donošenje „jačeg suda“, te je uobičajeno da se koristi i u kontekstima gde se radi o pukom nagađanju.

Medijalne pozicije neposredno uz finitni glagolski oblik najčešće su mesto gde se javlja i ova vrsta epistemičkih priloga u oba jezika i tada je u njihovom opsegu čitava propozicija. Mesto u rečenici koje smo do sada nazivali „pre-front field“ nije karakteristično za prototipične priloge mogućnosti *perhaps* i *možda*, dok je inicijalna pozicija ispred subjekta uobičajena za ove priloge:

(1024) Perhaps your sister will take her. (BNC)

(1025) Perhaps you merely intimidated him and perhaps you had reason too. (BNC)

(1026) -Možda ja tražim nešto što još niste izdali. (KSSJ 2013)

(1027) Kada je progovorio, obraćao se Sajfertu bez posrednika: -Možda gospodin smatra da Jevrem Spasojević nije društvo za njega... (KSSJ 2013)

Vidimo u primerima (1024) i (1025) da prilog *possibly* (iako označava istu epistemičku vrednost) ne može lako zameniti *perhaps* kada se nalazi na početku rečenice: *Possibly your sister will take her* je manje prihvatljivo nego *Your sister will possibly take her*. Prilog *possibly*, sa druge strane, može biti na početku rečenice odvojen pauzom u govoru, odnosno zarezom u pisanju („pre-front field“):

(1028) Possibly, Haines's public 'unveiling' should have been left for a while as he felt unable at this early stage to give firm views on major issues, such as racing's finances and Jockey Club justice. (BNC)

Uočeno je i na primeru srpskog jezika da prilog *možda* ne zauzima „pre-front field“, te da u retkim slučajevima kada je na početku rečenice ovaj prilog odvojen zarezom, to od njega iziskuju sintaksički faktori koji su u vezi sa drugim elementima u iskazu. Dakle, i u srpskom i u engleskom jeziku priloga koji nemaju prideve parnjake nemaju ni tendenciju da se javljaju na početku rečenice odvojeni pauzom, odnosno zarezom, od ostalih elemenata klauze.

Prilog *možda* kolocira sa svim modalnim glagolima u srpskom jeziku, kao i prilog *perhaps* u engleskom. U BNC korpusu nije pronađen nijedan primer javljanja priloga *possibly* uz modalni glagol *must*, a kombinacije priloga *perhaps* i glagola *must* se samo marginalno javljaju. Kada se glagol *must* tumači epistemički, a uz njega stoji *perhaps*, prilog će imati ulogu atenuatora (ublaživača) značenja iskazanog modalom ili ograđivanja govornika koji nije u potpunosti siguran u istinitost propozicije. Ono što je zajedničko srpskom i engleskom jeziku jeste da se u najvećem broju slučajeva priloga sa značenjem mogućnosti kombinuju sa neepistemičkim značenjima modalnih glagola.

Modalni glagol sa značenjem mogućnosti u srpskom jeziku je glagol *moći*, dok u engleskom jeziku postoje četiri varijante: *can*, *could*, *may* i *might*. Glagol *moći* izražava, kako epistemička, tako i neepistemička značenja mogućnosti, pa su u teoriji moguće harmonične kombinacije priloga i glagola koji označavaju istu vrednost na epistemičkoj skali. U praksi je, međutim, veoma retko da se prilog *možda* kombinuje sa glagolom *moći* koji tumačimo epistemički. Jedan od razloga za to je što su u poređenju sa neepistemičkim/dinamičkim tumačenjima glagola *moći* njegova epistemička tumačenja značajno ređa. Ta uloga u jeziku prevashodno se obavlja posredstvom leksičkih

sredstava, odnosno, prilog *možda* i pridev/prilog *moguće* najčešći su izrazi epistemičke modalnosti u srpskom jeziku. Spoj *možda* + *moći* gotovo uvek znači da govornik epistemički procenjuje postojanje neepistemičke mogućnosti.

U engleskom jeziku imamo potpuno drugačiju situaciju gde glagoli *may* i *might* pretežno pokrivaju značenja epistemičke mogućnosti, a glagoli *can* i *could* neepistemičke/dinamičke mogućnosti. Kada se *perhaps* i *possibly* javljaju uz *may* i *might* govorimo o harmoničnim kombinacijama gde prilozi potvrđuju epistemičko značenje mogućnosti iskazano glagolima i doprinose tentativnijem tumačenju iskaza. Budući da glagoli *can* i *could* u asertivnim kontekstima ne mogu izražavati epistemičko značenje, prilozi *perhaps* i *possibly* koji se javljaju uz njih procenjuje se postojanje dinamičke mogućnosti izražene modalnim glagolima.

Prilog *possibly*, za razliku od priloga *perhaps*, ima gotovo idiomatsko značenje u neasertivnim kontekstima kada se javlja uz glagole *can* i *could*. U takvom okruženju prilog *possibly* ima značenje intenzifikatora modalnog glagola i ne tumači se epistemički. U kombinacijama *couldn't possibly* i *can't possibly* procesi gramatikalizacije, integracije i deleksikalizacije otišli su, kako Hoye kaže, korak dalje.

Prilozi sa značenjem mogućnosti ne mogu imati deskriptivne upotrebe ni u srpskom, kao ni u engleskom jeziku. Ukoliko postoji potreba za deskriptivnim izražavanjem (epistemičke) mogućnosti, u srpskom jeziku govornici imaju na raspolaganju pridev *moguće*, a u engleskom pridev *possible*.

Svi modalni prilozi se, u principu, mogu javiti u retoričkim pitanjima i pitanjima koja imaju formu deklarativne rečenice, pa tako i prilozi sa značenjem mogućnosti u engleskom i srpskom jeziku. Ono po čemu se ova podgrupa modalnih priloga razlikuje od ostalih jeste učestalost javljanja u „normalnim“ pitanjima. Naime, srpski i engleski jezik slični su u pogledu uobičajenog javljanja priloga *možda*, odnosno, *perhaps* i *possibly* u upitnom obliku. Svim ovim prilozi zajedničko je to da nisu u fokusu kada se jave u pitanjima i u tom smislu ne opovrgavaju tvrdnju da se performativna epistemička procena ne može dovoditi u pitanje (Nuyts, 2001). Takođe, u oba jezika ovi prilozi u pitanjima imaju ulogu nagađanja/pretpostavljanja i ogradjivanja ili učtivog obraćanja. Prilog *possibly* koji se može upotrebljavati kao intenzifikator u okruženju modalnih glagola *can* i *could* tu istu ulogu ima i u pitanjima.

Zbog čega se prilozi sa značenjem mogućnosti češće javljaju u direktnim i indirektnim pitanjima od drugih priloga sa epistemičkim značenjem može biti u vezi sa komunikativnom svrhom samih pitanja. Jedna od osnovnih funkcija pitanja u komunikaciji jeste da govornik (onaj koji postavlja pitanje) dođe do informacija koje mu nedostaju, ukoliko ih sagovornik poseduje. Sa druge strane, prilozi sa značenjem mogućnosti upotrebljavaju se kada govornik nema dovoljno informacija za donošenje jačeg suda, te aktualizaciju situacije procenjuje samo kao „moguću“. Inherentno značenje kontingencije modalnih priloga mogućnosti koje je „tačno na pola puta“ između tvrdnji da nešto jeste ili nije, bude ili ne bude, može ili ne može biti, u iskazu se neretko ispoljava kao pretpostavka/nagađanje, što smo videli i prilikom analize primera u srpskom i engleskom jeziku. Dakle, nije neobično da govornik istovremeno nešto iznosi kao pretpostavku i traži potvrdu od sagovornika da je to zaista tako, jer je u osnovi nedostatak informacija za donošenje zaključaka.

Značenje „prave kontingencije“ koje se u srpskom jeziku javlja u formi modalnog priloga *možda*, a u engleskom je izražavaju prilozi *perhaps* i *maybe*, ne može se ni na koji način intenzifikovati jer bi to za sobom povlačilo odabir drugih leksema koje izražavaju jače ili slabije

uverenje u aktualizaciju situacije. Diskutovali smo kako je nemogućnost modifikacije lekseme *možda* (kao i lekseme *valjda*) jedan od potencijalnih razloga njenog svrstavanja u drugu vrstu reči, ali vidimo da i u engleskom jeziku jedino modalni prilozi *perhaps* i *maybe* ne podležu bilo kakvoj intenzifikaciji. Semantički sklop ovih leksema može biti ključni faktor za to što se u srpskom i engleskom jeziku one ne mogu intenzifikovati.

Međutim, drugi modalni prilozi sa značenjem mogućnosti poput *possibly*, odnosno *moгуće* i *mogućno*, kolociraju sa intenzifikatorima u analiziranim primerima. Prilog *possibly* javlja se uz intenzifikatore *quite* i *very* koji pojačavaju njegovo značenje (iako se *quite* u nekim drugim kombinacijama posmatra kao atenuator). Slično tome, u srpskom jeziku značenje priloga *moгуće* i *mogućno* može se pojačati posredstvom amplifikatora *vrlo* i *sasvim*. Modalno značenje epistemičke mogućnosti iskazano prilogom ne može se „umanjiti“ ili „ublažiti“ ni u jednom od analiziranih jezika budući da bi svako dalje slabljenje epistemičke procene govornika značilo da je vrednost na skali bliža negativnom polu. Ukoliko se situacija procenjuje kao epistemički „nemoguća“, govornici u srpskom i engleskom jeziku, između ostalog, imaju na raspolaganju prideve sa negativnim epistemičkim značenjem i negaciju predikata.

7.4.4 Prilozi i drugi eksponenti epistemičke modalnosti

Paradigmu osnovnih leksičkih i gramatičkih markera za izražavanje epistemičkih značenja u zapadnogermanskim jezicima čine epistemički modalni prilozi/pridevi, modalni glagoli i predikati mentalnog stanja, a možemo reći da i u srpskom jeziku postoji takva paradigma. Naše empirijsko istraživanje obuhvatilo je pre svega priloge, ali smo se u izvesnoj meri osvrnuli na njihov odnos sa modalnim pridevima i glagolima. Predikati mentalnog stanja poput *misliti* i *verovati* nisu obuhvaćeni. U perspektivi, paralelno empirijsko istraživanje čitave paradigme imalo bi za cilj strukturni i funkcionalni opis epistemičke modalnosti u srpskom jeziku sa implikacijama koje se tiču konceptualnog statusa ove kategorije u našim kognitivnim sistemima, ali o tome nekom drugom prilikom.

Za izražavanje epistemičke procene koja je semantički koncept govornici engleskog i srpskog jezika imaju, dakle, na raspolaganju markere modalnosti koji pripadaju različitim vrstama reči u okviru pomenutih paradigmi. Odabir jedne od alternativa, prema Nuyts (2001), gotovo uvek može biti objašnjen međusobnim delovanjem niza drugih funkcionalnih faktora koji postoje nezavisno od same epistemičke kvalifikacije. Primera radi, iznova je u našoj analizi potvrđeno da se pridevi, a ne prilozi, upotrebljavaju kada je epistemička evaluacija fokusirana informacija u iskazu. Takođe, iako su predikati mentalnog stanja izostavljeni u empirijskom delu ovog rada, intuitivno možemo reći da upotrebom glagola *misliti* umesto priloga *možda* za epistemičko kvalifikovanje stanja stvari govornik postaje „vidljiviji“. Ukoliko neko izgovori „*Mislim da je pobegao.*“ (uporediti sa alternativnim „*Možda je pobegao.*“), agentivnost subjekta biva istaknuta, odnosno, dimenzija subjektivnosti predikata mentalnog stanja postaje očigledna u odnosu na priloge koji su neutralni po tom pitanju.

Jedino odabir između modalnih priloga i modalnih glagola posledica je, makar delimično, nekih drugih faktora (Nuyts, 2001: 261). U tom izboru jednim delom učestvuju faktori koji se tiču specifičnosti epistemičke procene. Pod specifičnošću misli se na broj vrednosti na epistemičkoj skali koji može biti izražen modalnim glagolima, odnosno, priložima. Kada su glagoli u pitanju, i u srpskom i u engleskom jeziku oni mogu izražavati značenja epistemičke sigurnosti, probabiliteta i

mogućnosti, baš kao što smo i mi prema ovom kriterijumu podelili modalne priloge u našem radu. Međutim, analiza je pokazala da se u skladu sa komunikativnim potrebama mogu izraziti i mnoge druge vrednosti na kontinuumu ukoliko komunikativna situacija zahteva preciznije određivanje tih vrednosti. Modifikacija epistemičke procene označene modalnim glagolima može se postići jezičkim sredstvima, ali je svakako „fino podešavanje“ prvenstveno karakteristično za modalne priloge. Neodređenost modalnih glagola može se dovesti u vezu sa njihovim gramatičkim statusom. Odabir između priloga i modalnih glagola delimično je posledica i čisto strukturne potrebe da se izvrši „podela rada“ između različitih oblika za izražavanje epistemičke modalnosti u slučaju da postoji potreba za izražavanjem više kvalifikacionih dimenzija istovremeno (Nuyts, 2001: 261).

Nuyts zapaža da je lako upasti u zamku kada se pojave površno jezički ispituju da je izbor jedne od mogućih alternativa za izražavanje epistemičke modalnosti uslovljen njenim jezičkim osobinama. Na primer, da ćemo u određenom kontekstu upotrebiti modalni pridev, a ne prilog, zato što pridev može da bude kontrastivno upotrebljen. Ili, da je osobina prideva sa epistemičkim značenjem da se mogu javljati u upitnom obliku, pa da se stoga u kontekstu pitanja i javljaju umesto priloga. U pitanju je, međutim, zamena teza u tom smislu što su funkcionalni faktori ti koji aktiviraju određenu osobinu elemenata u površinskoj strukturi rečenice.

Sintaksa paradigme eksponenata epistemičke modalnosti prvenstveno je oblikovana složenim međusobnim delovanjem i suprotstavljanjem dveju ključnih sila, a to su sila informacije strukture (engl. *information-structural force*) i ikonična sila (engl. *iconic force*) (Nuyts, 2001: 263). Kako bismo bolje razumeli delovanje sile informacije strukture, treba imati na umu konceptualni „meta-status“ epistemičke kvalifikacije. Drugim rečima, epistemičke kvalifikacije ne javljaju se radi samih sebe, već se relativizacija istinitosti stanja stvari gotovo uvek (ili uvek) vrši u kontekstu diskursa o tom stanju stvari, a ne o epistemičkoj kvalifikaciji (Nuyts, 2001: 264). Epistemička kvalifikacija, dakle, sadrži sporedne informacije koje se tiču informacija o stanju stvari ili su zavisne od njih. Nuyts definiše silu informacije strukture kao tendenciju da se jezički šablon oblikuje na takav način da odgovara zahtevima informacionih statusa delova iskaza u organizaciji diskursa (2001: 263). Kada je u pitanju epistemička kvalifikacija, videli smo da je njen uobičajeni informacijski status to da je relativna/zavisna u odnosu na informacije o stanju stvari. U tom svetlu postaje jasno zašto su potrebni posebni uslovi da bi epistemička kvalifikacija bila u fokusu, budući da je fokusiranost karakteristika istaknutih informacija (Nuyts, 2001: 264).

Delovanje sile informacije strukture objašnjava zbog čega smo pri analizi priloga i u srpskom i u engleskom jeziku gotovo uvek nalazili da epistemička kvalifikacija nije najvažnija informacija u iskazu. U specifičnim i retkim situacijama u korpusima srpskog i engleskog jezika gde kvalifikacija jeste u fokusu, videli smo da je epistemička modalnost izražena pridevom. Upravo to što su potrebne posebne okolnosti da bi se naglasila kvalifikacija stanja stvari objašnjava dobijeni statistički podatak da se pridevi sa epistemičkim značenjem značajno ređe javljaju u odnosu na priloge koji označavaju istu vrednost na skali.

Sila informacije strukture delimično se suprotstavlja ikoničnoj sili koja ima tendenciju da u površinskoj strukturi sačuva konceptualne odnose između skupina informacija koje su sadržane u iskazu (Nuyts, 2001: 263). Epistemička kvalifikacija kao meta-operator u odnosu na stanje stvari u iskazu značajna je i kada posmatramo njegovu ikoničnost. Naime, iz perspektive ikoničnosti, savršeni sintaksički sklop gde je epistemička kvalifikacija u glavnoj, a stanje stvari u dopunskoj klauzi, na idealan način oslikava meta-status kvalifikacije (Nuyts, 2001: 264). Ovime Nuyts može objasniti i veliku sklonost epistemičkih modalnih izraza da se javljaju u dopunskim strukturama (uz *that-complement*, odnosno, *da-* klauzu). U srpskom jeziku, kao i u engleskom, modalni pridevi,

modalni glagoli i predikati mentalnog stanja redovno se javljaju u okviru ovakvih struktura, međutim, sa stanovišta sile informacije strukture pomenute sintaksičke strukture nisu najprivlačnije (Nuyts, 2001: 264). S obzirom na to da glavne klauze najčešće nose istaknutu informaciju, a umetnute klauze informacijski manje važan sadržaj, u iskazima gde u glavnoj klauzi imamo epistemičku kvalifikaciju koja nije fokusirana možemo reći da je došlo do delovanja sile informacije strukture. Imajući u vidu delovanje obeju ovih sila, prilozi i drugi epistemički izrazi koji se javljaju u apoziciji i u tom smislu imaju veoma „slobodnu“ poziciju unutar rečenice mogu se smatrati kompromisom (Nuyts, 2001: 265). Iz ugla sile informacije strukture, rečenice koje epistemičku kvalifikaciju sadrže u formi priloga ili apozicije su savršeni budući da nikada nisu u fokusu. Iz perspektive ikonične sile ovakve strukture su prihvatljive utoliko što, iako ne reprezentuju hijerarhijski odnos, makar otkrivaju da kvalifikacija nije deo stanja stvari (Nuyts, 2001: 265).

Kada govorimo o predikatima mentalnog stanja, njihovo sintaksičko ponašanje je takvo da se standardno javljaju u strukturama koje traže dopunu (npr. *Verujem da su stigli na vreme.*), a to oslikava delovanje ikonične sile. Sa druge strane, pod uticajem sile informacije strukture, predikati mentalnog stanja imaju i tendenciju da se jave u apoziciji (npr. *Oni su, verujem, stigli na vreme.*). Iako se nismo bavili dijahronijom, možemo povući paralelu između derivacije priloga *supposedly* i *presumably* od glagola *suppose* i *presume* (Nuyts, 2001: 265), te pretpostaviti da se modalni prilog *verovatno* postepeno razvio od glagola *verovati* u apoziciji (uporediti sa prethodnim: *Oni su, verovatno, stigli na vreme.*). Delovanje sile informacije strukture imalo je uticaja i na razvoj priloga i prideva iz modalnih glagola u dopunskim strukturama u zapadnogermanskim jezicima (Nuyts, 2001: 266) Tako su, primera radi, *maybe* u engleskom, *misschien* (engl. *maybe*) u holandskom i *mogelijk* (engl. *possibl(e/y)*) i *möglich(erweise)* (engl. *possibl(e/y)*) u nemačkom, nastali od modalnih glagola *may*, *mogen* and *mögen*. U srpskom je još očigledniji nastanak priloga *možda* od modalnog glagola u *da-* konstrukciji (u obliku *može da*), dok je prilog *moгуće* takođe nastao od glagola *moći*.

Nuyts zapaža da su se u zapadnogermanskim jezicima epistemički modalni pridevi razvili nešto kasnije u odnosu na priloge, te da je to u vezi sa delovanjem ikonične sile. U srpskom jeziku bi ovo mogao da bude predmet istraživanja kako bi se pokazalo da li se i u našem jeziku, na primer, priloška upotreba lekseme *verovatno* javila pre njene pridevske upotrebe. Uobičajena je pojava u srpskom jeziku derivacija priloga od prideva, ali to ne mora biti slučaj kada su u pitanju lekseme sa epistemičkim modalnim značenjem. Autor dalje uviđa da je struktura iskaza sa epistemičkim pridevom savršena iz ugla ikonične sile budući da oslikava meta-status epistemičke kvalifikacije u odnosu na stanje stvari u zavisnoj klauzi, ali je, za razliku od ostalih eksponenata epistemičke modalnosti, pridev informacija u fokusu. Prisetimo se, međutim, da je empirijska analiza pokazala da se epistemički pridevi veoma retko javljaju u odnosu na njihove priloge parnjake, što je posledica toga da je epistemička kvalifikacija retko ključna informacija u iskazu. Među ostalim eksponentima modalnosti koji se javljaju u zavisnim strukturama, verovatno nije slučajnost što su upravo pridevi specijalizovani za upotrebu kada je epistemička kvalifikacija u fokusu, budući da postoji korelacija između veće specifičnosti epistemičkih izraza i informacije u fokusu (Nuyts, 2001: 267). U poređenju sa modalnim glagolima i predikatima mentalnog stanja, pridevi (na isti način kao i prilozi u našoj analizi) su manje neodređeni, odnosno, označavaju veći broj vrednosti na epistemičkoj skali i mogu se dalje modifikovati drugim jezičkim sredstvima.

Kada su u pitanju sve važnije kvalifikacione kategorije, Nuyts ima jedno zanimljivo zapažanje u vezi sa njihovom zajedničkom osobinom. Naime, za gotovo sve kvalifikacione dimenzije (poput vremena i epistemičke modalnosti) postoji opšti trend da se mogu gramatički

izraziti, a to može biti posledica ikoničnosti. Tačnije, ove kategorije su do te mere elementarne u konceptualnom smislu da ljudi imaju potrebu da ih kodiraju direktno u jezičkoj strukturi (Nuyts, 2001: 270). Tim pre se to dešava budući da svaka od ovih kvalifikacija čini zatvorenu klasu u pogledu semantike jer ima ograničen broj mogućih vrednosti. Sa druge strane, kada govorimo o tome šta sve može biti u domenu objekta stanja stvari u svetu, uviđamo da su različite varijacije praktično neograničene (Nuyts, 2001: 270). Dakle, ograničen broj mogućih vrednosti kvalifikacija koje se iznova i iznova primenjuju na stanja stvari koja se stalno menjaju čine te suštinske vrednosti duboko ukorenjenim (Talmy, 1988, cit. u Nuyts, 2001: 270).

Konceptualna struktura i informacijska struktura ključne su za određivanje sintakse izraza sa epistemičkim značenjem, pri čemu na njihov sintaksički razvoj utiču i drugi funkcionalni faktori o kojima je već bilo reči. Ako uzmemo kao primer takvih faktora potrebu da se deskriptivno govori o epistemičkoj kvalifikaciji, uvidećemo zbog čega, makar u jezicima koje smo analizirali, postoje pridevi sa epistemičkim značenjem. Deskriptivna upotreba zahteva da epistemički izraz ima „sopstveno“ glagolsko vreme i subjekat kako bi se isti mogli smestiti u vreme koje nije sadašnje i lice koje nije prvo lice, odnosno, zahteva izvesnu predikatsku/glagolsku autonomiju. (Nuyts, 2001: 270). Očigledno je da prilozi sa epistemičkim značenjem ne ispunjavaju ove uslove, ali, sa druge strane, savršeno oslikavaju konceptualni status epistemičke kvalifikacije u odnosu na stanje stvari. Kada se paralelno posmatraju svi osnovni izrazi epistemičke modalnosti (prilozi, pridevi, modalni glagoli, predikati mentalnog stanja), kao što to Nuyts čini na primeru zapadnogermanskih jezika, može se izvesti zaključak da eksponenti epistemičke modalnosti sa razlogom postoje među različitim vrstama reči. Iako pojedinačno svaki od eksponenata može izraziti epistemičku kvalifikaciju, ne može svaki ponaosob da odgovori na zahteve svih funkcionalnih faktora koji se mogu javiti u različitim komunikativnim situacijama. Stoga se u određenim situacijama mogu smatrati semantički istovetnim, ali u pogledu isticanja/neisticanja mnoštva funkcionalnih dimenzija to gotovo nikada nije slučaj.

7.4.5 Paradigma epistemičke modalnosti i konceptualizacija

Nauke koje se bave jezikom i nauke koje se bave kognitivnim sistemima u mozgu tradicionalno pretpostavljaju da postoji blizak odnos između procesa mišljenja i jezika (naročito one sa lingvističkom orijentacijom), te se pri razvijanju modela konceptualne strukture u velikoj meri oslanjaju na format prirodnog jezika. Rezultati analize epistemičke paradigme u zapadnogermanskim jezicima u Nuyts (2001) strogo se protive viđenju konceptualizacije kao jezički zasnovanog konstrukta. Govoreći o prirodi konceptualizacije, Nuyts je formulisao dve premise. Prva od njih je da je, s obzirom na činjenicu da različiti eksponenti epistemičke modalnosti u svojoj osnovi svi sadrže pojam epistemičke modalnosti, neizbežno da svi oni imaju svoje kognitivno poreklo na istom dubinskom nivou, a to je i mesto gde dolazi do govornikove epistemičke evaluacije stanja stvari (Nuyts, 2001: 290-291). Počev od tog nivoa, govornik ide dalje ka (jezičkom) izražavanju posredstvom procedura koje su osetljive na druge funkcionalne faktore o kojima je bilo reči. Druga premisa je da su sve veće kategorije izraza u epistemičkoj paradigmi (prilozi, pridevi, modalni glagoli i predikati mentalnog stanja) bazične u leksičkom smislu (Nuyts, 2001: 291). To znači da se, barem sinhronijski, ne mogu produktivno povezati sa drugim jezičkim formama.

Autor kombinovanjem ovih dveju premisa dolazi do zaključka da nivo na kojem se vrši epistemička procena stanja stvari ne može imati oblik nijedne od alternativa jer bi se, u suprotnom, svi ostali jezički izrazi epistemičke modalnosti derivirali iz jednog, što je potpuno nemoguće (Nuyts, 2001: 291). Drugim rečima, nivo na kojem se epistemička evaluacija izvršava ne može imati format leksičkih jedinica jezika, niti bilo čega sličnog, kao sredstva reprezentacije (Nuyts, 2001: 292). Ovako formalizovani argument ide u prilog autorovoj prvobitnoj pretpostavci da epistemička modalnost nije specifično jezička pojava, već bazičniji, verovatno konceptualni fenomen (Nuyts, 2001: 292). U prilog njegovim zaključcima ide i to što se mogu primeniti na fenomene koji nisu epistemička modalnost, odnosno, na gotovo sve (ili sve) važnije kvalifikacione kategorije. Te kategorije takođe imaju paradigme koje uključuju suštinski različite jezičke izraze, pa i za njih važi argument da se mogu locirati na nivou koji je dublji od jezičkog. Kao i u slučaju epistemičke modalnosti, logično je da i koncepcija vremena, procena moralne ili društvene prihvatljivosti i razumevanje različitih vrsta izvora informacija nisu samo važni kada je u pitanju jezičko ponašanje, već i uopšteno za ljudsko kognitivno funkcionisanje (Nuyts, 2001: 292-293). Dakle, vreme, evidencijalnost, epistemička i deontička modalnost osnovne su dimenzije ljudske konceptualizacije.

Važno je napomenuti da zaključci koji su proistekli iz funkcionalne analize epistemičke paradigme u Nuyts (2001) nisu usamljeni u protivljenju jezičkom viđenju konceptualizacije. Primera radi, eksperimentalna istraživanja pamćenja jezičke forme vs. značenja ukazuju na to da je uobičajeno da se samo ovi drugi zadržavaju u memoriji. Takođe, fenomeni poput afazije ukazuju na kognitivne razlike kada je u pitanju skladištenje jezičkih formi na jednom mestu i značenja tih formi koje su lakše dostupne jer se skladište na drugom mestu. Mogućnost prevođenja sa jednog jezika na drugi podrazumeva da je značenje u izvesnom smislu nezavisno od oblika koji su mu dodeljeni u datim jezicima (Nuyts, 2001: 294). Sve ovo ide u prilog tome da se konceptualizacija vrši na dubljem nivou, odnosno, da nije zasnovana na jeziku.

7.4.6 Epistemička modalnost i vreme

Distinkcija između performativnih i deskriptivnih upotreba epistemičkih izraza ključna je za posmatranje odnosa dimenzija epistemičke modalnosti i vremena. Pažljivim razmatranjem pojma performativnosti koja se definiše kao govornikova posvećenost u trenutku govorenja uvidećemo da je nivo performativnih epistemičkih procena izvan vremenske kvalifikacije, odnosno, da je epistemička kvalifikacija na dubljem nivou od vremena (Nuyts, 2001: 308-309). Sa druge strane, deskriptivne epistemičke evaluacije su, prema definiciji, u opsegu vremena (Nuyts, 2001: 309). Videli smo u analizi da je odnos dveju kvalifikacija u jezičkom izražavanju komplikovan, ali i da potvrđuje da je kategorija vremena u opsegu performativne epistemičke evaluacije.

Ovi zaključci sugerišu da postoji raslojavanje i na konceptualnom nivou, pri čemu epistemička modalnost hijerarhijski pripada višem sloju od vremena. Principi koji su uključeni u organizaciju konceptualnog nivoa su, doduše, nama u ovom trenutku potpuno nepoznati. Videli smo da se obe kvalifikacije (epistemička i vremenska) na jezičkom nivou javljaju u obliku više različitih eksponenata, a jedan te isti oblik može u različitim situacijama imati i vremensku i epistemičku ulogu. Različiti izrazi epistemičke i vremenske kvalifikacije se na jezičkom nivou kombinuju na veoma kompleksan način, ali se ne može reći da nije sistematičan. Tumačenje značenja iskaza u kojem su upotrebljeni izrazi obeju kvalifikacija zavisiće od mnoštva faktora poput opsega i pozicije,

konceptualnog statusa, informacijske strukture i sl. Na primer, kada se performativni izraz sa dopunom (u vidu *that complement* ili *da-* klauze) javlja uz marker vremena, ovaj drugi nužno će se naći u sintaksički podređenoj klauzi. Razmotrimo primer gde je marker vremena u glavnoj, umesto u podređenoj rečenici:

(1029) Today I think that they have run out of fuel. (Nuyts, 2001: 309)

Tumačenje ovog primera podrazumeva deskriptivnost epistemičkog izraza. Uporedimo sa prevodom na srpski jezik i doći ćemo do istog tumačenja:

(1030) Danas mislim da su ostali bez goriva.

Marker vremenske kvalifikacije u obliku priloga *today*, odnosno *danas*, u glavnoj klauzi podrazumeva da se epistemički predikat tumači kao „opis“ govornikovog trenutnog viđenja stanja stvari koje je kontrastivno (Nuyts, 2001: 309). Implikacija je da je govornik u drugom trenutku imao drugačiju procenu od one koju ima u vremenu obeleženom prilogom *today*. Prilozi za vreme, kao leksički markeri vremenske kvalifikacije, mogu se slobodno kombinovati sa performativnim epistemičkim markerima ukoliko na njih direktno ne utiču (npr. *I think that they have run out of fuel today*). Videli smo na ovim primerima da je za performativno tumačenje epistemičkog izraza neophodno da vremenski leksički izraz bude u zavisnoj klauzi, a slična je situacija i kada posmatramo gramatički vremenski izraz u vidu glagolskog vremena. Prošlo vreme je u opsegu epistemičkog izraza i ne utiče na procenu koju označava epistemički prilog, kako u engleskom, tako i u srpskom jeziku:

(1031) They probably ran out of fuel yesterday. (Nuyts, 2001: 310)

Verovatno su juče ostali bez goriva.

(1032) Yesterday they probably ran out of fuel. (Nuyts, 2001: 310)

Juče su verovatno ostali bez goriva.

Ali, postoje situacije gde glagolsko vreme formalno utiče na izraz epistemičke modalnosti:

(1033) It was probable that they had run out of fuel yesterday. (Nuyts, 2001: 310)

Bilo je verovatno da su juče ostali bez goriva.

Kada prošlo vreme direktno utiče na epistemički modalni pridev, kao u primeru (1033), procena koju taj pridev izražava nužno postaje deskriptivna. Drugim rečima, glagolsko vreme ostaje marker (kvalifikacije) vremena, dok epistemički izraz menja svoj konceptualni status (Nuyts, 2001: 310). Deskriptivno upotrebljeni izrazi epistemičke modalnosti ne predstavljaju kvalifikacionu kategoriju epistemičke modalnosti. Teorijski posmatrano, Nuyts dolazi do zaključka da deskriptivni iskazi (gde ne možemo govoriti o posvećenosti govornika u trenutku govorenja) oslikavaju kvalifikacije koje su na neki način ostale sačuvane u govornikovom znanju o svetu (2001: 361).

Kombinovanje modalnih glagola i prošlog vremena u iskazu drugačije se manifestuje u engleskom i srpskom jeziku. U slučaju prvog, prošlo vreme (formalno) modalnog glagola nije marker kvalifikacije vremena i utiče na ublažavanje epistemičke modalne evaluacije koju dati glagol izražava (*may/might, can/could*). Ako se želi gramatičkim sredstvima istovremeno iskazati i prošlo vreme i epistemička procena, to se ne može učiniti direktno upotrebom (gramatičkih) oblika koji se uobičajeno povezuju sa ovim konceptualnim kategorijama, već indirektno, kombinovanjem modalnog glagola i perfektivnog glagolskog vida (Nuyts, 2001: 311). Međutim, modalni glagoli u

srpskom jeziku imaju karakteristike koje ih u velikoj meri razlikuju od modalnih glagola u engleskom, pa možemo očekivati i drugačije kombinovanje konceptualnih kategorija. Jasno je da u srpskom jeziku glagoli koje nazivamo modalnim nisu gramatički tako odelit skup kao u engleskom jeziku. Tako se, na primer, u našem jeziku svi glagoli sa modalnim značenjem mogu javiti u obliku prošlog vremena. Razmotrimo primer iz korpusa:

(1034) Moralo je biti dosta slučajeva, da su baštine ostajale puste, da su oduzete od pojedinih baštinika, da su stari baštinici poubijani ili rasterani, što je u turskom ratovima tako obična stvar - ali je opet baština uglavnom ostala, a njeno osnovno načelo nije dirano. (KSSJ 2013)

Iako se nismo eksplicitno bavili analizom modalnih glagola u srpskom jeziku, intuitivno možemo reći da se epistemička modalnost njihovim posredstvom retko izražava u odnosu na druga jezička sredstva, i to najčešće kada su bezlični. Primer (1034) pokazuje da vremenska i epistemička kvalifikacija mogu biti izražene istim jezičkim sredstvom u srpskom jeziku. Ipak, treba primetiti da ovde govorimo o performativnoj epistemičkoj proceni koja se nužno odnosi na govornikovu sadašnjost, te da ćemo se češće susresti sa frazom *mora da je bilo* umesto *moralo je biti* koja se odnosi na epistemičku evaluaciju stanja stvari u prošlosti. U primeru (1035) ilustrovano je kombinovanje vremenske i epistemičke kvalifikacije gde je prva izražena glagolom u zavisnoj klauzi, a druga modalnim (bezličnim) glagolom:

(1035) Mora da je bilo nešto u blenderu, na primer tečnost za sudove, pošto je paradajz pire počeo da peni i utrostručio početnu zapreminu. (KSSJ 2013)

Pored kombinacija *moralo je biti* i *mora da je bilo* susrećemo se i frazom *moralo je da bude*, kao u sledećem primeru:

(1036) Moralo je da bude sanirano jer se telo deponije oblaže četvoroslojnom folijom radi zaštite podzemlja .

Dakle i u ovom slučaju se prepliću gramatički izrazi dveju kvalifikacija, ali je važno napomenuti da se u primeru (1036) radi o deontičkoj vrsti modalnosti. Štaviše, u korpusu nije pronađen nijedan primer gde se *moralo je da bude* tumači epistemički. Izgleda da je fraza *mora da je bilo* rezervisana za epistemička tumačenja, a fraza *moralo je da bude* za neepistemička. Izraz *moralo je biti* može se, u zavisnosti od konteksta, protumačiti i epistemički i neepistemički. Ova tema zavređuje detaljnije empirijsko istraživanje srpskog jezika koje bi se bavilo odnosom kvalifikacija vremena i različitih vrsta modalnosti sa ciljem da rasvetli njihovo hijerarhijski odnos na nivou konceptualizacije. Za nas je u ovom trenutku značajno to da se vremenska i epistemička kvalifikacija u srpskom jeziku, za razliku od engleskog, mogu izraziti istim gramatičkim sredstvom. Treba imati na umu da je ova mogućnost upotrebe modalnog glagola u srpskom jeziku marginalna i da je verovatno posledica procesa koji nisu u vezi sa konceptualnim statusom kvalifikacija koje izražava. Kada se želi izraziti epistemička procena stanja stvari u prošlosti kao u primerima (1037) i (1038), govornici uvek mogu posegnuti (i uobičajeno to čine) za kombinacijom epistemičkog priloga i prošlog vremena glagola:

(1037) Sigurno je bilo dosta slučajeva...

(1038) Sigurno je bilo nešto u blenderu...

7.4.7 Princip pozajmljivanja

Sušтина svega što smo rekli u vezi sa jezičkim izražavanjem različitih kvalifikacija jeste da same kvalifikacije pripadaju konceptualnom nivou u našim kognitivnim sistemima i da nisu jezički kodirane, kao što se smatralo u pojedinim lingvističkim tradicijama. Do tog zaključka se dolazi tako što uviđamo da u jezicima koji se u velikoj meri razlikuju (ne pripadaju istim porodicama, sintetički su ili analitički, itd.) iste konceptualne kategorije imaju više različitih izraza na jezičkom nivou za koje se ne može reći da su derivati jednog osnovnog oblika za izražavanje date kvalifikacije. Kada je u pitanju kvalifikacija epistemičke modalnosti, u srpskom i u engleskom jeziku postoji više alternativa (gramatičkih i leksičkih) da se ona izrazi, a moguće su i harmonične kombinacije gde se više oblika koristi istovremeno za označavanje epistemičke procene konkretnog stanja stvari. Saglasni smo da je ovakvo „one-to-more“ mapiranje u velikoj meri posledica multifunkcionalnosti jezičke upotrebe, odnosno, međusobnog delovanja semantičke kategorije i drugih funkcionalnih faktora (Nuyts, 2001: 312). U prethodnim pasusima smo videli i da jedan te isti jezički izraz (modalni glagol) može biti upotrebljen za označavanje dve (a potencijalno i više) kvalifikacione kategorije: vremena i epistemičke modalnosti. Ta se pojava može manifestovati tako što u različitim situacijama konkretni oblik označava jednu od kvalifikacija ili tako što istovremeno izražava obe. I druge kvalifikacije, poput subjektivnosti i epistemičke modalnosti, istovremeno se javljaju u jednom obliku, kao u slučaju predikata mentalnog stanja. Nuyts smatra da je to nesumnjivo posledica čestog zajedničkog javljanja dveju kvalifikacija u određenim uslovima upotrebe, navodeći primer epistemičke nesigurnosti i subjektivnosti u spontanom razgovoru (Nuyts, 2001: 313). Nemamo razloga da ovaj zaključak dovodimo u pitanje, ali bi njegovu tvrdnju valjalo empirijski potvrditi na primeru srpskog jezika.

Upotreba istih oblika za označavanje različitih kvalifikacija iznova se potvrđuje u engleskom i srpskom jeziku, kao i u drugim tipološki različitim jezicima, a važno je istaći da u mnoštvu različitih kombinacija pri izražavanju konceptualnih kategorija postoji određeni sistem. Obrazac koji sistematično uređuje upotrebu oblika za izražavanje različitih kvalifikacija Nuyts naziva „principom pozajmljivanja“ („*borrower principle*“ u Nuyts, 2001; „*hijacker principle*“ u Nuyts, 1998). Ono što je uobičajeni (engl. *default*) marker određene kvalifikacije može biti „pozajmljeno“ za označavanje kvalifikacije koja je hijerarhijski na višem stupnju, ali ne i obrnuto. Princip je potvrđen na mnogo različitih primera među kojima je i upotreba prošlog vremena za označavanje epistemičke modalnosti. Sistematično pozajmljivanje nije samo moguće kada su u pitanju gramatički oblici, već i leksički. Kada su u pitanju pojedine kategorije koje ne reprezentuju stanje stvari (a koje nisu ni konceptualne kvalifikacije), princip pozajmljivanja je i dalje validan (Nuyts, 2001: 313). Na primer, videli smo i u našoj analizi da se prilozi sa epistemičkim značenjem u pitanjima mogu javiti kao markeri govornih činova (učtivosti). Takođe, markeri vremena, između ostalih, mogu se upotrebljavati kao markeri strategije diskursa (Traugott & König 1991, cit. u Nuyts, 2001: 313-314). Ako se prisetimo upotreba modalnog priloga *sigurno* u analizi, uvidećemo da i markeri epistemičke kvalifikacije mogu imati ulogu markera diskursa. Pozajmljivanje je preteča (ili signal) dijahronijskog razvoja utoliko što se pozajmljeni oblici postepeno počinju reinterpretirati kao markeri kvalifikacije koja je viša u hijerarhiji, a ova pojava je identična onome što se kod Traugott (1989, 1995, 1997) naziva subjektifikacijom (Nuyts, 2001: 314). Stoga u ovim studijama možemo naići na pregršt ilustracija pojave pozajmljivanja.

7.4.8 Implikacije slojevite organizacije kognitivnog sistema

Prateći autora u shvatanjima koja se tiču istraživanja jezičkih pojava i principa kognicije koji stoje iza njih u Nuyts (2001), uviđamo da se zaključci o konceptualnim sistemima u mozgu mogu donositi tek nakon funkcionalnog empirijskog istraživanja jezičkih pojava. Naravno, ovo važi za istraživače čija je orijentacija prvenstveno lingvistička, te druge srodne naučne discipline svoj doprinos našem sveukupnom razumevanju ljudskog kognitivnog sistema daju služeći se drugačijim metodologijama. Naša radikalno funkcionalna analiza epistemičke modalnosti ide u prilog teorijskim pretpostavkama koje se tiču „raslojavanja“ konceptualnog i jezičkog nivoa komunikacije. Osnovna pretpostavka da epistemička modalnost, poput drugih kvalifikacionih kategorija, pripada konceptualnom nivou koji prethodi jezičkom, iznova se potvrđuje. Odnosi semantičkih opsega različitih kvalifikacionih kategorija formulisani su nezavisno od jezičkih formi koje ih označavaju i u celosti pripadaju konceptualnom nivou (Nuyts, 2001: 315). Postoji unutrašnji sistem koji uređuje „slojeve“ konceptualnog (semantičkog) nivoa, pa smo u vezi sa tim govorili da je npr. epistemička modalnost iznad vremenske kvalifikacije. Kada je reč o sintaksičkom nivou, međutim, raslojavanje se tiče strukturnih karakteristika i ponašanja različitih oblika za izražavanje kvalifikacija, kao i procedura za njihovo međusobno kombinovanje i slaganje, odnosno procedura za kombinovanje i uklapanje sa elementima koji označavaju stanje stvari (Nuyts, 2001: 315). Striktno govoreći, sintaksički nivo onda i nije hijerarhiski ili slojevito uređen, već „ravan“ (iako oslikava raslojavanje na nivou konceptualizacije). Uloga sintakse iz kognitivno-funkcionalne perspektive bi, prema tome, bila da linearno predstavlja konceptualne informacije (koje nesumnjivo imaju više dimenzija) putem suštinski jednodimenzionalne šeme (Nuyts, 2001: 316). Ipak, samo kombinovanje na sintaksičkom planu veoma je kompleksno pitanje i uključuje mnogo različitih faktora koji oslikavaju dublji konceptualni status elemenata, kao i različite funkcionalne specifičnosti komunikativne situacije i sintaksička „pravila“ (npr. koliko dopuna iziskuje određeni glagol i sl.).

Najčešći je slučaj da je u jednom iskazu kombinovanje više oblika iste (ili različite) vrste stvar semantike, a ne sintakse. Primer koji Nuyts daje jeste praktično univerzalni princip da se u iskazu ne javljaju različiti izrazi koji predstavljaju suprotstavljene vrednosti iste konceptualne kategorije i da to nema nikakve veze sa sintaksičkim ograničenjima. Drugim rečima, dozvoljeno je samo kombinovanje oblika koji su značenjski kompatibilni, odnosno, harmonični. Uporedimo sintaksu sledećih iskaza:

(1039) I say that I think that they have run out of fuel... (Nuyts, 2001: 316)

(1040) I think that I say that... (Nuyts, 2001: 316)

(1041) *hopefully they probably ran out of fuel (Nuyts, 2001: 316)

(1042) probably they soon ran out of fuel (Nuyts, 2001: 316)

Svi ovi primeri bili bi mogući kada bismo posmatrali isključivo sintaksička ograničenja (gramatika ih ne zabranjuje), ali (1040) i (1041) očigledno ne mogu da se jave u jeziku zbog svog značenja. Pod pretpostavkom da je jezička produkcija inteligentna, takvi se iskazi prosto ne javljaju jer nisu logički mogući u konceptualnoj strukturi (Nuyts, 2001: 318-319).

Ukoliko se prisetimo naše analize mogućih kombinacija epistemičkih priloga i modalnih glagola, uvidećemo da ona ide u prilog tome da prvenstveno semantički (konceptualni) nivo određuje kombinovanje različitih jezičkih oblika iste kvalifikacione kategorije. Naime, neharmonične kombinacije epistemičkih priloga i glagola generalno se ne javljaju ni u engleskom ni

u srpskom jeziku. Marginalni slučajevi (naizgled) neharmoničnih kombinacija koji su primećeni u korpusima najčešće podrazumevaju da jedan od oblika u datom kontekstu ne označava epistemičku procenu. Ponovićemo primere iz analize gde se javljaju modalni prilog *perhaps* i modalni glagola *must* koji očigledno predstavljaju vrednosti na epistemičkoj skali koje su suprotstavljene:

(410) *The children perhaps must be in the garden. (Hoye, 1997: 143)

(957) However, definition of these latter events perhaps must be that they are unnecessitated events. (BNC)

Izmišljeni primer (410) u Hoye (1997) upravo ukazuje na to da nije logično procenjivati da je stanje stvari moguće i istovremeno da je sigurno. Međutim, primer (957) je konkretna upotreba ove kombinacije priloga i modalnog glagola u BNC korpusu. Sintaksička pravila ne zabranjuju da se *perhaps* javlja uz *must*, a vidimo da je iskaz (957) i semantički u redu. To je moguće zato što u ovom kontekstu prilog *perhaps* nema svoje uobičajeno značenje epistemičke procene mogućnosti već ima ulogu atenuatora (ublaživača) značenja iskazanog modalom ili ograđivanja govornika koji nije u potpunosti siguran u istinitost propozicije. Dakle, u ovom primeru nema ni suprotstavljenih vrednosti iste konceptualne kategorije: epistemičke modalnosti.

Između nivoa konceptualizacije i nivoa jezičkog izražavanja konceptualnih kvalifikacija najverovatnije se mogu locirati sistemi koji se tiču informacije strukture i strategije diskursa (Nuyts, 2001: 320). Ova pretpostavka koja se kosi sa funkcionalno-lingvističkim teorijskim trendovima nama se čini ispravnom, budući da je logično odrediti npr. važnost informacije pre formulisanja same predikacije. Nasuprot tome, u nekim teorijskim modelima se fokus i tema smatraju funkcijama koje dolaze poslednje u nizu pripreme za artikulaciju, nakon određivanja subjekta, objekta, operatora i dr. Pojmovi koji su vezi sa informacijskom strukturom se u funkcionalnoj lingvistici često uvode tek na nivou sintakse, uprkos tome što postoji generalno slaganje autora da se radi o fenomenu koji utiče na gotovo sve aspekte jezičke strukture, počev od upotrebe specifičnih konstrukcija, preko procesa koji su u vezi sa redom reči, pa do fonetske realizacije iskaza (Nuyts, 2001: 320). Informacijska struktura koja je, dakle, zaslužna za mnoge pojave u jezičkoj strukturi (kao što su npr. pasivizacija i stavljanje elemenata u prepoziciju) ukazuje na to da se radi o veoma bazičnoj dimenziji jezičke produkcije koja mora prethoditi pojavama koje izaziva. Nuyts se, u stvari, po ovom pitanju slaže sa autorima koji se bave psihologijom jezika, a koji informacijsku strukturu posmatraju kao „predleksičku“ (engl. *pre-lexical*).

Teorijski model jezičke produkcije koji smešta informacijsku strukturu između nivoa konceptualizacije i nivoa sintakse odgovara rezultatima naše analize epistemičke modalnosti. U više navrata smo videli da je isticanje pojedinih elemenata (poseban fokus pripada dimenziji informacijske strukture) u iskazu bilo odlučujući razlog za odabir epistemičkog prideva umesto priloga. Iz toga sledi da isticanje neke informacije koje utiče na odabir lekseme koja će označiti kvalifikaciju epistemičke modalnosti nužno prethodi artikulaciji, odnosno, predikaciji u jezičkoj produkciji. S obzirom na to da različiti eksponenti epistemičke modalnosti svi izražavaju istu konceptualnu dimenziju za koju smo zaključili da je „nejezička“, a da se razlikuju se u odnosu na to iz koje se perspektive predstavlja informacija, možemo zaključiti da informacijska struktura ne pripada ni konceptualnom nivou. Dakle, da bi se došlo do konkretnog verbalizovanog iskaza u komunikativnoj situaciji, značenja koja pripadaju dubinskom semantičkom (konceptualnom) nivou biće označena elementima sintaksičke strukture koji oslikavaju i raslojavanje na tom dubinskom nivou, ali će prethodno informacijska struktura urediti iz koje će se perspektive značenja predstaviti u lokalnim okolnostima. To znači da će informacijska struktura „posredovati“ između

konceptualnog i sintaksičkog nivoa određujući, između ostalog, i izbor eksponenata za izražavanje kvalifikacija.

Poput informacijske strukture, i strategija diskursa je dimenzija koja se nalazi između konceptualne i jezičke strukture iskaza (Nuyts, 2001: 325). Strategija diskursa nije bila u fokusu našeg rada, pa ćemo samo ukratko ilustrovati šta mogu biti strateške upotrebe eksponenata epistemičke modalnosti. Primera radi, argumentativna upotreba modalnih glagola i priloga koji označavaju slabe sudove može biti rezultat pretpostavki koje govornik ima u vezi sa znanjem i stavovima sagovornika, a koji se tiču nekog hipotetičkog stanja stvari. Suština je da epistemička oznaka oslikava uvažavanje procene sagovornika za kog govornik može smatrati da je u krivu, odnosno, svrha upotrebe izraza sa značenjem epistemičke modalnosti je „čuvanje lica“ sagovornika (Nuyts, 2001: 326)

Zaključak

Teorijski deo ove disertacije imao je za cilj da ukaže na probleme koji su svojstveni istraživanju modalnosti i da doprinese boljem razumevanju fenomena. Pregledom različitih tradicija koje su se bavile ovom temom pokazali smo njihove specifičnosti i nedostatke pri istraživanju domena modalnosti. Naše opredeljenje da detaljnije ispitamo epistemičku podvrstu modalnosti vođeno je teorijskim naznakama da epistemička kvalifikacija prevazilazi nivo jezičkog izraza kojim je označena, tj. da epistemička kvalifikacija ne može biti samo lingvistička kategorija. Ova pretpostavka ima svoje korene u kognitivnoj lingvistici i srodnim disciplinama koje se bave ljudskim kognitivnim sistemom. Stoga smo kao polaznu tačku empirijskog istraživanja teorijsko-metodološko uporište pronašli u funkcionalnoj i kognitivnoj lingvistici koje se u tom pogledu mogu međusobno nadopunjavati.

Poseban osvrt na tretman modalnosti u domaćoj literaturi inspirisan je našom željom da se u budućim gramatikama srpskog jezika kategoriji modalnosti posveti adekvatan prostor. Stoga smo pokušali da ukažemo na opskurno predstavljanje dimenzije modalnosti pre svega u preskriptivnim gramatikama, čak i onim novijeg datuma, koje navode (potencijalne) istraživače da se o ovoj temi informišu na stranom jeziku.

Očigledno je da, makar u nama poznatim jezicima, epistemička modalnost može biti izražena na više načina, u okvirima gramatike i leksike. Gramatički eksponenti modalnosti dobijaju više prostora u istraživanjima, naročito modalni glagoli u engleskom jeziku za koji možemo reći da je najviše proučavan u ovoj oblasti. Razlozi za to su višestruki, ali se time ovaj rad nije bavio budući da su prilozi kao vrsta reči odabrani za detaljniju analizu. Vođeni intuicijom da udeo koji prilozi imaju u izražavanju epistemičkih kvalifikacija u srpskom jeziku nije manji od udela gramatičkih alternativa, odlučili smo da se na njih fokusiramo u empirijskom delu teze. Stoga teorijski deo disertacije sadrži poglavlje o priložima gde smo pokušali da opravdamo našu odluku da pojedine lekseme sa nejasnim statusom priloga posmatramo u okviru ove heterogene vrste reči.

Kada smo sumirali dobijene rezultate empirijske analize i uporedili ih, zaključili smo da se pri izražavanju semantičke kategorije epistemičke modalnosti u srpskom i engleskom jeziku upotrebljavaju izrazi koji pripadaju različitim vrstama reči i koji mogu pripadati kako gramatici, tako i leksici jezika o kojima je reč. Dobijeni rezultati nisu u suprotnosti sa rezultatima analize zapadnogermanskih jezika u Nuyts (2001) i potvrđuju teorijske implikacije njegove monografije. Za dobijanje potpunije slike i zaključaka koji se tiču ljudskog kognitivnog sistema, funkcionalna analiza u idealnom slučaju treba da obuhvati čitavu paradigmu kvalifikacije koju ispituje. U našem slučaju funkcionalna analiza jeste se pokazala kao dobra početna tačka za ispitivanje kategorije epistemičke modalnosti, ali, imajući u vidu prostorno ograničenje disertacije i ciljeve koji se razlikuju od onih u Nuyts (2001), naša analiza zasnovana je prvenstveno na ispitivanju jedne vrste epistemičkih izraza: priloga.

Funkcije epistemičkih priloga i njihovo stavljanje u kontekst sa drugim eksponentima epistemičke modalnosti, kao i dimenzije koje su zaslužne za odabir jedne od mogućih alternativa, ukazuju na to da postojanje više vrsta epistemičkih izraza u različitim jezicima nije slučajnost. S obzirom na to da se ni za jednu pojedinačnu vrstu epistemičkih izraza ne može reći da je bazična, a da su ostale izvedene iz nje, zaključak je da su ti izrazi produkt dimenzije jezičke produkcije koja je

na dubljem nivou od sintaksičkog. Stoga smo saglasni sa autorima i teorijskim modelima koji se zalažu za viđenje epistemičke modalnosti kao „nejezičke“, konceptualne dimenzije.

Uočene i empirijski potvrđene tendencije epistemičkih priloga da se ne nalaze u fokusu rečenice oslikavaju meta-status konceptualne kategorije epistemičke modalnosti. Epistemička modalnost kao kvalifikacija stanja stvari javlja se u diskursu koji se tiče stanja stvari, a ne same kvalifikacije. To, naravno, nije osobina samo epistemičke modalnosti, već i drugih kvalifikacionih kategorija. U tom pogledu prilozi u rečeničnoj strukturi savršeno oslikavaju delovanje sile informacijske strukture: kvalifikacija stanja stvari nije istaknuta informacija. Kvalifikacija sadrži sporedne informacije u odnosu na informaciju o stanju stvari ili od nje zavisi. U analizi je potvrđena izrazita fleksibilnost priloga kada je u pitanju pozicija u kojoj se mogu javiti u iskazu (uključujući i apoziciju), a to ih čini prihvatljivom alternativom za izražavanje epistemičke kvalifikacije sa stanovišta ikonične sile: odvojeni su od klauze koja označava stanje stvari.

Ima više funkcionalnih faktora koji utiču na postojanje različitih alternativa za izražavanje kvalifikacione kategorije epistemičke modalnosti, odnosno, na odabir jedne od njih u lokalnim komunikativnim uslovima. Ti faktori postoje nezavisno od same epistemičke kvalifikacije. Analiza nedvosmisleno ukazuje na to da se epistemički pridev, a ne prilog, koristi u situacijama gde je potrebno da epistemička kvalifikacija bude u fokusu. To svakako obuhvata i situacije gde se o epistemičkoj proceni izveštava, tj. gde je njena upotreba deskriptivna. Posebne okolnosti potrebne da bi se epistemička kvalifikacija stavila u fokus objašnjavaju statistički podatak da su upotrebe epistemičkih prideva veoma retke u odnosu na njihove parnjake priloge. Takođe, i u srpskom i u engleskom jeziku jasno je uočeno da prilozi sa epistemičkim značenjem ne mogu biti negativni, budući da negacija sama po sebi podrazumeva istaknutost u rečenici usled kontrastiranja. Jedan od faktora koji može uticati na upotrebu modalnog priloga umesto modalnog glagola jeste precizno referiranje na vrednosti koje se mogu locirati na epistemičkoj skali. S tim u vezi je i retka upotreba modalnih glagola za označavanje epistemičkog probabiliteta (u poredjenju sa značenjima epistemičke sigurnosti i mogućnosti). Veća neodređenost modalnih glagola u odnosu na priloge posledica je njihovog gramatičkog statusa. U određenim komunikativnim situacijama gde postoji potreba da se istovremeno iskažu dve (ili više) različite kvalifikacije kao što su epistemička modalnost i vreme, modalni glagol može poslužiti kao rešenje za strukturnu potrebu „podele rada“.

Zaključak na koji nas navodi činjenica da paradigme epistemičke modalnosti u srpskom i engleskom jeziku sadrže suštinski različite izraze koji se ne mogu derivirati iz jednog osnovnog izraza jeste da kvalifikacija epistemičke modalnosti ne pripada jezičkom (sintaksičkom) nivou jezičke produkcije. Odnosno, saglasni smo sa stručnjacima koji pri pokušaju razvijanja modela konceptualne strukture kvalifikaciju epistemičke modalnosti (kao i druge kvalifikacije) vide kao nejezički konstrukt. Nivo na kojem se vrši epistemička procena dublji je od nivoa jezičke strukture, te je epistemička kvalifikacija najverovatnije konceptualni fenomen. I na nivou konceptualizacije postoji svojevrsno „raslojavanje“ utoliko što nisu sve kvalifikacije ravnopravne kada je u pitanju njihov opseg. Dakle, hijerarhija na dubinskom nivou podrazumeva da je vreme u opsegu performativne epistemičke kvalifikacije, ali obrnuto nije slučaj. Analiza takođe ukazuje na to da deskriptivna epistemička kvalifikacija jeste u opsegu vremenske kvalifikacije, što se može objasniti njenim nekonceptualnim statusom. Iako se evidencijalnošću nismo eksplicitno bavili, nemamo razlog da opovrgnemo zaključak koji je proistekao iz analize u Nuyts (2001) da je pomenuta dimenzija hijerarhijski na višem nivou od epistemičke modalnosti. Suština je da se kvalifikacije nalaze na dubinskom (konceptualnom) nivou koji nije lingvištički kodiran, ali da i na tom nivou postoji određeni sistem uređenja. Jezička struktura oslikava odnose među kvalifikacijama i zbog

toga istraživanje kognitivnog sistema i razvijanje modela konceptualne strukture treba započeti funkcionalnom analizom pojava u jezičkoj strukturi.

Informacijska struktura iznova se pokazala kao veoma važan faktor pri odabiru jedne od mogućih alternativa za izražavanje epistemičke kvalifikacije. Dolazimo do zaključka da se informacijska struktura nalazi negde između konceptualnog i jezičkog nivoa budući da posreduje između kvalifikacije i konkretne lekseme kojom je označena u jezičkoj strukturi. Drugim rečima, saglasni smo sa stručnjacima koji informacijsku strukturu posmatraju kao „predleksičku“ dimenziju, iako se ona u funkcionalnoj lingvistici često uvodi tek na nivou sintakse. Strategija diskursa se takođe najverovatnije nalazi između konceptualizacije i artikulacije iskaza, ali smo se ovom dimenzijom samo usputno bavili.

Engleski i srpski pokazali su se kao tipološki slični jezici kada je u pitanju izražavanje epistemičke kvalifikacije leksičkim sredstvima. Uočene razlike u sintaksičkoj strukturi mogu se dovesti u vezu sa drugim faktorima koji ne oslikavaju razlike u pogledu konceptualnog statusa epistemičke modalnosti. Tipološka istraživanja važan su sastojak potrage za jezičkim univerzalijama i otkrivanjem „crne kutije“ koja simbolično predstavlja ljudski kognitivni sistem. Da bi se došlo do zaključaka koji su u vezi sa skrivenim sistemima koje naša čula ne mogu opaziti, funkcionalno istraživanje površinske jezičke strukture koja oslikava odnose na dubljem nivou, dobra je polazna tačka. Ovaj rad imao je za cilj da pruži skromni doprinos kognitivnolingvističkim ispitivanjima fokusirajući se na jednu od kvalifikacija koje pripadaju konceptualnom nivou: epistemičku modalnost. Potrebno je, u perspektivi, na što većem broju jezika ispitati i paradigme lingvističkih izraza drugih kvalifikacionih kategorija koje pripadaju nivou konceptualizacije, poput evidencijalnosti i deontičke modalnosti, ne bi li se iz drugog ugla potvrdili ili opovrgnuli zaključci do kojih smo došli.

Literatura

- Aijmer, K. & Simon-Vandenberg, A. M. (2004). A model and a methodology for the study of pragmatic markers: The semantic field of expectation. *Journal of pragmatics* 36(10). 1781-1805.
- Aikhenvald, A. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aristotel (2001). *Metafizika*. Zagreb: Signum: Medicinska naklada.
- Auer, P. (1996). The pre-front field in spoken German and its relevance as a grammaticalization position. *Pragmatics* 6 (3). 295–322.
- Austin, J. (1962). *How to do Things with Words*. New York: Oxford University Press.
- Belić, A. (1969). *Istorija srpskohrvatskog jezika knjiga II sveska 2: reči sa konjugacijom*. Naučna knjiga, Beograd.
- Bellert, I. (1977). On semantic and distributional properties of sentential adverbs. *Linguistic Inquiry* 8(2). 337-351.
- Boas, F. (1938). Language. In Franz Boas (Ed.) *General Anthropology*. Boston and New York: Heath. 124-145.
- Bolinger, D. (1972). *Degree Words*. The Hague and Paris: Mouton.
- Bolinger, D. (1977). *Meaning and form*. London: Longman.
- Boye, K. (2010). Semantic Maps and the Identification of Cross-linguistic Generic Categories: Evidentiality and its Relation to Epistemic Modality. *Linguistic Discovery* 8 (1). 4-22.
- Boye, K. (2012). Epistemic Meaning: A cross-linguistic and functional-cognitive study. *Studies in Language* 37 (2). Berlin/New York: De Gruyter Mouton.
- Brisard, F. & Patard, A. (2011). Introduction: Cognitive approaches to tense, aspect and epistemic modality. In A. Patard & F. Brisard (Eds.), *Cognitive Approaches to Tense, Aspect and Epistemic Modality*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 1-20.
- Bucciarelli, M., & Johnson-Laird, P. N. (2005). Naïve deontics: A theory of meaning, representation, and reasoning. *Cognitive Psychology* 50(2), 159-193.
- Bybee Joan, Perkins Revere and Pagliuca William (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bybee, J. and Fleischman, S., (Eds.). (1995). *Modality in grammar and discourse*. Amsterdam: John Benjamins
- Byloo, P., Kastein R. and Nuyts J. (2007). On *certainly* and *zeker*. In Hannay M. and G. J. Steen (Eds.) *Structural-functional Studies in English Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 35-57.

- Carretero, M. (1996). A new angle on an old theme: epistemic modality reconsidered. Review article of Nuyts, J. (1994) Epistemic Modal Qualifications: On their Linguistic and Conceptual Structure. *Antwerp Papers in Linguistics* 81 (4). 253-263.
- Chafe, W. (1986). Evidentiality in English Conversation and Academic Writing. In Wallace L. Chafe & Johanna Nichols (Eds.). *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation. 261-272.
- Coates, J. (1983). *The semantics of the modal auxiliaries*. London and Canberra: Croom Helm.
- Coates, J. (1987). Epistemic modality and spoken discourse. *Transactions of the Philological Society*. 110-131.
- Coates, J. (1990). Modal meaning: The semantic-pragmatic interface. *Journal of Semantics* 7 (1). 53-63.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cornillie, B. (2007). *Evidentiality and Epistemic Modality in Spanish (Semi-)Auxiliaries: A Cognitive-Functional Approach*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Corum, C. (1975). A pragmatic analysis of pragmatic adjuncts. In R. E. Grossman et al. (Eds.) *Papers from the Eleventh Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Department of Linguistics, University of Chicago. 131-141.
- Dahl, O. (2000). The Grammar of Future Time Reference in European Languages. In Dahl O. (Ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 309-328.
- Davidson, D. (2005). Truth and meaning. In Medina, J., & Wood, D. (Eds.) *Truth: Engagements Across Philosophical Traditions*. Blackwell Publishing. 69-79.
- Declerck, R. (2011). The definition of modality. In A. Patard & F. Brisard (Eds.), *Cognitive Approaches to Tense, Aspect and Epistemic Modality*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 21-44.
- de Haan, F. (2005). Typological Approaches to Modality. In: Frawley, W. (Ed.) *Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter. 27-70.
- Dendale P. and L. Tasmowski (2001). Introduction: Evidentiality and related notions. *Journal of Pragmatics* 33. 339-48.
- Erhart, A. (1984). *Základy jazykovědy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Faller, M. (2002). Semantics and Pragmatics of Evidentials in Cuzco Quechua. PhD Dissertation. Department of Linguistics, Stanford University.
- Finegan, E. (1995). Subjectivity and subjectification: an introduction. In Dieter Stein and Susan Wright (Eds.). *Subjectivity and Subjectification in Language*. 1-15. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frank, A. (1996). Context Dependence in Modal Constructions. PhD thesis, Stuttgart.
- Golubović, Z., Spasić, I. i Pavićević Đ. (2003). *Politika i svakodnevni život: Srbija 1999: 2002*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

- Goossens, L. (1985). Differentiating the English modals in functional grammar. In J. Nuyts (Ed.) *Antwerp studies in functional grammar*. Wilrijk: Antwerp Papers in Linguistics 39. 49-71.
- Greenbaum, S. (1969). *Studies in English Adverbial Usage*. London: Longman.
- Greenbaum, S. (1970). *Verb-Intensifier Collocations in English*. The Hague and Paris: Mouton.
- Grickat, I. (1961). Prilozi i njihov odnos prema pridevima i pridevskim značenjima. *Naš jezik* XI (3-4). 69-80.
- Halliday, M. A. K. (1970). Functional diversity in language as seen from a consideration of modality and mood in English. *Foundations of language*. 322-361.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Hengeveld, K. (1988). Illocution, mood and modality in a functional grammar of Spanish. *Journal of semantics* 6(1). 227-269.
- Hickmann, M., Champaud, C., & Bassano, D. (1993). Pragmatics and metapragmatics in the development of epistemic modality: evidence from French children's reports of think-statements. *First Language* 13(39). 359-388.
- Hopper, P. and E. C. Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: CUP.
- Hoye, L. (1997). *Adverbs and Modality in English*. London: Longman
- Huddleston, R. (1984). *Introduction to the grammar of English*. Cambridge: CUP
- Huddleston, R., & Pullum, G. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: CUP. doi:10.1017/9781316423530
- Ivić, M. (1977a). Teorijsko-metodološki problemi slovenske sintakse vezani za koncept „faktivnosti“. *JF XXXIII*. Beograd. 1-16.
- Ivić, M. (1977b). O priložima u vezi sa nekim tipološkim karakteristikama srpskohrvatske rečenice. *Naučni skup u Vukove dane 7*. Beograd. 307-311.
- Ivić, M. (1978). O srpskohrvatskim rečeničnim priložima. *JF XXXIV*. Beograd. 1-16.
- Ivić, M. (1979). O srpskohrvatskim priložima za način. *JF XXXV*. Beograd. 1-17.
- Ivić, M. (1981). Glagolski oblici za iskazivanje pojava koje postoje u sadašnjosti. *JF XXXVII*. Beograd. 13-25.
- Jacobson, S. (1964). *Adverbial Positions in English*. Stocholm: Studentbok.
- Jespersen, O. (1924). *The philosophy of grammar*. London: Allen & Unwin.
- Kačmárová, A. (2011). Modality – A Framework for Conveying Judgments. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 8(1). 22-56.
- Kant, I. (1934). *Critique of Pure Reason*, trans. J. M. D. Meiklejohn. London: Dent.
- Kiefer, F. (1984). Focus and modality. *Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik* 24. 55-81.

- Kiparsky P. and Kiparsky C. (1970). Fact. In Manfred Bierwisch and Erich Heidolph (Eds.) *Progress in Linguistics*. Paris:The Hague. 143-173.
- Klajn, I. (1985). *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Biblioteka južnoslovenskog filologa (7).
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kratzer, A. (1977) What ‘must’ and ‘can’ must and can mean. *Linguistics and Philosophy* 1. 337-355.
- Kratzer, A. (1978). *Semantik der Rede*. Scriptor, Königstein.
- Kratzer, A. (1981) The Notional Category of Modality. In H.J. Eikmeyer and H. Rieser (Eds.) *Words, worlds, and contexts: New approaches in word semantics*. Berlin: Walter de Gruyter. 38-74.
- Kratzer, A. (1986). Conditionals. In Farley, A. M., Farley, P., and Mc-Collough, K. E. (Eds.) *Papers from the Parasession on Pragmatics and Grammatical Theory*. Chicago: Chicago Linguistics Society. 115–135.
- Kratzer, A. (1991a). Conditionals. In von Stechow, A. and Wunderlich, D. (Eds.) *Semantik/Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin: Walter de Gruyter. 639-650
- Kratzer, A. (1991b). Modality. In von Stechow, A. and Wunderlich, D. (Eds.) *Semantik/Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin: Walter de Gruyter. 639-650.
- Kratzer, A. (2002). The Notional Category of Modality. In Portner P. and Partee, B. H. (Eds.) *Formal Semantics: The Essential Readings*. 289-323.
- Langacker, W. R. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: OUP.
- Leech, G. N. (1969). *Toward a Semantic Description of English*. London: Longman.
- Lewis, C. I. (1918). *A Survey of Symbolic Logic*. Berkeley: University of California Press.
- Lock, G. (1996). *Functional English Grammar*. Cambridge: CUP.
- Lunn, P. V. (1995). The evaluative function of the Spanish subjunctive. In Bybee J. and Fleischmann S. (Eds.) *Modality in grammar and discourse* (32). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 419-49.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: CUP.
- Lyons, J. (1977). *Semantics: Volume 2*. Cambridge: CUP
- Maretić, T. (1931). *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Maretić, T. (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskog književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Maynard, S. K. (1993). Discourse Modality. Subjectivity, emotion and voice in the Japanese language. *Pragmatics and Beyond New Series* 24. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mithun, M. (1999). *The languages of Native North America*. Cambridge: CUP
- Narrog, H. (2005). Modality, Mood, and Change of Modal Meanings: A New Perspective. *Cognitive Linguistics* 16(4). 677-731.

- Narrog, H. (2009). *Modality in Japanese: The Layered Structure of the Clause and Hierarchies of Functional Categories*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Narrog, H. (2012). Beyond intersubjectification: Textual uses of modality and mood in subordinate clauses as part of speech-act orientation. *English Text Construction* 5(1). 29-52.
- Niketić, P. (2016). Evidentiality in English and Serbian Quality Daily Press. *FACTA UNIVERSITATIS - Linguistics and Literature* 14(1). 41-61.
- Nuyts, J. (1998). Layered models of qualifications of states of affairs: Cognition vs. typology? In J. van der Auwera, F. Durieux, L. Lejeune (Eds.) *English as a human language*. München: Lincom Europa. 274–284.
- Nuyts, J. (2001). *Epistemic modality, language, and conceptualization: a cognitive-pragmatic perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Nuyts, J. (2005). Brothers in arms? On the relations between Cognitive and Functional Linguistics. *Cognitive linguistics: Internal dynamics and interdisciplinary interaction*. 69-100.
- Nuyts, J. (2006). The modal confusion: on terminology and the concepts behind it. In Klinge, A. & Müller, H. H. (Eds.) *Modality: Studies in form and function*. Equinox Publishing. 5-38.
- Nuyts, J. (2008). Qualificational Meanings, Illocutionary Signals, and the Cognitive Planning of Language Use. *Annual Review of Cognitive Linguistics* (6). 185-207.
- Nuyts, J. (2016a). Surveying Modality and Mood: An Introduction. In J. Nuyts & J. van der Auwera (Eds.), *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. OUP. 1-8.
- Nuyts, J. (2016b). Analyses of the Modal Meanings. In J. Nuyts & J. van der Auwera (Eds.) *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. OUP. 31-49.
- Nuyts, J., Diepeveen J. and P. Byloo (2007). *Hopen is niet "niet vrezen", vrezen is niet "niet hopen"*. In D. Sandra, R. Rymenans, P. Cuvelier, and P. Van Petegem (Eds.) *Tussen Taal, Spelling en Onderwijs*. Gent: Academia Press. 101-112.
- Nuyts, J., Byloo P. and Diepeveen J. (2010). On deontic modality, directivity, and mood: A case study of Dutch *mogen* and *moeten*. *Journal of Pragmatics* 42 (1). 16-34.
- Palmer, F. R. (1979). *Modality and the English Modals*. London: Longman.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: CUP.
- Palmer, F. R. (1990). *Modality and the English modals*. New York: Longman.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: CUP.
- Pietrandrea, P. (2007). The grammatical nature of some epistemic-evidential adverbs in spoken Italian. *Italian Journal of Linguistics/Rivista di linguistica* 19(1). 39-63.
- Papafragou, A. (1998). The Acquisition of Modality: Implications for Theories of Semantic Representation. *Mind & Language* 13(3). 370-399.
- Perkins, M. R. (1983). *Modal expressions in English*. Ablex: Norwood, New Jersey.

Petrović, V. (1986). O glagolima sa eksplicitnim značenjskim determinatorima. *SOL I*. Zagreb. 25-32.

Piper, P. (1983). *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta.

Piper, P. (2005). Modalnost. U P. Piper, I. Antonić, V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović, B. Tošović. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 636-649.

Piper, P. i I. Klajn (2017). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Matica srpska: Novi Sad

Plungian, V. A. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics* 33. 349–357.

Portner, P. (2007, September 26.). *Modality and Mood*. (Manuscript in preparation)

Portner, P. (2009). *Modality*. Oxford: OUP

Quirk, R., Greenbaum S., Leech, G. and Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.

Ristić, S. (1990). *Načinski prilozi u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku: leksičko-gramatički pristup*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: CUP.

Searle, J. R. (1983). *Intentionality*. Cambridge: CUP.

Sesar, D. (1989). O kategorizaciji modalnosti u normativnim sintaksama. *Jezik* 37 (2). Zagreb. 30-48.

Schwenter, S. and E. C. Traugott (2000). Invoking scalarity: The development of in fact. *Journal of Historical Pragmatics* 1 (1). 7-25.

Simon-Vandenberg, A. M., & Aijmer, K. (2007). *The Semantic Field of Modal Certainty: A Corpus-Based Study of English Adverbs* (56). Berlin: Walter de Gruyter.

Squartini, M. (2016). Interactions between Modality and Other Semantic Categories. In J. Nuyts & J. van der Auwera (Eds.) *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. OUP. 50-67.

Stanojčić, Ž. i Lj. Popović (1992). *Gramatika srpskoga jezika*. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole. Beograd: ZUNS.

Stevanović, M. (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik I: Sintaksa*. Naučna knjiga, Beograd.

Stevović, I. (1974/1975). Prilozi kao vrsta reči. *JF XXXI*. Beograd. 79-109.

Stubbs, M. (1986). 'A Matter of Prolonged Field Work': Notes Towards a Modal Grammar of English 1. *Applied linguistics*, 7(1), 1-25.

Swan, T. (1987). *Sentence Adverbials in English: A Synchronic and Diachronic Investigation*. Tromsø: University of Tromsø.

Sweet, H. (1892-8). *A New English Grammar*. I & II. Oxford: OUP.

- Sweetser, E. (1982). Root and epistemic modals: Causality in two worlds. In *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 8. 484-507.
- Sweetser, E. (1984). *Semantic Structure and Semantic Change: A cognitive linguistic study of modality, perception, speech acts and logical relations*. PhD dissertation, Berkeley.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure* (54). CUP.
- Talmy, L. (1976). Semantic causative types. In *The grammar of causative constructions*. Brill. 41-116.
- Talmy, L. (1981). Force dynamics. In *Conference on Language and Mental Imagery*. University of California, Berkeley.
- Talmy, L. (1988). Force dynamics in language and cognition. *Cognitive science* 12(1). 49-100.
- Traugott, E. C. (1989). On the rise of epistemic meanings in english: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65. 31–55.
- Traugott, E. C. (1995). Subjectification in grammaticalization. In Dieter Stein and Susan Wright (Eds.) *Subjectivity and Subjectification in Language*. 31–54.
- Traugott, E. C. (1997). Subjectification and the development of epistemic meaning: The case of promise and threaten. In T. Swan, O. J. Westvik (Eds.). *Modality in Germanic languages: Historical and comparative perspectives*. Berlin, New York: Mouton the Gruyter. 185-210.
- Traugott, E. C. (1999). The rhetoric of counter-expectation in semantic change: a study in subjectification. In Andreas Blank and Peter Koch (Eds.) *Historical Semantics and Cognition*. 177-196. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Traugott, E. C. and Dasher, R. B. (2002). *Regularity in semantic change*. New York: CUP.
- Traugott, E. C. and König E. (1991). The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited. In: E. Traugott, B. Heine (Eds.). *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 189-218.
- Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Čigoja štampa.
- Trbojević Milošević, I. (2018). Corpus Evidence for Evidentials in English and Serbian Political Interviews, *Belgrade English Language and Literature Studies* 10. 131–155.
- Trbojević Milošević, I. (2021). Epistemic Modality, Evidentiality and (Inter)Subjectivity: A Changing Paradigm? *Nasleđe* (48). 25-35.
- Tregidgo, P.S. (1982). MUST and MAY: demand and permission. *Lingua* 56(1). 75-92.
- van der Auwera, J. & Zamorano Aguilar, A. (2016). The History of Modality and Mood. In J. Nuyts & J. van der Auwera (Eds.), *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. OUP. 9-27.
- Van linden, A. and Verstraete J.C. (2011). Revisiting Deontic Modality and Related Categories. *Journal of Pragmatics* (43). 150-163.
- von Wright, G. H. (1951). Deontic logic. *Mind* 60(237). 1-15.

Willett, T. (1988). A Cross-Linguistic Survey of the Grammaticization of Evidentiality. *Studies in Language* 12. 51-9

Prilog A

Tabela 1. Javljanje lekseme sigurno u KSSJ 2013 korpusu

Leksema sigurno u KSSJ 2013 korpusu	Broj javljanja
Epistemički prilog	60
Epistemički pridev	13
Prilog za način	15
Diskurs	12
Ukupno	100

Tabela 2. Kolokacije sa leksemom sigurno u KSSJ 2013 korpusu

Kolokacije sa leksemom sigurno u KSSJ 2013 korpusu	Ukupan broj javljanja
Sasvim sigurno	1001
Potpuno sigurno	27
Apsolutno sigurno	10
Gotovo sigurno (gotovo sasvim sigurno)	251(6)
Skoro sigurno (skoro sasvim sigurno)	94 (6)

Tabela 4. Kolokacije sa leksemom certainly u BNC korpusu

Kolokacije sa leksemom certainly u BNC korpusu	Ukupan broj javljanja
Most certainly	260
Very certainly	3
Almost certainly	1475
Quite certainly	14

Tabela 5. Leksema verovatno u KSSJ 2013 korpusu

Leksema verovatno u KSSJ 2013 korpusu	Broj javljanja
Prilog	90
Pridev	10
Ukupno	100

Tabela 6. *Frekvencija leksema verovatno i neverovatno u KSSJ 2013 korpusu*

Leksema	Ukupan broj javljanja
verovatno	20560
neverovatno	2550

Tabela 7. *Frekvencija leksema probably i probable u BNC korpusu*

Leksema	Ukupan broj javljanja
probably	26239
probable	1178

Prilog B

1. 'Mislim da je to sasvim verovatno', nadmeno reče Kreozot.' (KSSJ 2013, prevod)
2. Pošto Vi bolje poznajete svoju sestru od mene, ovo je sasvim verovatno. (KSSJ 2013, prevod)
3. Najgore je što je sasvim verovatno da će pohapšenim korumpiranim profesorima, ako dođu do suda, suditi i neki od studenata koji su kupili diplomu. (KSSJ 2013)
4. Vučićević kandidat Nikoga iz DSS juče nismo mogli da čujemo, ali je, s obzirom na "intonaciju" Vučićevićeve i Čikirizove izjave, sasvim verovatno da je i ta partija "u igri". (KSSJ 2013)
5. Nije li sasvim verovatno da je Kornel Jovanović bez znanja i dopuštenja Miletićevog tu kartu upotrebio? (KSSJ 2013)
6. Bilo je sasvim verovatno da je staklo gornjih prozora takođe neprozirno, ali šta mi je preostajalo drugo? (KSSJ 2013, prevod)
7. Razmišljajući o ovim stvarima dok se svlačila, odjednom joj je palo na pamet da je sasvim verovatno da je tog jutra prošla blizu mesta gde se nalazi zatvor nesrećne žene, da je možda bila na nekoliko koraka od ćelije u kojoj ona provodi svoje poslednje dane. (KSSJ 2013, prevod)
8. Moguće je, naravno, i sasvim verovatno, da raskid mine bez tuče i osobito teških reči, uz nešto uzaludnih suza i patetične nostalgije. (KSSJ 2013)
9. Njena kasno raspaljena ambicija pokušala je docnije da umanji sve i da ga degradira na nivo jedne dugo i skupo izdržavane nule, ali njihov je odnos bio već pre toga prirodno završen i sećanje na to bilo je nešto najlepše u njegovom, a sasvim verovatno i u njenom životu. (KSSJ 2013)
10. Uprkos držanju kakvo je škola nesumnjivo videla sasvim verovatno, kao negativno, izabran sam iz male grupe ljudi za jednog koji će pod vođstvom profesora Krita učestvovati na Konkursu za saradnju sa Rimom (Rome Collaborative Competition). (KSSJ 2013)
11. Ne baš na Everestu, ali sasvim verovatno na gotovo podjednako nepristupačnom i hladnom - Severnom polu. (KSSJ 2013)
12. "To je sasvim verovatno", odgovori Kandid, "ali za ime božje, malo vina i ulja." (KSSJ 2013, prevod)
13. Pisac izjavljuje kako "nije mogao" da ne piše, da je "primoran", i to je sasvim verovatno; on bi bio rad da tu čašu, ako se može, mimoide, ali, izgleda, nije je mogao mimoići, i samo se koristio zgodnom prilikom da učini ispad. (KSSJ 2013, prevod)
14. Čuvajte se, više nego ičega, njenog negodovanja, i ako nađete da bi ga vaše ponovno dolaženje ovamo moglo izazvati, što mislim da je sasvim verovatno, ostanite mirno kod kuće, a možete biti uvereni da se mi nećemo uvrediti zbog toga. (KSSJ 2013, prevod)
15. Evropski diplomati kažu da se u EU i Vašingtonu veruje da bi u tom slučaju i Kina, sasvim verovatno, sledila Moskvu i takođe stavila veto u SB UN. (KSSJ 2013)
16. -Izgleda sasvim verovatno. (KSSJ 2013, prevod)
17. Sudeći po tome što je tako naglo otišao, to mi izgleda sasvim verovatno. (KSSJ 2013, prevod)

Biografija autora

Milena (Mančić) Stojanović rođena je u Beogradu 12. marta 1988. godine. U rodnoj Grockoj završila je osnovnu školu kao đak generacije, a gimnaziju kao nosilac Vukove diplome. Upisuje Filološki fakultet u Beogradu 2007. godine da bi 2011. diplomirala sa prosečnom ocenom 9,58 i stekla zvanje Diplomirani filolog anglista. Iste godine upisuje Master studije (program: Jezik, književnost, kultura) na matičnom fakultetu sa izabranim modulom *jezik*. Master rad pod nazivom *Pragmatic mechanisms and humor in the How I Met Your Mother TV series: implications for audiovisual translation* brani u septembru 2012. godine. Master studije završava sa prosečnom ocenom 10,00 i stečenim zvanjem Master profesor engleskog jezika i književnosti. Tokom studiranja bila je stipendista nekoliko različitih fondova, uključujući i Fond za mlade talente Republike Srbije koji joj dve godine zaredom dodeljuje stipendiju za najbolje studente „Dositeja“. U okviru programa *Jezik, književnost, kultura* na doktorskim studijama, koje upisuje na Filološkom fakultetu u Beogradu 2012. godine, bira modul *jezik*, a posebna sfera interesovanja su joj studije modalnosti. Pored toga, zanimaju je naučne oblasti kognitivna lingvistika, analiza diskursa, studije roda, pragmatika, kontrastivne studije engleskog i srpskog jezika.

Radno iskustvo profesora engleskog jezika počinje da stiče kao nastavnik u privatnoj školi jezika „Kontekst“ u periodu od 2013-2015. godine. U državnim školama radila je kao profesor engleskog jezika od 2013-2020. godine, isprva u „Srednjoj školi“ u Grockoj, a potom i OŠ „Ilija Garašanin“ u Grockoj i OŠ „Ivo Lola Ribar u Begaljici“. Pre nego što je položila ispit za licencu za nastavnike 2021. godine, radila je sa osnovnoškolskom decom svih uzrasta i srednjoškolskom decom različitih obrazovnih profila, gde je i stekla iskustvo u obavljanju dužnosti razrednog starešine.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Ime i prezime autora: Milena Stojanović

Broj dosijea: 12069 D

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

„Epistemički modalni prilozi u engleskom i srpskom jeziku“

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada;
- da disertacija ni u celini ni u delovima nije bila predložena za sticanje diplome studijskih programa drugih visokoškolskih ustanova;
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu, _____

Potpis autora

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Milena Stojanović

Broj dosijea: 12069 D

Studijski program: Jezik, književnost, kultura

Naslov rada: Epistemički modalni prilozi u engleskom i srpskom jeziku

Mentor: dr Ivana Trbojević-Milošević

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predala radi pohranjivanja u **Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci za dobijanje akademskog naziva doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, _____

Potpis autora

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

„Epistemički modalni prilozi u engleskom i srpskom jeziku“ koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim prilozi predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu, i dostupnu otvorenom pristupu, mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučila:

1. Autorstvo (CC BY)
2. Autorstvo – nekomercijalno (CC BY-NC)
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada (CC BY-NC-ND)
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima (CC BY-NC-SA)
5. Autorstvo – bez prerada (CC BY-ND)
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima (CC BY- SA)

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci. Kratak opis licenci je sastavni deo ove izjave.)

U Beogradu, _____

Potpis autora

1. **Autorstvo.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.
2. **Autorstvo – nekomercijalno.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
3. **Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.
4. **Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada.
5. **Autorstvo – bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
6. **Autorstvo – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.